

KYRKOR

i Karlstads stift

Del I

Inventerade **2002-2005**

Arvika, Eda, Filipstad, Forshaga,
Grums, Hagfors, Hammarö
och Karlstads kommuner

VÄRMLANDS MUSEUM
www.varmlandsmuseum.se

KYRKOR **i Karlstads stift** Del I

Inventerade 2002-2005

Arvika, Eda, Filipstad, Forshaga,
Grums, Hagfors, Hammarö
och Karlstad

Utgiven av

Värmlands Museum och Karlstads stift

ISBN 91-85 224-71-5

ISSN 0284-3722

Värmlands Museums skriftserie nr. 32

Värmlands Museum

Sandgrundsudden, Karlstad

054 - 14 31 00

www.varmlandsmuseum.se

Inventerare/författare

Maria Linder, Lena Thor, Erika Hedenskog, Värmlands Museum (del I-II)

Lars Bergström, Västra Götalandsregionen, Västarvet (del III)

Foto

Värmlands Museum (del I-II), Västra Götalandsregionen, Västarvet (del III)

Redaktör

Maud Forsberg, Värmlands Museum

Bearbetning av text:

Maud Forsberg, Carina Johansson, Mattias Libeck, Värmlands Museum

Formgivning/layout

Anne-Marie Haakana, Värmlands Museum

Omslagsbild

Detalj från Edane kapell

INNEHÅLL

4 **FÖRORD**

5 **INLEDNING**

ARVIKA KOMMUN

- 6 Arvika Västra - Mikaelikyrkan
- 9 Arvika Östra - Trefaldighetskyrkan
- 12 Bogen
- 15 Brunskog
- 18 Edane kapell
- 21 Glava
- 24 Gunnarskog
- 27 Högerud
- 30 Korsets kapell
- 33 Mangskog
- 36 Ny
- 39 Stavnäs
- 42 Älgå

6-44

EDA KOMMUN

- 45 Eda
- 48 Järnskog
- 51 Köla
- 54 Lersjöns kapell
- 57 Skillingmark
- 60 Åmotfors

45-62

FILIPSTADS KOMMUN

- 63 Brattfors
- 66 Filipstad
- 69 Gåsborn
- 72 Kroppa
- 75 Lesjöfors
- 78 Nordmark
- 81 Rämnen
- 84 Skavnäsets kapell
- 87 Trons kapell

63-89

FORSHAGA KOMMUN

- 90 Forshaga
- 93 Nedre Ullerud
- 96 Övre Ullerud

90-98

GRUMS KOMMUN

- 99 Borgvik
- 102 Ed
- 105 Grums
- 108 Solbergskyrkan
- 111 Värmskog

99-113

HAGFORS KOMMUN

- 114 Ekshärad
- 117 Gustav Adolf
- 120 Hagfors
- 123 Norra Råda
- 126 Sankt Olavs kapell
- 129 Sunnemo
- 132 Uddeholms kapell

114-134

HAMMARÖ KOMMUN

- 135 Hammarö
- 138 Skoghall

135-140

KARLSTADS KOMMUN

- 141 Alster
- 144 Grava
- 147 Herrhagskyrkan
- 150 Karlstads domkyrka
- 153 Kronoparkskyrkan
- 156 Kroppkärrskyrkan
- 159 Nor
- 162 Norrstrands kyrka
- 165 Nyed
- 168 Rudskyrkan
- 171 Råtorpskyrkan
- 174 Segerstad
- 177 Vikenkyrkan
- 180 Väse
- 183 Västerstrandskyrkan
- 186 Uppståndelsens kapell & Korsets kapell
- 190 Älvsbacka
- 193 Östra Fågelvik

141-195

196 **KÄLLFÖRTECKNING**

FÖRORD

Som smycken ligger de Värmländska och Dalsländska kyrkorna utspridda i landskapet. De har genom århundradena givit identitet åt land och stad, de är bärare av en bygds kollektiva historia, de vittnar om tron på Guds närvaro överallt. Varje epok har lämnat kvar sin tids kulturlager. De äldsta spåren i de nuvarande kyrkobyggnaderna går tillbaka till 1100-talet. Men vi vet att det finns traditioner om kyrkor och kapell dessförinnan. Kyrkorummet har varit ett av de främsta redskapen för människors livstydning. Nästan varje människa i vårt land har en personlig relation till den mycket speciella byggnad som en kyrka är.

Genom statens kyrkoantikvariska ersättning har det blivit möjligt att på ett sakkunnigt sätt inventera och karakterisera landets alla kyrkomiljöer. I Karlstads stift - landskapen Värmland och Dalsland - gjordes detta under åren 2002-2005 av Värmlands Museum och Regionmuseum Västra Götaland (numera en del av Västarvet) på uppdrag av Karlstads stift. Resultatet finns tillgängligt på Riksantikvarieämbetets hemsida på Internet och är ett ovärderligt hjälpmedel för dem som har kyrkorummet som sin arbetsplats och för dem som arbetar med förnyelse av gudstjänstliv och kyrkorum.

Det har bedömts som angeläget att materialet också finns sammanfattat i tryckt form så att det blir lättare att ta del av samt ger möjlighet till regional överblick. Därför föreligger nu denna sammanfattning i tre delar (två för Värmland och en för Dalsland) i förhoppning om att den skall vara en kunskapskälla samt till hjälp och vägledning i församlingsarbetet och i vården av kyrkorna.

Ett varmt tack riktas till Värmlands Museum och Regionmuseum Västra Götaland för ett passionerat arbete med inventeringen och karakteriseringen av stiftets kyrkor.

Inge Bredin
Stiftskaplan i Karlstads stift

INLEDNING

Värmlands Museum och Regionmuseum Västra Götaland (numera en del av Västarvet) fick av Karlstads stift förtroendet att genomföra en inventering av kyrkorna i stiftet. Syftet med inventeringen var dels att få ett jämförbart material över stiftets alla kyrkor, dels att genomföra en kulturhistorisk karakterisering av dem. Materialet fördes in i Bebyggelseregistret www.bebyggelseregistret.raa.se. Detta är en databas som administreras av Riksantikvarieämbetet och målet är att den ska innehålla information om landets kulturhistoriskt intressanta byggnader.

Eftersom stiftet omfattar tre län har arbetet delats upp i flera etapper och olika geografiska områden. De som genomförde inventeringarna var:

Maria Linder och Lena Thor, Värmlands Museum. De arbetade 2002-2004 med inventering av sockenkyrkor och kapell i Värmland som är skyddade enligt 4 kap KML (Kulturminneslagen). Även skyddade kyrkor och kapell i Örebro län som tillhör Karlstads stift inventerades.

Lars Bergström, Regionmuseum Västra Götaland, Vänersborg. Han arbetade under 2002-2004 med inventering av kyrkor och kapell i Dalsland.

Erika Hedenskog, anställd på Värmlands Museum för att under 2005 inventera kyrkor och kapell som inte är skyddade enligt 4 kap KML. Hon inventerade Värmland och den del av stiftet som tillhör Örebro län.

Arbetet med kyrkorna började med arkivstudier och genomgång av befintligt skriftligt material. En materialgenomgång hos ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm) gjordes, liksom en genomgång av socken- och kyrkoberskrivningar, kulturmiljöprogram och tidigare gjorda inventeringar av t ex kyrkogårdar och prästgårdar. Litteraturförteckningar och arkivhänvisningar finns längst bak i denna sammanställning, liksom i Bebyggelseregistret.

Vid fältarbetet, som följde arkivstudierna gjordes noteringar om kyrkomiljön, kyrkans exteriör och interiör. Inventarieförteckningarna gick igenom i de fall de fanns tillgängliga. Alla kyrkor och kapell fotograferades med analoga kameror och diafilm som också framkallades digitalt. Detta innebär att det finns ett modernt och rikligt bildmaterial på våra kyrkor och kapell.

Parallellt med inventeringen genomfördes också en karakterisering av kyrkorna med utgångspunkt i Riksantikvarieämbetets skrift *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor*. Sedan en karakterisering gjorts av respektive inventerare presenterades karakteriseringstexterna för en referensgrupp bestående av representanter från stiftet, länsstyrelserna och läns museerna i de berörda länen. Efter eventuella justeringar sändes texterna ut till respektive församling för genomläsning och "godkännande". Karakteriseringarna är inte ändrade i denna sammanställning, däremot har vissa beskrivningar omarbetats på grund av utrymmesskäl. Det fullständiga inventeringsmaterialet med mer utförliga beskrivningar och fler fotografier finns under respektive kyrka/kapell i Bebyggelseregistret.

Inventerarna fick mycket god hjälp av vaktmästare, förtroendevalda och andra personer med stor kunskap om de olika kyrkorna och kapellen i stiftet. Till dessa sänder vi vårt varmaste tack!

Lena Thor
Antikvarie/inventerare

Maud Forsberg
Antikvarie/redaktör

ARVIKA VÄSTRA MIKAELIKYRKAN

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Arvika västra församling omfattar tillsammans med Arvika östra församling var sin del av Arvika stad med närliggande landsbygd vid Glafsfordens norra strand. Arvika västra kyrka, även kallad Mikaelikyrkan är belägen i stadens västra utkant, och är Arvikas gamla sockenkyrka. Talrika fornlämningar vittnar om att bygden kring Glafsforden norra del bebotts och brukats kontinuerligt alltsedan förkristen tid. Namnet Arvika betyder åvikarna, krökarna på en å eller syftar på den stora Kyrkviken. Arvika nämns för första gången som ortsnamn i ett dokument från 1300-talet. En sägen berättar att den första kyrkan stått i Dottevik men redan under medeltiden flyttat tvärs över viken till Strand.

Jösse härad var på 1700-talet en folkrik, väl uppodlad bygd. Kommunikationerna var däremot dåliga. Arvika uppstod ur ett behov av en stad och handelsplats i dessa trakter. Ansökan om att få anlägga en köping bifölls av Kungl. Majt. år 1811 och köpingen kom till en början att kallas Oskarsstad. 1821 bytte den namn till Arvika köping. Invånarna livnärde sig i huvudsak på handel och hantverk. Öppnandet av Säffle kanal år 1837 med-

förde att fartygstrafiken utvecklades. Redan under de första decennierna anlades ett flertal garverier, färgerier, en tobaksfabrik, en spinneri- och klädesfabrik och på 1850-talet ett bryggeri. Arvika knöts till nordvästra stambanan 1867 och förbättrade kommunikationer medförde ökad industrietablering och därmed tillväxt av tätorten. Avgörande för köpingens utveckling blev öppnandet av nordvästra stambanans hela sträckning år 1871. 1911 blev Arvika stad.

Mikaelikyrkan ligger invid Sävsjöbäckens utlopp i Kyrkviken. Till kyrkoanläggningen hör kyrka, kyrkogård, likbod (1840), kapell (1927), stigport (1940), krematorium (1972), klockstapel (1972), församlingshem (1978), sockenstuga (ca 1800) och ekonomibyggnader.

Kyrkoanläggningen

Begravningsplatsen vid Mikaelikyrkan är en av länets största och ligger på en relativt plan markyta. Den har närmast rektangulär form, östvästlig sträckning och kyrkan placerad i den sydöstra delen. Sävsjöbäcken avdelar de senaste utvidgningarna med deras öppna ytor från de äldre delarna. Kyrkogården avgränsas av en stenmur längs östra och norra sidan och av en stödmur

i söder. I den norra murens äldsta del finns en stigport. Begravningsplatsen omges av sockenstuga och ekonomibyggnader i öster, bostadsområden i norr, Kyrkviken i söder och skogs- och åkermark i väster. Ett stycke norr om kyrkan finns ett gravkapell, som kom att ersätta en gammal timrad likbod utanför kyrkogårdens sydöstra hörn. Norr om kyrkan finns en ceremoniplats med träkors och katafalk. På en udde längst i sydväst uppfördes 1972 Korsets kapell med krematorium och på en tallbevuxen kulle intill finns en minneslund med meditationsplats omgiven av en låg, bågformig stenmur.

Kyrkogården, vars äldsta delar återfinns söder och sydväst om kyrkan, har utvidgats mot norr men framför allt västerut. Fyra områden har iordningställt till urngravplatser, den första togs i bruk omkring 1950. Den tidigare allmänningen nordväst om kyrkan började användas för familjegravar 1966. Huvudgångarna på den äldre delen är raka, dels asfalterade dels grusade. På den nya delen är de svängda. Mindre plattgångar förekommer över hela begravningsplatsen.

Bland de äldsta gravvårdarna, från 1800-talets början, kan nämnas ett gjutet järnkors strax nordväst om kyrkan samt två skiffergravstenar vid södra stödmuren. Bland de mer utmärkande gravvårdarna kan nämnas en tre meter hög gravsten av granit över den kände brukspatronen Gustaf Schröder (1824-1919) samt en liggande häll smyckad med en bronskrans över bildhuggaren Christian Eriksson (1858-1935).

Kyrkan av sten, med byggstart 1647 och slutlig form 1799, består av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti, vidbyggt sakristia i norr samt västtorn. Murarna är vitputsade såväl ut- som invändigt och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med träbågar målade i en turkosblå kulör. Långhusets sadeltak är skifferbelagt, medan tornhuven är klädd med kopparplåt. Tornet avdelas i två delar och har både runda och rundbågiga fönster. Tornluckor finns i vardera väderstrecket i rundbågig nisch. De är fiskbensmönstrade och målade turkosblå. Trälanterninen är vitmålad med rundbågiga fönster. Huven med koppartäckning avslutas med förgyllt kors på kula. Kyrkans kor i norr har valmat skiffertak och en hög skorsten. Ingång sker i väster, via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets nordsida. En söderportal är numera igensatt till dopnisch. Västentrén har fiskbensmönstrade dörrblad i samma turkosblå kulör som fönsterbågarna. Framför entrén ligger en stenhäll. Entrén i norr har rutmönstrat dörrblad. På den norra väggen, väster om ingången sitter en skulptur "Ödmjukheten" av bygdens son, skulptören Christian Eriksson. Källarum under koret nås av dörr i öster.

Kyrkorummet bildar en enskeppig salkyrka i gustaviansk stil med långhus, förhöjt kor i öster och läktare i väs-

ter. Kyrkorummet täcks av ett ljusblått trätunnvalv med markerad taklist. Golvet är av trä. Vitputsade innerväggar genombryts av rundbågiga fönster. Efter långhusväggarna finns en bröstning med speglar som hämtar upp mönster och färger från bänkarna. Bänkarna har dörrar och är indelade i fyra kvarter med mittgång, tvärgångar och smalare sidogångar.

Koret har fönster i de avfasade väggpartierna. På den norra väggen finns en rundbågig nisch med dörr till sakristian öster om predikstolen. I korets södra parti finns en kororgel efter ritning av arkitekt Lars-Erik Havstad. Kororgeln står i ett ramverk likt en kyrkbänk. Kyrkans altaruppsats i provinsial barockstil är skuren ur furu av bildhuggaren Isac Schullström år 1765. Altaruppsatsen är utförd i tre etager med spiralvridna kolonner och triangelformat överstycke. Framför uppsatsen finns en rund altarring med smala svarvade dockor. Predikstolen från 1736, också den ett verk i provinsial barockstil av Isac Schullström. Korg och ljudtak är tungt med kraftigt utskjutande listverk.

Dopfunten från 1904 är ritad av konstnären Bror Sahlström och snidad av bildhuggaren Olof Eriksson i Taserud. En glasmålning bildar bakgrund till dopplatsen. Den är signerad Margit Ljung, 1947, med motivet "Låten barnen komma till mig". På ömse sidor om fönstret står två ljusbärande änglar, härstammande från 1700-talet. De tillskrivs Isac Schullström och uppsattes åter i kyrkan 1947. Framför dopplatsen står en ljusbärande. I väster finns en djup läktare som bärs upp av åtta runda marmorade kolonner. Orgeln byggdes 1937 av Olof Hammarberg, Göteborg. Fasaden är i klassicerande stil. Kyrkans äldsta föremål utgörs av två gravhällar från 1500- och 1600-talen, placerade uppställda mot kyrkans västvägg.

Byggnadshistorik

Enligt äldre källor uppfördes redan under medeltiden en kyrka invid den vik av Glafsforden som senare kom att få namnet Kyrkviken. Den lilla träkyrkan var helgad åt Sankt Mikael och inne i kyrkan fanns en sedan länge förlorad skulptur av helgonet. På 1700-talet och framåt firade sockenborna speciella kyrkomässor under Mikaelmässohelgen. Om den äldre Mikaelkyrkan minner idag en romansk dopfont som idag ingår i Statens Historiska museums samlingar. De äldsta delarna i den befintliga kyrkan härrör från 1600-talets mitt, vilket gör Mikaelkyrkan till den äldsta i Jösse härad. Grunden till stenkyrkan lades 1647 under ledning av "Simon murmästare i Carlstad". Kyrkan var 28 alnar lång (ca 22 meter) och hade sakristia i norr. En klockstapel av trä restes på 1680-talet, strax intill den västra porten. Ett förslag till om- och tillbyggnad utarbetades 1776 av murarmästare J G Reincke, vilket bearbetades vid Överintendentsämbetet av Carl Fredrik Adelcrantz. Planerna realiserades under 1780-talet. Då tillkom

det tresidiga korpartiet, samt nuvarande sakristia och torn.

Initiativtagare till den nya kyrkan var kyrkoherden Petrus Eri. Till kyrkorummet förfärdigade Måns snickare och Anders målare en altarpupsats. År 1875 skänktes denna och ovannämnda dopfunt till Statens Historiska museum i Stockholm. Ny predikstol tillverkades år 1739 av den i stiftet välkände bildhuggaren Isac Schullström och år 1765 utförde han även en ny rikt skulpterad altarpupsats. År 1776 kompletterades denna med en ny altartavla.

Kyrkan fick nya bänkar och målades invändigt år 1739 av målarmästare Olof Brattsten från Filipstad. På 1750-talet byggdes en läktare och även den utsmyckades av Isac Schullström. Enligt uppgift kommer från denna läktare ett antal apostla- och evangelistskulpturer som idag finns i kyrksalen på Såguddens friluftsmuseum. Samtidigt byggdes också en ny klockstapel och kyrkan rappades utvändigt. På 1780-talet byggdes kyrkan om efter ritningar av överintendent Carl Fredrik Adelcratz, Stockholm, och fick nytt innertak, skiffergolv och nya bänkar samtidigt som den utökades med ett tresidigt avslutat kor och en ny sakristia vidbyggd i norr. Utvändigt ersattes det gamla spåntaket med skiffer. Klockstapeln ersattes år 1799 av ett nytt stentorn som byggdes ihop med kyrkans västra gavel, även detta på förslag av arkitekt C F Adelcrantz. Kyrkans exteriör har därmed förändrats endast marginellt.

Under åren 1864-65 genomgick interiören en stor förändring under ledning av byggmästare J H Cronberg från Brunskog. Då tillkom bland annat en ny altarring samtidigt som altarpupsats, predikstol och läktarbarriär målades över i vitt och guld enligt tidens ideal. Skiffergolv ersattes av golv av plankor. Nya öppna bänkar tillkom. Fönster och dörrar utbyttes och läktaren byggdes till med fyra meter. För måleriet ansvarade arkitekten Gustaf Kumlin, Arboga. 1870 beslöt man förse kyrkan med järnkaminer. 1931 byttes de ut mot en varmluftsanläggning. 1932 kläddes torntaket med koppar. Invändigt utbyttes takpanel av pärlspont och vägghpanelen förändrades. Inför kyrkans 300-års jubileum 1947 gjordes en genomgripande restaurering ledd av stockholmsarkitekten Einar Lundberg, med arkitekt Ludvig Mattson, Arvika, som kontrollant. Då sattes nya bänkar med dörrar in och predikstol och altarpupsats återfick sin ursprungliga färgsättning, av konservator Sven Dahlén, Stockholm. Nytt golv inlades och fönstren försågs med patinerat glas i småutor. En ny dopplats skapades vid södra långhusväggen, där en äldre ingång sattes igen och ersattes med ett fönster med en glasmålning. Byggmästare var Henning Johansson, Dottevik. 1988 sker en renovering under ledning av konservator Urban Ullenius. Konserveringsarbeten sker på predikstol, altarpupsats och dopfunt. Väggarna

målas svagt rosa och taket ges en mild blå ton. Golv slipas, altarring ommålas och kläds om. Därefter har textilskåp, ikoner, kormatta och text (gårdsnamn) på kyrkbänksdörrarna tillkommit.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

MIKAELIKYRKAN med ursprung från 1647, men ombyggd på 1780-talet och 1799, är ett gott exempel på stenkyrkobyggandet under den gustavianska perioden. Långhuset och sakristian täcks av ett skiffertak på näverunderlag, det enda bevarade i Värmland med denna traditionella och ursprungliga teknik och besitter därmed högt byggnadstekniskt värde. Kyrkan omges av en av länets största begravningsplatser vars olika delar avspeglar sina tiders smak i gravvårdarnas varierande storlek, utformning, färg och material. Interiört präglas kyrkan av provinsiella barockarbeten i altarpupsats och predikstol. Kyrkorummet är, trots senare tillägg av dopplats och kororgel, präglad av byggnadstidens ideal. Värdefulla inslag i kyrkorummet är gravhällar från 1500- och 1600-talen samt den i trä snidade dopfunten från 1904.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, gravkapell, krematorium, klocktorn, stigport, sockenstuga och kyrkogård utgör en samlad och betydelsefull kulturhistorisk miljö
- exteriörens sedan 1799 föga förändrade karaktär
- skiffertaket med traditionellt underlag av näver
- interiörens huvudsakliga prägel av byggnadstidens ideal
- altarpupsats och predikstol skapade av bildhuggaren Isac Schullström i en provinsiellt förhärskande barockstil
- gravhällar från 1500- och 1600-talen samt dopfunt från 1904

ARVIKA ÖSTRA TREFALDIGHETSKYRKAN

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Arvika stad innehåller två församlingar; Arvika Östra och Arvika Västra. De ligger tillsammans med den närliggande landsbygden vid Glafsfordens norra strand. Talrika fornlämningar vittnar om att bygden kring Glafsforden norra del har lång historisk tradition och bebotts och brukats kontinuerligt alltsedan förkristen tid. Arvika socken omnämns första gången 1255 i en berättelse om ett norskt krigståg genom västra Värmland. Namnet Arvika betyder åvikarna, krökarna på en å, men kan också syfta på den stora Kyrkviken. Som ortsnamn omnämns Arvika för första gången i ett dokument från 1300-talet. Skriftliga källor avslöjar att enbart kring Kyrkviken fanns ett tiotal jordbruksgårdar under senmedeltiden. Sägner berättar att den första kyrkan stått i Dottevik men redan under medeltiden flyttat tvärs över viken till Strand. Arvika västra kyrka, även kallad Mikaelikyrkan är stadens gamla sockenkyrka. Arvika Östra från 1909-1911 ligger i stadens nordöstra del.

Jösse härad var på 1700-talet en folkrik, väl uppodlad bygd. Kommunikationerna var däremot dåliga. Arvika

uppstod ur ett behov av en stad och handelsplats i dessa trakter. År 1810 gjordes en ansökan till Kungl. Majt. om att få anlägga en köping vid Sulvik eller Kyrkeby i Arvika pastorat. Ansökan bifölls 1811. Platsen som valdes blev Kyrkeby, vid Glafsfordens norra strand, och den nya köpingen kallades till en början för Oscarsstad. 1821 bytte Oscarstad namn till Arvika köping. Arvika knöts till nordvästra stambanan 1867, vilket stimulerade ortens industrialisering. Arvika Västra eller Mikaelikyrkan som den senare kom att kallas, fungerade som kyrka även för befolkningen i köpingen, men då Arvika samhälle utvecklades i slutet av 1800-talet uppkom behov av ytterligare en kyrka. År 1896 påbörjades en insamling för ett kyrkobygge och år 1905 beviljades Arvika köping rätt att avskiljas från landsförsamlingen och bilda eget pastorat. En ny kyrka kallad Trefaldighetskyrkan blev stadens egen församlingskyrka. Den ritades av arkitekt Ivar Tengbom, Stockholm och kunde invigas 1911.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten där kyrkan är placerad ligger högt i den nordvästra delen av Arvika stad, i ett område som tidigare ingick i Minnebergsskogen. Från den lilla stadsparken med lövträd och tallar kan man se ut över de-

lar av staden och Kyrkviken. Området präglas av äldre villabebyggelse och av skolbyggnader från 1900-talet tillhörande Solbergagymnasiet. Genom den lummiga parken går grusade gångar och inhägnader saknas. I anslutning till Trefaldighetskyrkan ligger en före detta disponentsbostad från 1917, som sedan 1950-talet inrymmer såväl prästgård som pastorsexpedition och församlingshem. Kyrkogården, som är gemensam med Arvika Västra, ligger vid denna kyrka i stadens västra del.

Kyrkan Arvika östra, Trefaldighetskyrkan, från 1911 är ritad av arkitekterna Ivar Tengbom och Ernst Torulf, Stockholm. Den murade tegelkyrkan är orienterad i nord-sydlig riktning och har sin inspiration i äldre svensk byggnadstradition. Stilen är främst nationalromantisk, men här finns också drag av jugend, gotik och barock. Kyrkan har ett rektangulärt långhus med en artikulerad sydgavel med huvudentré och torn. Mot norr finns ett tresidigt kor och på var sida en sakristia med sadeltak mot väster respektive ett rektangulärt utrymme med svängt torntak mot öster. Detta utrymme, som tidigare var gravkor, är sedan början av 1980-talet omgjort till bland annat toalett. På östra och västra sidorna av långhuset finns entréer under sadeltak med kraftiga, mörka takkonstruktioner. De vitputsade murarna, som vilar på en hög sockel av gnejs, bryts upp av fönsterband i två våningar. Det branta sadeltaket är, liksom tornhuvar och tornspira, lagt med skiffer från

Glava. I sydgaveln, som nås via en hög stentrappa, finns två spetsbågiga portaler i lackat trä med jugendinspirerade smidesdetaljer. Här finns också en granitskulptur av Christian Eriksson, Stockholm, föreställande Gud fader som skapar Adam och ett vertikalt fönsterband med små rundbågade tvågruppsfönster. Gavelspetsen övergår i ett lågt tornparti som täcks av en fyrkantig skifferklädd tornhuv som fortsätter i en åttkantig, reslig tornspira försedd med urtavlor åt fyra håll. Spiran kröns av en förgylld tupp på kors och kula. Mot väster och öster övergår gavelns yttre ändar i två lägre torn med barockinspirerade huvar vilka kröns av förgyllda kulkors på kula.

Kyrkorummet utgörs av en treskeppig basilika med ett brutet tak och öppen takstol i det höga, breda mitskeppet. De lägre smala sidoskeppen har kryssvalv. I söder finns ett tvärställt vapenhus. Sakristia och gravkor är beläget på var sida om absiden i norr. Golvet är lagt med lackade brädor i mitskeppet, i sidogångarna ligger gnejs och det förhöjda koret har trappa och golv av rött tegel. De putsade väggarna i kyrkorummet är målade i en beigevit färg medan korets absid har målningar av Simon Sörman från 1949. Två fönsterband med spetsbågiga tregruppsfönster. Kyrkorummets kassettak är mörklaserat och bemålat med röda, vita och grå slingor. Bänkarna, som är indelade i två kvarter, är målade i grönt och rött. Gavlarerna är ursprungliga medan sits och rygg tillkom vid renoveringen 1981.

Den putsade väggen i koret är försedd med små rundbågiga tvågruppsfönster och muralmålningar från 1949, av Simon Sörman. De föreställer bland annat; Kristus himlafärd (ovanför altaret). På norrsidan illustreras bland annat den rike ynglingen, Kristus botande den blinde och Zackeus i mullbärsträdet och på södra sidan till exempel Kristus i Getsemane, Petri förnekelse och scener från andra världskriget.

Altaruppsatsen utgörs av en målning av konstnären Björn Ahlgrensson, Arvika, kallad "Du bar ditt kors..." Målningen som föreställer Jesu Golgatavandring har en dov färgställning där rosa och gråblått är dominerande färger. Målningen omges av ett skuret ramverk utförd av bildhuggaren Ola Eriksson, Taserud, Arvika. Ramens båda vertikala sidor är på utsidorna försedda med akantusliknande dekorationer och kröns av två naivistiska änglar. Ramen är till största del omålad men försedd med dekorationer i svagt rött och grönt. Till altartavlan finns också två alternativa målningar som används under julen. Dessa är tillverkade av Ture Ander 1928. Den runda altarringen är gjord av omålade platta mönster-snidade träspjälor. Till vänster om koret hänger på väggen en predikstol med sexkantig korg. Ingång sker från den bakomliggande sakristian. Predikstolen är, liksom ljudtaket, skulpterad av Ola Eriksson, Taserud, och är till största delen omålad. Ljudtaket är försett med för-

gyllningar och vid 1949 års renovering dekorerades tre av speglarna på predikstolen med målningar av Simon Sörman. Motiven utgörs av bilder från kyrkans historia och föreställer Ansgar som predikar för hedningarna, Olaus Petri samt en scen från det ekumeniska mötet i Stockholm 1925. Vid dopplatsen till höger om koret finns en nisch och en relief av gips föreställande Den gode herden, tillverkad av Yngve Andersson 1949. Dopfunten av täljsten är, liksom dopskålen av silver, komponerade av Bror Sahlström 1911.

Läktaren är mot ytterväggarna djupare än den mittersta delen. Läktarbarriären består av profilerad panel som är betsad i brunrött och försedd med skuren dekor i guld, rött och blått. Orgelfasaden har ett modernt utseende och orgelverket är tillverkat av Nils Hammarberg, Göteborg 1959 och innehåller 13 stämmor. Under läktaren är två bänkrader borttagna på var sida och låga skärmväggar bildar ett litet "torg" på var sida om mittgången med bland annat klädavhängning. På södra sidan finns ett ljustråd och ett barnbord, på den norra sidan finns också klädavhängningsmöjligheter, mixerbord, bokbord samt två bord och stolar.

Vapenhuset i väster går längs hela gavelns bredd och har stengolv, putsade väggar och putsade tak med kryssvalv. Två dubbla portar av lackad faner mot väster är försedda med kraftiga svarta utsirade gångjärn och karakteristiska låsreglar.

Byggnadshistorik

Vid den första kyrkostämman i Arvika östra pastorat år 1906, fick arkitekten Adrian Christian Pettersson, Göteborg, i uppdrag att rita en ny kyrka. Men det förslag som lades fram förkastades av kyrkostämman och efter förslag av konstnären Christian Eriksson, Arvika togs då kontakt med arkitekten Ivar Tengbom i Stockholm. Hans förslag antogs av kyrkostämman och godkändes 1908 av överintendentensämbetet. Under vintern 1908-09 började arbetet med grundläggningen av kyrkan och i maj 1909 lades första grundstenen vid en ceremoni med bland andra biskoparna J A Eklund, Karlstad och Olof Bergqvist, Umeå. Den 11 juni 1911 invigdes kyrkan av biskop J A Eklund.

En omfattande renovering ägde rum 1949 efter program av arkitekten Einar Lundberg. Interiören fick en ny färgsättning som gav kyrkan en ljusare prägel. De ursprungliga ljuskronorna av smide togs bort och ersattes av mässingskronor tillverkade av Firman Ingemar Holmström.

Koret försågs med en muralmålning även predikstolens utsmyckning och rosettfönstrets glasmålningar tillkom då. Samtliga målningar var komponerade av konstnären Simon Sörman, Stockholm.

Vid renoveringsarbeten 1981 under ledning av arkitekten Jerk Alton var avsikten att återskapa mer av den ursprungliga färgsättningen i kyrkorummet. Bland annat gjordes också bänkarna om varvid de gamla gavlarna behölls och resten gjordes nytt. Bänkantalet minskades från 24 till 17. Detta innebar att främsta bänkraderna på var sida ersattes av lösa stolar och att kyrktorg bildades baktill i kyrkan genom en avskärmning med låga skärmväggar. Toaletter installerades öster om koret liksom under läktaren i sydost.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

TREFALDIGHETSKYRKAN i Arvika, uppförd 1911 och ritad av arkitekterna Ivar Tengbom och Ernst Torulf, har en väl genomarbetad arkitektur och är en av de mest arkitektoniskt intressanta kyrkobyggnaderna i landet från 1900-talets första hälft. Den sedan byggnadstiden oförändrade exteriören har såväl nationalromantiska influenser i form och material samt drag av jugend i detaljer, gotik i spetsbågar, strävpelare och tornspira samt barock i sidotornens huvar och gravkorets svängda tak. Interiören präglas av nationalromantikens krav på äkta material, samt av det höga taket med synliga takstolar. Det högt belägna koret med tegelgolv är också framträdande i kyrkorummet. 1949 års renovering, under ledning av arkitekt Einar Lundberg, gav tillskott i form av bland annat väggmålningar i koret. Dessa målningar av Simon Sörman, påverkar på ett påtagligt sätt interiören. Genom 1981 års renovering, under ledning av arkitekten Jerk Alton, har ett öppnare kyrkorum åstadkommits genom att delar av bänkkvarteren tagits bort och kyrktorg har bildats längst bak i kyrkan.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan är ritad av två landets vid tiden mest kända arkitekter, och framstår i dag som ett arkitektoniskt verk av hög dignitet
- kyrkans föga förändrade exteriör
- kyrkan har såväl i sin helhet och detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska kvaliteter
- ursprungliga inventarier och kormålning från 1949 utgör viktiga komponenter i kyrkorummets helhetsgestaltning och är av mycket hög konstnärlig kvalitet, dessutom lokalhistoriskt särskilt intressanta då de tillverkats av ortens kända konstnärer
- kyrkan utgör ett landmärke i staden och dess placering i en stadsparkmark med naturlig vegetation

BOGENS KYRKA

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Bogen är en ren skogsbygd i västra Värmland, vid riksgränsen mot Norge. Bogen omnämns första gången i 1564 års jordebok. Vid 1600-talets början togs ödemarkerna i Bogen efter hand i bruk av inflyttade skogsfinnar. Sockenkyrkan låg då cirka tre mil söderut fågelvägen och bosättarna besökte gudstjänsten endast ett fåtal gånger per år samt vid vigsel, dop eller begravning.

Under 1700-talet och början av 1800-talet gjorde Bogenborna upprepade försök att få bygga ett kapell i sin egen bygd. Bogens församling avsöndrades sedan från Gunnarskog under 1800-talets mitt som en direkt följd av grundandet av Mitandersfors järnbruk. År 1841 anlade Johan Mitander järnbruket Mitandersfors vid Bogälvens utlopp. Bruksetableringen och den ökade befolkningen bidrog till att man sökte påskynda kyrkobyggnadsplanerna. Brukspatron Mitander skänkte betydande markytor till kyrkan. När församlingen bildades beslutades även att en folkskola skulle inrättas. En gammal tullstuga ombyggdes till skolsal och bostad åt läraren. Byggnaden brann ned 1892 och en ny skola uppfördes närmare kyrkan. Bogens kyrka utgör ett utmärkt exempel på de mindre församlingskyrkor som

växte fram i bruksrörelsens kölvatten.

Kyrkan uppfördes 1850, efter ritning av arkitekt J F Åbom, på en befintlig begravningsplats på en ås strax söder om Bogtjärnet, söder om brukssamhället. Kyrkan omgärdas av kyrkogård. Till anläggningen hör också en redskapsbod, som på 1960-70-talet dessutom användes som bisättningsrum. Denna är placerad sydöst om kyrkogården. Församlingshem, fd sockenstuga, vaktmästarbostad och en magasinlänga ligger samtliga väster om landsvägen. Ett hundratal meter norr om kyrkan ligger prästgård från 1851 och arrendebostad från 1922. Parkering sker söder om kyrkogården. Kyrkan nås från församlingshemmet via en lång och hög stentrappa, vilken anlades år 1950.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården invigdes redan 1846 och är belägen på krönet av ett höjddparti med terrasserade avsatser i den mot öster brant sluttande marken. Kyrkogården är rektangulär med västöstlig sträckning. Den avgränsas i norr och öster av häck, i söder av buskar och stödmur och i väster av stödmur. I väster leder en lång stentrappa upp till kyrka och kyrkogård. Begravningsplatsen omges, förutom av skogsmark runt om, även av landsväg och byggnader i väster.

Kyrkogården utvidgades 1910 österut till sin nuvarande omfattning. Norr och söder om kyrkan erinrar enstaka kvarvarande allmänna gravar om kyrkogårdens utseende innan familjegravplatser började anläggas efter 1925. I början av 1950-talet företogs en omfattande renovering av kyrkogården, då grusgravar, stenramar och järnstaket togs bort.

I och mellan gravkvarteren samt på terrasserna finns häckar av häggmispel. Häckarna runt kyrkogården utgörs av hagtorn och sibirisk ärtbuske utom i söder där det växer snöbärsbuskar i slänten. Några träd förekommer inte inne på själva kyrkogården men två sibiriska lönnar står vid grinden i väster. Gravkvarteren är helt gräsbevuxna. Gångarna är tämligen smala och grusbelagda. Stentrappor förbinder de olika markplanen. Mellan gravraderna har plattgångar lagts ut i gräset.

Kyrkogården präglas av enkelhet såväl i gravvårdarnas som i miljöns utformning. Gravvårdarna på kyrkogården utgjordes till en början bara av järn- eller träkors. De äldsta bevarade gravvårdarna är tre smidda järnkors från 1800-talet norr och öster om kyrkan. Ett av dem är ett högrest kors över kaptenen och riddaren av Kungliga Svärdsorden Axel Cristofer Jungmarker (1795-1871). Den första gravstenen, över gränsridaren Carl Mag. Berg (1824-1894), bekostades av församlingen och står längst i söder.

Kyrkan är uppförd 1849-51 av trä i nyklassicistisk stil. Den består av ett rektangulärt långhus med rakt avslutat korparti och ett torn i väster. Fasaderna, med stomme av liggtimmer, är brädfodrade och falurödmålade. Väggarerna genombryts av rektangulära fönsteröppningar med vitmålade foder och fönsterbågar. På den östra gaveln finns tre fönster, varav det mittersta är större och har spetsbågeform. Taket är flackt, har sadelform och är försett med relativt stora taksprång. Ytbeläggningsen på taket är skiffer av glimmertyp.

Långhuset ansluter i väst med ett resligt torn krönt av en vitmålad trälanternin med fönsteröppningar. Lanterninens huv och lägre takutsprång på tornet är täckt av svartmålad plåt. Tornet kröns av ett förgyllt kors på kula och har en vitmålad takfotslist med tandsnittsdekor. Svartmålade tornluckor med rektangulär form finns i vardera väderstreck. Entré sker i väster via tornets vapenhus. Entréporten är fiskbensmönstrad och gråmålad samt flankeras av en nyklassicistisk dekorerad, vitmålad portalomfattning. Ovan dörren är ett stort mångspröjsat, runt fönster. En entré finns även på sydfasadens östra parti. Denna dörr är utförd likt väggpanelens behandling.

Kyrkorummet är enskeppigt och nyklassicistiskt i utförande med ett avsmalnande kor med rakt avslut flankerat av två sidorum. Kyrkorummet har golv av trä och

innerväggar är klädda med lockpanel under ett flackt, brutet bräddtak med tredingsform. Veggarna är målade gulrosa medan taket är ljusblått. Veggarna genombryts av relativt stora rektangulära fönsteröppningar med grågröna omfattningar och bågar, vars mittbommar bildar en korsform. De kulörta glasen är infattade i blyspröjs.

Bänkarna bildar två kvarter. De har raka gavlar och står relativt glest samt är i det nordöstra hörnet, vid predikstolen, avkortade. I väster finns en kolonnuppbyggnaden med rak barriär. Under läktaren finns utrymmen för ljusbärare, bokbord, klädavhängning och en äldre bänk, slutet med dörr. Orgeln på läktaren tillkom 1930, inskaffad från Nyströms Orgel- och Piano-fabrik i Karlstad.

Koret avskiljs från långhuset genom bänkarnas avslutande skrank. I väster har koret samma bredd som långhuset, medan det i öster avsmalnar och flankeras av två rum, det ena sakristia det andra textilrum. Det avsmalnade koret har rakt avslut och inramas av ett pilasterutformat smalt ramverk där i överkant hänger en förgyllt lambrequinliknande utsmyckning. Ovan den åtta förgyllda ringar och en strålande sol. Nischen har panelade väggar lika kyrkorummet men nederst en bröstning med marmorerade fyllningar. På den norra väggen finns en piscina. Någon meter framför nischen ett rakt, delbart knäfall med svarvade marmorerade dockor. Korets östvägg har en glasmålning av Tor Hörlin i spetsbågeformat fönster, föreställande uppståndelsen och himmelsfärden. Framför fönstret står ett enkelt förgyllt träkors på träaltare. På sidorna om glasmålningen finns två stora ikoner utförda av ikonmålarskan Kjellaug Nordsjö. Altaret och knäfall tillkom 1979 och är ritat av arkitekt Jerk Alton. Predikstol i nyklassicistiskt utförande är placerad på korets norra vägg. Den är samtida med kyrkan. I korets södra parti står en kororgel i ett klassiserande utförande. Framför den står kyrkans dopfont av sten, tillkommen 1979 och ritad av Jerk Alton.

Byggnadshistorik

Bogens träkyrka uppfördes 1849-51 på initiativ av brukspatron John Mitander. Kyrkan timrades upp under åren 1850-51 men invigdes först den 10 juni 1853. Arkitekt Johan Fredrik Åbom (1817-1900) svarade för ritningarna, som dock på flera punkter förändrades. Exteriören fick en något mer robust karaktär än vad Åbom tänkt sig medan interiören, med ett smalare kor som flankeras av två mindre rum, i stort överensstämmer med hans intentioner. Åboms ursprungsrutning visade dessutom en tornlös kyrka.

År 1855 täcks långhustaket med Glavaskiffer och 1872-73 brädfodras och rödfärgas kyrkan utvändigt. Invändigt kläs de tidigare ommålade bilade timmerväggarna 1911 med pärlspontpanel. Mäster Karl Gramén från

Charlottenberg målar panel, predikstol och bänkar. År 1862 byggs läktare och samma år inköps ett första orgelverk. På 1890-talet förstärks tornet med järnkrampor och bjälklag samt förses med nytt tak, ny brädfodring och målning utvändigt. 1930 inköps en ny kyrkorgel, en kapellorgel med 13 stämmor från Nyströms Orgel- och Pianofabrik, Karlstad. Tor Hörlin målar korfönstret 1932. Under 1950-talet sker en renovering under ledning av arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. Då läggs ett nytt innergolv, innerväggarnas pärlsponat övertäcks med träfiberplattor och hela kyrkorummet ommålas enligt ny färgsättning, tornrummet infodras och en ny kyrkotrappa anläggs.

En omfattande inre renovering sker 1979 under ledning av arkitekt Jerk Alton. Innertak och innerväggar täckts nu med bred lockpanel. En ny färgsättning sker och ett nytt altare tillkommer uppställt något fristående i koret liksom en ny altarring och dopfunt. Dessa arbeten hade ambitionen att till större delen återställa de förändringar i Åboms interiör, som genomförts under tidens lopp. Renovering omfattade hela kyrkans interiör inklusive sakristian, textilkammaren, vapenhuset samt tornkammaren.

År 1996 uppsätts i koret två fält med ikoner utförda av ikonmålarskan Kjellaug Nordsjö, tidigare prästfru i Bogen. Under år 1999 genomgick Bogens kyrka en större exteriör fasadrenovering där panel byttes och färgades med faluröd slamfärg. Väggarna byggdes på för att ge plats för ett isolerande skikt. Sommaren 2003 omläggs skiffertaket.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

BOGENS TRÄKYRKA har sedan byggnadstiden en föga förändrad exteriör och utgör ett tydligt exempel på det enklare, nyklassicistiska träkyrkobygandet från 1800-talets mitt. Bogens kyrka utgör också ett utmärkt exempel på de mindre församlingskyrkor som växte fram i bruksrörelsens kölvatten, dess byggnation är starkt förknippad med etableringen av Mitandersfors bruk. Interiören är, trots förändringar, präglad av nybyggnadstidens ideal med bevarad planlösning, volym, korets form och ursprunglig predikstol. En renovering 1979 under ledning av arkitekt Jerk Alton, har gett kyrkorummet en ny sammanbunden färgsättning och ny inredning med bänkar, altare, knäfall och dopfunt. En renovering som präglas av sin tids ideal samtidigt som ambitioner funnits att återställa de tidigare förändringar som genomförts under åren.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör representerar den enkla, nyklassicistiska sockenkyrkan
- predikstolen är samtida med kyrkobyggnaden
- 1979 års sammanhållna renovering

BRUNSKOGS KYRKA Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Brunskogs socken är belägen i västra Värmland, öster om Arvika. I norr begränsas socknen av stora skogsområden, som har ringa eller ingen bebyggelse. Västerut gränsar Arvika och i söder bildar sjön Värmeln gräns, liksom sjön Rinnen i öster. Bebyggelsen ligger koncentrerad kring sjöar och i dalgångarna. Trots laga skifte vid 1800-talets mitt har byarna behållit sin homogenitet och bildar var och en avgränsad helhet mot andra delar av socknen. Naturens speciella karaktär förstärker byarnas avskildhet. Genom socknen går "Kungsvägen" mellan Stockholm och Oslo, numer Riksväg 61.

Medeltidens Brunskog är relativt okänd, men på 1300-talet fanns här en annexkyrka under Stavnäs. Först genom 1503 års värmländska skattebok fås en mer exakt bild då 12 hemman redovisas i Bronskog. I socknen har funnits flera järnbruk, varav det äldsta från 1600-talet. Idag finns bara rester av den verksamheten. Brunskog blev eget pastorat 1621 och omfattade då även Boda och Mangskog. Den största förändringen i bygden under 1800-talets andra hälft skedde genom järnvägens framdragande. De byggnader som uppfördes i anslutning till denna är väl bevarade. I och med järnvägen växte socknens enda tätort fram, Edane. Här finns

skola, fd kommunalkontor, bank, sågverk och en del serviceföretag. Idag finns framför allt hus av sekelskifteskarakteristik och modernare villor samt den kulturhistoriska stationsbyggnaden från 1870 i tegel. Distriktskyrkan Edane kapell uppfördes 1930 efter ritningar byggmästare av J G Andersson.

Brunskogs kyrka ligger vid sjön Värmelns norra ände, strax intill den stora hembygdsgården Skutboudden och i närheten av väg 61. Den nuvarande stenkyrkan är den tredje på platsen. Den första träkyrkan ersattes år 1705 av en stenkyrka, vilken år 1878 efterträddes av den nuvarande kyrkan några tiotal meter sydväst ut. Den nuvarande kyrkobyggnaden brann 1972 och har sedan dess en helt ny interiör skapad av arkitekten Jerk Alton, Kumla. Kvar på den ursprungliga kyrkans plats står ett åttkantigt gravkor med klockformigt tak som familjen Arvikander på Brunsbjergs bruk lät bygga vid mitten av 1700-talet. Från början av 1800-talet tjänade koret som sakristia till "mellankyrkan", från 1880-talet som "vintergrav" och från 1946 som bårhus. Kring kyrkan, som ligger på högsta punkten finns ett antal byggnader med anknytning till kyrkan; den före detta prästgården som nu är pastorsexpedition, före detta sockenmagasin, församlingshem och klockarebostad. Diktaren Gustaf Fröding hämtade mycket av sin inspiration från området. I dikten "Vackert väder" skriver

bland annat Fröding: "Brunskogs kyrka stod och lyste som en bondbrud, grann och ny."

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är troligen medeltida. Dess omfattning i äldre tider är okänd liksom storleken vid kyrkobygget på 1870-talet. I samband med kyrkobygget utvidgades emellertid kyrkogården och fick då, som nu, sin största utsträckning norr och öster om kyrkan. Den utökades med en mindre areal i nordväst i början av 1900-talet och år 1950 utökades begravningsplatsen ytterligare med ett större markområde i sydöstlig riktning. På denna del iordningställdes ett urngravsområde i sydöstra hörnet. Gravplattshägnader i form av järnstaket, häckar och stenramar har till viss del bortskaffats vid renoveringar och grusbelaäggnen på ett antal gravar har ersatts med gräs.

Kyrka och kyrkogård är högt belägna med Värmeln i nordost, åkermark i öster och söder, väg med parkering och byggnader i väster och ett skogsparti med väg till hembygdsgården i norr. De stora nivåskillnaderna med terrasseringarna och förbindande trappanläggningar har gett kyrkogården en mycket omväxlande och oregelbunden utformning. Endast det senast utökade området är helt plant. Större delen av gamla kyrkogården, inklusive utvidgningen i nordväst, omgärdas av en hög stödmur som på sitt högsta ställe norr om kyrkan mäter ca 5 m. En kraftig stödmur löper längs västra sidan

av 1950 års utvidgning mot den högre marken utanför. Övriga kyrkogården avgränsas genom häckar och buskar. Lövträd dominerar trädbeståndet. Alla gångar, utom en öster om kyrkan, är grusbelaagda.

Kyrkogårdens äldsta och mest påkostade gravar ligger öster om kyrkan och på det terrasserade och mot stödmuren relativt brant sluttande området norr om kyrkan. Här finns drygt 200 grusgravar, varav de flesta är omgärdade med stenramar. Ett tjugotal omges med häckar och lika många med järnstaket eller kätting. På ett knappt femtiotal stenramsomgärdade gravar har grusbelaäggnen utbytts mot gräs.

Kyrkan i nygotisk stil är murad och består av ett rektangulärt långhus med tresidig absid i öster och västtorn med spira. Murverket, som är försedd med strävpelare, är av gråsten och i huvudsak putsad med spritputs och avfärgad i gult. Fönstersmygar och tornets övre parti är putsat med slätputs som avfärgats vit. Murarna bryts upp av spetsbågeformade fönster i två våningar, karmar och bågar är av gjutjärn. Fasaden är dekorerad med tre- och fyrpass. Ingång i kyrkan sker i väster genom vapenhuset samt genom två portar på södra respektive norra fasaden. De kopparklädda portarna omges av spetsbågeformade omfattningar. Sadeltaget är lagt med skiffer från Glava, medan tornspira, liksom absid och strävpelare är klädda med kopparplåt.

Det rektangulära kyrkorummet är indelat i mittskepp och sidoskepp, som avdelas med pelare. Rummet täcks av ett ljusst gråblått tredingstak klätt med slätpanel. De ljusst putsade murarna bryts upp av fönster i två våningar där den övre fönsterraden är höga och den undre raden mer rektangulära. Framför den smalare absiden står en svängd altartavla i trä av konstnären Ingemar Lööf. Altartavlan består av en skärmvägg med en skulpterad och förgylld Kristusfigur. Framför denna ett förhöjt altarbord av tegel. Öppna bänkar med låga gavlar är fördelade i två kvarter och kompletteras av snedställda bänkar längs ytterväggarna och lösa stolar i koret. Två trappor i kyrkorummets västra del leder upp till stor orgelläktare. Under läktaren finns förhall, kapprum, väntrum, sakristia, WC och förrådsutrymmen. Mobil predikstol finns som kan flyttas beroende på verksamheten i kyrkan. I korets södra del finns kororgel, flygel och dopfont

Byggnadshistorik

I äldre handlingar framgår att Brunskogs förste kyrkoherde tillträdde 1621 och att det då uppfördes en träkyrka. På 1690-talet ansågs denna kyrka alltför liten och bristfällig, varför man 1704-07 uppförde den andra kyrkan på platsen. Denna kyrka var murad av sten, kalkad och på taket låg spån. Predikstolen, från 1722 var tillverkad av Isac Schullström och det välvda inbertaket liksom läktarens bröstning, försågs 1766 med målningar av mästern Eric Jonaeus från Karlstad. Altartavlan kompletterades 1769 med en underdel tillverkad av bildhuggaren Eric Grund. År 1801 togs sakristian på norrväggen bort och istället inreddes ett åttkantigt gravkor från 1700-talet som sakristia. I mitten av 1800-talet var kyrkan för liten, och i för dåligt skick att bygga till. Det beslutades då om ett nytt kyrkobygge, på en kulle sydväst om den gamla.

Den tredje kyrkan på platsen uppfördes mellan 1875-78 efter ritningar av arkitekten J Larsson. Kyrkan invigdes av biskop Rundgren 1880. År 1929 genomfördes en invändig ombyggnad efter ritning av arkitekten Bror Almquist. Ombyggnaden innebar att orgeln sänktes från orgelläktaren, som revs, till en därunder belägen läktare efter ritning av Almqvist. Fönster och dörr till korpartiet igensattes, sakristia och förrådsrum tillkom. Altartavla och predikstol från den gamla kyrkan flyttades in i kyrkan. Invändig omputsning och ommålning genomfördes efter färgsättning av konstnären Tor Hörlin. Framskarpning av ursprunglig färgsättning av altartavla och predikstol utfördes av Tor Hörlin.

Den 29 juni 1972 brann Brunskogs kyrka till följd av ett blixtnedslag. Vid branden förstördes all inredning och endast bärande väggar återstod. Efter en utredning av den brandskadade kyrkan, beslutade Riksantikvarieämbetet år 1973 att inget beslut behövdes för att återuppbygga kyrkan efter branden. Orsaken var att exte-

riören skulle bli som innan branden och att inget finns kvar av interiören. Kyrkan återuppbyggdes mellan åren 1973-75 efter ritningar av arkitekt Jerk Alton, Örebro.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

BRUNSKOGS KYRKA är uppförd på en medeltida kyrkplats och utgör tillsammans med intilliggande pastorsexpedition, församlingshem, sockenmagasin och andra ekonomibyggnader en samlad kyrkomiljö med framträdande läge i odlingslandskapet. Den murade kyrkan i nygotisk stil från 1878 förstördes av åskbrand 1972, och dess exteriör återställdes som en kopia. Arkitekt Jerk Alton har gett interiören en modern prägel med låga öppna bänkar, varma färger och stor orgelläktare. Altartavla av konstnären Ingemar Lööf, Kristinehamn, har en betydande påverkan på rummet. Kyrkan används i många sammanhang som konsertlokal och dess inredning är anpassad för ett flexibelt användande.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård och intilliggande byggnader utgör en samlad och betydelsefull miljö som ingår i ett kulturhistoriskt värdefullt sockencentrum
- exteriören är ett bra exempel på en kyrkobyggnad i nygotisk stil
- kyrkorummets enhetliga karaktär med av altarpopsats, bänkinredning, orgelläktare och färgsättning från 1970-talets mitt

EDANE KAPELL

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Brunskog ligger i en bygd där skogsområden ytmäsigt dominerar men som ändå har en karaktär av gammal jordbruksbygd - ett levande odlingslandskap med många sjöar och mindre vattendrag.

I norr begränsas Brunskog av stora skogsområden som har ringa eller ingen bebyggelse. Västerut avslutas socknen av byarna Östra och Västra Furtan. I söder bildar sjön Värmeln gräns, liksom i öster sjön Rinnen. Bebyggelsen ligger koncentrerad kring sjöarna och i dalgångarna. Trots laga skifte vid 1800-talets mitt har byarna behållit sin homogenitet och bildar var och en avgränsad helhet mot andra delar av socknen. Naturens speciella karaktär förstärker byarnas avskildhet.

Om medeltidens Brunskog vet man lite. Först genom 1503 års värmländska skattebok kan man få en mer exakt bild då 12 hemman redovisas. I socknen har funnits flera bruk, varav det äldsta från 1600-talet. Idag finns bara rester av verksamheten. Den största förändringen i bygden under 1800-talets andra hälft skedde genom järnvägens framdragande. De byggnader som uppfördes i anslutning till denna är väl bevarade. I och med järnvägen växte sockens enda tätort, Edane, fram med centralskola, kommunalkontor, bank, sågverk och

en del serviceföretag. Idag finns i Edane framför allt hus av sekelskifteskaraktär och modernare villor samt den kulturhistorisk intressanta stationsbyggnaden från 1870 i tegel. Genom socknen går riksväg 61 som är relativt hårt trafikerad och en viktig huvudled genom länet.

Brunskog blev eget pastorat 1621 efter att tidigare ha tillhört Stavnäs och omfattade då även Boda och Mangskog. Av allt att döma byggdes den första kyrkan i socknen på 1300-talet. Dagens sockenkyrka uppfördes 1878, men skadades i brand 1972 och har därefter en modern interiör. Distriktskyrkan Edane kapell, i samhället Edane, uppfördes 1930 efter ritningar byggmästare J G Andersson. Till kyrkomiljön hör kapellet och en förrådsbyggnad med dass.

Kyrkoanläggningen

Edanes vitputsade kapell ligger placerat högt i tallskogen vid Kapellvägens slut. Kapellvägen är grusad, och denna väg avslutas med en gårdsplan söder om kapellet och parkeringsmöjlighet norr om detsamma. En grusad gång leder runt byggnaden. Huvudentré sker på kapellets södra fasad. Norr om kapellet finns i skogsbrynet en förrådsbyggnad med dass, troligtvis uppförd samtidigt som kapellet. En gård med huvudbyggnad i ett och ett halvt plan gränsar mot fastigheten i väster.

Anläggningen saknar begravningsplatser. Jordfästning sker vid sockenkyrkan.

Kapellet, uppfört 1930, består av ett enskeppigt rektangulärt långhus med rakt koravslut i öster och vidbyggd sakristia i norr. Kyrkobyggnadens västra del, över församlingssal och farstu, är något förhöjt med svängt tak avslutat med en kopparklädd lanternin med huv. Det övriga taket är valmat och belagt med tvåkupigt lertegel. Byggnadskroppen består av en trästomme som reverterats med slåtputs såväl ut- som invändigt. Fasaden genombryts av rundbågiga fönster- och dörröppningar. Byggnaden vilar på en relativt hög, fogad granitsockel.

Långhustes valmade sadeltak har en lätt utsvängning vid takfoten. Den västra delen är byggd som en torndel och har ett svängt takfall krönt av en rödbrunmålad plåtinklädd öppen klocklanternin krönt av en plåtklädd huv avslutad med ett kors av kopparplåt. Huvudentrén är på södra långsidan och är utformad med rundbågig portal och svartmålad pardörr med mönster som bildar romber. Dörren har stora dekorativa snidade järnbeslag. En entré finns också i den vidbyggda köksdelen, norr om församlingssalen.

Kyrkorummet är enskeppigt med traditionellt utformad inredning i en historiserande stil. Inredning och ursprunglig färgsättning som skapades av arkitekt Bror Almquist, är i stora drag bevarad. Entré sker genom en farstu på södra långsidans västra del. Kyrkorummet har en rektangulär planform innefattande ett förhöjt kor i öster med rakt avslut. Sakristian är vidbyggd koret i norr. I nordvästra hörnet avskärmas, genom en vikvägg, ett mindre och fint möblerat samlingsrum samt vidbyggd köksdel.

Kyrkorummet har ett tredingstak av trä med synliga bärbågar och lackat trägol. Vitmålade väggar genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med gråmålade bågar med mångspröjs och kulörta glas. Koret avskärmas av ett korskränk och har en altaruppsats mot östväggen bakom en tredelad altarring. Uppsatsen är utförd 1930 i en stilblandning av barock och klassicism med altartavla utförd som en kopia av Carl Blochs Christus Consolator. På den östra väggen är två rundbågiga fönster högt placerade, med glasmålningar som bildar kors med blydetaljer. Predikstolen är placerad i norr, dikt an korskränket. Den har sexsidig korg och saknar ljudtak. På södra sidan om altaruppsatsen finns en kororgel, tillverkad 1965 av Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstad. Bänkkvarter finns på norra och södra sidan om mittgången. Bänkarna har ett historiserande utförande och är uppbyggda så att de lutar. Bänkarna sluter an mot ytterväggar, men lämnar plats i väster för lösa stolar mm. Fyra dominerande ljuskronor i gjutjärn, skapade med ungdomsemmet som grund, hänger över bänkkvarteren. Framför koret, i söder, står

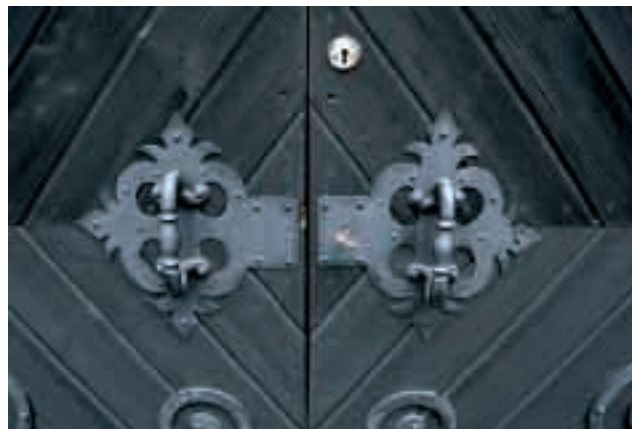
kyrkans dopfunt av trä, tillverkad av Libraria.

Byggnadshistorik

Tanken på en kyrka, ett kapell, föddes tidigt i Edane. I november 1928 konstituerades Edane kyrkliga byggnadsförening. Ett byggnadsförslag av byggmästare J G Andersson klubbades igenom samma höst och en välbelägen tomt ställdes till förfogande. Genom gåva av Borgviks Bruk fick man en större bruksbyggnad belägen i Åstenäs ur vilken timmer till kapellet kunde hämtas. I augusti år 1930 stod kapellet färdigt. Svenska kyrkan och Svenska Fosterlandsstiftelsen stod gemensamt för ansvaret och ideella krafter gjorde arbetet. En stark drivande kraft för kapellets uppförande var M Martling, komminister och pastor i Brunskogs församling.

Ritningen till kapellets exteriör framtogs av byggmästare J G Andersson, Edane, medan interiören utformades av arkitekt Bror Almquist. Almquist ritade altare och predikstol samt bistod med råd i fråga om bänkar, armatur, färgval mm. Som byggmästare fungerade Johan Pettersson, Högboda, och för målningsarbetena ansvarade Carl Blomqvist, Kyrkobyn. Altaruppsatsen snidades av Brunskogsbon och byggmästaren Johannes Berggren. Altartavlan, som är en kopia av Carl Blochs Christus Consolator, målades av konstnären Sam Urdin.

Kapellet invigdes den 24 augusti 1930 av biskop Eklund. Kyrkklockan invigdes den 30 november 1930. Invändigt fanns vid öppnandet plats för ca 250 personer, fördelat på tjugo bänkar. En sakristia med egen ingång fanns norr om koret. Dörren sattes dock igen på 1970-talet. I kyrkans förhall har under 1990-talet en vägg byggts för att avskärma trappan till vinden. Kyrkan har renoverats vad gäller puts och tak. Bänkarna har uppställts på socklar så att de lutar och predikstolen har vridits rak från att ha varit mer vänd mot väster.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

EDANE KAPELL uppfört 1930 är det äldsta kapellet i Värmland och starkt förknippat med Edane samhälles framväxt efter järnvägens anläggande på 1860-talet. Kapellet är uppfört av återanvänt timmer, med reverterade in- och utsidor, i en eklektisk stil. Exteriören har sedan tillkomsttiden förändrats högst marginellt. Kapellets planlösning med kyrkorum förenat med samlingssalen genom en vikkvägg är ett av de äldsta exemplen på denna lösning i länet. Kyrkorummet har, liksom exteriören, en framträdande historiserande karaktär och är tämligen välbevarat från uppförandetiden. Speciell karaktär åt kyrkorummet ger dess muriga grönbruna färgsättning, som är bevarad i original, samt de särpräglade ljuskronorna i gjutjärn. Ekonomibygnaden är samtida med kyrkan och bildar tillsammans med kapellet en liten kyrkomiljö.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans från uppförandetiden väl bevarade exteriör
- interiörens föga förändrade och enhetliga inredning utgör ett tydligt tidsdokument
- kyrkorummets förening med samlingssal genom en vikkvägg utgör ett av de äldsta exemplen på denna byggnadsform i länet
- den med kyrkan samtida ekonomibygnaden

GLAVA KYRKA

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Glava socken utgörs dels av en smal bygd längs höjderna ovanför Glafsforden, dels av en starkt bruten och glest bebodd skogsmark runt sjön Stora Gla. Flera kända fornlämningar finns i området med bland annat rösen och stensättningar från bronsåldern belägna på uddarna i Glafsforden.

Bygden härrör från medeltiden och Glava är en av Värmlands äldre socknar och omnämns före 1540 "Glaðaþros". Under medeltiden gick en av de viktigaste vallfartsvägarna till Nidaros genom Glava. Under denna tid byggdes socknens första kyrka på en udde vid Fors, fem kilometer sydöst om den nuvarande kyrkan. I den gamla kyrkan fanns den medeltida träskulpturen "Glavamadonnan" som enligt traditionen utövade en särskild lockelse för folk från när och fjärran. Sedan nuvarande stenkyrka invigts 1738 revs den gamla träkyrkan och platsen vid Gladisvall lämnades åt sitt öde. På platsen för den gamla kyrkan restes en minnessten 1827. Vid en arkeologisk utgrävning 1941 återfanns kyrkans grund samt grunden från en träbyggnad med måttet 8 x 8 meter som hade stått alldeles invid kyrkan på sydsidan.

Under 1800-talet fanns i socknen flera stora arbetsplatser, bland annat Glava glasbruk som under en period hade 400 anställda. Få enskilda platser har haft så stor påverkan på utformningen och utseendet av den värmländska bebyggelsen som Glava skifferbrott. I skifferbrottet, som varit i drift sedan 1500-talet, bryts fortfarande skiffer. Glava blev eget pastorat 1875 efter att tidigare tillhört Stavnäs. Prästgården låg tidigare några kilometer väster om kyrkan. En ny prästgård uppfördes strax väster om kyrkan 1957. Den är sedan några år privatägd. I området sydväst om kyrkan uppfördes under 17- och 1800-talen såväl sockenstuga som sockenmagasin och kyrkstallar. Ett timrat magasin i två våningar finns kvar, medan sockenstuga och stallar är borta. Ett församlingshem uppfördes 1965 där stallarna tidigare stått. En kyrkskola uppfördes 1911 strax söder om kyrkan. Området söder om kyrkan har under 1900-talet utvecklats till ett bygdecentrum med bland annat kommunalhus, bibliotek, butiker och vårdhem. Intill den nuvarande kyrkan uppfördes år 1898 ett gravkapell och norr om kyrkan står en redskapsbod från början av 1980-talet liksom ett under år 2003 uppfört garage.

Kyrkoanläggningen

Nuvarande kyrkogård anlades samtidigt som kyrkan. De äldsta delarna ligger söder om kyrkan och kyrkogården

har under 1900-talet utvidgats ett flertal gånger. Den rektangulära begravningsplatsen har anlagts i öst-västlig riktning på relativt plan mark. En stödmur omger platsen utom i öster. I väster och nordväst begränsas den av vägar och bebyggelse och i övriga väderstreck av åkrar och gården.

På 1936 års del finns en allmänning bevarad med i stort sett samma utseende som den hade på 1950-talet, då den ursprungliga användningen upphörde och marken började användas till familjegravar. På 1981 års utvidgning anlades i norr en urnlund som även sträcker sig in på 1948 års område.

Vid större omläggningar och renoveringar av kyrkogården har grusgravar såtts igen och gravramar, järnstaket och häckar runt de enskilda gravplatserna tagits bort. Kyrkogårdens olika delar, med undantag av den senaste utvidgningen, uppvisar därför inga markanta skillnader beträffande gravplatsernas utformningar. Inga gravar finns norr och väster om kyrkan. Några av de äldre gravarna är omgärdade av stenramar och några få av järnstaket. Vid gravkapellet står ett tiotal gamla gravvårdar och vid kyrkan ligger några gravhällar från 1800-talet.

Lönn förekommer spritt på större delen av kyrkogården och i allén om kyrkan. Gamla ekar växer utmed gränsen till 1936 års utvidgning men övriga på 1738 års del.

Kyrkobyggnaden är uppförd 1735-36 och har ett rektangulärt långhus med tresidigt koravslut och vidbyggd sakristia i öster och västtorn med åttkantig kopparklädd spira. Fasaden är spritputsad med listverk i slätputs runt fönster, på fasadens övre del samt i hörnen, allt avfärgat i vitt. Murarna bryts upp av rundbågeformade fönster målade i grönt, med snedställda fönsterbrädor med skifferhällar. Tornet, med markerade släta hörn, har två smala ljudluckor åt de fyra väderstrecken och avslutas uppåt med ett putsat listverk. Det kröns av en tornhuv från 1825 och en spira från 1890-talet. Överst sitter ett kors på kula, allt är klätt med koppar. Mitt på södra långhusväggen finns en artikulerad portal från 1890-talet. Det brutna och mot öster valmade sadeltaket är lagt med skiffer från Glava. Den rektangulära sakristian i öster har ett valmat sadeltak. En arkivbyggnad är vidbyggd på sakristians norra vägg och har pulpettak. Hängrännor och stuprör på kyrkobyggnaden är av koppar.

Det rektangulära kyrkorummet avslutas med tresidigt avslutat kor i öster och täcks av ett trätunnvalv vilket är rikt bemålat av Hans Georg Schüffner. Målningarna är uppdelade i två delar med "Treenigheten" och "Yttersta domen" i öster medan himmel och helvete återfinns i den östra delen. Ovanför en markerad taklist löper också ett band med medaljonger med scener ur

Jesu liv. I det förhöjda koret finns en altaruppsats från 1693 med skulpterat centralmotiv föreställande Kristus på korset mellan Maria och Johannes, vilka står mot en molnfyllt målad himmel. På väggen bakom altaruppsatsen finns en drapering utförd av konstnären Tor Hörlin från 1930-talet. Altarskrank och korskrank är sammansatta av delar från ett skrank och en koraläktare från 1740-talet. Skranket pryds av målningar föreställande Kristus, apostlar och profeter och är försett med skulpterade ornament. Glasmålningar i korfönstren är tillverkade vid Glava glasbruk 1911. Predikstolen i korets norra del är utförd i provinsiell barock och tillverkad av Isac Schullström 1738. En rak trappa till predikstolen har en portal med dörr också den är rikt dekorerad med skulpterade balusterdockor och målad i kraftiga färger. Bänkarna i kyrkorummet är fördelade på fyra kvarter och mot mittgången försedda med dörrar. Två bänkar är borttagna längst fram respektive längst bak så att det där finns utrymme för klädavhängning, psalmbokshylla, ljud och ljusskåp samt ett litet barnbord.

Mitt på norra långsidan finns en dopplats med en dopfont från 1200-talets senare del. Här finns också en medeltida madonnaskulptur i en nisch som målats med en blå drapering. Skulpturen är skuren i ek och daterad till 1200-talets senare del och anses vara en av de finaste av stiftets madonnaskulpturer. Den ansågs i äldre tider besitta en undergörande kraft och kom därigenom att tillbedjas och att vara målet för många vallfärder. Den kan vara tillverkad i sydöstra Norge och visar på influenser från Frankrike. I den norra korsarmen finns också en ljusbärare i form av ett smidesklot. Läktaren i väster är från 1860-talets början och har en rak läktarbarriär som är dekorerad med listverk och fyllningar. Läktarbarriären är på mitten sammanbyggd med orgelfasaden, som är byggd 1863 i nyklassicistisk stil.

Byggnadshistorik

Kyrkan påbörjades i oktober 1735 av murarmästare Christian Haller. Efter ett år var det huvudsakliga byggnadsarbetet avslutat. Invigning skedde 1738. Det välvda innertaket målades av Hans Georg Schüffner år 1753. Av kontraktet framgår att takmålningarna i Borgviks kyrka, skulle stå som förebild. I koret, bakom altaret fanns en liten koraläktare.

Skiffertaket lades på kyrkan 1795 och tornspiran i Karl-Johanstil tillkom 1825. På 1860-talet inköptes en orgel och en orgelläktare tillkom i väster.

En omfattande omgestaltning skedde under 1890-talet efter program av arkitekten Folke Zettervall, Stockholm. Den dåvarande kyrkoherden var drivande bakom förändringarna, som delvis skedde mot församlingens vilja. Tornet fick ny spira, utbyggnader gjordes på väst- och sydportalerna. Ett nytt innertak monterades

des med en delvis målad kassetindeling. Den gamla altaruppsatsen och koraläktaren togs bort och ersattes av en stor målning. En ny rektangulär altarring med svarvade balusterdockor insattes. Predikstolen målades vit och en ny öppen bänkinredning ersatte de slutna 1700-talsbänkarna. Väggarna målades med schabloner och spegelindelning. Orgel och läktarbarriär målades vita. Arkivet byggdes till omkring 1915 efter ritning av arkitekt Folke Zettervall.

År 1928 fick arkitekten Sven Brandel i uppdrag att återställa kyrkan till ett 1700-talsutseende. Arbetena genomfördes 1930 och innebar bland annat att det målade taket togs fram, liksom de ursprungliga färgerna på predikstolen. Den gamla altaruppsättningen återinsattes (1890-talets altaruppsats sattes i gravkapellet) och kombinerades med de återstående delarna av koraläktare och korskrank från 1700-talet. Kaminen på norrväggen togs bort och centralvärme installerades. Dopfunten placerades i nischen vid norra väggen. Bänkarna försågs med dörrar och nya innerdörrar tillkom.

Kyrkan renoverades 1956-57 med bland annat en utökning av koret. Främst handlade det dock om en exteriör renovering av fasaden samt dränering vid sakristian. Dörrar, fönster och luckor målades och stentrappor gick igenom och fogades. Spirans kopparplåt omlades delvis.

År 1973 var det åter dags för en fasadrenovering och taket på arkivet lades med kopparplåt istället för skiffer. År 1974 genomfördes en renovering under ledning av arkitekt Walter Gjerming, Arvika. Arbetet innebar ny inredning i sakristian och borttagande av korbänkar längst fram mot koret för att skapa ett större kor. Nytt golv lades med nålfiltsmatta, bänkarna förbättrades, elvärme installerades och målningsarbeten utfördes. Även bårhuset renoverades. Under 1990-talet har fasadrenovering genomförts.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

GLAVA SOCKENKYRKA ligger i en kyrkby som med tiden utvecklats till ett litet samhälle. Här speglas utvecklingen i socknen under nästan trehundra år med bland annat sockenmagasin, skola, församlingshem, butik och före detta prästgård. Kyrkans medeltida föremål från en äldre kyrka i området påvisar bygdens långa kontinuitet.

Kyrkans exteriör utgörs av en putsad barockinspire-rad form från 1700-talets mitt med brett rektangulärt långhus, tresidigt avslutat kor och västtorn. Det brutna sadeltaket är sedan 1700-talets slut lagt med skiffer. Till detta har tornets spira, artikulerade portaler i väster och söder, samt listverk på långhuset i klassicistisk stil tillkommit under 1890-talet.

Kyrkorummet karakteriseras framför allt av det figurmålade innertaket av Hans Georg Schüffner, korskranket och predikstolen i provinsiell barockstil, allt från 1700-talets mitt. Den från 1930-talet återskapande restaureringen sätter stor prägel på kyrkorummet med den då återinsatta altartavlan från 1693, kyrkbänkarna och utformningen av korskranket samt målade draperingar bakom altaruppsats och madonnan.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- exteriörens barockinspireerade långhus och torn i klassicerande stil
- taktäckning med skiffer från det lokala skifferbrottet är ett av de äldsta skiffertaken i länet
- altaruppsats från 1693 som tillhört den tidigare kyrkan
- altarskrank och predikstol från 1700-talets mitt
- interiörens figurativa dekormåleri i tak utfört av målarmästare Hans Georg Schüffner är numera en av de mest kompletta sakrala verken av denne konstnär i länet
- kyrkorummet saknar läktarunderbyggnad vilket blir mer och mer ovanligt i de värmländska kyrkorna
- kyrkorummets helhetsgestaltning från restaureringen på 1930-talet
- madonnaskulptur och dopfunt i sandsten från medeltiden

GUNNARSKOGS KYRKA Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljö

Gunnarskog socken är belägen i Arvika kommun i västra Värmland. Området består främst av skogsbygder med spridda, ganska omfattande dal- och strandbygder kring sjöar och åar i Byälvens övre vattensystem.

Det finns belägg för att området kring sjöarna Bergsjön och Gunnern varit centralbygd sedan mycket länge. Kända fornlämningar är till exempel ett 40-tal stenåldersboplatser och ca 60 fångstgropar. Vid gården Skramle, strax intill Gunnern och kyrkan, har arkeologer funnit en av Värmlands fyra runstenar. Ett sensationellt fynd, eftersom runorna dessutom är hämtade ur den äldre runraden. Den nuvarande bygden har vuxit fram sedan medeltiden. I de norra delarna av socknen finns lämningar från den skogsfinska invandringen under 1600- och 1700-talen. Vid hembygdsgården, som består av ditflyttade byggnader, märks bland annat Gunnarskogs sist bebodda rökstuga. I socknen finns en tätort; Gunnarskog, som ligger mellan sjöarna Gunnern och Bergsjön. Av ortens drygt 300 invånare arbetspendlar många de 16 kilometrerna in till Arvika.

Gunnarskogs nuvarande kyrka, belägen på en kraftig höjdrygg i norra änden av sjön Gunnern, skall enligt

traditionen ha föregåtts av en eller två kyrkor. Den första fanns där troligen omkring 1350. I miljön kring kyrkan finns också sockenstugan från 1855 som i mitten av 1900-talet flyttades och byggdes om till församlingshem. Här finns också ett bårhus från 1964 och ett kombinerat personalutrymme och garage.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har utvidgats ett flertal gånger under 1800-talet. År 1881 utökades den utefter västra sidan, då också den ca tre meter höga stenmuren tillkom. Ytterligare utvidgningar gjordes västerut 1916 och 1954. Ett område lades till kyrkogården i söder år 1972 och den senaste utvidgningen företogs i slutet av 1990-talet. På 1950-talet renoverades begravningsplatsens äldre delar, varvid samtliga grusgravar såddes igen och alla järnstaket och familjegravhäckar togs bort. Även stenramarna togs bort eller sänktes.

Kyrkogården är placerad väster om kyrkan och har en oregelbunden, sluten form med nordsydlig sträckning. Den äldre delen, som i väster avgränsas med ovan nämnda mur, ligger helt plant, medan de yngre delarna på en avsevärt lägre nivå slutar i terrasserade avsatser mot väster. Den näst yngsta delen i söder slutar dock i sydlig riktning. Sjön utgör både i väster och söder naturligt gräns. I norr och öster omges kyrkogården av

stenmur mot tillfartsväg och åkermark. Trädplantering förekommer i liten omfattning, de träd som finns är företrädesvis olika slag av lövträd. En lindallé är planterad längs huvudgången norr om kyrkan. På 1916 års utvidgning har häckar planterats på terrasskanterna. Gångarna är asfalterade på begravningsplatsens äldre delar och på den yngsta delen. Övriga gångar är grusbelagda. Kompletterande plattgångar förekommer på fler ställen. Närmast kyrkan ligger asfalt. Bland gravvårdarna märks främst kyrkogårdens äldsta, en större kalkstenshäll vid kyrkans västra ingång. Den har legat över brukspatronens Jacob Juel och hans maka Sophia Dorothea Hersler på Fredros, avlidna 1800 och 1801. Norr om bårhuset har placerats ett 10-tal gravstenar av skiffer och gjutjärnskors från 1800-talet.

Kyrkobyggnaden från 1726-1727 utgörs av en murad kyrka med det grekiska korsets planform med halvrund absid i öster, sakristia i norr samt västtorn. De vitputsade murarna bryts upp av rundbågeformade fönster målade i gråvitt. Ingång sker via tornet i väster samt genom portar i respektive korsarmsgavel. Den rektangulära porten i väster är fiskbensmönstrad och målad i brunsvart. Den har ett spröjsat och rundbågeformat överljus och en kraftig omfattning i slätputs. Portarna på korsarmarna är rundade, på södra korsarmen är den klädd med koppar, medan den norra är klädd med fiskbensmönstrad, brunmålad panel. Sadeltaken är klädda med rektangulärt småskiffer från Glava och den träinklädda takfoten är målad i vitt. Över korsarmarna är taken valmade. Hängrännor, stuprör och rännalar är av koppar. En skorsten finns på korets sydöstra del. På nockens östra del finns ett kors på glob av koppar. Gavelspetsarna är mot väster är klädda med svartplåt i småformat. På tornet från 1854-57 finns en rundbågeformad, kopparklädd ljudlucka på varje sida under träinklädd gråmålad, profilerad takfot. Tornöverbyggnaden i form av en öppen lanternin med balusterräcke är klädd i koppar. Lanterninen kröns av en förgylld kula med kors.

Kyrkorummet är korsformat och täcks av två korslagda trätunnvalv med en kraftigt profilerad och marmorerad taklist med guldkant mot taket. De ljusa väggarna har en målad bröstning. I det förhöjda koret finns altarpupp och predikstol i provinsial barock från 1730-talet av Isac Schullström samt korfönster från 1930-talet. På var sida om altaret står en ljusbärande ängel av Isac Schullström från 1760-talet. Altaringen är rund och har svarvade balusterdockor, marmorerade i grönt med förgyllning. På korets södra sida finns en dopfont av granit från 1957 och en dopvepa, "Livsträdet", från 1976 samt en vitmålad kororgel. På norra sidan står en gammal kyrkvårdbänk och här finns dörr till den vidbyggda sakristian. Västläktaren nås antingen via trappan från kyrkorummets norrvägg, eller via trappan i vapenhuset. Läktarbarriären är på framsidan försedd

med 18 stycken snidade mansfigurer i form av Kristus, apostlar och evangelister. De är tillverkade av bildhuggaren Isac Schullström år 1757-60. Orgelfasaden, från 1800-talets slut i nyklassicistisk stil, är målad i beige och grönt och dess sniderier i blått med förgyllning. Troligen är den tillverkad i slutet av 1890-talet. Läktarunderbyggnaden i väster ger ett utrymme mellan vapenhus och kyrkorum som i norra delen innehåller toalett och i den södra delen en brudkammare. I kyrkorummet är västväggen under läktaren klädd med vävtapet och fältindelad med hjälpar laserade brädor.

Byggnadshistorik

Mellan åren 1726-27 uppfördes en murad kyrkobyggnad med långhus, halvrunt korparti och sakristia i norr. År 1757 uppfördes en läktare i västra delen av långhuset och Isac Schullström gjorde utsmyckningen till läktarbarriären mellan åren 1757-60. Den nuvarande korsformen fick kyrkan 1783-84 då korsarmar tillfogades i norr och söder. Samtidigt välvdes det tidigare plana innertaket och försågs med taklist. 1790-91 uppfördes läktare på den södra respektive norra korsarmen. År 1796 inköptes den första orgeln vilket innebar att västläktaren måste byggas till. Bilderna på läktarbarriären flyttades då troligen till sidoläktarna.

De gamla stickorna på yttertakets togs bort och ersattes med skiffer sommaren 1819. Stenhällar lades i koret och i gångarna 1833-34. Kakelugnen i sakristian togs ned och ersattes med en öppen spis 1842.

Mellan åren 1854 -57 byggdes det nuvarande tornet som fick en tornhuv utformad som en kopia av huvan på Ölme kyrka. Sidoläktarna revs 1883 och läktarbarriärens skurna figurer placerades över altartavlan. Under 1880-talet byttes de gamla slutna bänkarna mot nya, öppna. Nya fönster och dörrar sattes in i kyrkan, liksom järnkaminer. Ingången från sakristian till predikstolen sattes igen och uppgång till predikstolen skedde istället från kyrkorummets. Altaruppsatsen och predikstolen målades om av C Lunde, Oslo. Sammanlagt tog det cirka 10 år att renovera kyrkan.

En ny orgel inköptes år 1902 från Thorsell & Eriksson. Troligen tillverkades såväl orgelfasad som läktarbarriär då. Innanfönster med ny spröjsning insattes enligt arkitekt Ludvig Mattsons förslag 1931. Dessutom insattes två målade korfönster efter ritning av Tor Hörlin. De är utförda av glasmästaren Hugo Schultz, Kristinehamn. Elektriskt ljus och lågtrycksvärme installerades 1937-38. Pannrum och skorsten placerades i sydöstra hörnet.

1956-57 genomfördes invändiga arbeten efter program av arkitekten Einar Lundberg, Stockholm. Arbetet innebar bland annat nya trögolv och hel inre ommålning. Konservering skedde av altaruppsats, predikstol och övriga skulpturer. De starka originalfärgerna dämpades med en lasyr. De skurna figurerna togs ned från östväggen i samband med renoveringsarbetet. Åtta av dem placerades ovanför dörrarna i norr och söder, fyra ovanför respektive port. Nya bänkar med dörrar (exakt kopia av de gamla) tillverkades. Bänkar på orgelläktarens södra sida togs bort. Vindfånget mellan vapenhus och kyrkorum breddades och försågs med nya dörrar. Nya ljuskronor av konstsmed Lars Holmström, Arvika insattes, och en dopfont i granit tillverkades av stenhuggarmästare Anders Olsson, Gravås. I samband med dessa arbeten påträffades väggmålningar som övermåtlats 1923; under orgelläktaren fanns ett fragment av en draperidekorering i rödbrunt, av 1700-talstyp, och i norra korsarmen fanns ett fragment av en schablonmålning från 1800-talet som ansågs vara utan konstnärligt värde. Målningarna avritades och dokumenterades innan de övermåtlades på nytt. Utvändigt lades skiffertaket om och tornets fasader reparerades. Nya portar insattes, och den södra kläddes med koppar.

Den senaste stora invändiga renoveringen skedde 1986 efter program av arkitekten Lars-Erik Havstad, Karlstad. Bland annat uppfördes läktarunderbyggnader med trappa mellan kyrkorum och läktare. Det innebar att fjärde bänken från vapenhuset blev slutbänk. Nytt golv lades under läktaren och stengolvet i kyrkorummets lades om. Väggarna rengjordes, lagades och avfärgades.

Taket gavs en ny färgsättning i blå kulör. Sakristian renoverades och gavs ny inredning och golv av trä. Ny vattenburen värme, kompletterad med bänkvärme installerades. Konservatorsarbeten utfördes på bland annat altaruppsats, predikstol och taklist. Läktarbarriären och bilderna som hängt ovanför portarna i söder och norr konserverades och flyttades till läktaren i väster.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

GUNNARSKOGS SOCKENKYRKA från 1727 är placerad på en kyrktomt med medeltida anor i närheten av vatten. Sedan tillbyggnaden på 1780-talet är kyrkan en av få stenkyrkor i länet från denna tid som har det grekiska korsets planform. Exteriören är välbevarad sedan 1850-talet då tornet med den speciella, kopparklädda lanterninen tillkom. 1950-talets invändiga restaurering, vars syfte var att återställa en 1700-talsinteriör, ger rummet en ljus enhetlig karaktär. Altartavla, predikstol och läktarbarriär i frodig provinsial barockstil, tillverkade av den i länet flitigt anlidade bildhuggaren Isac Schullström, har en kraftig färgsättning. Karaktär åt rummet ger golvet av stenhällar i kor och mittgång.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka och kyrkogård utgör en samlad miljö med medeltida förankring
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för den stilrena nyklassicistiska sockenkyrkotypen
- fast inredning i form av altaruppsats, predikstol och läktarbarriärens bildhuggeri är alla tillverkade av bildhuggaren Isac Schullström i sk provinsial barockstil
- skifferhällar i kor och mittgång
- kyrkorummets omfattande bänkinredning är ett betydelsefullt inslag i kyrkorummets arkitektur

HÖGERUDS KYRKA

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Högeruds sockenkyrka ligger på en udde i Humsjön sydost om Arvika i västra Värmland. Socken består av avgränsade dalgångs- och strandbygder mellan sjöarna Glafsforden och Värmeln, omgivna av svagt kuperad skogsmark. Någon tätortsbebyggelse existerar inte i socknen, men riklig sommarbebyggelse förekommer främst efter Glafsforden. Under medeltiden tillhörde bygden Stavnäs socken. Högeruds socken bildades år 1646 av de åtta nordligaste hemmanen i Stavnäs socken. År 1650 överfördes tre hemman från Arvika socken. Sitt namn har socknen fått av hemmanet Högerud, som ligger i socknens mitt.

Invid en strategisk vägkorsning söder om Humsjön uppförde man 1646 en kapellbyggnad av timmer, vilken senare kom att bli Högeruds första sockenkyrka. Än minner bland annat grundstenar, den kvarvarande f d sakristian, några gravstenar, kyrkogårdsmuren och en minnessten om den gamla kyrkoplatsen.

Den nuvarande kyrkobyggnaden av sten uppfördes 1867, cirka trehundra meter sydväst om den äldre kyrkplatsen. Kyrkogården invigdes 1870. Den är anlagd i kvadratisk form med omgärdande stenmur med av-

fasade hörn, och med kyrkan placerad i mitten. Strax utanför norra muren ligger ett beigeputsat bårhus av sten med skiffertak, byggt 1960 efter ritning av arkitekt Ragnar Jonsson. På kyrkbacken strax norr om kyrkan uppfördes på 1860-talet en ny sockenstuga till vilken man tillvaratog såväl takstolar som skiffertak samt gavelfönster från den äldre kyrkan. Sockenstugan som invigdes till församlingshem år 1954 har under 1990-talet tillbyggt i anslutande stil åt öster. Sockenstugan är timrad med faluröd lockpanel. Längre västerut finns en timrad panelklädd redskapsbod med skiffertak, ursprungligen ett kyrkstall. Bebyggelsemiljön med kyrka, kyrkogård, ödekyrkogård, sockenstuga samt kyrkomiljöns granngårdar med välbevarad agrar bebyggelse från 1800- och 1900-talen har ett högt kulturmiljövärde.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården består av en plan yta som till stor del ligger i nivå med den kringgårdade stenmurens krön. Platsen omges på alla sidor av blandskog. I det norra skogspartiet ligger de ovan nämnda byggnaderna samt en grusväg med parkeringsplan. Någon utvidgning av begravningsplatsen har inte skett, men en genomgripande renovering företogs 1952, då gruset på gravarna, samtliga häckar, de flesta stenramarna och de få järnstaketet togs bort. Rester av den forna allmänningen kan iaktas på den nordvästra delen av kyrkogården.

På ömse sidor om huvudgången söder om kyrkan har syréntred planterats och utmed muren i öster och sydväst växer häckar av häggmispel. I övrigt präglas begravningsplatsen av öppna gräsytor. De grusbelagda huvudgångarna är kompletterade med mindre plattgångar. Samtliga gravvårdar vetter mot de båda huvudgångarna söder och norr om kyrkan. Spridda på kyrkogården finns ett tiotal familjegravar med bevarade stenramar. Vid sydöstra hörnet står en grupp gravvårdar av skiffer från den gamla kyrkogården samt stenen över den förste som begravdes på den nya kyrkogården. En gravvård av säreget slag utgör en etsad glasskiva inom gjutjärnsram på stensockel över Erik Eriksson och Anna och Britta Bryntesdotter, rest på 1870-talet.

Kyrkan av spritputsad sten uppfördes 1866-67 efter ritning av arkitekt Johan Fredrik Åbom. Den består av ett enskeppigt långhus med kor i öster samt torn i väster med bottenplan fungerande som vapenhus. Kyrkans form och fasader har klassicistiska stildrag med vissa medeltidsinspirerade detaljer. Tornet kröns av en fyrsidig glasad lanternin med spetsig spira. Fasaderna, avfärgade gula med vita lister, genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Portaler med brunmålade dörrblad är förlagda i sydväst och norr, den i söder är en blindportal. Långhuset täcks av ett skifferlagt sadeltak.

Kyrkorummet är stort och ljus, med förhöjt korparki som får karaktär av en inbyggd nisch där altaruppsats i barockstil från 1700-talet står placerad. Nischen för altaruppsatsen flankeras av sakristia i norr och arkiv i söder. Framför altaret finns en hästskoformad altar-ring, och vid korets norra vägg en grönmålade predikstol i barockstil. Både predikstol och altaruppsats är tillverkade av bildhuggaren Isac Schullström ca 1740. Bänkarna är uppdelade i fyra kvarter, i den södra tvär-

gången finns en dopplats med dopfunt från 1919 med äldre snidad altartavla (1700-tal) ovan. Rummet har trägolv, gulputsade väggar med mörkare tonat korparki, grå profilerad taklist samt blåtonat trätunnvalv. I väster är en rakbyggd läktare med tidstypisk välbevarad nyklassicistisk orgel. Under läktaren finns utrymme för klädavhängning och bokbord mm. I det södra utrymmet hänger en nymålade ikon. Kyrkorummet upplevs, trots stilavbrytande altaruppsats och predikstol, som rent och fritt från överdekorerad helt enligt nybyggnadstidens ideal.

Byggnadshistorik

Den kraftiga befolkningsökningen i församlingen under 1800-talets första hälft medförde att 1600-talskyrkan med tiden blev alltför liten. År 1865 fick församlingen tillstånd att genom "kollekt och stambok över hela riket" samla in pengar till en ny kyrka. År 1866 hade man fått in så mycket att grunden kunde börja byggas. Året efter revs den gamla kyrkan för att förse det nya kyrkobygget med material. Byggmästare var P Pettersson från Wärsås. Byggnationen gick på mindre än ett halvår och den 20 oktober 1867 invigdes kyrkan som kom att präglas av nyklassicism och nyromantik. Interiören, målade i vitt och grått, var mycket sparsamt inredd och dekorerad, vilket överensstämde med tidens ideal som föreskrev enkelhet, renhet, strama former, ljus och rymd. Ett korskränk med svarvade dockor avdelade altarrummet från kyrkans mittskepp. På korets valvbåge stod att läsa i guldbokstäver på blå grund orden "Si, guds lamm, som borttager världens synd". På altaret stod ett vitmålat och förgyllt kors och predikstolen bestod av en enkel femsidig korg med ljudtak. År 1906 förändrades koret genom att tre stora blyinfattade målade fönster med bibliska motiv sattes in. Till år 1880 saknade kyrkan värmeanordning, men då

installerades en kamin. Elektriskt ljus infördes år 1941. Åren 1956-57 ledde slottsarkitekten Ragnar Jonsson, Stockholm, en genomgripande renovering av kyrkans interiör. Det putsade valvet över långhuset ersattes då av ett trätak. Den mest påfallande förändringen var borttagandet av de väldiga korfönstren och insättandet av den gamla kyrkans altaruppsats och predikstol. Det raka korskranket togs bort och en hästskoformad altar-rund kom i dess ställe. De målade korfönstren och altarkorset flyttades över till det intilliggande arkivrummet (nu museirum) i vars tak man år 1867 satte upp fragment av Johan Warlinds väggmålningar från den gamla kyrkan. Ytterligare fragment sattes även upp i taket ovanför trappan till orgelläktaren. År 1985 målades kyrkans interiör om i varmare kulörer. Detta för att få altaruppsatsen och predikstolen att bättre smälta in i kyrkorummet, samtidigt som 1800-talets ljusa helhetskaraktär skulle bevaras. Väggarna målades sålunda i en gulvit ton, absiden fick en djupare gul kulör. Bänkspeglar och orgelläktaren marmorades. Kyrkans orgel sattes upp år 1890 och har inte förändrats.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

HÖGERUDS KYRKA är ritad av en av dåtidens mest produktiva och kända arkitekter, J F Åbom. Byggnaden är präglad av den vid byggnadstiden blomstrande nyklassicismen samt av nyromantiken, med vissa medeltidsinspirerade detaljer. Interiören präglas, trots ombyggnationer under 1900-talet, fortfarande av ett stort sparsamt inrett rum med förhöjt korparti som får karaktär av en inbyggd altarnisch. Vid renovering åren 1956-57, ledd av slottsarkitekten Ragnar Jonsson, fick kyrkan ett trätak och från den gamla kyrkan inflyttades altaruppsats och predikstol i barockstil. Invändigt har även korfönstren igensatts och korpartiet getts en mörkare väggfärg än det övriga kyrkorummet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör är i stort sett oförändrad sedan byggnadstiden och en god representant för nyklassicismens landsortskyrkor
- altaruppsats och predikstol är utförda av den regionalt välkände bildhuggaren Isac Schullström i en provinsialt förhärskande barockstil
- kyrkorummet är, trots altaruppsats och predikstol i barock, relativt sparsamt inrett vilket överensstämmer med byggnadstidens nyklassicistiska ideal
- bevarat figurativt interiört måleri från den äldre kyrkobyggnaden (1700-tal) monterat i museirum och torn
- kyrkans orgel från 1890 har inte förändrats utan befinner sig i originalskick

KORSETS KAPELL Arvika kommun ARVIKA VÄSTRA KYRKOÅRD

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Arvika socken nämns första gången 1255 i en berättelse om ett norskt krigståg genom västra Värmland. Namnet Arvika betyder åvikarna, och nämns som ortsnamn första gången i ett dokument från 1300-talet. Jösse härad var på 1700-talet en folkrik, väl uppodlad bygd och Arvika uppstod ur ett behov av en stad och handelsplats i dessa trakter. År 1810 gjordes en ansökan till Kungl. Majt. om att få anlägga en köping och platsen som valdes blev Kyrkeby, vid Glafsfordens norra strand. Den nya köpingen kallades till en början för Oskarsstad, men bytte 1821 namn till Arvika köping. Arvika knöts till nordvästra stambanan 1867, vilket stimulerade ortens industrialisering.

Sågnen berättar att socknens första kyrka stod i Dottevik men redan under medeltiden flyttas den tvärs över viken till Strand, där Arvikas gamla sockenkyrka Arvika västra kyrka, även kallad Mikaelikyrkan, idag är belägen. Arvika västra församling omfattar tillsammans med Arvika östra (Trefaldighetskyrkan, 1911), var sin del av Arvika stad med närliggande landsbygd. Den äldre Mikaelikyrkan ligger invid Sävsjöbäckens utlopp

i Kyrkviken. Till kyrkoanläggningen hör kyrka, kyrkogård, likbod (1840), kapell (1927), stigport (1940), klockstapel (1989), församlingshem (1978), sockenstuga (ca 1800), ekonomibyggnader samt kapellkrematoriet Korsets kapell (1972).

Kyrkoanläggningen

Begravningsplatsen vid Mikaelikyrkan är en av länets största. Den har närmast rektangulär form, östvästlig sträckning och kyrkan placerad i den sydöstra delen. Området genomflyts av Sävsjöbäcken, som avdelar de senaste utvidgningarnas öppna ytor från de äldre delarna. Kyrkogården avgränsas av en stenmur längs östra och norra sidan och av en stödmur i söder. I den norra murens äldsta del finns en stigport. Ett stycke norr om kyrkan finns ett gravkapell, som kom att ersätta en gammal timrad likbod utanför kyrkogårdens sydöstra hörn. Norr om kyrkan finns en ceremoniplats med träkors och katafalk. Kyrkogården, vars äldsta delar återfinns söder och sydväst om kyrkan, har utvidgats mot norr men framför allt västerut, där de senaste och mest omfattande utökningarna skett. Fyra områden har iordningställt till urngravplatser. Den första urnlunden togs i bruk omkring 1950. Större delen av den nordväst om kyrkan belägna allmänningen förändra-

des successivt sedan 1966, då den började användas till familjegravar. Huvudgångarna är på den äldre delen raka, dels asfalterade dels grusade, på den nya delen är de svängda. Mindre plattgångar förekommer över hela begravningsplatsen på de gräsbevuxna ytorna.

På Notudden längst i sydväst uppfördes 1972 Korsets kapell med krematorium och på en tallbevuxen kulle. Intill finns en minneslund med meditationsplats. Norr om kapellet breder 1981 års utvidgning av kyrkogården ut sig och i väster tar 1996 års utvidgning av kyrkogården vid. Kapellet är omgivet av gräsytor som längre bort avlöses av naturtomt med tall- och björkdungar och vassruggar. Närheten till Kyrkviken är påtaglig. Från den asfalterade parkeringen och vägen i väst ansluter en grusad gång som leder upp mot kapellens entré. Strax öster om kapellet är en fristående klockstapel klädd i rött tegel placerad. Klockstapeln har blinderingar i murverket och ett brant sadeltak belagt med Glavaskiffer på samma sätt som kapellsalens exteriör. Framför krematoriedelen i väster finns en större asfalterad yta.

Kapellet som inrymmer både kyrkorum och krematorium har närmast en rektangulär form. Byggnaden är placerad i en sluttning mot väster. Här i suterräng ligger kapellens krematoriedel. Kyrkorummet har markerats i exteriören genom att ett brant skifferbelagt sadeltak reser sig över den i övrigt platta takformen. Koret har markerats i den södra fasaden mot Kyrkviken genom ett utskjutande fasadparti med blinderingar i murverket. Tillbyggnaden av foajén från 1989 är materialmässigt anpassad till den befintliga byggnaden med brunröd tegelfasad, men har ett mer postmodernistiskt formspråk med bl a glasat väggparti mot söder och ett runt fönster som bryter upp murverket i den östra fasaden. Den äldre byggnadskroppen har en modernistisk framtoning som bryts av det i exteriören markerade kyrkorummet vars blinderingar ger ett historiserande intryck. Krematoriedelen har genom sitt platta tak en kubisk form och skorstenen gör att byggnaden närmast påminner om en fabriksbyggnad. Entrén har försetts med ett skärmtak. Visningsrummet som finns i anslutning till entrén är markerat i exteriören genom tre långsmala fönster med blyspröjs och antikglas.

Kapellets fasader är klädda med rött fasadtegel. Murverket går ända ned mot marken och byggnaden har således ingen markerad sockel. Kapellsalens branta sadeltak är belagt med mönsterlagt Glavaskiffer med dels rundhuggen, dels rakt avslutad nederkant. Omkringliggande flacka takfall är belagda med papp. Den nya foajédelens flacka sadeltak är belagt med bandtäckt kopparkplåt och har liksom skärmtaket ovan terrassen utmed norra fasaden en markerad plåtinklädd takfot. Byggnadens fönsterbågar och krematoriets dörrar är utförda i betsat trä. Korfönstren liksom fönstren vid

anhörigrummet har inte några synliga karmar, utan murverk och glas möter varandra. Den nya foajédelens fönster- och dörrpartier är kopparkklädda. Det platta skärmtaket ovanför entrén och hela den norra fasaden bärs upp av dubbla rader av pelare som klätts med svart granit och dess innertak består av vitmålad panel med infälld belysning. Framför arkadverandan breder en granittrappa ut sig som delvis är försedd med ett svart metallräcke.

Kyrkorummet har en rektangulär planform med ett förhöjt mittparti. Koret är placerat mitt för södra långsidan. Mittpartiet har en hög och öppen takkonstruktion som visar det branta sadeltaket medan de betydligt lägre delarna på var sida har plana tak. I de lägre delarna är två kvarter av lösa kopplade stolar placerade och utmed rummets norra del löper en förbindelsegång mellan de anslutande rummen. Rummet har en medveten ljusgestaltning genom att sex stora partier av krackelerad glasbetong (och tre små) infälls i korväggen. De glasade partierna mot söder ger ett effektivt ljusinsläpp. I kontrast till det ljusa och höga mittpartiet med kor och kistkatafalk finns de mer dunkla och låga sidopartierna med bänkkvarteren. Kyrkorummet har en modernistisk prägel med stora rena murytor och en sparsmakad inredning. Kyrkorummets golv är belagt med polerad kalksten i form av rektangulära plattor. Väggarna är klädda med rödbrunt fasadtegel i löpande förband. Korväggen och övriga väggar i mittskeppet är av vitmålad betong. Taket klätt med glesa, ohyvlade och vitmålade brädor. I kapellsalens lägre delar är taken av vitmålad betong med en konstruktion av pelare klädda med kalksten. Rummet enda ljusinsläpp sker genom glasbetongfönstren vid koret.

I utrymmena med lägre takhöjd står kopplade, lösa stolar i ljus bok placerade i två kvarter vända mot katafalken i mittpartiet. Utmed väggarna runt stolskvarteren sitter vägglampetter i mässing. Kyrkorummets ljusarmaturer, psalmnummersiffror, mullkar, mullskovel och ljusstakar har tillverkats av Lars Holmström, Arvika. Psalmnummer i mässing fästs direkt på väggen i koret.

Koret i söder domineras av de sex stora partierna fyllda med mosaik av krackelerad glasbetong utförd av glaskonstnär Vilmund de Meyere. Glasmosaikerna i blå, lila och gröna kulörer ger ett indirekt ljus åt rummet. Vid glaspartierna är ett väggfast altare i fura placerat. Altaret är tillverkat av Öjeruds Snickeri, Arvika. På altaret står ett krucifix och ljusstakar i mässing. Mitt på golvet i mittskeppet finns en katafalk med hiss till krematoriet. När den inte används syns den endast som en avvikande markering i kalkstensgolvet. I anslutning till kyrkorummet ligger orgelrum, sakristia, kransrum, väntrum och foajé. Orgeln har fasader av fura och är tillverkad av Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstaden, Luleå. I suterrängvåningen finns visningsrum och krematoriets lokaler.

Byggnadshistorik

1937 bildas en avdelning av Svenska Eldbegängelseföreningen i Arvika som följd av att intresset för kremeringar av de döda ökat. Efter att arbetet närmast varit nedlagt under några år återupptogs det vid mitten av 1940-talet. 1947 sjösattes de första planerna på att utvidga kyrkogården västerut och att anlägga ett krematorium och begravningskapell i anslutning till utvidgningen. 1953 inköps marken väster om Sävsjöbäcken och en plats reserveras för ett krematorium. På platsen fanns sedan tidigare en stor sekelskiftesvilla som Missionsförbundet hade ägt och som nu skulle rivas. 1958 bildas en kommitté som skall utreda frågan om uppförande av krematorium, där kom bl a arkitekt Ludvig Mattson att ingå. Kontakter tas med arkitektkontor Gustaf Birch-Lindgren och Rudolf Holmgren i Stockholm som upprättar ett skissförslag och en kostnadsberäkning för ett krematorium och begravningskapell. Kostnaderna för byggnaden anses för höga och ett billigare alternativ eftersöks. 1962 besöker kommittén Filipstads krematorium, som är under uppförande och därefter kontaktas arkitekt Åke Porne i Stockholm som hade ritat den byggnaden. Samma år besöker han Arvika och året 1963 ligger ritningarna för krematoriet klara. På grund av kreditåstramningar som gjorde lån omöjliga, och byggstopp för kyrklig byggnation vid mitten av 1960-talet skjuts byggandet på framtiden. Först den 11 oktober 1971 kan byggandet påbörjas. Den 19 november 1972 invigs Korsets kapell med krematorium.

Vid slutet av 1980-talet framstod bisättningsutrymmena vid krematoriet som alltför små som följd av att antalet kremeringar ständigt ökat. En om- och tillbyggnad av kapellet och krematoriet planerades. Kontakt togs med arkitektkontoren Carl Nyrén, Stockholm och Lundqvist och Wallerstedt, Uppsala. Förslag på tillbyggnader upprättades och Lundqvist och Wallerstedts förslag ansågs som det bästa. Bygglovsritningar upprättade 1988 vilka i stora drag innebar en tillbyggnad av foajé, en inre ombyggnad och en ny klockstapel. Den 10 februari 1989 påbörjades om- och tillbyggnadsarbetena. Genom att kyrkogården utvidgats betydligt västerut sedan kapellets uppförande flyttades den nya entrén till den norra fasaden från att tidigare ha varit vänd mot Mikaelikyrkan i öster. En terrass under skärmtak placeras utmed kapellets norra fasad. Tillbyggnaden ansluter i materialvalet till den gamla byggnaden men får ett mer postmodernistiskt uttryck. Väntrummet långsmala fönster flyttades till södra fasaden mot Kyrkviken. Nischerna efter de gamla fönstren mot öst är fortfarande synliga i foajéns innervägg. Ett skärmtak placeras över porten till krematoriet. Kapellsalen förändras interiört främst genom att träbänkarna ersätts med kopplade, klädda stolar, dessutom kompletteras belysningen.

Genom tillbyggnaden av foajén anses utrymmet till klockstapeln alltför litet. Den stensatta samlingsytan

framför entrén byggs bort och klockstapeln placeras längre österut. En ny, högre klockstapel klädd med rött fasadtegel ersätter den gamla i betong. Kontrastverkan mellan materialen i klockstapelns råa betong och kapellbyggnadens brunröda tegel upphör.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KORSETS KAPELL med krematorium, placerat på Arvikas västra kyrkogårds nyare del, är uppfört 1972 och tillbyggt 1989. Kapellet i rött tegel uppvisar i sin arkitektur både modernistiska och historiserande drag genom krematoriedelens kubiska form och kyrkorummets närmast medeltida prägel med brant skifferbelagt sadeltak och murade fasader med blinderingar. Kyrkorummet, i modernistisk stil, med tegelväggar och kalkstensgolv har en väl sammanhållen, enkel och sparsmakad inredning och utsmyckning. Ett färgspråkande korfönster, skapat av glaskonstnär Vilmund de Meyere, utgör ett dominerande och effektivt inslag. Korsets kapell är skyddat enligt kulturminneslagens 4 kap. 13 §.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapellets exteriör är ett tydligt exempel på modernismens kyrkobyggande från tidigt 1970-tal, med undantag från den nya foajédelen som tillkommit senare
- interiörens sammanhållna modernistiska prägel
- med medveten ljusgestaltning och sparsmakad, enkel inredning

MANGSKOGS KYRKA Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Mangskogs socken ligger i västra Värmland, öster om Arvika stad, och är bildad av ett antal hemman i norra delen av Brunskogs socken. Sjön Mangen är en viktig knutpunkt och dess parallella södergående älvar och dalar omsluts av skogar och skogsklädda höjder. Socken är en utpräglad skogsbygd. Jordbruksmarken är begränsad till slättområdena runt Mangen, ett område som brukats sedan medeltid. I takt med de finska svedjeböndernas inflyttning under 1600-talet, ökade områdets invånarantal kraftigt.

Mangskogs kyrkoförsamling bildades 1705 då det gavs tillstånd till ett kapellbygge i norra delen av Brunskogs socken. Kapellet uppfördes på en höjd i Rinnen, väster om Mangen. Den gamla kyrkplatsen, som ligger ca 1,5 kilometer söder om den nya kyrkan, övergavs då den nya kyrkan invigdes 1813. En minnessten restes där 1914.

Den nuvarande 1800-talskyrkan ligger placerad vid Mangens nordspets. Tätbebyggelsen vid kyrkan består av tidstypisk och välbevarad agrar bebyggelse från 1800- och 1900-talen samt en rad villor uppförda

på 1980-talet i ett öppet och hävdad odlingslandskap. Kyrkan och den närmaste omgivningen ligger inom ett område som är av regionalt intresse för kulturmiljövården.

Intill kyrkan uppfördes också en prästgård 1871. Byggnaden är uppförd av timmer i två våningar under skifferklätt sadeltak. Den har en klassicistisk prägel med ljusst gulmålad locklistpanel samt omfattningar, knutbrädor, knutgesims och takfotspanel målad i vitt. Verandan har ett skivtäckt pulpettak med en pardörr och överljus. Huvudbyggnaden är exteriört välbevarad med den tidstypiska symmetriska karaktären, utsmyckningsdetaljer och veranda. Prästgården har vid en prästgårdsinventering utvalts som särskilt beaktansvärd och har ett stort miljövärde både i sig självt och som en del av den kulturhistoriskt värdefulla miljön kring kyrkan. Den inrymmer dessutom flera rum av högt kulturhistoriskt intresse då de knyter an till Gustaf Frödings diktning och liv. Prästgården är numera privatägd.

Från Mangen rinner Slorälven där järnbruket Reinholdsfors legat. Nils Keyland, folklivsforskare vid Nordiska Museet, var från Mangskog och dokumenterade här som en av de första svensk finnkultur i vårt land.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården ligger på plan mark och har formen av en rektangel med kyrkan belägen längst i väster. Platsen avgränsas i öster av en ca 3 m hög granhäck och i övriga väderstreck av sten- och stödmurar. Den omges i norr av åker, i öster av skog, i söder av väg och ett mindre grönområde. Nuvarande kyrkogårdens äldsta delar ligger söder och sydost om kyrkan. År 1911 utökades kyrkogården till sin dubbla storlek genom tillförandet av mark norr och öster om kyrkan.

Samtliga gravhågnader i form av häckar, järnstaket och stenramar har fortlöpande tagits bort och grusgravar såtts igen. Några stenramar har sänkts men är delvis synliga. Lövträd av varierande arter såsom lind, asp och ornäsbjörk har planterats utmed muren, på vissa ställen i kombination med häckar av olika slag. Inne på själva kyrkogårdsplanen växer någon enstaka lind och gran. Häckar av hagtorn avgränsar alla gravkvarteren. Samtliga gångar är raka och grusbelagda. Det råder ingen större skillnad mellan kyrkogårdens olika delar. Den äldsta delen söder om kyrkan avviker endast genom några få resligare och mera variationsrikt utformade gravstenar. Begravningsplatsens äldsta gravvårdar utgörs av några smidda järnkors från 1700-talets förra hälft, som placerats vid kyrkan i söder och öster. I anläggningen ingår förutom kyrkan, ett vitputsat bårhus med skiffertak vars grundmur ingår som en del i kyrkogårdsmuren, sockenstuga/församlingshem och en ekonomibyggnad.

Kyrkobyggnaden från 1813 har ett murat rektangulärt långhus, med rakt avslutat kor och vidbyggd sakristia i öster och vidbyggt torn i väster. De vitkalkade väggarna bryts upp av rundbågade, vitmålade småspröjsade fönster. Kyrkans flacka sadeltak är täckt med skiffer och valmat i öster. Torntaket är lagt med koppar och försett med en gulmålad trälanternin med rundbågade, småspröjsade fönster och kröns av ett förgyllt kors. Ingång sker via tornet.

Kyrkorummet är rektangulärt med rakt avslutat, förhöjt kor under ett flackt välvt trätunnvalv. Väggarna är vitputsade och golvet lagt med lackat trä. Bänkarna är fördelade på två öppna bänkkvarter. Här finns en rak västläktare med fyllningar samt orgelfasad i funktionalistisk stil, målad i grått och guld. Altaruppsatsen i provinsial barock är tillverkad 1757 av Isac Schullström. Centralmotivet utgörs av den korsfäste Kristus med Maria och Johannes på var sida. Uppsatsen avslutas upptill med en strålende sol omgiven av trumpetblåsande änglar och krönt av Lammet med segerfanan. Framför altaret finns en femsidigt bruten altarring med marmorerade fält. Predikstol från 1916 i nyklassicistisk stil är belägen på korets norra sida och har en sexkantig korg, rak trappa och baldakin. På korets södra sida står en dopfont från 1947 i kolmårdsmarmor. Under läkta-

ren i väster är några bänkar borttagna och mot västväggen finns på var sida skåp och plats för klädavhängning. En seraf från 1700-talet, tillverkad av Isac Schullström, hänger på södra långhusväggen.

Byggnadshistorik

Ritning till Mangskogs kapellkyrka utfördes av arkitekten H Måsbäck och stadfästes av konungen 1805. Kyrkan var färdig år 1813, och invigning skedde tre år senare. Altaruppsatsen från 1757 av bildhuggaren Isac Schullström flyttades enligt en uppgift från den gamla kyrkan och ändrades i samband med detta till en altarpredikstol. Men i en inventarieförteckning från 1830 anges att: "Kyrkan uppförd av sten åren 1812 och 1813 uti moderne stil, samt försedd utvändigt med kalk rappning, invändigt är kyrkan i taket med hvit vattenfärg, samt till stolar, dörrar och läktare anstruken med blå oljefärg. Predikstol och altare hafwa intet bildthuggeri utan förfärdigade med listverk och oljemålning." Enligt uppgift skall den äldre altartavlan hängt ovanför den centralt placerade predikstolen.

Under åren 1915-16 genomfördes en interiörrenovering under ledning av arkitekten Bror Almqvist. Arbetet, som fortfarande präglar kyrkan, innebar bland annat att trägolvet lades in. Tidigare låg jord i kvarteren och skifferhällar i mittgång och korsgång mot söder. Bänkarna kortades så att sidogångar bildades. Bänkarna byggdes också om så att de blev lite högre och fick tätare gavelpartier. Altaruppsatsen ändrades från att vara en altarpredikstol med ingång från sakristian, till en ren altaruppsats. En ny predikstol tillverkades till norra korväggen. Dörrarna på var sida om altaruppsatsen försågs med nummertavlor ovanför. Porten på södra långsidan sattes igen och en kamin flyttades dit från norra väggen. Nya dörrar insattes mellan kyrkorum och vapenhus. Orgelharmoniet byttes mot en piporgel som försågs med orgelfasad efter ritning av Bror Almqvist. Kyrkan återinvigdes av biskop J A Eklund.

År 1934 installerades en värmeanläggning med lågtrycksvärme. Orgeln renoverades 1953 och byggdes ut från 8 till 18 stämmor av orgelbyggnadsfirman N Hammarberg, Göteborg. En ny orgelfasad ritades 1954 av arkitekt Ragnar Jonsson, Stockholm. 1957-1958 gjordes en utredning om sprickbildningar och utvändigt renovering av kyrkan. Detta resulterade i en grundförstärkning och ombyggnad av takkonstruktionen. Under åren 1957-58 genomfördes också invändiga arbeten efter program av arkitekt Ragnar Jonsson. Bland annat skedde förändringar i koret där bänkar på korets södra sida och de första bänkarna längst fram togs bort och koret förlängdes. Altaruppsatsen flyttades fram så att ingång till sakristian ordnades bakom uppsatsen och dörrarna på var sida om altaret sattes igen. Predikstolen bakom altaret togs bort och delar som legat på kyrkvinden återmonterades och uppsatsens originalfärger togs fram. Ett nytt altare av tegel insattes. Nya dörrar och pelare under läktaren insattes. Ny elanläggning installerades och hela kyrkan målades ut- och invändigt. Skiffergolv lades i vapenhuset och nya armaturer sattes upp. Inredning för textilförvaring ordnades längs norra väggen i sakristian.

En exteriör renovering skedde 1986 då vinden isoleerades med lösull och takfoten ventilerades. Skiffertaket lades om och ny kopparplåt lades på takkanterna. Ny beklädnad av träkorset och ny förgyllning, samt förbättring av den utvändiga putsen skedde också. År 1996 installerades en toalett under trappan i vapenhuset och vatten drogs in i sakristian. Ingången i väster handikappanpassades och vapenhuset putsades om.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

MANGSKOGS STENKYRKA från 1813 utgör mittpunkten i det lilla sockencentrat med kyrka, kulturhistoriskt intressant prästgård och församlingshem. Kyrkan har en välbevarad nyklassicistisk exteriör med rektangulärt långhus, rakt avslutat korparti och västtorn med lanternin. Kyrkorummet karakteriseras av ett nyklassicistiskt formspråk men också av 1900-talets renoveringar då bland annat predikstol och bänkinredning tillkommit. Altaruppsats och seraf från 1700-talets början i provinsiell barock är flyttade från den äldre kyrkan, ca 1,5 kilometer från nuvarande kyrkplats.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård och intilliggande bebyggelse med bland annat sockenstuga och prästgård utgör en samlad kyrkomiljö
- den välbevarade enkla nyklassicistiska exteriören
- altaruppsats och seraf från 1700-talet i provinsiell barock
- kyrkorummets nyklassicistiska karaktär

NY KYRKA

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Ny torde ha varit församling med egen kyrka och kyrkogård alltsedan 1200-talet och omnämns i skriftliga handlingar från medeltiden. Ortnamnet Ny anger socknen som "ny" i förhållande till en äldre intilliggande socken, sannolikt Arvika. Socknen ligger centralt mellan de större socknarna i Jösse härad och består av begränsade dal- och strandbygder i Byälvens vattensystem, omgivna av skogsmarker. På socknens östra sida går sedan århundraden tillbaka den gamla Kungsvägen och på västra sidan drogs järnvägen fram när den byggdes i mitten av 1860-talet. Mitt i socknen ligger Nysockensjön.

Ny nuvarande kyrka byggdes i rött tegel i nygotisk stil år 1889 på ett näs i Nysockensjön. En kyrka lär ha funnits här redan på 1200-talet, men det är okänt om det rör sig om samma träkyrka med medeltida anor som revs då den nuvarande stod färdig. Den äldre kyrkogården ligger väster om och avskild från kyrkan. På platsen utmärker en minnessten en äldre kyrkobyggnad. Ytterligare en begravningsplats, en modernare, finns söder om framfartsvägen till kyrkan. Mellan kyrkan och kyrkogårdarna finns församlingshem. Efter stranden ligger ett bårhus av tegel samt brygga och båthus

för kyrkbåten från 1883. Den f d prästgården och arrendatorbostället återfinns vid Kyrkebol, i det öppna odlingslandskapet nordväst om kyrkan. Sydväst om kyrkomiljön återfinns den f d kronogården och militärbostället "Stommen", där mangården enligt uppgift härrör från 1640-talet.

Kyrkoanläggningen

Uppgifter saknas om kyrkogården som hörde till den gamla kyrkan. Den sträckte sig troligen bara ett stycke runt kyrkan med huvuddelen i söder. I samband med att kyrkan revs utökades kyrkogården och 1993 lades ett större område till i norr. En genomgripande omläggning företogs 1957, då bl a gravhöggnader togs bort och muren lades om. Kyrka och kyrkogård ligger skilda åt. Den äldre begravningsplatsen har rektangulär form och östvästlig sträckning. Platsen är plan och omges av stödmur, vars krön delvis ligger högre än det inre markplanet. Utvidgningen i norr omgärdas dessutom av en hagtornshäck. Mellanliggande område består av grusplan, gångväg och grässlånter med spridda träd mot kyrkan, som ligger på en höjd i öster. Bergsjön avgränsar kyrkogården i norr, byggnader och åkermark i söder och naturmark i väster. Ingen häckplantering förekommer inne på begravningsplatsen, som därför har sammanhängande gräsytor. Gångarna är få, raka och grusbelagda. Alla grusgravar, järnstaket och famil-

jegravshäckar som en gång fanns på den äldre delen har tagits bort. Endast en stenram är bevarad. Genom gravvårdarnas annorlunda placering och skiftande utformning får denna del ändå sin särprägel. De äldsta gravvårdarna utgörs av skifferstenar. Två vårdar med samma utseende av denna bergart står intill varandra på sydöstra delen av kyrkogården De är resta över "dannemännen" från Strand, Anders Ersson (1768-1832) och Erik Andersson (1802-1872) och deras hustrur. På sydvästra delen står en annan skiffersten över kyrkvården Anders Olsson från 1844. Några skifferstenar från 1800-talets början har tillvaratagits och lagts på kyrkomuren.

År 1986 ökades begravningsplatsen ut med ett nytt separat begravningsområde söder om framfartsvägen. Detta område är mer fritt strukturerat och anlagt så att det bildas grupper avskärmade med buskar och häckar. På platsen är ett stort antal paradisäpplen planterade. I det västra partiet finns en minneslund.

Kyrkan, placerad i väst-östlig riktning, byggd i nygotisk stil består av ett långhus som avslutas i ett förhöjt polygonalt korparti med sakristia vidbyggd korets norra sida. Byggnaden är uppförd i rött tegel med karakteristiska stråvpelare och vilar på en sockel av granit. Ett resligt västtorn avslutas med en hög spetsig spira med fyra toureller, allt klätt med kopparplåt. Långhuset har ett brant sadeltak belagt med dalslandsskiffer, vilket bryts upp på vardera takfallen av två rader med små triangelformade takfönster krönte med gjutna smidesryttare. Väggarna genombryts av fönsteröppningar med spetsbågeform och grönmålade fönsterbågar. Takanslutningar och regnvattensystem är av kopparplåt. Stråvpelaravslut och fönsterbänkar är utformade av kalksten. Kyrkans huvudport i väster är klädd med koppar.

Kyrkorummet består av ett rektangulärt långhus med ett smalare, något högre beläget, polygonalt kor. Taket är välvt i ett spetsbågevalv av ljusblå träpanel. Takfoten är vit med en gröngrå takfotslist. Taket delas upp av ribbor som avslutas med konsoler i vars ände dragstag i järn, målade grågröna, är monterade. Under konsolerna finns bronserade maskaroner. Lampor hänger från tak i stång som kopplats ihop med dragstagen. Kyrkorummet, koret, vapenhuset med sidorum samt sakristians väggar är huvudsakligen putsade. Murarna bryts upp av fyra, på vardera norra och södra sidan, spetsbågeformade fönster med gråmålade bågar. Kyrkorummets golv är huvudsakligen belagt med trä medan korets och vapenhusets golv är av tegel respektive keramiskt material. Kyrkorummets bänkar är inte vägganslutna. De bildar två kvarter som ansluts längst fram med skärmar. De är målade, strålaserade, i tre gröna nyanser och har gavlar med fyllningar målade i gult. Orgelläktaren är belägen i kyrkorummets västra del över ingångspartiet. Det övre tornrummet står i öppen förbindelse med kyrkorummet. Öppningen är utförd i spetsbågestil, och upptas, liksom tornrummet, till stor del av orgelhuset. I kyrkorummets nordöstra del invid triumfbågen är kyrkans predikstol belägen. Denna nås direkt och endast från sakristian. Dopfunt finns uppställd mitt emot predikstolen. Koret utgörs dels av ett rektangulärt förrum dels av en absid i vilken altaret och altarpuppans är uppställd. Bland övriga föremål från den äldre kyrkan kan nämnas kyrkstöten, den gamla kyrkoportens lås samt två kyrkklockor gjutna år 1639 och 1782. I kyrksalen på Sägudden finns dessutom två blyinfattade fönster, en kyrkport samt två handsmidda gravkors i järn. På långhusets västvägg hänger en porträttsamling över släkten Lagerlöf. Porträtten skänktes till Ny kyrka efter prosten Erland Lagerlöfs död år 1827. Dessförinnan hängde de i Arvikas prästgård. År 1831 beställde Selma Lagerlöf kopior av porträtten till salongen på Mårbacka.

Byggnadshistorik

Ny kyrka är ritad av en av dåtidens mest kända och anlitade arkitekter; Agi Lindegren, Stockholm. Kyrkan invigdes den 20 juli 1890. En kyrka i Ny socken står omnämnd redan i Håkan Håkanssons saga daterad 1225 och förekommer därefter i medeltida handlingar på 1400-talet. I kyrksalen på Såguddens friluftsmuseum i Arvika finns tre helt unika skulpturer - apostel med underliggare, helig biskop samt helgonskåp med madonna - från 1200- och 1300-talen som tagits tillvara från den medeltida kyrkan. Kyrkan var, enligt inskription på en minnessten, helgad åt den heliga Margareta.

Enligt teorier revs medeltidskyrkan på 1600-talet för att ersättas av en ny träkyrka vilken 1756 byggdes om till korskyrka. Tre år senare diskuterades rivning och byggandet av en ny tredje kyrka. Frågan togs upp till behandling ett flertal gånger under 1800-talet men först i oktober 1888 började grundläggningen. Den nya kyrkan byggdes strax öster om den äldre kyrkoplatsen, där det tidigare legat en klockarebostad.

Kyrkan restaurerades på 1930- och 50-talen då bl a ett stort altarkors i koret togs bort, tre korfönster murades igen och predikstolen monterades ned. I dess ställe sattes den gamla kyrkans predikstol och altarpuppas insats in och kyrkans övriga inredning anpassades i stil till dessa äldre 1700-talsinventarier. 1959 restaurerades taket, väggar målades, golvet slipades, bänkarna renoverades, bänkgavlarna ändras, nytt ljudtak över predikstolen tillkom och elektrisk uppvärmning installerades, allt under ledning av arkitekt Einar Lundberg

1997 konserverades kyrkans predikstol och altarpuppasats. En ombyggnad för handikappsanpassning skedde av entrétrapp i väster, efter ritning av arkitekt SAR Lars Fernqvist. En renovering av kyrkans fasader och tak gjordes 2002.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NY SOCKENKYRKA, byggd i rött tegel i nygotisk stil 1889 efter ritningar av en av tidens mest uppmärksammade arkitekter Agi Lindegren, ligger vackert placerad på ett näs i Nysockensjön. Kyrkan står på kyrktomt, en äldre kyrkogård finns väster därom och en nyanlagd kyrkogård söder om den senare. Kyrkans exteriör med karakteristiska stödjande strävpelare, brant skiffertäckt yttertak, hög koppartäckt tornspira på västtornet, spetsbågefönster, takkupor med smidesryttare mm är sedan uppförandet i stort sett oförändrad och en god representant på tidens kyrkobyggnadsideal. Interiören har sedan renoveringar på 1930- och 1950-talen då äldre bevarad predikstol och altarpuppasats insattes i kyrkorummets, en stilblandning med gotiskt tunnvalv och en 1700-talsinfluerad inredning.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans exteriör är en god representant för den nygotiska kyrkoarkitekturen och en framstående kyrkoarkitekts byggnadsstil
- interiörens prägel av olika tiders tillägg och förändringar
- de äldre bevarad inredning såsom altarpuppasats och predikstol i provinsiell barockstil
- det nygotiskt teglade bårhuset och det falurödpanelade båthusets betydelse för kyrkomiljön

STAVNÄS KYRKA

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Stavnäs socken är belägen på ömse sidor om Glafsforden, söder om Arvika. Den medeltida socknen omnämns första gången 1353 som Stauanäs och har sedan dess varit moderförsamling i ett pastorat som under olika tider omfattat olika socknar. De två största gårdarna i socknen är Stömne och Sölje. Vid Stömne herrgård anlades ett järnbruk år 1693. Herrgården med 1800-talsexteriör, stor herrgårdspark, arbetarbostäder och torp minner väl om den långa bruksperioden. Till Sölje herrgård anlades i slutet av 1700-talet ett järnbruk och mellan 1813-1903 fanns där ett glasbruk. Herrgården, som tillbyggdes på 1830-talet, har en imponerade herrgårdsexteriör och är sedan 1969 förklarad som byggnadsminne.

Socken utgörs idag av en traditionell jord- och skogsbruksbygd utan någon större tätort. Kyrkan ligger i utkanten av odlingsbygden, strax öster Glafsforden, på en kulle som i äldre källor betecknas som en "urgammal kultplats och tingsställe". Platsen har utgjort centrum för socknens administrativa och religiösa verksamhet under lång tid. En äldre träkyrka, sannolikt med medeltida ursprung, har tidigare legat här. Till områdets höga kulturhistoriska och landskapsestetiska värden

hör det hävdade öppna odlingslandskapet och en björkallé som leder från landsvägen i öster till kyrka och prästgård. Den kulturhistoriskt intressanta prästgården från 1700-talet utgörs av en timrad byggnad i två våningar med vitmålad lockpanel och sadeltak lagt med skiffer. Söder om prästgården ligger arrendegården.

Väster om kyrkan intill strandkanten, finns ett sockenmagasin, troligen från 1800-talets första hälft samt en timrad ångbåtsbrygga. Till anläggningen hör, förutom kyrkan, ett vitputsat bårhus från 1947, en äldre faluröd redskapsbod, f d klockaregård samt sockenstuga, bl a inrymmande pastorsexpeditionen. I källarplan finns också en ekonomidel för kyrkogårdens skötsel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är belagd från åtminstone 1600-talet men var då avsevärt mindre till sitt omfång och omfattade endast området närmast söder om kyrkan. Upprepade utvidgningar norr om kyrkan från och med slutet av 1700-talet har givit kyrkogården dess nuvarande sträckning. Kyrkogården innehåller förutom gravplatser för såväl kistor som urnor, också en minneslund som är belägen där en ceremoniplats från 1955 låg. Kyrkan och kyrkogården ligger på en grusås omgiven av skog och åkermark i väster, väg i norr, åker och prästgård med trädgård i öster och byggnader i söder.

Kyrkogårdens äldre delar har en utpräglad nord-sydlig sträckning med efter åsen välvt plan. Kyrkogården är delvis omgärdad av stenmurar och staket, delvis saknas avgränsning vid den senaste tillkomna utvidgningen. Syrener är planterade på var sida av huvudgången som leder fram till kyrkan från södra porten. Stora lönnar står relativt glest på större delen av området norr om kyrkan. Samtliga huvudgångar är grusbelagda. De kompletteras med plattgångar i kvarteren. Söder om kyrkan finns två gravar med grustäckning och fyra med järnstaket. De äldsta bevarade gravvårdarna utgörs av sju smidda järnkors som är uppställda runt kyrkan. Norr om bårhuset står en grupp gamla gravvårdar av skilda slag från olika tider.

Kyrkan murades av sten 1699-1705. Det rektangulära, relativt breda långhuset har ett tresidigt koravslut i öster. De putsade murarna är avfärgade i vitt och bryts upp av rundbågade, spröjsade och högt sittande fönsteröppningar; två på respektive långsida, och ett på respektive snedställd korvägg. Mitt på norrsidan finns en putsad sakristia. Ingång sker genom västtornet samt mitt på södra långhusväggen. Sadeltaget är valmat över koret, lagt med skiffer och försett med en mörkt målad takfotsinklädning. På tornet finns två svarta, rundbågade tornluckor åt varje väderstreck. Tornetak och tornspira är klädda med spånor och kröns av kors, tupp och krona.

Kyrkorummet är täckt av ett blåmålat flackt tunnvalv försett med en rikt profilerad och marmorerad taklist. Det tresidigt avslutade koret ligger i nivå med långhusets golv och där finns en altaruppsats i provinsial barock. På korets norrsida finns predikstolen, även den utförd i provinsial barock och rikt skulpterad och bemålad i kraftiga färger. På södra sidan finns en medeltida dopfunt av sandsten och ett triumfkrucifix. I väster finns en läktare med rak läktarbarriär och orgelfasad från 1866 i nyklassicistisk stil. Långhusets bänkar är uppdelade i fyra slutna kvarter med marmorerade spegelförsedda dörrar. På norra långhusväggen finns ingång till sakristian via en plåtklädd dörr som tillhört den gamla kyrkan. Golven i kyrkan är av lackat trä. En gravsten ligger infälld i korets golv och en gravsten finns även infälld i långhusets golv.

Byggnadshistorik

Kyrkan började uppföras på 1690-talet av murarmästare Olof Jöransson från Halsmo i Stora Kils socken. Till invigningen 1705 fanns en ny predikstol tillverkad av bildhuggaren Petter Falk. Sakristian stod färdig 1723, även det arbetet utfördes av murarmästare Jöransson. Den spånklädda tornspiran reses 1726. År 1748 tillverkade bildhuggaren Olof Bruse altaruppsatsen, som ett år senare målades av Hans Georg Schüffner, vilken benämndes Guds målare på Dal. Schüffner återkom 1750 och målade predikstolen. En västläktare utfördes

av schatullmakaren (finsnickaren) Gustaf Alldrin, Stavnäs, år 1757. Alldrin tillverkade också ett nytt träaltare 1764. Stengolv lades in i kyrkan 1787.

Spåntaket på långhuset ersattes 1815 av ett skiffertak och inför detta arbete sänktes takstolarna så att taket fick ett flackare takfall. År 1862 genomfördes reparationer på tornet och i interiören. Innertaket ströks med krita och väggarna med kalk, bänkarna riktades, dess säten höjdes och alla 61 bänkar vitmålades. Västläktaren utvidgades och en orgel införskaffades 1866 från orgelbyggare Zetterqvist, Örebro. Läktaren målades i vitt och guld, även sakristian ommålades. På 1880-talet monterades nya öppna bänkar med profilerade gavlar.

Arkitekten Bror Almquist gjorde ett förslag till renovering år 1913. Arbetet gällde bland annat: förstärkningsarbeten, förstärkning av grund samt takstolar, reparation av yttertak och utvändiga trälistor samt ny fotränna av galvad plåt. Väggarna kalkströks utvändigt och utvändigt trävirke målades. Fönstren målades grågulvita med varmt vita lister. Triumfkrucifix och begravningsvapen tillvaratogs, ihopsattes och upphängdes. Orgelläktaren målades, utom förslaget, i vitt och guld, som tidigare. År 1929 gjorde Bror Almquist ett

nytt program för kyrkans renovering vilket genomfördes 1937. Bland annat avlägsnades då de målade klockorna av trä på tornet.

1955 genomfördes en omfattande invändig renovering under ledning av arkitekt Einar Lundberg. Då skedde en fullständig ommålning av interiören och ett nytt golv lades. Äldre inventarier som altaruppsats och predikstol konserverades och fick tillbaka en äldre färgställning. Altaret höjdes och flyttades fram. De öppna bänkarna byttes mot slutna bänkar i 1700-talsstil. Orgeln ombyggdes och utvidgades. Sakristian renoverades. Eluppvärmning installerades, kopparklädda ytterdörrar monterades och skiffertaket lades om.

Altaruppsats och predikstol konserverades år 1983 av konservator Urban Ullenius. Ny textilförvaring ordnades i sakristian 1986. Spånorna på tornhuvud lades om 1994. Invändiga arbeten genomfördes i koret 1996 då gravstenen i koret lyftes eftersom den hade sjunkit i ena änden. Renovering av exteriören skedde 1996 då cementlagningar och större bompartier togs bort. Takfot av trä och fönstersnickerier utvändigt målades. År 1999 installerades en toalett i ett trappförråd.

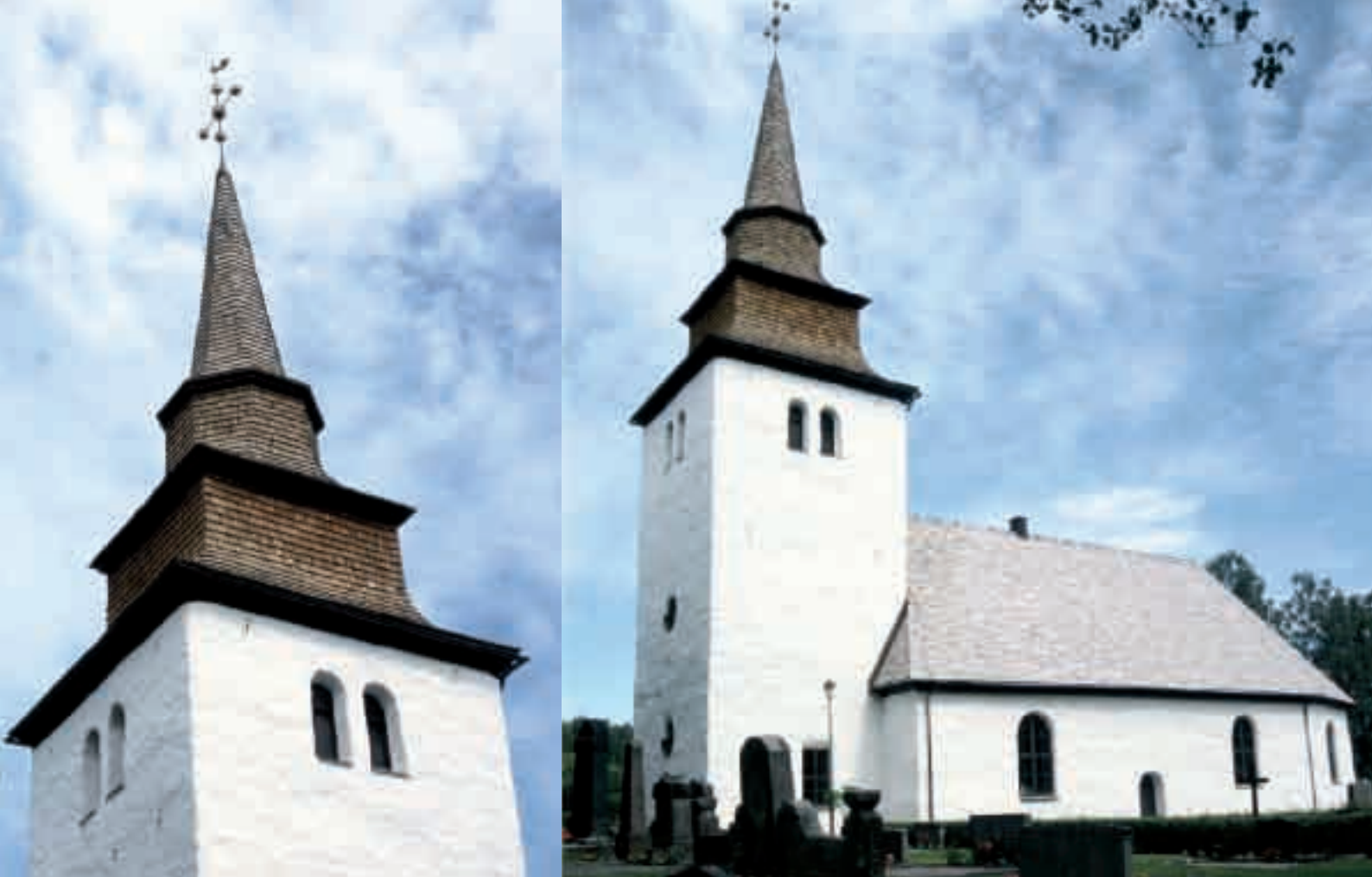
KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Den medeltida kyrkplatsen har ett framträdande läge intill vattenleden och kyrkspiran utgör ett karakteristiskt landmärke. Såväl exteriört som interiört uppvisar kyrkan en provinsiell barockstil. Den ljusa exteriören har förändrats marginellt sedan uppförandet 1699-1705. Den största förändringen skedde under 1800-talet då Stavnäs kyrka, likt många andra kyrkor i Värmland, täcktes med skiffer och takfallet gjordes lägre. Kyrkorummet, som under 1800-talet kommit att förändrats genomgick efter ett program av arkitekten Einar Lundberg, en omfattande restaurering 1955 med syftet att återställa kyrkorummet till en 1700-talskaraktär.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, kyrkogården, prästgården och byggnaderna närmast kyrkan, utgör en samlad miljö med en tusenårig historia
- kyrkans välbevarade exteriör är ett tydligt exempel på det tidiga 1700-talets kyrkobyggnadstyp
- kyrkorummet med karaktär av 1700-tal med bevarad originalinredning där särskilt predikstol och altaruppsats utgör exempel på praktfulla 1700-talsarbeten i provinsiell barockstil
- bänkarnas utformning av 1700-talskaraktär
- det medeltida triumfkrucifixet från 1200-talet tillhör ett av Värmlands äldsta

ÄLGÅ KYRKA

Arvika kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Älgå kyrka är belägen invid Älgåälvens utlopp i Glafsforden, omkring två mil sydväst om Arvika stad invid landsvägen som leder mot Säffle. Älgå socken är medeltida och nämns i handlingar första gången 1469. Socknen består av en smal strandbygd vid sjön Glafsfordens norra del med en dalbygd i nordväst samt bergig skogsmark, på Glaskogen, i norr. I socknen finns förutom Glafsforden många insjöar och tre älvar. Marken är rik och har gett förutsättning för god odling.

Området runt Älgå kyrka utvecklades efter järnbruksetableringen år 1695 till bygdens centrum med kyrka, prästgård, sockenstuga, skola, kvarn, såg och stångjärnsbruk med manufaktursmide. Brukets koncentration ligger i direkt anslutning söder om kyrkoanläggningen. En välbevarad spiksmedja, direkt sydväst om kyrkan, är länets äldsta i sitt slag och förklarad som byggnadsminne. Om den forna bruksanläggningen minner idag herrgård med ekonomibyggnader, en arbetarbostad samt ett hamngasin vid den gamla lastningsplatsen. Där finns även sedan 1984 en äldre ditflyttad mangårdsbyggnad som idag nyttjas som hembygdsgård. Utmed Älgån finns ett flertal lämningar efter äldre vattendrivna verk varav fundamenten till det forna sågverket utgör det mest imponerande.

Enligt traditionen låg Älgå medeltida kyrka något sydväst om den nuvarande stenkyrkan som invigdes år 1726. Medeltidskyrkan var helgad åt "Sankt Olof". Olofsmässor firades i Älgå kyrka fram till 1720-talet. Dagens kyrkoanläggning består av kyrka med kyrkogård och ett gravkapell i vitslammat tegel under skiffertak (1936), ekonomi- och personalutrymmen, vaktmästarlägenhet i församlingshemmet norr om kyrkan samt ett mindre garage. Några hundratals meter norr om kyrkomiljön ligger prästgården, uppförd 1920 i traditionell stil i två plan med faluröd panel och vitmålade snickerier. Den tjänade som prästgård fram till 1960-talet och var via en björkallé förbunden med kyrkan.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades troligen samtidigt som kyrkan byggdes. Till en början var den mycket liten och sträckte sig endast ett stycke söder om kyrkan, men utökades sedan etappvis. Stenmuren restes 1792. År 1830 tillfördes mark öster om kyrkan. Åt samma håll skedde ytterligare en mindre utvidgning 1861, innan området norr om kyrkan togs i anspråk 1880. År 1905 företogs en ny utökning österut och slutligen en större i samma riktning 1965. I samband med att den sistnämnda delen togs i bruk iordningställdes två urngravområden på vardera sidan om gravkapellet. År 2003 invigdes en minneslund i den del av kyrkogården som anlades på

1960-talet. Vid en omfattande renovering på 1950-talet såddes grusgravar igen och familjegravhäckar och andra gravhägnader togs bort. Begravningsplatsen har en i det närmaste rektangulär form med östvästlig sträckning med kyrkan belägen i den västra delen. Marken sluttar något ner mot Älgåfjorden i öster. 1965 års utvidgning ligger här i sin helhet på ett lägre plan och omges av en stödmur, medan en sten-/stödmur omger de äldre områdena. Begravningsplatsen gränsar i norr till åkermark, i öster till björkdunge och sjö, i söder till skog, Älgån och bebyggelse och i väster till väg, parkeringsplats och församlingshem. Huvudgångarna är grusbelagda. Mellan kvarteren finns även mindre plattgångar.

Området fram till 1965 års utvidgning har bibehållit mycket av sin äldre karaktär genom de närmare femtio grusgravar som finns kvar sydost om kyrkan. De är alla omgärdade av stenramar. Även ett järnstaket finns bevarat runt en av begravningsplatsens äldsta gravvårdar, en stenhäll från 1800-talets första hälft över brukspatron J Forslund på Älgå bruk. Graven är antagligen identisk med den s.k. Grubbiska graven, som tillkom vid Johan Grubbes död 1747, och som senare övertogs av Forslund. En annan gammal gravvård söder om kyrkan är en stor skiffersten med text på båda sidor och med första dödsår angivet till 1821. Från första hälften av 1800-talet är också fyra skifferstenar intill kyrkans korvägg. Nordväst om kyrkan ligger den Rhodinska familjegraven med hög granitsten och en rad små, ligande gravstenar inom kraftig stenram.

Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti i öster, vidbyggd sakristia i norr och västtorn. Exteriören är vitputsad med rundbågiga fön-

teröppningar under ett brant, skiffertäckt sadeltak vilket är valmat över koret. Västtornets överbyggnad har originell utformning i tre, spånklädda avsatser. Entré sker i väster genom tornet, på den södra långsidedfasaden och via sakristians västra sida. Älgå kyrka framstår idag, vad gäller exteriören, som en av Värmlands bäst bevarade barockkyrkor.

Kyrkorummets väggar är putsade och rummet täcks av ett välvt trätunnvalv avfärgat i en grönblå kulör. Kor och mittgång är belagda med skiffergolv. Altaruppsatsen är ett provinsiellt barockarbete skapat av bildhuggaren Isac Schullström 1758. Uppsatsen vilar på ett skrank som bär upp två psalmmummertavlor, även de i barockstil. Det rektangulära altaret är av trä. Altarringen är rund med dörrar i norr och söder. Predikstolen är troligtvis utförd av bildhuggaren Olof Brattsten från Filipstad år 1742. Predikstolen som även den är ett prov på provinsiellt barockarbete har ett ljudtak med stora snidade änglar utförda av Schullström. I korets södra parti finns kyrkans dopfunt, daterad till tidigt 1200-tal. Bänkarna bildar tre kvarter med mittgång och en tvärgång mot entré i söder. De är vägganslutna och har dörrar. Läktarorgeln i väster är högrest, färgrikt bemålad och i klassicerande stil. Under läktaren finns utrymmen för bokbod, klädavhängning med mera. Kyrkan äger flera större äldre konstverk som är upphängda på långhusets väggar, bl a en stor oljemålning av Pehr Hörberg föreställande Kristi gravläggning. Kyrkorummet sluttar ned mot koret, med en fallhöjd på ca 50 cm, vilket ger rummet en egen speciell karaktär.

Byggnadshistorik

Enligt traditionen låg Älgå medeltida kyrka på en kulle kallad "Rabo", något sydväst om den nuvarande. Vid platsen restes år 1942 en minnessten. Relativt nyligen påträffades dock en karta över Åsebol med Stommen som visar ett annat läge för kyrkan, strax norr om Älgån. Älgå medeltida kyrka var enligt uppgift helgad åt "Sankt Olof", den norske konungen Olav Haraldsson som införde kristendomen i Norge och som efter sin död år 1030 blev helgonförklarad. Älgå kyrka skall enligt handlingar ha ägt en Olofsbild, vilken fanns kvar i medeltidskyrkan ännu år 1700. Den medeltida kyrkan omnämns år 1692 som "träkyrckia, något gammal med ett torn, blifwit sedemera något utbygd".

Efter anläggandet av Älgå järnbruk år 1695 ökade befolkningen kraftigt och behovet av en större kyrka blev alltmer påtagligt. Man utsåg en ny kyrkoplats på mark tillhörande Nedre Älgå gård. Då grundförhållandena var dåliga lades "en flotte av starka massiva timmerstockar" direkt på leran på vilken den nya stenkyrkan började muras upp. Timmerbädden har senare sjunkit något varvid sprickor uppkommit i kyrkomuren och medfört att koret nu ligger 52 cm lägre än vapenhusets entrégolv. Älgå stenkyrka stod klar för invigning

år 1726. Från den äldre medeltidskyrkan flyttades en rad inventarier över, bland annat dopfunt och altartavla. Till det nya kyrkorummet tillverkade Olof Brattsten från Filipstad en predikstol år 1742 och år 1758 skänkte dåvarande brukspatronen Johan Kolthoff på Älgå bruk en altarpuppats tillverkad av bildhuggaren Isac Schullström.

Älgå kyrka framstår idag som en av Värmlands bäst bevarade barockkyrkor. Trots detta har ändå en hel del ombyggnadsarbeten utförts. Under 1790-talet får dagens fönster sin form. Under 1810- och 1820-talen sker arbeten med kyrkgolvet, altarpuppats höjs, nya bänkar och västläktaren tillkommer. Dessutom får långhuset en ny yttäckning av skiffer. 1841 läggs ett trägolv i koret och några år därefter målas läktare och bänkar i en pärlgrå kulör. Under åren 1921-22 sker en renovering under ledning av arkitekt Bror Almquist. Då läggs ett nytt trägolv i långhus och sakristia pga röta. Även bänkarna var angripna av röta och de byggs om så att sitsarnas bredd utökas. Väggar, tak och bänkar ommålas och trappor till torn inkläs med tvärvägg av panel. Ytterväggen och skiffertaket renoveras. Under 1950-talets mitt sker på nytt en invändig renovering, nu efter ett förslag av arkitekt Einar Lundberg. Kyrkans innerväggar omputas och kalkas, och en ny bänkinredning, samt nytt värmesystem och belysning tillkommer. Målningsarbeten och konservatorsarbeten på predikstol och altarpuppats utförs av konservator Sven Dahlén.

År 2000 sker en fasadrenovering med omputasning samt helrenovering av skiffertaket. Kyrkan avfärgas vit, snickerier målas och tornspiran tjärstryks. Vidare ommålas kyrkorummets innertak och väggarna rengörs samt ommålas. Därefter, 2003, har en handikapptolett inrättats genom en avskärmning av vapenhusets norra parti.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÄLGÅ STENKYRKA, invigd 1726, är ett tydligt och välbevarat exempel på den provinsiella barockkyrkotyp som uppfördes i Värmland under 1700-talet. Kyrkan är starkt förknippad med anläggandet av Älgå järnbruk, en följd av den befolkningsökning som bruket bidrog till. Den var ett viktigt betydelsebärande element i den gamla bruksmiljön. Byggnadens murverk av natursten har ett rustikt utförande med putslager som följer väggens skiftningar, vilket ger byggnaden ett speciellt ålderdomligt utseende. Tornets spira har en säregen utformning med tre, spånklädda avsatser. Även kyrkorummet präglas av den provinsiella barockens stiluttryck med figurrik altarpuppats skapad av Isac Schullström och rikt snidad predikstol från år 1742. Rummets färgsättning och bänkar är från 1950-talet och visar sin tids tillbakablickande syn på kyrkorestaureringar. Kyrkorummets sluttning ned mot koret, en fallhöjd på ca 50 cm, ger rummet en egen speciell karaktär.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans föga förändrade exteriör utgör en mycket god representant för den provinsiella barockkyrkobyggnadstypen
- interiören, trots vissa ändringar, huvudsakligen präglad av byggnadstidens stilideal
- predikstol och altarpuppats utförda i provinsiell barockstil
- medeltida dopfunt som markerar lång kontinuitet
- kyrkan utgör en betydelsefull del i den gamla bruksmiljön

EDA KYRKA

Eda kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Eda socken i västra Värmlands gränstrakter mot Norge består av relativt begränsade dalgångsbygder vid Vrångsälven och Bysjön samt av vidsträckta skogsmarker. Ett tiotal spridda forntida gravar finns men församlingen har troligen koloniserats först under medeltiden. Sockenens omnämns första gången 1225 i samband med den norske kungen Håkon Håkanssons krigståg. Skatteboken från 1503 ger uppgifter om att 17 hemman brukades och var skattlagda. Från senare tid märks en serie skansar vid riksvägen, anlagda från 1600-talet fram till 1945. Bygden har många gränshistoriska minnesmärken bland annat fredsmonumentet i Morokulien, som restes 1914 och Eda Skans som var en av de mest betydelsefulla försvarsanläggningarna i kriget mot Norge. Tidigt fanns här järnbruk i Charlottenberg, Noreborg och Helgeboda. Idag finns fyra tätorter; Charlottenberg, Eda glasbruk, Koppom och Åmotfors med industriell verksamhet och handel.

Eda blev eget pastorat 1877. Sockenkyrkan ligger mellan tätorterna - Charlottenberg och Åmotfors - direkt söder om väg 61. I Åmotfors uppfördes 1961 en modern kyrka och i Charlottenberg finns en klockstapel sedan 1957. Sockenkyrkan i Karl Johan-stil är ritad av

Axel Nyström och invigdes 1841. Dess troligen medeltida föregångare av trä låg cirka 600 meter längre söderut, i Nolby. Från denna kyrka har en altarpupp och en predikstol från 1600-talet samt en medeltida dopfont flyttats in i den nya kyrkan.

I kyrkoanläggningen finns ett bårhus söder om kyrkan. Norr om kyrkan finns dessutom en f d sockenstuga med kyrkvaktmästarbostad, numera med kyrkogårds-expedition och personalutrymmen och ett nybyggt långsträckt församlingshem och ekonomibyggnader.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades 1840 på västra sidan landsvägen mitt emot kyrkan. Runt kyrkan finns ett parkområde där inga begravingar sker. Kyrkogården har oregelbunden form och sträcker sig i nordsydlig riktning. Den utvidgades mot norr 1918 och 1939 och ytterligare en utvidgning gjordes 1955 i söder och väster. Allmänningar fanns i väster på 1918 års utvidgning och i öster på 1939 års utvidgning. Sedan 1960-talet används de till familjegravar och den ursprungliga karaktären är endast i viss mån bevarad. Vid en genomgripande renovering 1948-51 såddes alla grusgravar igen och alla hägnader till gravar togs bort. De olika utvidgningarna ligger huvudsakligen plant men på skilda nivåer. I söder finns en slänt med en mindre terrassering. Om

givningarna utgörs av skog i väster och norr, väg och kyrkan med park och skog i öster och gården i söder. Begravningsplatsen omgärdas av granhäck i norr, stenmur i öster och söder och av staket med häckar i väster. Alla större gångar är grusbelagda och några mindre är plattbelagda.

I ett centralt läge mitt emot kyrkan står makarna Sundströms höga gravsten framför trappan till 1955 års utvidgning. Bland de stora gravvårdarna på denna del finns ett flertal skifferstenar från 1800-talets mitt. Ett säreget inslag på kyrkogården är glaskulor i skiftande färger med ingraverad text och dekor. Något enstaka träkors med graverat glas i kupad form finns också. Både glaskulorna och kuporna tillverkades fram till 1920-talet vid glasbruket i Eda. På kyrkogårdens äldre delar finns också ett stort antal träkors av både äldre och yngre datum.

Kyrkan är en vitputsad långhuskyrka i Karl Johan-stil med karakteristiskt torn. Den stod klar år 1841 och har ett rektangulärt långhus med utbyggt, halvrukt korparti, som även inrymmer sakristia. Ingång sker i väster genom tornet samt mitt på långhusets nord- och sydsida. Exteriören och interiören är tidstypiska för tidens nyklassicistiska kyrkobyggnad. Murarna är vitputsade såväl ut- som invändigt och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Portalerna är något infällda i murlivet. Det utbyggda korpartiet har takfall i två avsatser. Tornet kröns på brukligt sätt av en flack huv med en ljusmålad trälanternin.

Kyrkans enskeppiga kyrkorum täcks av ett blåmålat trä-tunnvalv. Väggarna är vitputsade och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med gråmålade fönsterbågar och skifferhållar i fönsterborden. Taklisten är slät med målning likt tandsnitt och vid takkronornas infästningar finns rosetter. Golvet är av lackat trä. Predikstolen är vitmålad, utförd i empiristil och samtida med kyrkobyggnaden. Altaruppsatsen i senbarockstil inflyttades från den äldre kyrkan vid renoveringen 1882-83. Arbetet tillskrivs Nils Falk som var verksam som bildhuggare under 1600-talets slut och 1700-talets början. Framför altaruppsatsen står ett fristående altare tillverkat av trä och en delad altarring med svarvade balusterdockor. I korets södra parti finns en dopfunt i sandsten som dateras till 1200-tal. Den står framför ett kredénsbord från 1980, och en dopaltärvävnad från 1959. Kyrkans bänkar bildar fyra kvarter med mittgång och tvärgångar. Interiörens nuvarande färgsättning tillkom vid en renovering 1980. Bänkarna är målade i kraftigt röda och blå kulörer med marmorerade ljusare gavlar. I väster finns läktare med orgel utförd av orgelbyggare Zetterqvist & Son, Örebro 1831, även den ommålad 1980. Till läktaren finns en öppen trappa efter norra väggen i kyrkorummet. Likt en koromgång ligger sakristia, hall, textilrum och förråd i en halvbåge

runt altarabsiden. Ingångar till dessa utrymmen finns i koret på var sida om altaruppsatsen.

Byggnadshistorik

När den gamla sockenkyrkan byggdes är okänt. Av arkivmaterialet framgår att tornet byggdes 1666. Tidigare fanns en fristående klockstapel. 1668 gjordes vissa reparationer på stolsindelningen (bänkar). År 1682 anskaffades en altartavla och 1696 uppsattes en ny predikstol, båda tillverkade av bildhuggaren Nils Falk. Predikstolen stofferades av målarmästare Lars Werling. 1685 inköptes fönster och kort därefter tjärbräddes kyrkan och en läktare uppfördes. Kyrkan hade ständigt bekymmer med utrymme då befolkningen växte och man måste bereda plats för soldater förlagda till Eda skans. 1724 beskrivs kyrkan som "mycket gammal" och skadad, genomskjuten av en "stykkeku" från Eda skans. Man ville nu bygga en kyrka av sten och under hösten 1726 påbörjades brytningen av sten som sedan framförslades under vintern. Tomten var utsedd, men arbetet lades ned. Den nya kyrkplatsen ogillades och istället beslutades att reparera den gamla kyrkan. Åren 1763-64 genomfördes omfattande byggnadsarbeten och kyrkan utvidgades och fick korsplan.

Ritningar till Eda nya kyrka utfördes av professor Axel Nyström och fastställdes av Kungl. Maj:t 17/12 1832. Byggmästare var E Sandberg och J Lundborg från Karlstad, församlingen bistod med åtta undermurmästare. Därefter tillkallades även byggmästare Nils Olsson, Västra Ämtervik. Vintern 1837 tillverkade han kyrkans nya predikstol. Kyrkan invigdes den 29 augusti 1841 av biskop C A Agardh. 1843 beslutades om försäljning och rivning av den gamla kyrkan. En del inventarier överfördes till den nya kyrkans vind.

Redan år 1845 lades skiffertaket om. En första orgel införskaffades 1867. Den hade tolv stämmor och byggdes av firman Zetterqvist i Örebro. Samtidigt ombyggdes läktaren delvis. Under åren 1882-83 genomfördes en renovering då det förelåg behov av uppvärmning av kyrkorummet. En stor kamin utplacerades och kyrkan fick ett nytt golv. Nya bänkar tillkom också, tidigare användes bänkar från den gamla kyrkan. Dessutom kompletterades med nya nummertavlor och ljuskronor av mässing. Rappning av väggar utfördes in- och utvändigt liksom målning och förgyllning. Omkring kyrkan anlades stenvallen och kyrkotomten iordningställdes och planterades. Vid denna renovering flyttade man ut den korsformade altardekorationen och ersatte den med den gamla kyrkans altaruppsats, som reparerats och ommålats. År 1904 skedde en eldsvåda i kyrkan försäkrad av överhettning av murstocken vid sakristian. Inga direkta uppgifter finns om skadorna. Åren 1921-22 utfördes dräneringsarbeten, man byggde ett nytt pannrum och installerade centraluppvärmning med lågtryckånga. Under tidigt 1930-tal ombyggdes

orgelverket medan fasaden kunde bibehållas efter en obetydlig tillbyggnad. I samband med detta ombyggdes orgelläktaren efter ritning av byggmästare D Danielsson, Arvika. Vid början av 1940-talet omlades hela golvet i kyrkan. Nya bänkar anskaffades som gjordes kortare än de gamla för att ge plats åt sidogångar. 1950 återfick kyrkan några gamla kyrkoföremål, bland annat sin medeltida dopfunt. 1955 övergick man till oljeeldning.

En utredningskommitté tillsatt 1948 hade uppdragit åt kyrkoarkitekt Einar Lundberg, Stockholm att upprätta plan för inre och yttre renovering av kyrkan. 1954 fick man ett förslag på granskning. Då Einar Lundberg ej hade möjlighet att fullfölja uppdraget. Slottsarkitekten Ragnar Jonsson, Stockholm, att kompletterade förslaget med ritningar och arbetsbeskrivningar. Det nya förslaget fastställdes 1957 och innebar att en speciell dopplats anordnades i korets södra del med medeltidsfunten, ett nytt dopaltare och en ny doptextil. Nya dörrar insattes och bänkarna ombyggdes. Kyrkans fasta och lösa inredning konserverades av konservator Sven Dahlén. Återinvigning skedde den 26 oktober 1958. Samma år uppfördes även ett nytt bårhus efter ritning av arkitekt W Gjerming.

1967 sker på nytt en fasadrenovering samt omläggning av plåttak över absiden och isolering av innertaket. Ansvarig arkitekt var Jerk Alton. En brand drabbar på nytt kyrkan 1979. Den startade i pannrummet och medförde att sakristian blev helt utbränd och att koret med altare blev illa medfaret. Den gamla altartavlan och predikstolen räddades, men polykromin skadades. Ett restaureringsarbete startade på nytt under ledning av arkitekt Jerk Alton. Detta innebar återrenovering av sakristian och ett nytt textilrum och förrådsrum bakom koret.

Hela korgolvet gjordes nytt och sänktes. Under läktaren byggdes samlingsrum, kapprum, handikapptoalett, förråd och trappa till läktaren. Därtill kom ett fristående altarbord och en flyttbar öppen altarring. Nya bänkar byggdes samtidigt som de minskades i antal och försågs med elvärme. Vidare byttes rötskadade stockar i golvbjälklaget, ventilering och dränering. Orgelrestaurering och konservering av inventarier utfördes.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

EDA socken har en spännande gränsbygdshistoria och **KYRKAN** är en del av den. Dagens kyrkobyggnad har en mycket tidstypiskt och välbevarat utförande i Karl Johan-stil med karakteristiskt lanternintorn. Särprägel åt kyrkan ger det runda koravslutet med små rum som omgärdar koret likt en koromgång. Interiören präglas, trots inflyttande äldre kyrkoinventarier och ändrad färgsättning, av nybyggnadstidens sakliga nyklassicistiska stilideal med ett stort, ljust och stramt kyrkorum. I samband med renoveringsarbeten efter branden 1979 har kyrkan fått tidstypiska tillägg som läktarunderbyggnader, mobilt altare och uppdelad altarring. Västläktaren har öppnats upp med en rak trappa mot öster, efter norra väggen ned i kyrkorummet. Kyrkogården har en speciell prägel med sina terrasseringar och här finns en rad intressanta gravvårdar att koppla till den lokala hantverks- och industrihistorien.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans föga förändrade exteriör är en av landskapets tydligaste exempel på Karl Johan-tidens klassicistiska långhuskirkor
- den klassicerande predikstolen är samtida med kyrkobyggnaden
- altaruppsatsen och dopfunt är äldre än kyrkobyggnaden och speglar kyrkans kontinuitet
- på kyrkogården märks särskilt för trakten typiska och kulturhistoriskt intressanta bevarade träkors, gravvårdar av skiffer samt gravvårdar av glas med lokal prägel

JÄRNSKOGETS KYRKA

Eda kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Järnskogets socken ligger i Eda kommun och utgör i sin västra del, bland annat gräns mot Norge. Socknen omfattar två nord-sydliga dalgångar, men består till största delen av höglänt skogs- och bergsterräng. Den djupa och smala dalgången utmed Glomsfjället genomflytes av Kölaälven, som utgör utlopp för sjön Björklången i Skillingmark och går genom sjön Vadjungen. I äldre tider var jordbruket bygdens huvudnäring och djurhållningen i de små jordbruken var en viktig del av produktionen. Numer är stora arealer planterade med skog. I mitten av 1600-talet fanns i Koppomsforsen en kvarn som 1836 utvecklades till en stångjärns- och manufakturmedja. Under 1900-talet ersattes successivt järnindustrin av massatillverkning. År 1880 anlades i Koppomsforsen en slipmassfabrik och 1891 ett pappersbruk, det första i Värmland. År 1904 tillkom en sulfidfabrik. Under 1930-talet ökade produktionen och för att bli mer konkurrenskraftigt, genomgick bruket under senare delen av 1950-talet och början av 1960-talet en kraftig ombyggnad som rationaliserade driften. Fram till nerläggningen av Koppoms bruk ägdes det av Rottneros bruk. Före 1928 fanns Koppoms närmaste järnvägsstation i Åmotsfors. Betydande frakter av papper till Åmot och returfrakt av stenkol, koks och

styckegods skedde då med hästtransport. Då Dal-Västra Värmlands järnväg invigdes 1928 och socknen fick två järnvägsstationer, underlättades dessa transporter betydligt. Utvecklingen gick också mot nya bostadshus, butikslokaler och kaféer.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården ligger på en höjd med nordväst-sydöstlig sträckning och kyrkan längst i nordväst. Marken slutar utplanande ned mot väster från det högre belägna partiet i sydöst, där viss terrassering förekommer. Begravningsplatsen omges av ett litet parkområde, ekonomibyggnader, parkeringsplats och bäckravin i norr, odlingsmark, skog och bebyggelse i öster och söder och väg i väster. En stenvägg omgärdar kyrkogården i söder, väster och norr och häckar i öster. En bred stentrappa vid västra muren leder upp till kyrkan. Den första dokumenterade utökningen av kyrkogården gjordes 1840 mot söder och öster, den andra 1935 mot söder och den tredje och senaste 1959 omfattade ett stort område i söder och öster. I samband med utvidgningen 1935 uppfördes ett bårhus på denna del. Intill kyrkogården i norr ligger en personal- och expeditjonsbyggnad från 1958 och 1975 och i nordost en redskapsbod. Av de båda allmänningarna på östra delen av 1840 års utvidgning är den södra tämligen välbevarad. År 1973 omplanerades delar av kyrkogården, varvid flertalet grusgrä-

var såddes igen, stenramar och familjegravshäckar togs bort och gravvårdar vändes och ställdes i dubbla rader med häck emellan. De större gångarna är grusbelagda, medan de mindre inom kvarteren är plattlagda. Området norr om kyrkan domineras av stora gravstenar. Här är också de tre kvarvarande grusgravarna belägna. Kyrkogårdens äldsta gravvårdar, fyra skifferstenar från 1800-talet, har placerats på ömse sidor om kyrkporten i väster. Gravvårdarna på kyrkogårdens övriga områden uppvisar inga större skillnader till utseende och placering. Renoveringen på 1970-talet medförde att de olika delarnas karaktär inte skiljer sig nämnvärt åt. Till det enhetliga intrycket bidrar även de rikligt förekommande häckarna och träden på större delar av kyrkogården.

Kyrkan av sten vilar på en gråmålad sockel och består av ett rektangulärt långhus med vita spritputsade murar och tresidigt avslutat kor i öster. Ingång sker i väster genom västtornet som är försedd med en nyklassicistisk överbyggnad av trä i två våningar. Långhuset är täckt av ett brant, valmat sadeltak med diagonallagt skiffer från Glava. På långsidorna och de snedställda korväggarna finns rundbågade fönster. Fönsterkarmarna är grönmålade medan bågarna är vita. Fönsterbleck, hängrännor och stuprör är tillverkade av koppar. Takfoten är av trä och vitmålad.

Sakristian belägen i öster är murad av natursten och sadeltaket är lagt med rektangulärt småskiffer. De vitputsade väggarna är försedda med rektangulära fönster i två våningar mot öster och en rektangulär dörr mot söder.

Tornets dubbelport, som ligger infälld i muren, är rektangulär och klädd med brunmålad rombställd panel. På dörröverstycket av trä finns åren för kyrkans renoveringar inristade. Ovanför detta finns ett runt fönster. Tre järnband håller samman tornets murkonstruktion. Under takfoten finns två brunmålade tornluckor på varje sida. Den tvåvåninga tornöverbyggnaden består nertill av en fyrkantig lanternin med utskjutande hörnpartier försedd med ett rundbågigt fönster på var sida. Den övre lanterninen är mindre, åttkantig och försedd med ett rektangulärt fönster på varje sida. Överst finns ett förgyllt kors på kula.

Kyrkorummet täcks av ett trätunnvalv. De putsade väggarna är avfärgade i en gröngrå nyans och golvet är lagt med lackade brädor. I öster finns ett förhöjt kor med fönster i de snedställda väggarna och altartavla och predikstol i provinsial barock samt en rundad altarring med målad fyllning. Västläktaren har rak läktarbarriär och orgelfasad i klassicistisk stil. Altaruppsatsen är utförd i typisk provinsial barock från 1746 och är snidad av Isak Schullström. Den är uppdelad i två våningar med ett krönande överstycke. Den övre delen föreställer frälsaren med segerfanan och flera änglar. I

en strålande sol står skrivet med hebreiska bokstäver Jahve. Lammet och klotet finns också målade här. I den undre delens mitt finns Kristus på korset med Maria och Johannes på var sida. Utanför dessa står, mellan vridna och vinranksprydd kolonner, Johannes med korset och Moses med stentavlorna. Ovanför deras huvuden finns bland annat musselformat ornament. Den undre delen är omgiven av förgyllda akantusblad. Mitt i koret står en blåmålad dopfunt av trä. Mot södervägen finns en kororgel.

Bänkarna bildar två slutna kvarter som ansluter mot ytterväggarna och är mot mittgången försedda med gamla dörrar. Läktarunderbyggnader som i norr innehåller rum för el och i söder en brudkammare. Mitt under läktaren bildas ett stort öppet rum med bokbord, ljusbärare och trappa upp till läktaren med svarvade tunna balusterdockor. Vapenhuset i tornet innehåller snickerier i form av trappor, räcken och dörrfoder vilka troligen härrör från 1880-talet.

Byggnadshistorik

Den äldsta kända kyrkan i Järnskögs socken, troligtvis en medeltida träkyrka, låg strax intill Kölaälven. Den nuvarande stenkyrkan uppfördes 1695-99 vid Beted, ca en km i nordostlig riktning från den gamla kyrkplatsen. Arbetet utfördes under ledning av murarmästare Johan Nilsson. Tornet uppfördes 1707-1729. År 1746 kompletterades inredningen med altarpuppats och predikstol av bildhuggaren Isak Schullström. Nya portar gjordes 1823 och sakristian tillbyggdes 1835. År 1854 tillkom västtornets klassicistiska överbyggnad. Långhusmurarna byggdes på ca 2,5 meter med timmer år 1883. Samtidigt ändrades putsen från spriputs till slätputs. Interiören målades vit. Detta gällde också alla skulpturer och lister som först skall ha blivit tvättade i bäcken och skurade med sand, sedan målade i vitt och guld. En orgel tillkom på västläktaren 1896. Vid en renovering 1903 gjordes arbeten av underhållskaraktär, bland annat i tornet. Inventarierna målades åter vita 1916-19 av konstnären Oscar Jonsson.

År 1930 skedde omfattande arbeten efter ett program av Kurt von Schmalensee. Syftet med arbetet var att återställa interiören till ett 1700-talsutseende. Bland annat att målades väggarna och bänkarna gjordes bekvämare samt målades om till en ljus blågrå ton enligt ett äldre färgprov. Då det gäller de gamla inventarierna sägs i programmet: "Intet annat att göra än att nymåla samtliga inventarier i likhet med originalmålningar i angränsande kyrkor i Älgå och Gunnarskog, som liksom Järnskögs äro verk av Isak Schullström." På korväggen återfanns en kalkmålning i form av en röd drapering.

I slutet av 1940-talet skedde omfattande arbeten efter förslag av arkitekten Einar Lunberg. Arbetet syftade till att ytterligare återställa kyrkorummet. Innertaket lades om och målades i en rosaskimrande färg och väggarna målades i en ljus gulbrun färgton. Eventuellt nyttillverkades också en altarring. Altartavlan, läktarens barriär och bänkarna målades om. Ljuskronor tillverkades av Lars Holmström, Arvika. Golvet i koret lades om och kaminerna togs bort och ersattes av elektrisk bänkvärme.

1966 genomfördes grundförstärkningsarbeten för att förhindra fortsatt lutning av långhuset. Några år senare installerades toalett och bänkarna reducerades i antal och glesades ut. Läktarunderbyggnaderna gjordes 1989 och kororgeln installerades på 1990-talet. En exteriör renovering genomfördes 1998 då fasaderna omfärgades, fönstren och lanterninen renoverades och målades. Kors och kula förgylldes och torntrapporna kompletterades.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

JÄRNSKOGS STENKYRKA och kyrkogård är representativa för kyrkobyggnandet för den expansiva tiden vid 1700-talets början. 1850-talets tornöverbyggnad och påbyggnad av långhuset under 1880-talet ger byggnaden ett nyklassicistiskt uttryck. Interiört präglas kyrkorummet till stor del av altarpuppats och predikstol från 1700-talets första del samt de två restaureringarna på 1930- och 40-talen vilka båda syftade till att skapa ett kyrkorum i samklang med de fasta inventarierna från 1700-talet. Av 1880-talets nyklassicistiska ideal märks också snickerier i form av till exempel trappor och räcken i vapenhuset i det som nu kan kallas för rum under läktaren, samt orgelfasaden. Karakteristiskt för Järnskögs kyrka är också det stora utrymmet under läktaren där kyrkmuren har öppnats upp och del av tornet har inkorporerats med kyrkorummet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- den nyklassicistiska exteriören är i stort oförändrad sedan 1883
- interiörens, trots vissa förändringar, huvudsakliga prägel av 1700-tal
- snickerier från 1800-talets slut i form av bland annat trappräcken och orgelfasad

KÖLA KYRKA

Eda kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Köla socken, som saknar egentlig tätort, ligger nära den norska gränsen, mellan Koppom i söder och Charlottenberg i norr. Genom socknen löper Kölaälven som rinner söderut mot gränsen till Järnskog. I Köla är älven nerskuren i sedimenten och får ett meandrande lopp. Raviner förekommer på flera ställen. Bygden kring den gamla färdleden Hugn - Vrängsälven togs i anspråk för bosättning och uppodling under förhistorisk tid. Två gravhögar strax söder om kyrkan vittnar om ett område med jordbrukande och boskapsskötande befolkning under första årtusendet efter Kristi födelse. Folklig tradition berättar att det tidigt funnits en kyrka i Köla och den medeltida kyrkplatsen var troligen densamma som dagens. Den nuvarande kyrkan har en dopfont av täljsten från mitten av 1200-talet. Dagens kyrka är en 1700-talsbyggnad i sten vilken ersatte en träkyrka från 1660-talet.

Kyrkan har länge utgjort socknens historiska och religiösa centrum. Den ligger tillsammans med den kulturhistoriskt intressanta prästgården från sekelskiftet 1800- 1900, och dess ekonomibyggnader och arrendatorsbostad, i exponerat läge väster om sjön Hugn

utmed den gamla färdvägen. Vid kyrkan ligger också den gamla sockenstugan och ett församlingshem från 1950-talet. I närheten ligger en skola från 1800-talets slut. I kyrkoanläggningen ingår även bårhus, stigport och en ekonomibyggnad.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har en oregelbunden form med den största delen nordväst om kyrkan, och den äldsta delen söder om kyrkan. Kyrkan har det högsta läget och kyrkogården sluttar svagt mot öster, norr och nordväst. Omgivningen utgörs av sjön Hugn i norr och öster, församlingshem med parkeringsplats i söder och vägar, gården och prästgården från syd- till nordväst. Kyrkogården omgärdas av sten- och stödmurar mot land och av häck mot sjön. I den nordvästra muren finns en spetsbågig stigport från 1939 i sten försett med ett korskrönt skiffertak.

Kyrkogårdens tillkomst kan med säkerhet dateras till 1600-talet men är möjligen avsevärt äldre. En utvidgning med okänd utbredning skedde på 1730-talet. De första dokumenterade utvidgningarna företogs 1826 och 1879 i nordväst och därefter ytterligare åren 1901, 1939, 1967. Den senaste utvidgningen skedde 1982. Denna del är större än de gamla delarna tillsammans

och ligger väster om kyrkan. I samband med en större renovering på 1960-talet togs alla grusgravar och olika slag av gravhågnader bort utom en. Kvartershäckar av buskrosor, måbär och oxbär finns på den nordvästra delen. Trädbeståndet utgörs främst av lind och lönn men även alm och pil förekommer. Det huvudsakliga ytmaterialet är gräs. De stora gångarna är asfalterade och de mindre är plattlagda. På kyrkogården har det tidigare funnits gravvårdar i form av glaskulor placerade på trästolpar. Glaskulorna, som är tillverkade vid Eda glasbruk, förvaras numer i sakristian. Ett stycke nordväst om kyrkan ligger ett vitputsat bårhus från 1958 med skiffertak.

Den murade kyrkobyggnaden är uppförd 1701 och har gustaviansk prägel med rektangulärt långhus och tresidigt avslutat korparti, vidbyggd sakristia på nordsidan samt västtorn med vapenhus. Murarna är vitputsade såväl ut- som invändigt och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Ingångarna är förlagda i väster, via tornets bottenvåning, samt mitt på långhusets sydsida. Det valmade sadeltaket är belagt med rektangulärt småskiffer. Tornet har ljudluckor åt fyra väderstreck och dess tak är skifferklätt. Överst finns en åttkantig, kopparklädd lanternin med fönster, även denna har skiffertak. Tornet kröns av en förgylld kula med kors. Väster om tornet finns en murad källare med ingång från väster. Övre delen av källaren ligger cirka två meter över vägen och är upptill försedd med ett smidesräcke.

Kyrkorummet är rektangulärt och täcks av ett flackt brädvalv med profilerad bemålad taklist. I det förhöjda, tresidigt avslutade korpartiet finns en altaruppsats från 1703-05 av bildhuggare Nils Falk, och en predikstol från 1723 av bildhuggaren Olof Bruse, båda i provinsiell barock. Altarringen är rundad med svarvade balusterdockor. I korets södra del finns en medeltida dopfunt av täljsten och ett dopaltare med altartavla av dekormålade brädor från den gamla kyrkan, samt en snidad träskulptur från 1930-talet föreställande Johannes Döparen. En djup läktare finns i väster där bänkarna i kyrkorummet ansluter mot västmuren. Läktarbarriären har fyllningar som är försedda med figurativt måleri från 1930-talet. Orgelfasaden är från 1890-talet. Bänkarna är uppdelade i fyra slutna bänkkvarter med mittgång och korsgång. Golvet är lagt med trä, och är i gångar och kor lackat medan det i kvarteren är obehandlat. I korsmitten ligger en gammal gravsten. De vita väggarna bryts upp av rundbågade fönster med färgat glas. I koret är fönstren försedda med glasmålningar.

Byggnadshistorik

I Köla kyrka finns en dopfunt från 1200-talet, vilket kan tyda på att socknens första kyrka byggdes under detta sekel. Troligen har ytterligare minst en träkyrka avlöst denna. 1600-talskyrkan dömdes ut redan efter mycket kort tid och 1699 beslutades det att en stenkyrka istället skulle uppföras. I samband med beslutet bestämdes också att varje helt hemman skulle bidra med 300 lass sten under vintern.

Den rektangulära kyrkan i sten började byggas 1699 och invigdes 1702. Ett vapenhus i väster revs senare och ersattes 1784 av det nuvarande tornet uppfört av byggmästaren J G Reincke. En renovering och påbyggnad med tre stockvarv skedde 1813, då också nya fönster sattes in i kyrkan. Det tidigare stickklädda taket lades samtidigt om med skiffer. Tornet lades med skiffer 1828. Kring 1850 målades altartavla och predikstol i vitt och guld, vilket upprepades 1887 då också resterande inredning målades i ekimitation.

En omfattande tidstypisk restaurering inleddes 1931 under ledning av arkitekt Bror Almquist. Målsättningen var att efter 1800-talets förändringar åter framhäva interiörens 1700-talskaraktär. Då framtogs exempelvis den ursprungliga polykromin på altaruppsatsen och predikstolen. Bänkinredningen byggdes om men de gamla dörrarna behölls. Bänkar i de främre kvarteren togs bort och på norra sidan kortades de för att inte gå ända fram till predikstolen. Läktarbarriären målades av konstnären Tor Hörlin och korfönstrens glasmålningar utfördes efter ritningar av konstnären Anders Byberg. Vid denna restaurering påträffades 21 kistor under koret, huvudsakligen från 1600- och 1700-talet men även äldre gravlämningar.

Elektrisk belysning installerades 1944. I slutet av 1950-talet byggdes orgelverket om vilket innebar flera stämmor och att organisten kom att sitta med ryggen mot

kyrksalen. 1966 installerades ett elektriskt uppvärmningssystem. Arbeten i sakristian genomfördes i slutet av 1960-talet vilket bland annat innebar ny inredning. En omfattande renovering genomfördes 1971 då exteriören omputsades helt. Lanterninen restaurerades och omkläddes med koppar. Även interiören åtgärdades genom ommålning av kyrkorummets tak och väggar, nya dragstag monterades och konserveringsarbeten genomfördes av inventarier och inredning. Under år 2000 genomgick kyrkan åter en omfattande renovering. Då nedknackades all puts exteriört och murarna omputsades och avfärgades. Skiffertaket fick en översyn och tornspiran omförgylldes delvis. Invändigt målades kyrkorummet.

de karaktärsgivande delarna kan särskilt bänkinredning, färgsättning av fast inredning samt konstnärliga inslag nämnas. Bänkarna i de västra kvarteren ansluter mot västmuren.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KÖLA STENKYRKA, med gustaviansk exteriör och planform med långhus, tresidigt avslutat korparti och västtorn, är typisk för 1700-talet och har endast förändrats marginellt sedan uppförandet. Interiören får mycket av sin prägel genom altarpopsatsen och predikstolen i provinsial barockstil från början av 1700-talet. Från 1880-talets nyklassicistiska omgestaltning finns altarringen bevarad. Kyrkorummet präglas av 1930-talets restaurering, som syftade till att återställa interiören i samklang med 1700-talsinredningen. Av

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, kyrkogården och den intilliggande prästgården utgör en samlad miljö med medeltida förankring och fungerar som historiskt symbol och tidsdokument i socknen
- den välbevarade exteriören
- den fasta inredningen från 1700-talet i provinsial barockstil
- den genomtänkta restaureringen på 1930-talet
- stigporten från 1939 är en av ett fåtal bevarade stigportar i Värmland

LERSJÖNS KAPELL Eda kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Eda socken ligger i gränstrakterna mot Norge, i västra Värmland. Socken består av relativt begränsade dalgångsbygder vid Vrångsälven och Bysjön, samt av vidsträckt skogsmarker. Ett tiotal spridda forntida gravar finns men församlingen som helhet torde ha koloniserats först under medeltiden. Skatteboken från 1503 lämnar uppgifter om att 17 hemman brukades och var skattlagda. Från senare tids märks en serie skansar vid mellanriksvägen, anlagda på 1600-talet samt det sk fredsmonumentet vid riksgränsen. Bygden har många gränshistoriska minnesmärken bl a fredsmonumentet i Morokulien, som restes 1914 och Eda Skans som var en av de mest betydelsefulla försvarsanläggningarna i kriget mot Norge. Trakten är även känd från den tiden då Eda Glasbruk var i drift. Socken är i mycket präglad av industrin. Tidigt fanns järnbruk i Charlottenberg, Noreborg och Helgeboda. Idag finns fyra tätorter; Charlottenberg, Eda glasbruk, Koppom och Åmotfors där den industriella verksamheten ännu blomstrar.

Eda blev eget pastorat 1877. Sockenkyrkan ligger inte i någon av tätorterna, utan mellan två av dem, Charlottenberg och Åmotfors, direkt söder om väg 61. I Åmotfors uppfördes 1961 en modern småkyrka och i Charlottenberg finns en klockstapel (1957). Socknens nyklassicistiska stenkyrka är ritad av Axel Nyström och invigdes 1841. Dess troligen medeltida föregångare av trä låg ca 600 meter längre söderut. Bevarat från denna är bl a altarpuppen från 1682, en predikstol från 1696 och dopfunten från 1200-talet. Enligt traditionen skulle socknens allra första kyrka ha legat på hammarhöjden, i trakten av den nuvarande skolan. Enligt en annan tradition byggdes kyrkan i Eda av en munk från Aabogen. Sedan 1963 tillhör även Lersjöns kapell Eda församling.

Lersjöns bebyggelse består idag av ett tiotal gårdar belägna vid Övre Lersjöns nordöstra strand, ca 6 km nordväst om Charlottenberg och 12 km från moderkyrkan i Eda. Närmast bebyggelsen breder ett öppet landskap ut sig innan omfattande skogsmarker tar vid. Kapellet är beläget i anslutning till en av gårdarna i byn, ca 2,5 meter från riksgränsen mellan Sverige och Norge. Bredvid kapellet finns en fristående klockstapel och ett stycke längre bort, i skogsbrynet, står en faluröd dasslänga.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten består av en mindre gräsmatta. En bit bort tar ängsmarken vid och övergår sedan i lövskog och tät barrskog. Marken allra närmast byggnaden är belagd med singel. På var sida om entrén till vapenhuset växer spireabuskar. Utmed byggnadens södra fasad har trästockar placerats som fungerar som bänkar. Väster om kapellet finns en mindre grusplan som utgör parkering. Här är den fristående klockstapeln placerad.

Kapellet består av ett rektangulärt långhus som byggts till med ett något lägre och rakt avslutat kor i öster samt ett vapenhus i väster. Byggnaden ansluter till den profana västvärmländska byggnadstraditionen med sina faluröda väggar och tak belagt med skiffer.

Byggnaden vilar på en sockel av betong. Timmerstommen är klädd med falurödfärgad lockpanel med vita knutar. Vindskivor, dörr, dörrromfattning, fönster och fönsterromfattningar är vitmålade, liksom hänggrännor och stuprör. Sadeltaket är belagt med Glavaskiffer. Genom de tre byggnadskropparna, vapenhus, kyrksal och kor, bildas tre takfall i olika nivåer. Byggnaden har en kraftigt markerad takfot med längsgående vita brädor. Två kopplade tvålufts-fönster med spröjs i ytterbågen pryder vardera långsidan. Dörren till vapenhuset har överljus och på var sida har lyktor monterats. En stor naturstenhäll, som kommer från Moriansfors i Brunskog, har placerats framför ingången. Ett latinskt kors i metall kröner långhusets taknock mot väst.

Kyrkorummet är rektangulärt med ett rakt avslutat kor i öster som är något avsmalnande. Ingång till kapellet sker i väster via vapenhuset. Kyrkorummet har en enkel utformning med ytskikt och inredning i obehandlade furumaterial.

Långhuset har ett lackat trägolv och väggar av bilat timmer. Takkonstruktionens takbjälkar är synliga och taket har klätts med vitlaserad och hyvlad panel, som lagts likt lockpanel. I väggarna finns fortfarande spår efter tidigare innertak. I vardera långväggen finns två fönster placerade. Vid koret är väggarna klädda med stående träpanel, i skiftande dimensioner. Koret är avgränsat genom att delar av den bärande timmerväggen har bevarats, liksom den timrade gavelspetsen. Koret har samma golvnivå som det övriga kyrkorummet.

Altartavlan består av en ikontriptyk, en tredelad ikon, föreställande Kristus på förklaringsberget, Moder Maria och Olav den helige. Ikonen är målad av Kjellaug Nordsjö i Arvika 1992. Altarbord med knäfallspall är utfört i obehandlad furu. På altaret finns två ljusstakar i smide av samma typ som långväggarnas väggfasta ljusstakar och de tre ljuskronorna i taket. Framför altaret ligger en blå och vit röllakansmatta.

Vid altaret är dopfunten i lackad furu placerad. Dopskålen i silver bär inskriptionen "La de små barn komme til meg". Dopfunten är en gåva från Eidskogs och Vestmarka menigheter, Norge, 1960.

Framför stolskvarteret mot norr finns en ambo i obehandlad furu. Dess framsida har en dekoration i form av ett kors. På kyrkväggen bakom ambon sitter ett krusifix i brunbetsat trä.

Kyrkorummet är möblerat med lösa stolar placerade i två kvarter så att en mittgång bildas. Stolarna är utförda i lackad furu med blå tygsitsar och har en modern form. Vid kyrkorummets bakre vägg mot vapenhuset finns en elektrisk orgel av märket Cantor. Dess fasad är klädd med ekfanér.

Byggnadshistorik

I samband med att småbrukaren Olaf Tollefsbøl i Lersjön skulle bygga sig ett nytt bostadshus vid slutet av 1950-talet föddes tanken på att skänka och omvandla den gamla stugan till ett kapell. Tidigare hade andaktsstunder hållits i hemmen. Tillsammans med den dåvarande komministern i Eda församling, Sven Hector var Olaf Tollefsbøl den drivande kraften bakom bygget. I Norge engagerades Eidskogs församling för att en gemensam kyrkolokal skulle byggas.

Från början var det tänkt att stugan skulle placeras mitt i gränsgatan mellan Sverige och Norge. Något som visade sig vara svårt att genomföra ur fastighetsjuridisk synpunkt. Byggnaden flyttades från gårdsplanen, ett 30-tal meter västerut, för att få sin placering så nära den norska gränsen som möjligt.

1960 invigdes kapellet som gudstjänstlokal och 1963 överlämnades kapellet till Eda församling som hade bekostat den då genomförda renoveringen. 1970 uppfördes den fristående klockstapeln som placerades i gränsgatan mellan Sverige och Norge.

Innan den senaste renoveringen mellan åren 1983-85 bestod kapellet enbart av en rektangulär kyrksal och vid den östra gaveln fanns en tillbyggnad (f d köket) som kom att nyttjas som kor. Byggnaden var faluröd liksom idag men försedd med tvåluftsfönster utan spröjs samt plåttak.

Vid den genomgripande restaureringen på 1980-talet fick byggnaden sin nuvarande utformning. Återigen flyttades byggnaden något för att förbättra grundförhållandena. Vapenhus och kor byggdes till, fönstren byttes ut, takfallen belades med skiffer och kyrkan fick en delvis ny inredning.

Både Eidskog församling i Norge och Eda församling i Sverige firar stadigvarande gemensamma gudstjänster i kapellet.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LERSJÖNS KAPELL ligger på gränsen mellan Sverige och Norge. Det är inrymt i ett timrat f d bostadshus och invigdes 1960. Kapellet präglas både exteriört och interiört av en renovering gjord i början av 1980-talet. Interiören har en rustik karaktär genom ytskikt och inredning i obehandlade furumaterial bl a oklädda timmerväggar. Exteriört ansluter byggnaden till den lokala byggnadstraditionen med faluröd fasad och skiffertak. Kyrkans gränsplacering är unik.

Lersjöns kapell är inte skyddat enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapellets betydelse som historisk symbol och tidsdokument i Lersjön med omnejd
- kapellets unika placering på gränsen mellan Sverige och Norge

SKILLINGMARKS KYRKA Eda kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Skillingmarks medeltida socken ligger i gränsbygden till Norge. Socken, som i skrift nämns första gången 1531, uppvisar en mångfacetterad topografi med partier av goda jordar omväxlande med renodlad skogsteräng och bergiga partier. Bebyggelsen ligger i huvudsak placerad i dalgångarna runt vattnen Askesjön och Björklången. Skillingmark präglas också på många olika sätt av sitt gränsläge mot Norge. Enligt sägnen har socknen i äldre tider tillhört Eidskogs pastorat och haft sin första kyrka på andra sidan gränsen på Rambolsmon. Flera byggnader visar norsk påverkan och troligtvis har de norska byggmästarna arbetat över landsgränsen. Mangårdsbyggnaderna har därmed fått en något mer varierande utformning och den traditionella faluröda färgen är ofta utbytt mot klara, ljusa oljefärger.

Sockenkyrkan ligger placerad på ett näs mellan sjöarna Askesjön och Björklången, i anslutning till bybildningen Skillingmark. Den nuvarande kyrkobyggnaden, uppförd 1690 föregicks av en medeltida träkyrka vid Klevane udde. Där företogs 1945 en arkeologisk undersökning som blottlade grundmurarna efter en liten byggnad med rektangulärt långhus och smalare kvadratisk kor. En minnessten markerar platsen. 1600-tals-

kyrkan var ursprungligen spånklädd och tjärad, men när de historiserande influenserna var som starkast på 1880-talet fick kyrkan en ny exteriör med vitmålad panel och nya spetsbågiga fönster sattes in. Den gamla 1600-tals kyrkan fick därmed en nygotisk framtoning.

I kyrkoanläggningen ingår, förutom kyrka och kyrkogård, även ett bårhus och en servicebyggnad placerad norr om kyrkan, samt en sockenstuga med ekonomibyggnad/redskapsbod placerad väster om kyrkan. Utanför sockenstugan, en timrad traditionell tvåvåning parstuga från 1800-talets första hälft, står en minnessten över Gustav V och drottning Viktorias besök på platsen. Kyrkan är förknippad med Carl Jonas Love Almquist som 1824 vigdes här med sin piga Maria. De var bosatta i en av byggnaderna vid Skillingmarks bruk.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades samtidigt som den nya kyrkan byggdes. Begravningsplatsen har en oregelbunden form med nord-sydlig sträckning. Största delen ligger norr om kyrkan. Söder om kyrkan sluttar marken ner mot sydöst. Omgivande miljö utgörs i norr av gården, i öster av grönområden i slänt mot Bodaälven, i söder av väg, ängsmark och sjön Björklången och i väster av bebyggelse, väg och berg. Kyrkogården omgärdas av

stenmur i väster, stödmur i söder och öster samt av en häggmispelhäck i norr. Mellan gamla delen och 1934 års utvidgning finns en jordvall efter muren som togs bort på 1950-talet. Mellan utvidgningarna ligger dock muren kvar.

Platsens äldre delar ligger runt kyrkan med den största arealen i söder. Området närmast kyrkan i norr används inte till begravingar på grund av markens höga lerhalt. Sannolikt har smärre utvidgningar av kyrkogården gjorts innan den första dokumenterade ägde rum 1934. Den andra följde 1965, även den i norr. I samband därmed uppfördes i nordvästra hörnet ett bårhus i trä, som ersatte den gamla likboden vid porten i väster. Allmänningen låg på 1934 års utvidgning inom två kvarter. Sedan 1950-talet nyttjas denna mark till familjegravar. Ett urngravsområde är beläget intill östra muren på 1965 års utvidgning. Kyrkogården undergick ansenliga förändringar 1957, då ett stort antal grusgravar, gravramar och många kvarters- och familjehäckar togs bort. 1995 tog man i anspråk ett oanvänt markområde för 50 nya gravplatser och året efter invigdes en minneslund nordost om kyrkan.

Endast två grusgravar återstår, en i norr och en sydväst om kyrkan. Söder om kyrkan finns enda kvarvarande järnstaketet runt ett större gjutjärnskors från 1862. En stor, äldre gravsten av skiffer står strax väster om kyrkan rest över "Bruksinspector Olof Hjerpe" (1762-1806). Åtta smidda järnkors från 1700- och 1800-talet är utplacerade norr om kyrkan. På kyrkogårdens äldsta del, i kyrkans närhet, kännetecknas gravvårdarna av stor variation i format, utformning och placering till skillnad från gravvårdarna på de yngre delarna.

Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med kor i öster, torn i väster samt vidbyggd sakristia i nordost. Kyrkans äldsta delar uppfördes 1689-90. Kyrkan är timrad av trä. Ytterväggarna är klädda med stående fasspantpanel och målade med vit oljefärg och mörkare vitgrå listverk. Fasaderna genombryts av grönmålade fönsterbågar med spetsgavlar och dekorerad omfattning. Taken är belagda med diagonaltäckta skiffer, förutom tornets spira som är kopparklädd. Över långhus och kor har taken sadelform, över sakristian är det valmat. Tornkroppens övre del är smalare än den nedre och kröns av fyra gavelspetsar och en hög spira. Ljudgluggar och spetsbågiga fönsteröppningar mellan tunna lisener ligger upp de vitmålade panelklädda fasaderna. Ingång sker i väster genom en grönmålad pardörr med skärmtak dekorerat med snickarglädje.

Kyrkorummet är rektangulärt med förhöjt kor och en smalare rektangulär altarnisch. Rummet täcks av ett vinklat blåmålat innertak med delvis synlig gråmålad takstol. En spetsbågig korbåge avskiljer långhuskoret och altarnischen. Innerväggarna har brunmålad bröst-

ning och däröver vitmålade vävspända väggar. Golvet är av lackat trä och väggarna genombryts av gråmålade spetsbågiga fönster. Långhusets sydöstligaste fönster har ett glasmåleri utfört av Gunnar Torhamn 1939 med motivet Jesus välsignar barnen i ett landskap från Skillingmarksdalen. Mot östväggen inne i altarnischen står en praktfull polykrom barockk uppsats, tillverkad av Nils Falk 1703 och målade av Carl Fernstedt. Nedre delen föreställer Kristus på korset och den övre delen Kristus med segerfanan. På sidorna finns åtskilliga bilder. Framför altaruppsatsen står sedan 1977 ett fristående altare och delbar altarring. Predikstolen med baldakin är från 1700-talet men bär tydliga drag av renässans. I fyllningar mellan kolonetter finns landskapsmotiv med palmer. Kyrkans dopfont dateras till 1200-talet och är utförd i täljsten. Den står framför ett kredensbord i korets södra parti. Här finns även ett piano och en orgel samt på väggen en äldre altartavla, troligtvis från 1600-talet. Bänkarna har ett öppet utförande, bildar två kvarter och sluter an mot ytterväggarna. De är ombyggda och målade i kontrasterande röda och gröna kulörer. En läktare i ett säreget gotiskt utförande finns i väster. Den bärs upp av räfflade och snidade pelare. Barriären är målad grön, röd och blåsvart prickigt. Orgeln är i senklassicistiskt utförande, byggd år 1890 och målad vit och grön med förgyllning. Utgång till sakristian sker i korets norra del, ovan öppningen hänger en textil bildväv.

Byggnadshistorik

Kyrkan byggdes 1689-90 och ersatte en medeltida träkyrka på annan plats. Den hade då ett något annorlunda utseende än nu. Tornet i väster var lägre, långhustaket brantare och korpartiet tresidigt avslutat. Hela byggnaden var spånklädd. Namn på byggmästaren finns inte angivet, däremot att man betalade denne för kyrkan 60 d:r och för tornet 45 d:r. År 1690, den 1 juni, blev kyrkan invigd förmodligen av biskop Doctor Erland Broman. År 1705 finns uppgifter om att kyrkan målades invändigt av mästare Lars Märbling. 1755 blev kyrkan upprättad och renoverad av mästare Anders Haller då byggnaden hade sjunkit. Även år 1811 utfördes reparationer. Läktaren i väster byggdes 1840 och några år därefter förstörde man fönsteröppningarna.

År 1880 genomgick Skillingmarks kyrka en omfattande restaurering under ledning av en norsk byggmästare Martin Johnsen från Nes i Romerike, Norge. Spånbeklädnaden ersattes då av en vitmålad panel och kyrkans spetsiga takkonstruktion omändrades till det nuvarande utseendet, med en flackare resning. Tornets gavelkrön tillkom samtidigt som väggarna påbyggdes. Yttertaget belades med skiffer och korväggens tresidiga avslut förlängdes och ombyggdes till rakt koravslut. Sakristian flyttades från den norra väggen till ett läge öster om koret. Väggarna panelades även invändigt samt målades med oljefärg. Nya fönster med spetsgavlar in-

sattes. Predikstolen byggdes om och altaruppsats och predikstol målades vita med oljefärg. På västläktaren insattes en orgel, byggd av Zetterqvist & Son, Örebro.

En ny renovering genomfördes år 1939 under ledning av arkitekt Einar Lundberg. Då ombyggdes sakristian i öster till en absid, altarnisch, i vilken altaret med altaruppsatsen placerades. En ny sakristia uppfördes vidbyggd den norra fasaden. I korets södra del anordnades en dopplats. Predikstolen försågs med en baldakin, av bildhuggaren Mats i Taserud och ett nytt korfönster med glasmålning av konstnären Gunnar Torhamn sattes upp. Korbänkar plockades bort och ersattes med nya. Bänkarna i långhuset omändrades. Lampetter av trä uppsattes längs väggarna, tillverkade av Mats i Taserud, och lyktor uppsattes utanför kyrkan. En äldre kamin revs ut och i kyrkan installerades en varmluftsanläggning. Väggar och tak kläddes med masonit. Konservering av altartavla och predikstol utfördes av konservator Sven Dalén.

1956 ersattes varmluftsanläggningen med elvärme - bänkvärmare. 1958 ombyggdes orgeln av Werner Bosch, Kassel och 1961 målades kyrkan utvändigt. 1964 uppfördes bårhuset på nya kyrkogårdsdelen, ritat av arkitekt Edvard Jacobsson, Karlstad. År 1965 utför konservator Sven Dahlén på nytt arbeten i kyrkan, nu konserverades den äldre altartavlan. 1976 utförs en fasadrenovering med omläggning av skiffertak, justering av hängrännor, målning samt markjusteringar.

Åren 1977-78 genomfördes den senaste interiöra renoveringen. Arkitekt Jerk Alton svarade för den. Kyrkan fick en ny färgsättning. Altaret lösgjordes från altaruppsatsen, ombyggdes och framflyttades. Detta för att möjliggöra firande av mässa versus populum. Ny altarring i flyttbara sektioner utfördes. Bänkarna fick

en annan utformning och deras antal reducerades. Under västläktaren togs bänkar bort för att lämna plats till nytt bokbord, utställningsskärmar, psalmboksvagn och kapphylla. Predikstolen kompletterades med en fristående ambo. Dopfunten uppställdes på ny fot. Kyrkorummets fick ny väggbeklädnad av väv. I vapenhusets östra del inrymdes toalett och förråd med elcentral. I sakristian kompletterades inredning med ett nytt skåp för textilier samt ny piscina. El-anläggningen förnyades med metallfolieelement under bänkar samt med radiatorer under fönstren i kyrkorummets och sakristian. Isolering skedde av vind, tornrum och korgolv och en branddörr insattes mellan tornet och vinden. Konservatorarbeten genomfördes på altaruppsats, predikstol och träkronor av Evald Håkansson. Därefter har enbart exteriöra arbeten skett. 1994 ommålades fasaderna. Året därefter invigdes en minneslund och man utförde dräneringsarbeten.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

TRÄKYRKAN I SKILLINGMARK påbörjades 1690 men dess nuvarande exteriör och interiör är resultatet av ombyggnationer och förändringar under senare århundraden. Kyrkans exteriör uppvisar efter 1880 ett homogent arkitekturuttryck där detaljer som spetsbågiga fönster, lövsågerier, portarnas skärmtak och tornets smala höga spira ger byggnaden en nygotisk karaktär. Exteriören ger således uttryck för det sena 1800-talets renoveringstradition med historiserande ideal. Intressant är att detta uttryck skapats, i gränsbygden under unionstiden, av en norsk byggmästare. Kyrkorummets helhet uppvisar inte samma homogena intryck som exteriören. Sammantaget domineras inredningen av 1880 års historiserande stilrenovering i nygotisk stil, men med inslag av 1939 års mer funktionellt inriktade renovering när altaruppsatsen flyttas ut i en ny altarnisch i öster. Därtill kommer 1980-talets kulörstarka färgsättning. Äldre inventarier som bl a dopfont från medeltiden, predikstol och altartavla från 1600-talet samt altaruppsats från 1700-talet visar på och berättar om kyrkans långa kontinuitet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, kyrkogården och intilliggande sockenstuga utgör en samlad miljö och fungerar som historisk symbol och tidsdokument i socknen
- kyrkans sedan ombyggnationen 1880 oförändrade exteriör är ett tydligt exempel på den tidens historiserande stilsmak och renoveringstradition
- predikstolen, altaruppsatsen och andra äldre inredningsföremål visar på kyrkans långa kontinuitet

ÅMOTFORS KYRKA

Eda kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Åmotfors samhälle i Eda socken och kommun ligger i västra Värmlands gränstrakter mot Norge. Området utgörs av vidsträckt skogstrakter och begränsade dalgångsbygder vid Vrångsälven och Bysjön. Trakten befolkades tidigt vilket ett antal förhistoriska gravar antyder, men koloniserades först under medeltiden. Från senare tid märks en serie skansar anlagda från 1600-talet och framåt bland annat Eda Skans som var en av de mest betydelsefulla försvarsanläggningarna längs gränsen mot Norge. I bygden finns också andra minnen från orostider, bland annat fredsmonumentet i Morokulien från 1914 och försvarsanläggningar från andra världskriget.

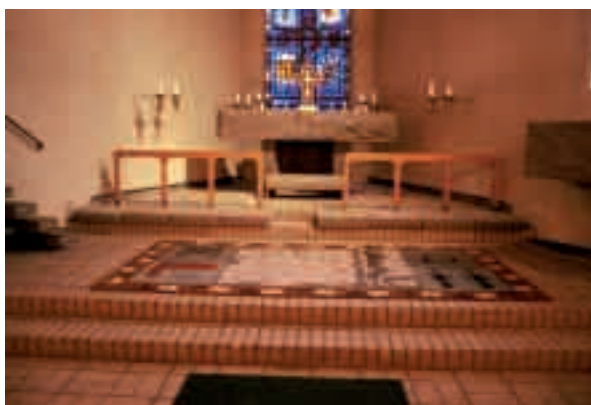
Området är känt för sin industriella verksamhet med bland annat Eda glasbruk och flera järnbruk, bland annat i Charlottenberg, Noreborg och Helgeboda. I socknen finns fyra tätorter med industriell verksamhet och handel; Charlottenberg, Eda glasbruk, Koppom och Åmotfors. I Åmotfors har vattenkraften bidragit

till områdets utveckling; ett pappersbruk anlades 1896 och Norma projektilfabrik tillkom 1902. Samhället bildades 1905 och hade då som mittpunkt järnvägsstationen och samhällets utbredning var från början bestämd till en radie av 500 meter från denna mittpunkt. I början av 1940 inkorporerades hela Åmots hemman och befolkningssiffrorna ökade.

Eda blev eget pastorat 1877. Sockenkyrkan ligger inte i någon av tätorterna, utan mellan Charlottenberg och Åmotfors, direkt söder om väg 61. Åmotfors kyrka ligger i de centrala delarna av Åmotfors samhälle, vid en trevägskorsning. I väster, norr och öster finns vägar och mot söder angränsar ett bostadshus och en torgbildning med parkeringsplats. Kring denna torgbildning som planlades samtidigt som kyrkan uppfördes, ligger bland annat Folket Hus, bibliotek och hyreslängor. Kyrkan är placerad på kyrktomtens högsta punkt. Gräsytor omger kyrkan och gångar är försedda med grus och plattor. Lövträd avskiljer parkeringsplatsen från kyrktomten och kring kyrkan finns ett fåtal buskar.

Kyrkoanläggningen

Åmotfors stenkyrka är uppförd av gjuten betong och vitputsad. Kyrkobyggnaden har en långsträckt form orienterad i sydväst - nordostlig riktning. Dess plan kan jämföras med två trianglar som med viss förskjutning i sidled möter varandra vid baserna. Takfallen, som har varierande höjder och former, är täckta med svartmålad bandplåt. I det nordöstra hörnet reser sig taket kraftigt och här finns i muren ett ljusinsläpp försett med glasmosaik av Ralph Bergholtz och Randi Fisher. Övriga fönster varierar i form och storlek och är asymmetriskt placerade i murytorna. Vid kyrkans sydöstra mittparti ansluter i rät vinkel, en envåning byggnadskropp som bland annat innehåller ett mindre kök och ett kapprum. Kyrkans huvudingång ligger i vinkeln mellan kyrkan och den anslutande längan. Detta entréparti av glas och mörkt trä, skiljer sig starkt från de putsade vita fasaderna. En utbyggd sakristia ligger i norr.

Kyrkorummet nås via ett litet vapenhus innanför entrépartiet. En vikhvägg skiljer kyrkorummet från församlingssalen. Väggarna är vitputsade och bryts upp av små, oregelbundet placerade ljusinsläpp. Taket är klätt med obehandlad träpanel och har en kraftig takresning mot det nordöstra hörnet där det spetsformiga korpartiet är beläget. Den blåtonade glasmosaik i korets fond får karaktär av altaruppsats. Trappstegen till koret utgör knäfall till altarringen vilken består av två enkla träräcken. Altarbordet utgörs av ett stort granitblock. Predikstolen till vänster om koret är tillverkad av trä

med skuren dekor och försedd med trappsteg av granit. Dopfunten, till höger om koret är tillverkad av ett granitblock inmurat i väggen och försett med silverfat. Golven i kyrksalen och församlingshemmets del utgörs av gult tegel. Lösa, omålade trästolar är placerade så att de bildar två kvarter och mittgång. En träfärgad kyrkorgel finns på västväggen. Kyrkorummet lysas upp av två meter höga kandelabrar och en ljuskrona, allt av omålad furu.

Byggnadshistorik

För de boende i Åmotfors var den närmaste kyrkan Eda kyrka ca en mil bort. Då samhället tagit form och befolkningsantalet ökat, kom en allt starkare önskan om en egen kyrka. Åmotfors Kyrkoförening bildades 1939 på initiativ av disponent Gösta Schotte. Syftet var att arbeta för uppförandet av en kyrka i samhället. Ett förslag till utformning av Åmotfors kyrka framställdes i mitten av 1940-talet av arkitekt Einar Lundberg. Samma arkitekt ritade också en klockstapel som kom att uppföras 1945. Den placerades på den tänkta kyrkplatsen, i samhällets utkant. Olika problem gjorde dock att kyrkan aldrig kom att uppföras.

Från 1955 nyttjades en tillfällig lokal i hemvärnsgården som kyrksal. Där uppehölls en regelbunden gudstjänst-

ordning och en prästtjänst inrättades för stiftelsen. I slutet av 1950-talet kontaktades arkitekten Johannes Olivegren. Han verkade tillsammans med föreningen för att kyrkan skulle uppföras i samhällets centrala del. Enligt hans ritningar började kyrkan att uppföras 1960. Samtidigt planerades och utformades också den närliggande bebyggelsen. Invigning av kyrkan skedde andra söndagen i advent 1961 av biskop Gert Borgenstierna. I samband med att kyrkan invigdes avdelades en särskild prästtjänst åt stiftelsen. År 1980 övertogs Åmotfors kyrka av Eda församling.

Klockstapeln som uppfördes 1945 låg 700 meter från kyrkplatsen och kom att förfalla allt mer. Den revs en bit in på 1980-talet, och år 1986 uppfördes en klockstapel intill kyrkan. Den ritades av Gunnar Eriksson, vars skiss omarbetades något av Johannes Olivegren. Samma år genomfördes en renovering av kyrkan.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÅMOTFORS KYRKA med församlingshem och fristående klockstapel ligger mitt i samhället och utgör en viktig symbol. Kyrkan från 1961 har hög arkitektonisk kvalitet genom enkla och uttrycksfulla geometriska former och sparsam men effektiv utsmyckning. Den är inspirerad av 1950- och 60-talens modernism där enkelhet och rena ytor var idealet. Fönstren i kyrkorummet är av konstnärligt hög kvalitet och påtagliga för upplevelsen av kyrkorummet. Karakteristiskt är också materialen i kyrkan; ljust målade betongväggar, gult tegelgolv, omålat trä och granit. Kyrkan är ritad av en av 1960-talens främsta kyrkoarkitekter.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har såväl i sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kyrkan har höga arkitektoniska värden och är ett i stort sett oförändrat exempel på en betydande kyrkoarkitekts verk
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är tidstypiska och omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning
- Åmotfors kyrka är sedan 1990 skyddad enligt 4 kap Kulturminneslagen

BRATTFORS KYRKA

Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Brattfors socken ligger i den värmländska delen av Bergslagen, söder om Filipstad. Området utgörs till övervägande del av skogklädd, kuperad terräng som genombryts av många vattendrag där man på olika sätt kunnat nyttja den eftertraktade vattenenergin. Socknen saknar tätort, men kring kyrkan och den vägkorsning där den ligger, har det vuxit fram en liten centrumbildning med affär och skolhus.

Under 1600-talet anlades i bergslagsområdet ett stort antal hyttor. Den första hyttan i Brattfors anlades redan 1540. Hyttorna och den lättodlade sandmarken på Brattforsheden lade grunden till en betydande befolkningsutveckling i området. En träkyrka uppfördes på 1660-talet på initiativ av bland annat borgmästaren i Karlstad Johan Börjesson och bruksägare Anders Andersson Bratt. Verksamheten i Brattforshyttan pågick fram till 1920. Idag är området vid Brattforshyttan skyddat som byggnadsminne.

Det finns en särskild berättelse förknippad med kyrkan som fortfarande har betydelse för dess utseende: Sedan kung Oscar I gått bort år 1859 uppmanades församlingarna att "kungsringa" i samtliga klockor i

flera veckor. Patronen på Brattfors herrgård ansåg att det räckte att ringa i två av kyrkans tre klockor. Detta anmäldes till myndigheterna och som straff tvingades församlingen att alltid ha en tornlucka öppen, samtidigt som patronen fick livslångt bötesstraff samt tvång att bära en tagelring runt halsen hela livet. Sedan denna dag är alltid en tornlucka på Brattfors kyrka öppen.

I anläggningen ingår, förutom kyrkan också en ekonomi- och förrådsbyggnad från 1980-talet. Den har vitmålad stående lockpanel och skifferklätt tak.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården togs i anspråk samtidigt som kyrkan invigdes 1669. Den ursprungliga delen, som ligger söder om kyrkan, var fram till 1745 omsluten av träbalkar. Det var först med utvidgningen år 1882 som marken norr om kyrkan började utnyttjas och då som allmänning. Från 1960-talet brukas också detta område till familjegravar. Utöver ovannämnda utvidgning har ytterligare ett område väster om kyrkan tillförts kyrkogården år 1930. Kyrkogården, som i det närmaste är kvadratisk till formen, ligger främst väster och söder om kyrkan. En låg stenmur, som delvis fungerar som stödmur, omger kyrkogården. I väster finns en gräsbevuxen parkeringsplats, i öster och söder omges kyrkogården av väg och bebyggelse, och i norr gränsar den mot en mindre dalsänka och vattendrag.

Samtliga gångvägar är belagda med grus. Igensådda gravar och nedsänkta stenramar vittnar om ett tidigare större antal grusgravar. Idag återfinns ett femtontal spridda på kyrkogården. De största och mest påkostade grusgravarna finns på den gamla delen söder om kyrkan, flertalet stenramsomgärdade. Brattfors nära anknytning till järnhanteringen återspeglas i flera stora och påkostade gravvårdar över bergsmän och brukspatroner. Utmärkande är en familjegrav sydväst om kyrkan tillhörande slkten Geijer.

Den vitmålade timmerkyrkan i Brattfors har en tresidig koravslutning och vidbyggd sakristia i öster samt smalare klocktorn i väster. Det branta spånklädda taket är valmat över östra gaveln. Tornet i väster är indraget i sadeltaket. Fasaderna är klädda med vitmålad panel som upp till fönstrens underkant är liggande, däröver består den av locklistpanel. Fasaden på långhus och i kor bryts upp av gråmålade, rundbågade fönster med blyspröjs och antikfärgat glas. Ingång finns i väster och mitt på långhusets sydsida. Ingången på sydsidan har en rundad port med snedställd panel medan vapenhusets ingång har en rektangulär pardörr med stående panel. Båda dörrarna är gråmålade. Sakristian har samma slag av panel och är i norr försedd med en rektangulär dörr och i öster ett rektangulärt fönster. Sadeltaket är lagt med stickor. Tornet, som har en stentrappa i väster med tre steg, är klätt med stående lockpanel och försett med två gråmålade, rektangulära luckor åt de fyra väderstrecken. På tornet finns två på vart andra stående åttkantiga överbyggnader, som liksom den svängda tornhuvuven, är klädda med tjärade spånor. Överst finns ett kors med förgyllda kulor. En kyrktupp finns på östra delen av långhustaketnock. Sockeln på kyrkan består i norr av slagsten, medan den i söder är grovt putsad.

Kyrkorummet utgörs av ett rektangulärt långhus med tresidig avslutning i öster. Det är täckt av ett ljusst målat flackt tunnvalvstak. Väggarna är klädda med stående slät panel, laserad i vitt. Fönstren är av rundbågetyp och målade i ljusst gråblått med foder i samma färg. Innanfönstren saknar spröjsning.

Det förhöjda koret innehåller altaruppsats och predikstol i sk provinsiell barockstil. Altaruppsatsen från 1694 är uppdelad i två våningar där centralmotivet utgörs av skulpturer föreställande Kristus på korset omgiven av Maria och Johannes. På sidan om detta finns snidade figurer föreställande evangelisterna Johannes och Matteus. På övre delen finns en relief föreställande Guds lamm, omgiven av evangelisterna Lukas och Markus. Längst upp kröns uppsatsen av två änglar med språkband. Altaret är av trä med marmorerad skiva. Den rundade altarringen från 1840-talet är vitmålad med förgyllningar och försedd med speglar och tandsnittslist. Det stoppade knäfallet är klätt med ett blått tyg och överliggaren är av trä. En predikstol från 1687

finns på korets norra sida. Den skänktes till kyrkan av änkan Ingrid Jonsdotter Bratt. Till den åttkantiga korgen leder en rak trappa med spegelfyllningar. Korgen har ornament i plattskärning och snidade skulpturer föreställande Kristus och de fyra evangelisterna. Väggen intill predikstolen är målad med en blå drapering som pryds av ett silverfärgat kors. En sexkantig baldakin hänger över predikstolen. I korggolvet finns en gravsten över Anders Andersson Bratt, död 1677, hans maka Ingrid Jonsdotter Ekman och deras barn. I korets södra del finns en dopplats med dopfunt i trä från 1953. Den är tillverkad av Libria, Stockholm och har grönmarmererad skål och svart och brun marmorerad fot.

Bänkarna, som ändrades 1953, är väggfasta och i tre slutna kvarter. De gamla dörrarna och beslagen är bevarade. Bänkarna är målade i gul-beige på insidan, dörrar och mellanstycken är bruna. Dörrarna är försedda med marmorerade speglar i grått och blått, list i rödorange. Golv i mittgång och kor är lagt med såpskurade golvplankor, i kvarteren något förhöjda.

I väster finns en jugendinspirerad läktare från 1921 som bärs upp av dubbla par fyrkantspelare och konsoiler. Läktaren har en på mitten framskjuten läktarbarriär som är försedd med speglar. Orgelverket är delat i två orgelhus vars fasader sitter på norra respektive södra sidan av läktarbarriären. Fasaden är ritad av arkitekten Bror Almquist 1921. Orgelverket från 1921 är byggt av J Magnussons orgelbyggeri, Göteborg och innehåller 16 stämmor. Under läktaren finns i kyrkorummets södra del ett torg med bokbord. I den norra delen finns en elorgel och ett mixerbord för ljud och ljus. I tornrummets bottenvåning har ett församlingshem inretts.

Byggnadshistorik

Initiativtagare till ett kyrkobygge i Brattfors var bruksägare Anders Andersson Bratt som påbörjade kyrkobygget 1661. En predikstol skänktes till kyrkan 1687 av hans änka. Altaruppsatsen tillfördes kyrkan 1694. Invigning av kyrkan skedde 1696.

Kyrkan uppfördes i liggatimmer och bestod av ett rektangulärt kyrkorum med tresidigt avslutat kor i öster, platt innertak och en sakristia i norr. En fristående klockstapel uppfördes på 1660-talet i anslutning till kyrkan. Ett vapenhus tillkom 1680 på kyrkans södra långsida. Väggarna kläddes så småningom med spån som tjärades. Någon gång under 1720-40-talen byggdes kyrkan till och försågs då med ett torn.

Målaren Henrik Abraham Sylvius, Filipstad bättrade målningen på all inredning 1772. År 1776 slog åskan ner i tornet som blev förstört. 1791 påtalades brister i den norra väggen som lutade och var nersjunknen. År 1798 flyttades sakristian från den norra sidan till den östra. I början av 1800-talet lutade kyrkan alltmer och

en reparation genomfördes 1810. Några år senare kläddes fasaden med vit, stående panel. Det södra vapenhuset revs under 1800-talet. Vid omfattande renoveringar i mitten av 1800-talet gjordes innertaket om till ett trätunnvalv, väggarna kläddes med pärlspont och alla inventarier ommålades. Även 1889 skedde ommålning invändigt.

År 1921 skedde en omfattande renovering under ledning av arkitekt Bror Almquist, Stockholm. Arbetet innebar en omgestaltning av västpartiet och omfattade bland annat en ny orgelläktare i stram jugendstil. En ny orgel byggdes av orgelbyggare J Magnusson, Göteborg. Bänkraderna, som gick ända bak i tornhusets bottenvåning, byggdes om. Ny kamin insattes vilket bland annat innebar förändringar i koret med murstock vilket gjorde att altaret och altarrundeln flyttades något åt väster. Trossbotten byttes och grunden fick en översyn och ventileringsring. Uppgången till tornet skedde tidigare via en stega på tornets norra utsida. Stegen ersattes av en trappa och byggdes in. Fönstren som till vissa delar hade originalglas och blyinfattningar sågs över och reparerades. Altartavla och predikstol behölls vita med inslag av blått och guld. Glasmålningar i korfönstren tillkom 1935. De är tillverkade efter förslag av konstnären Thor Fagerkvist och utförda av Hugo Schultz, Kristinehamn.

Efter förslag av arkitekten Ragnar Jonsson genomfördes arbeten 1953 för att återskapa ett kyrkorum som bättre stämde med kyrkans tidsålder och proportioner. Bland annat kläddes väggarna med vit slät panel och koret och sakristian återfick ett äldre utseende. Färgerna på predikstol och altartavla framskrapades och återställdes av konservator Torsten Hjelm, Stockholm. Dopfunten tillkom efter ritning av slottsarkitekten O Leijonhufvud. Stina Hjortzberg komponerade en väggprydnad vid dopfunten.

Tornets bottenvåning och långhusets västliga del avskiljdes från kyrkan 1972. Detta för att skapa utrymme för en församlingssal med toaletter och andra praktiska utrymmen. Ca 200 bänkpåsar togs därmed bort. Sam-

tidigt togs också den utvändiga trappan till tornet bort och ändrades så att uppgången till tornet istället sker via läktaren. Arbetet utfördes efter förslag av arkitekt Lars-Erik Havstad, Karlstad. Spåntaket lades om 1983 och under 1980-talet tjärades spåntaket och fasaden målades. Fasaden målades igen 1995 då all färg skrapades bort och väggarna målades med linoljefärg.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

BRATTFORS timrade **LÅNGHUSKYRKA** från 1600-talets slut är exteriört i stort oförändrad sedan 1800-talets mitt, då den fick den nuvarande ljusa panelen. Den är därmed en av få timrade kyrkor med ljust målad panel från denna tid i Värmland. Kyrkorummet präglas av den slutna bänkinredningen som delvis är från 1700-talet, men omgjord på 1950-talet, samt av predikstol och altartavla från 1600-talet. Under 1900-talet har tre större omdaningar satt sina spår i kyrkorummet. Från 1920-talet märks västläktaren i jugend och den tvådelade orgelfasaden i nyklassicistisk stil. 1950-talets renovering syftade till att återskapa ett kyrkorum med 1700-talskaraktär då det gäller färgsättning på bland annat altartavla och predikstol. Även 1970-talets omvandling av kyrkorummets västra del till församlingsshem är mycket påtaglig och ger kyrkan en mycket speciell karaktär.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- välbevarad exteriör i karolinsk stil och barockinfluerat tornslut
- altartavla och predikstol från 1600-talets slut
- särpräglad tvådelad orgelfasad och läktare från 1920-talet
- slutna bänkinredning
- mytomspunnen öppen tornlucka
- fragment av ett äldre dekormålat innertak ovan orgeln
- gravhällen i koret

FILIPSTADS KYRKA

Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Staden Filipstad ligger inom Färnebo socken i Värmlands östra del. Staden är belägen öster om Färnsjön, mellan Lersjön och sjön Daglösen som sammanbinds av Skillerälven. Filipstad grundades 1611 och är uppkallad efter Karl IX:s son Karl Filip. I århundraden har staden utgjort marknadsplats för bergslagsbygden men här har också betydande industriell produktion ägt rum. Svåra bränder har härjat trästaden vid flera tillfällen. Efter en ödeläggande brand 1694 framtogs Filipstad sina stadsrättigheter och borgerskapet beordrades flytta till Kristinehamn. Efter nya bränder 1760 och 1775 vände utvecklingen och man återfick stadsprivilegierna 1863. Under seklets andra hälft etablerades här mekaniska verkstäder, vagnfabrik, tobaksfabrik, bläckstillverkning och senare dagens dominerande industri, Wasabröd. Kvarteren mellan Hötorget och Stortorget utmed Skillerälven var tidigast stadens centrum. Hötorget fick en representativ prägel med rådhus och förnäma bostäder, och var enligt uppgift också platsen för den första kyrkan. Strax intill låg tullkvarnen, en av stadens största inkomstkällor.

Nära Daglösens strand ligger kyrkan uppförd 1779-1785 av byggmästarna Johan Georg Reincke och Gustaf

Westman från Karlstad. Kyrkoanläggningen består av kyrkan med den omkringliggande Västra kyrkogården och ett bårhus (1877), numera brukat som verkstad.

Kyrkoanläggningen

Filipstads västra kyrkogård tillkom samtidigt med den i början av 1600-talet uppförda Storkyrkan och omgav troligen denna. Vid stadsbranden 1775 skadades begravningsplatsen då också kyrkan brann ned. Utvidgningarna har skett alltefter behov. I kyrkogårdens nordöstra hörn ligger en vitputsad byggnad med rundbågiga fönster. Byggnaden nyttjas numera som förråd men är ursprungligen byggd som bårhus 1877. Den har även fungerat som gudstjänstlokal fram till omkring 1963, då krematoriet på den östra kyrkogården tillkom. Den i stort sett rektangulära kyrkogården med kyrkan i norr är anlagd på plan mark men sluttar brant ned längs sjön i öster. På 1870-talet ersattes kyrkomuren av ett gjutjärnstaket satt på ett fundament av huggna stenblock. I söder finns stängsel bakom en syrenhäck som löper vidare längs med järnstaketet i väster. Sjön Daglösen bildar naturlig avgränsning åt öster. I väster, norr och söder gränsar kyrkogården till stadsbebyggelse. Alla gångvägar är grusade och ett större antal utspridda grusgravar finns bevarade, merparten av dem omgärdas av stenramar. Särskilt utmärkande är den nygotiska gravvården över brukspatronen Per Gustaf Berggren

och hans hustru. På den västra delen av kyrkogården utgör några obeliskliknande gravstenar blickfång. Kyrkogårdens äldsta gravvård på ursprunglig plats är den i kyrkans sockel inmurade stenplatta från 1700-talets andra hälft över brukspatronen Johan Lundgren med maka. Den efter stadsbranden 1775 anlagda östra kyrkogården vid Daglösens östra strand uppvisar mycket av äldre tids kyrkogårdskonst i bevarade grusgravar och gamla gravvårdar men är mest känd för det nationalromantiskt inspirerade mausolöet över uppfinnaren John Ericsson.

Kyrkan av sten är i gustaviansk stil och invigdes 1785. Den har korsformad plan med tresidigt avslutat korparti och västtorn. En vidbyggd sakristia, på korpartiets nordsida, är sannolikt samtida med kyrkan, medan en motsvarande utbyggnad på sydsidan är sekundär. Entré sker från tornets vapenhus i väster, via korsarmarna i söder och norr samt via sakristian i norr. Murarna är ut- och invändigt vitputsade och genombryts av djupt insänkta rundbågiga fönsteröppningar. Kyrkans exteriör har lisener och profilerat listverk vid takfot. Fönsteröppningarna har kopparklädda solbänkar. Fönstren har vitmålade järnbågar och kulörta glas i blyinfattningar. Korskyrkan har mansardtak, täckt av kopparplåt i småformat med diagonala skarvar. Sakristian och motsvarande byggnad i söder, har toppformat tak lagt med kopparplåt. Sockeln är murad av natursten, spritputsad och springer ut från fasadlivet. Sockelns överkant är avjämnad och täckt med kopparplåt. Tornet är rikt artikulerat med hörnlisener, profilerad takfot och rundbågeformade fönster och tornluksöppningar. Tornet kröns av en mjukt svängd huv med öppen lanternin, allt i koppar. Lanterninen kröns av ett förgyllt kors på kula. I varje väderstreck finns urtavlor med förgyllda siffror och visare. Entrédörren i väster är insänkt i en rundbågeformad portal. Dörrbladen är inklädda med svartmålade plåt. Framför entrén ligger en stor halvcirkelformad trappa av gatsten.

Kyrkorummet är liksom exteriören ett utmärkt exempel på den gustavianska tidens kyrkobyggnadskonst. Det är stort och ljusst med korsplan samt förhöjt kor i öster. Långhuset har ett täljstensgolvs. Väggarne är putsade och avfärgade vita med pilastrar som bär upp takets vitkalkade kryssvalv. Fönsteröppningarna är rundbågiga med bågarna målade ljusgråa. Rundbågiga pardörrar till vapenhusen i norr, söder och väster är målade i brunlaserad träimitation. Den nuvarande bänkinredningen härstammar från 1939, men är i 1700-talsstil. Bänkarna bildar åtta kvarter vilka är förhöjda och belagda med trägolvs. Bänkarna är målade ljusst grå med mörkare grå överliggare samt tegelröd drapering och förgylld blomma på gavlarne. Genom att bänkar tagits bort i de främre kvarteren finns en stor yta framför koret. Här finns i norr utgång till vaktmästarrum (fd sakristia) och i söder till det s k Johanneskapellet.

Golvet i det nedre koret är belagt med stenplattor lika mittgången medan det förhöjda partiet har keramiska plattor i gråbrunt och vitt, lagt i diagonalt rutnät. Ytterligare förhöjning finns innanför altarringen. Koret har två fönster med glasmålningar föreställande Martin Luther och Gustaf II Adolf. Altaruppsatsen och predikstolen från 1789 är högklassiga arbeten i gustaviansk stil, ritade av arkitekten Jean Eric Rehn. Altaruppsatsens målning är utförd 1784 i rokokostil av hovmålare Lars Bolander. Målningen föreställer en änglakör, som lovsjunger kring ett på altaret stående stort förgyllt kors, över vilket endast törnekransen är fästad.

Altaret är rektangulärt och monterat i uppsatsen. Altarrundel i halvcirkelform är från 1938. Den har gråmålad insida, förgylld överliggare och en marmorerad framsida med förgylld dekor. På vardera sidan om altaruppsatsen står två kyrkvärdsbänkar. De är målade i ljusgrått med marmorerade fyllningar och överliggare. Ovan dem hänger två epitafier i kolmårdsarmor efter ritning av Jean Eric Rehn. Kyrkans dopfunt skänktes till kyrkan 1932. Den är utförd i slipad guldbrun marmor. I koret finns även två biskopsstolar, en ambo samt en ljusbärare av gjutjärn. I stort sett samtida med kyrkan är två rektangulära nummertavlor i långhuset, medan två i koret är omkring hundra år yngre. Högt placerade läktare finns i norr, söder och väster. De bärs upp av kolonner med grå marmorering på vit botten. Barriärerna är raka och målade i blågrått och vitt samt utsmyckade med förgyllda rosetter och girlangprydda medaljonger. Den västra läktaren bär upp en stor orgel. Den pampiga orgelfasaden är från 1796 och målade i blågrått med förgyllda ornament. Orgelverket ombyggdes senast 1977.

Byggnadshistorik

Den äldsta träkyrkan, Färnebo sockenkyrka, låg vid Kalhyttan väster om Filipstad. Möjligen flyttades denna så småningom till Övre torget i Filipstad. Under 1600-talets första hälft påbörjades emellertid en ny träkyrka på en utskjutande udde i sjön Daglösen. Efter en våldsam eldsvåda uppfördes en ny stenkyrka med korsform 1775-85. Att kyrkan skulle uppföras i sten var en självklarhet, två kyrkor hade redan förstörts i bränder.

Församlingen anlidade murmästaren John Elfström från Stockholm för att ta fram förslagsritningar. Ritningarna omarbetades emellertid av Överintendentsämbetet. Sannolikt utfördes dessa arbeten av överintendenten själv, arkitekten C F Adelcrantz. Ritningarna stadfästes av Gustav III i november 1776. Arbetena drog emellertid ut på tiden och först 1785 stod kyrkan färdig. Den invigdes av prosten och hovpredikanten, sedermera biskopen, Herman Schröderhielm.

Kyrkans inredning var långt ifrån klar till invigningen. Predikstolen och altaruppsatsen uppsattes först år 1789

medan orgeln, tillverkad av Matthias Svalberg, stod färdig 1796. Den kyrka som invigdes 1785 motsvarar till planformen i stort sett den nuvarande. Den vidbyggda sakristian på korpartiets nordsida är sannolikt samtida med korskyrkan, medan en motsvarande utbyggnad på sydsidan är sekundärt tillfogad. Vid restaureringen 1983 inrymdes sakristian under västläktaren.

Större arbeten har genomförts 1877-79, 1939, 1983 och 1995. Åren 1877-79 utbyttes den ursprungliga bänkinredningen mot en ny öppen och en del nya inredningssnickerier som altarring tillkom. Kyrkan fick sin första värmeanläggning och dessutom lades ett nytt golv av slipad täljsten in i kyrkorummet. 1939 skedde en renovering under ledning av arkitekt F Wetterqvist, Halmstad. Då överkalkades vägg- och takmålningarna medan glasmålningarna bibehölls. Samma år tillkom den nuvarande bänkinredningen. Golvet omlades, altarringen inkläddes med skivor och altaruppsatsen förändrades genom breddning med nytt kolonnpar. En ny värme- och belysningsanläggning installerades och bakom altaret lämnades plats för en kororgel. Trägolv inlades under bänkarna och vapenhuset fick nytt stengolv. Orgelläktaren fick gradänggolv, sidoläktarna sänktes och uppgångarna inbyggdes. Orgeln byggdes om till 33 stämmor, tre manualer och pedal av Magnussons orgelbyggeri, Göteborg.

En invändig ombyggnation skedde 1983 under ledning av arkitekt Janne Feldt, Karlstad. Då uppfördes läktarunderbyggnader. I den södra inrymdes en ny sakristia och i den norra kapprum, väntrum och en toalett. Den gamla sakristian byggdes om till arbetsrum för kyrkvaktmästarna. Kyrkan gjordes handikappsvänlig. Bänkar plockades bort för läktarunderbyggnaderna, men även framme i koret för att lämna plats för kör och orkestrar. Arkitekt Janne Feldt ledde också ett fortsatt renoveringsarbete år 1995. Då putsades tornets fasader om och övriga fasader lagades upp och avfärgades. Man bytte tornluckor och målade portar. Interiört skedde en borttagning av latexfärg på väggar, tak, dörrar, bänkar, fönster, pelare mm. Ytorna ommålades därefter med kalkfärg eller linoljefärg. Bänkarna gavs en ny färgsättning. Vapenhusen avfärgades rosaröda efter äldre färgskrapningar. Renovering utfördes av fönster och golv. Vidare genomfördes omfattande konserveringsarbeten då den ursprungliga färgsättningen på altaruppsats och predikstol plockades fram. Nya tillskott blev skåp för textilförvaring, radiatorer under bänkarna, spotlights-belysning, brand och stöldlarm och videosystem.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

FILIPSTADS STENKYRKA är ett utmärkt exempel på den gustavianska tidens kyrkobyggnadskonst. Såväl exteriören som interiören är bevarad i gustaviansk stil. Kyrkorummet är stort och rymligt med omsorgsfull materialbehandling. Altaruppsats och predikstol är högklassiska arbeten ritade av den stilbildande arkitekten Jean Eric Rehn och förstärker rummets gustavianska prägel. Altaruppsatsen är utförd med altartavla av hovmålaren Lars Bolander. Högt placerade läktare i söder, väster och norr ger kyrkorummet en speciell karaktär. Läktarnas barriärer och västläktarens orgelfasad omformades, med originalritningar som grund, vid en renovering på mitten av 1800-talet. Renoveringsarbeten under 1900-talet har skett med stor hänsyn till kyrkans ursprungsstil och nyare inslag i kyrkorummet, bl a dopfont och läktarunderbyggnader i väster, har väl anpassats till helhetskaraktären.

Kyrkan omges av en kyrkogård som tydligt avspeglar sin tids smak och ideal genom gravvårdarnas storlek, utformning, färg och material.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för den gustavianska kyrkobyggnadskonsten
- kyrkan har såväl i sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgetsättning
- predikstol och altaruppsats är av synnerligen högt konstnärligt värde

GÅSBORNS KYRKA

Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Gåsborns socken utgör östligaste delen av Filipstads Bergslag och gränsar i öster till både Västmanland och Dalarna. Landskapet är präglat av de norr-södergående förkastningar som en gång ägt rum här och givit upphov till långsmala sjöar och höga åsar. Socknens näring är idag helt beroende av skogsbruket. Jordbruket är bara en binäring och någon industri finns ej. I kyrkligt avseende hörde Gåsborn ursprungligen till Färnebo församling. Men då kyrkvägen var lång sökte man få egen kyrka, som också kom till stånd år 1652. Denna placerades vid foten av bygdens högsta höjd, Gåsklinten och utmed Bjursjöns strand. Egen präst fick församlingen först 1693.

Området vid byn Gåsborn, belägen vid Bjursjöns södra del, har anor från 1500-talets slut då ett första torp och strax därefter en hytta byggdes. Här bröt järnet bygd genom bergsmännens näringsfång. Intill hyttan uppfördes 1652 den första träkyrkan. Som många andra hyttplatser drabbades Gåsborn av 1800-talets strukturaliseringar. Den 1835 nybyggda hyttan lades ned redan 1866 men stod kvar som ett monument i nära 30 år innan den revs. Det forsande älvvattnet utnyttjades därefter istället för att driva kvarn, såg och kraft-

station. Den gamla kyrkan eldhärjades 1927 och en ny stod klar 1930. Också denna brann ned och nuvarande tegelkyrka härrör från 1947. Kring kyrkan samlades tidigt olika servicefunktioner som skola, prästgård, affär, postkontor och ordenshus. Byn Gåsborn utgör en av de mest karakteristiska kyrko- och hyttmiljöerna i Filipstads Bergslag. De kulturhistoriska värdena konstitueras idag främst av de välbevarade och tidstypiska bergsmansgårdarna från 1800-talet i traditionell utformning och färgsättning, belägna i ett ålderdomligt odlingslandskap med stengårdsgårdar, odlingsrösen, karaktärsträd och äldre vägstråk.

Kyrkoanläggningen

Kyrkan med omgivande kyrkogård, med en rektangulär sträckning i väst-öst, ligger på sluttande mark ned mot Bjursjön. Väster om kyrkogården finns en sockenstuga och strax norr om kyrkogården finns lämningar efter byns gamla hytta. Här finns en äldre ekonomibyggnad (uppförd ca 1900) som tidigare inrymt bod och utedass, men som nu har funktion som redskaps- och maskinbod för kyrkogårdsförvaltningen. Sydväst om kyrkan invid en granhäck ligger ett beigeputsat bårhus med kupolformat tak täckt av skifferplattor. Detta uppfördes i mitten av 1800-talet och ersatte en tidigare vintergrav.

Kyrkogården härrör från 1650-talet och var ursprungligen mycket liten. Efter en utvidgning gjord under 1600-talet, vars utbredning är okänd, har begravningsplatsen utökats ytterligare vid tre tillfällen: 1746 väster om kyrkan, 1914 öster därom och slutligen 1932 då ett område norr om kyrkan tillfördes kyrkogården. Allmänningen låg nordväst om kyrkan på 1914 års utvidgning och upplåts numera för familjegravar. Längst ned mot sjön, i öster, ligger sedan 1996 en minneslund. En formklippt granhäck omgärdar kyrkogården på alla sidor utom i väster med en låg stenmur lagd på 1950-talet och med järngrindar från 1870. Endast en mindre antal lönnar och almar växer på den äldre delen av kyrkogården. All annan plantering saknas vilket bidrar till öppna grönområden. De få gångvägarna är samtliga belagda med grus. Ett femtiotal grusgravar återfinns tämligen spridda över kyrkogården, främst söder och öster om kyrkan. Två av dem har järnstaket och övriga omgärdas av stenramar. En av de två järnstaketinhägnade gravplatserna, belägen söder om kyrkan invid granhäcken, hör till kyrkogårdens äldsta. Inom staketet står tre gravvårdar varav en är ett gjutet järnkors från 1831. Söder om kyrkan är placerad en utmärkande gravvård skulpterad med kors och eklövskrans. En marmorplatta minner om hyttfogden Petter Pettersson, död 1859 och dennes hustru Marta Karlsson, död 1877. Plattan bär en inskrift av afrikanskt ursprung, "Sebence Maninga Sebence" med den svenska betydelsen "Arbete mycket arbete".

Kyrkan består av rektangulärt långhus med smalare och lägre, rakslutet kor, vidbyggd sakristia på långhusets norra sida samt västtorn, indraget i långhuset på den norra fasaden. Kyrkans tegelfasader är slammade och avfärgade i djupt gulockra. Fasaderna genombryts av svagt rundbågiga fönsteröppningar med grönmålade bågar. Även vindskivor och takfot är inmalade i samma gröna kulör. Under takfoten finns ett i teglet markerat listverk. Fönstren har i överkant en svag markering genom högställda tegelstenar. Långhus och kor täcks av sadeltak med skiffertäckning. Sakristian har ett valmat tak med samma ytbeläggning. Byggnaden har ett regnvattensystem av koppar. Huvudingång sker i väster via tornet, men ingång finns även via sakristian. Där är trappan av granit och dörren målad grön. Västtornets entré är insänkt i en rundbågeformad portal som nås via en granittrappa i tre plan. Dörren, av partyp, är av trä med fyrkantsindelning och kopparklädd nederdel. Ovan portalen sitter en sten med texten: "GÅSBORNS KYRKA. Uppförd 1652. Brunnen 1927. Återuppbyggd 1928-30. Ånyo brunnen 1945. Ånyo återuppbyggd 1946-47." På den norra respektive södra fasaden finns två mindre fönster, för bakomliggande trappa och tornrum. Tornet har även två öppningar i vardera väderstreck med grönmålade tornluckor. Fasaden avslutas upptill med en tegelprofilering under torntaket. Tornet kröns av en oktagon skifferinklädd lanternin place-

rad på ett svängt skiffertak och avslutas med en svängd huv krönt av ett förgyllt kors på stor kula. Lanterninen har en gråmålad takfotslist av trä.

Kyrkorummet består av ett rektangulärt långhus med ett smalare, förhöjt kor. Golvet är av trä och väggarna putsade under ett spetsbågeformat panelklätt innertak. Väggarna genombryts av svagt rundbågeformade fönster med grönlaserade bågar. Bänkarna bildar två kvarter och är vägganslutna mot norr, söder och väster.

En profilerad triumfbåge bildar övergång till koret. Ett fönster är placerat i den södra väggen. Ett rektangulärt altare av vitslammat tegel med marmorskiva står bakom en tresidig, bruten altarring med fyllningar i beige och grönt ramverk, tillverkat 1947. Koret har en rakt avslutad vägg i öster med en muralmålning utförd 1947 av konstnären Simon Sörman. Den upptar hela altärväggen och domineras av den högt placerade Kristusgestalten såsom säningsman, d v s läraren Jesus. Omedelbart därunder ser man en illustration till liknelsen om fyra handa sädesåker: den grunda jorden på hälleberget, den törnebevuxna, den tilltrampade och den goda jorden (enligt Matt. 13 och Lukas 8). Sidopartierna visar samtidsmänniskor, till vilka modeller mer eller mindre tydligt valts bland befolkningen. Kring människorna är deras omgivningar och levnadsvillkor antydda: den värmländska landsbygden, skogen och bergsbruket, kyrkans återuppbyggande, och på avstånd stora offentliga byggnader.

Predikstolen är från 1947, placerad i korets norra parti. Den nås via en svängd furutrappa från långhuset. Korgen har fyra sidor och en sexsidig baldakin. På korgens fyllningar sitter snidade evangelistfigurer med symbolerna: svärdet, nyckeln, korset, bok och klubba samt änglahuvuden. På korgen finns ett timglas, 1700-tal, från en äldre predikstol. Baldakinen har en enkel utformning och avslutas med ett förgyllt kors på kula. Predikstolen är hällen i grönt, rödlila, guld och blågrå kulörer. Som pendang till predikstolen, står i korets södra parti, kyrkans dopfont av sandsten från 1947. Den har en rund platta och bas som bär upp en rundformad cuppa med spetsbågeblinderingar. Ovan dopfonten hänger en psalmnummertavla, i ramen daterad 1797. Två snidade figurer bevarade från äldsta kyrkan, sitter monterade på långhusväggarna: Matteus och Lukas.

Läktare finns i väster. Den hänger ut som en balkong från en spetsbågeformad nisch med plats för orgel. Läktarbarriären är rak med fyllningar, uppvisande målningar utförda av konstnären Simon Sörman 1947. Motiven är helfigursporträtt i sju fält, av svenska psalmdiktare: Olaus Petri, Jakob Arrhenius, Jesper Svedberg, Haquin Spegel, Johan Olof Wallin, Frans Mikael Svedberg, Samuel Hedborn, Lina Sandell och J A Eklund. Orgeln är liten, vit med träfärgade pipor. Orgelverket är byggt

av Wilhelm Hemmerstam, Köpenhamn och invigdes 1952. Under läktaren finns entrédörren, en pardörr med fyllningar, målad gul i ett grågrönt ramverk och vitt listverk. Norr om entrédörren finns ett litet fönster, medeltidsinspirerat, för ett bakomliggande förråd. Vapenhuset inryms i tornets bottenplan.

Byggnadshistorik

Gåsborns kyrka är invigdes 1947 och är byggd efter ritningar av arkitekt Einar Lundberg. Den ersatte en 1945 nedbrunnen träkyrka från 1930, som i sin tur ersatte en nedbrunnen träkyrka från 1652, församlingens första. Den första kyrkan var uppförd i timmer och låg intill Gåsborns hytta som finns omnämnd redan 1584. Hyttan är idag borta, men bergsmannagårdarna minner om det förgångna. Efter brand 1927 ersattes den om- och tillbyggda 1600-talskyrkan av en ny träkyrka. 1945 eldhärjades även denna kyrka efter ett blixtnedslag.

Den nuvarande tegelkyrkan försågs 1947 med interiöra målningar av Värmlandskonstnären Simon Sörman. Äldre föremål räddade från branden konserverades av Sven Dalén och ställdes in i den nybyggda kyrkan. Armaturer skapades av Lars Holmström, Arvika, efter ritning av Lundberg. Snickerier, väggar och tak målades av J A Hagqvist i Filipstad. Nya kyrkklockor göts av G Bergholtz efter rester av de bärgade.

Den första orgeln, placerad på västläktaren, tillkom och invigdes 1952, byggd av Wilhelm Hemmerstam i Köpenhamn. 1980 byggdes orgelverket ut och hela orgeln framflyttades österut. År 1985 skedde en skiffertaksrenovering. I april 1990 förklarades kyrkan skyddad enligt kulturminneslagen. 1992 skedde komplettering av taksiffret, förgyllning av kors och glob på tornet samt lagning och avfärgning av putsfasader och målning av fönster. Under höst och vinter 1997-98 utfördes renoveringsåtgärder beträffande mögel- och rötskadat golv. I samband med dessa arbeten moderniserades den elektriska värmeanläggningen och i vapenhuset installerades golvvärme under ett nytt skiffergolv.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

GÅSBORNS slammade **TEGELKYRKA** från 1947, är med hela sin exteriör och inredning uppförd i en genomförd arkitektonisk syntes av äldre stilar kombinerad med modernistiska och för byggnadstiden dominerande stildrag. Kyrkans exteriör är i stort sett oförändrad och utgör en god representant för efterkrigstidens traditionalistiska strömning och utmärks av hög arkitektonisk och hantverksmässig kvalitet. Kyrkan är ett välbevarat exempel på en arkitekts verk och sin tids kyrkoarkitektur, samtidigt som den uppvisar kontinuitet; den står på samma ställe som två tidigare brunna kyrkor. Kyrkogården, med äldre bårhus, får en speciell karaktär genom att gravvårdarnas framsidor genomgående är vända mot öster. Kyrkorummets, med avsmalnat kor, associerar till en medeltida salkyrka. Kyrkans interiör är, med undantag för senare inflyttad orgel på västläktaren, i det närmaste intakt sedan tillkomsten. Inredningen, med bl a dominerande altaväggmålning, är skapad i samarbete mellan arkitekten Einar Lundberg och konstnären Simon Sörman och har höga konstnärliga kvaliteter. Gåsborns kyrka är en av stiftets moderna kyrkor (uppförda efter 1940) som getts skydd enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har såväl i sin helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kyrkan är ett i stort sett oförändrat exempel på en kyrkoarkitekts verk och sin tids kyrkobyggnadskonst
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är viktiga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning
- gravvårdarnas konsekventa placering mot öster
- kyrkklockornas manuella ringning

KROPPA KYRKA

Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Kroppa socken utgörs av en höglänt skogsbygd med spridd bebyggelse vid sjöarna inom Letälvens vattensystem i östra Värmland. Bygden är ett resultat av bergshanteringen som etablerades här under senmedeltiden. Enligt jordeboken från 1540 fanns det hyttor i drift i såväl Gammalkroppa som Nykroppa. Kroppa var under andra halvan av 1500-talet huvudorten för Bergslagen och östra Värmland och enligt uppgift anlade Hertig Karl här en kungsgård 1582. I Hornkullens gruva bröts silver redan under medeltiden, men produktionen var aldrig stor eller särskilt lönsam varför verksamheten lades ner 1845. I stället var det järnet som från slutet av 1600-talet lade grunden till samhällets utveckling. Järnbruket i Kroppa växte och var som störst i början 1940-talet. Där fanns då träkolshytta, tre martinugnar, två ånghammare, götvalsverk, gjuteri och smedja. Verksamheten lades ner 1972. Flera hyttområden och hammarplatser finns kvar i området som ruiner. Nykroppa utgör idag tätorten med ca 1400 invånare och här finns idag bland annat verkstadsindustri. Genom samhället går Inlandsbanan, som i norr korsar Bergslagsbanan.

Den första kyrkan i Bergslagsområdet var Färnebo kyrka som uppfördes i utkanten av det som senare kom att bli

Filipstad. Kroppa socken utbröts från Färnebo 1642 och blev då egen socken. Året därpå blev Kroppa eget pastorat och den första kyrkan uppfördes där senare under 1640-talet. På samma höjd i samhället ligger idag den befintliga kyrkan som uppfördes 1884 efter en brand. Utanför kyrkogårdsmuren ligger i väster den gamla sockenstugan vilken numera är pastorsexpedition och kyrkogårdsexpedition. Här finns också församlingshemmet som är inrymt i det gamla kommunalhuset från 1900-talets mitt. Inom synhåll från kyrkan ligger prästgården; en villa uppförd i början av 1960-talet. Den gamla prästgården Edsberg, ligger utanför samhället. Den inköptes 1870 men är privatägd sedan den nya prästgården uppfördes.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogårdens äldsta del ligger norr om kyrkan och är anlagd samtidigt som den första kyrkan uppfördes på 1640-talet. Begravningsplatsen utökades vid upprepade tillfällen under 1700-talet. I samband med uppförandet av den befintliga kyrkan började även marken söder om denna att nyttjas. Utvidgningar har därefter skett vid flera tillfällen; 1901 norr om kyrkan, 1923 i nordost, 1939 i väster samt en smal avlång sträcka söder om kyrkan, 1955 öster om kyrkogården, samt 1981 söder om kyrkan. En urlund iordningställdes 1966 intill platsen för den första kyrkan och under 1980- och 90-talen har flera urlundar iordningställts på olika delar av kyrkogården.

Både kyrka och kyrkogård ligger på en åshöjd med kyrkan på dess krön. Förutom området närmast kyrkan i söder, som ligger i nivå med byggnaden, kännetecknas kyrkogårdsplanen av sluttande marknivå med terrassbildningar. I söder ligger 1939 års utvidgning på avsevärt lägre nivå och skiljs åt från den gamla delen av en hög stödmur. På utvidgningarna öster om kyrkan finns trappor huggna i sten som förbinder avsatserna. En trappa leder även ned från planen närmast kyrkan till utvidgningen i väster. Kyrkogårdens yttre begränsning utgörs av en stenmur, lagd av stora huggna stenblock. I öster övergår denna i stödmur och häck. Inne på kyrkogården löper en stödmur, sannolikt muren som omgav den gamla kyrkogården. Kyrkogården gränsar till väg och bebyggelse i väster, norr och öster och i söder finns förutom bebyggelse även skogsmark.

Ett flertal olika trädslag förekommer på kyrkogården. Enstaka cypresser finns utspridda på kyrkogården och vid bårhuset växer buskar av häggmispel. Samtliga familjegravshäckar har avlägsnats och sedan 1970 sker en successiv borttagning av kvartershäckar. Alla gångvägar är asfalterade. Ett 50-tal grusgravar ligger relativt spridda på kyrkogården, flertalet är stenram-somgärdade. Närmare tio grusgravar, hägnade med gjutjärnsstaket, återfinns på de äldre delarna runt kyrkan. Däribland märks gravplatsen över kammarherren och disponenten för Storfors Järnbruk Claes Erik af Geijerstam (1801-1864) omedelbart öster om kyrkan med en gravvård av kors i gjutet järn. Till de äldre gravvårdarna på kyrkogården hör en monumentalt utformad gravvård söder om kyrkan från 1825. Runt kyrkan märks ett tiotal gjutna kors. Ett mindre triangelformat smidesjärnkors står på ursprunglig plats invid södra kyrkoväggen och är troligen från tidigt 1800-tal.

Kyrkan i Kroppa är uppförd 1884 och har det latinska korsets form och ett eklektiskt formspråk. Den har kor med absid i öster och klocktorn i väster. En sakristia finns i hörnet mellan norra och östra korsarmen. Kyrkan är murad av slaggsten och tegel samt putsad utvändigt med ljusgrå väggfält i spritputs med gesims och omfattningar i vit slätputs. Ingång sker via portar i korsarmsgavlarna i väster, söder och norr. Alla portar har profilerade omfattningar i vitmålad slätputs och en profilerad, kraftig rundbågeformad omfattning med ett litet sadeltak, mot väster krönt av ett förgyllt kors. Murarna, som är försedda med strävpelare, bryts upp av rundbågade fönsteröppningar med överstycken som bärs upp av tredubbla kolonner med korintiska kapitäl. Ett sadelformat tak har mörkt skiffer som till viss del är mönsterlagt.

Absiden i öster är lägre och smalare än långhuset och bryts upp av fem rundbågeformade fönster. Tornet har markerade hörnpilastrar och strävpelare med avtäckningar av skiffer. Tornspiran är klädd med koppar och kröns av ett ringkors och en förgyllt tupp.

Det korsformade kyrkorummet har ett stort förhöjt korparti i absidform med fristående altare utan altarpuppats. Läktare finns i väster. Tredingstak, med öppen takstolskonstruktion och taktassar, är lagt med blågrå laserad slätpanel. Vitputsade väggar bryts upp av rundbågade, mönsterspröjsade fönster med flerfärgade glas. Öppna bänkar från byggnadstiden har figursågade gavlar och är målade i grönt och brunrött. De står på ett förhöjt golv, lagt med grå linoleummatta. Ingång till kyrkan sker genom tornet samt i korsarmarnas gavlar.

Koret är frambyggt mot väster och är liksom mitt- och sidogångar lagt med polerad kalksten. På valvbågen mot kyrkorummet står med guldtext: "Ära vare Gud i höjden och frid på jorden". Korets absid har en grönmålad bröstlist med infällda rundade speglar målade i ljusare grön färg, och fem mönsterspröjsade korfönster från 1918. Taket i absiden har ribbvalv målat i ljusblått med mörkare blå ribbor. I koret, som skjuter in i kyrkorummet finns ett fristående altare och en femsidigt bruten altarring av vitmålade svarvade balusterdockor. På korets norrsida finns en åttkantig predikstol och ljudtak i nygotisk stil från byggnadstiden. Den gråmålade korgen är dekorerad med rundade fyllningar och försedd med förgyllt, skuren dekor i form av bland annat ansikten och kors, och däremellan marmorerade halvkolonner. En svängd trappa, vars sida är dekorerad med fyrpass och rundade speglar, leder in till sakristian som är belägen i hörnet mellan norra och östra korsarmen. Även det åttkantiga ljudtaket är målat i grått och dekorerat med förgyllningar. På södra sidan finns en dopplats med dopfunt av kalksten från 1956, ritad av arkitekt Lundberg. Här finns också en svart flygel.

Fönstren i kyrkorummet har en spröjsindelning med åtta rutor och tre cirklar. De rektangulära rutorna är blyspröjsade och försedda med tonat glas, cirklarna ovanför är försedda med blommotiv.

Orgelläktaren i väster har ett framskjutet mittparti med läktarbarriär av vitmålad balusterdockor. Orgel från EA Zetterqvist & son, Örebro står i en rundbågeformad nisch mot väster och har en nyklassicistisk orgelfasad målad i brunorange med förgyllningar. Läktare och orgelfasad uppfördes 1901.

Byggnadshistorik

Den första kyrkan i Kroppa kan enligt uppgift vara uppförd på 1620-talet som en gårdskyrka till Hertig Karls så kallade Kungsgård. Den andra kyrkan, som troligen låg på den nuvarande kyrkplatsen, var uppförd i timmer och var en långhuskyrka. Efter en kraftig om- och tillbyggnad 1683 omvandlades den till en spånklädd korskyrka. Från början hade kyrkan en fristående klockstapel, men enligt uppgift fick den omkring 1730 ett kyrktorn, troligen i väster. En predikstol inskaffades 1691 och en altarpuppats skänktes till kyr-

kan 1701. Den bestod bland annat av snidade träfigurer och vridna kolonner. Det finns inga uppgifter om vem eller vilka som tillverkat predikstol och altartavla. På 1870-talet genomgick kyrkans interiör en omvandling och fick då bland annat en öppen bänkindelning. Den 6 augusti 1881 brann Kroppa kyrka ner till grunden till följd av ett åsknedslag. Åtskilliga inventarier kunde dock räddas, som till exempel delar av altaruppsats och predikstol, samtliga ljuskronor, kyrksilver, altarring och kammarorgeln från 1858.

Den nuvarande kyrkan uppfördes efter ritningar av arkitekt Carl Lundmark, Örebro och invigdes den 16 november 1884 av biskop Rundgren. Västläktaren byggdes i samband med att en ny orgel installerades 1901. År 1918 genomfördes en renovering av kyrkan då bland annat de gamla epitafierna konserverades och placerades i kyrkorummet. Dessa omändringar gjordes efter ritningar av Bror Almqvist.

Under 1959-60 utfördes större arbeten i kyrkans interiör efter arbetshandlingar av arkitekt Einar Lundberg, Rättvik. Undergolv av betong byttes mot trägolv och under bänkkvarteren lades korkmattor, väggarna klädde med skivor. Orgeln byggdes om av Harald Lindgren, Göteborg och fick då 22 stämmor mot tidigare 15. Läktaren i väster byggdes till och försågs med läktarunderbyggnader som bland annat innehåller toaletter och brudkammare. Koret byggdes ut och bänkar togs bort i norra respektive södra korsarmen. Sakristian byggdes ut mot norr och dess ingång flyttades från östra sidan till den norra. Oljeeldning installerades och en intilliggande förrådsbyggnad blev värmecentral. Interiören ommålades efter färgsättning av konstnärinnan Dagmar Lodén, Leksand, som själv målade predikstolen. En större invändig renovering skedde 1996 då bland annat den ursprungliga färgsättningen delvis återskapades och en ny linoleummatta lades i bänkkvarteren.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KROPPA KYRKA från 1884, är liksom Nykroppa samhälle, resultat av bergshanteringen som startade i området kring medeltidens slut. Begravningsplatsen, som togs i bruk under 1640-talet, har under flera omgångar utvidgats och innehåller idag flera tydliga "årsringar". Kyrkan är en av mycket få kyrkor i landet som är uppförda med murverk av slaggsten. Exteriören är stram med nygotiska och nyklassiserande stildrag i en eklektisk blandning. Även interiören karakteriseras av nyklassiserande och nygotiska stildrag samt av 1900-talets renoveringar då bland annat fragment av äldre inventarier placerades på väggarna och koret utvidgades. Tredingstakets blå lasyrmålning och bänkarnas färgsättning härrör från en tidstypisk renovering från 1996.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans välbevarade exteriör präglad av byggnadstidens eklektiska ideal med en blandning av nygotik och nyklassicism
- kyrkans unika murverk av slaggsten
- interiörens huvudsakliga prägel av ursprunglig karaktär
- ursprungliga inventarier som predikstol, altarring och bänkinredning utgör betydelsefulla inslag i kyrkorummets arkitektur
- inventarier från den äldre kyrkan visar på platsens kontinuitet
- gravstenar speglar traktens betydelse inom bergshanteringen

LESJÖFORS KYRKA

Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Rämmens socken ligger i östra Värmland och utgör en del av Bergslagen. Sockennamnet kan komma av finskans "räme" vilket betyder myrmark, men är troligen efter Näsrämshyttan, som i dagligt tal kallas Rämmen. Den kuperade skogs- och sjörika trakten expanderade i samband med att ett antal hyttprivilegier gavs hit under 1640-talet. I området mellan sjöarna Näsrämen och Bosjön anlades år 1646 Näsrämshyttan. Produktionen, och området, expanderade men likt så många andra upphörde verksamheten i slutet av 1800-talet. Vid den gamla hyttan i Rämmen finns fortfarande rester av bergslagsbyn som växte fram här kring 1700-talets första hälft med hyttruin, arbetarbostäder och bruksherrgård. Esaias Tegnér kom till Rämmens herrgård som informant 1797. Han gifte sig senare med dottern i huset och kom på så sätt att bli delägare av bruket.

År 1675 utfärdades privilegier även för ett hammarbruk vilket kom att ligga i Lesjöfors, några kilometer söder om Rämmens kyrka. Bruket i Lesjöfors kom att bli ett av de mer betydande i landet, med bland annat en av landets tidigaste lancashiresmedjor. Mora –Vänerns järnväg, en del av Inlandsbanan, öppnades för

trafik genom samhället 1889. Bruket inköptes 1923 av Gerard De Geer, en färgstark och dominerande person som i många avseenden satte sin prägel på samhällslivet i Lesjöfors, och orten kom sedan att expandera främst under 1950- och 60-talen. I Lesjöfors finns ännu idag industriell verksamhet, driven av en utländsk koncern.

Rämmens kapellförsamling bildades genom utbrytning från Gåsborn socken år 1786. Brukspatron Christopher Myhrman dy skänkte en udde i sjön Näsrämen där kyrka och prästgård uppfördes 1787. Detta innebar att det gamla sockencentrat försköts från hyttområdet till området kring kyrkan där bland annat skola och sockenstuga uppfördes. I slutet av 1800-talet försköts sockencentrat igen sedan Inlandsbanan drogs söder om kyrkcentrat och järnvägsstationen uppfördes i Lesjöfors. Rämmen blev eget pastorat 1879 och Gåsborn blev dess annexförsamling 1962. En ny kyrka uppfördes i Lesjöfors 1971.

Lesjöfors kyrka är belägen i den västra delen av Lesjöfors samhälle, ca 6 km söder om moderkyrkan, Rämmen. Bebyggelsen kring kyrkan utmed Parkgatan och Piltorpsgatan är varierande med bl a villor från egna hemsepoken. Nord och nordväst om kyrkobyggnaden breder begravningsplatsen ut sig. Längre västerut tar en skogsbevuxen terräng vid.

Marken närmast kyrkan utgörs av gräsmattor och grusade gångar. Planen framför kyrkporten i söder är belagd med singelgrus. Strax intill tar en naturtomt vid. Ett järnräcke med järngrind avgränsar kyrkans tomt mot Kyrkogatan. Norr om kyrkobyggnaden och begravningsplatsen finns pastorsexpeditionen inrymd i en souterrängvilla uppförd på 1960-talet.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården, nord och nordväst om kyrkan, har en slutande terräng. Urnlunden har anlagts i en mindre dalsänka bevuxen med björk- och tallskog och får därigenom en naturlig begränsning i väster. Villabebyggelse och vägar omger urlunden åt övriga håll. I öster mot vägen finns ett svartmålat järnstaket och i söder och norr en låg stenmur. I sänkans östra del står ett större träkors och väster därom finns en liten träbrygga över en konstruerad bäckfåra som mynnar ut i en damm med fontän. På begravningsplatsens norra del står en fristående klockstapel av trä.

I dalsänkan har iordningställt öppna gräsbelagda ytor på en naturmarkyta. Man har också planterat enstaka rosenbuskar. Trädbeståndet utgörs av björkar och tallar, men även gran förekommer. De få gångstråken är grusade och i sänkan finns plattgångar.

Urnlunden upptas av en stor del orörd mark. De liggande gravvårdarna följer mjukt sänkans slutningar och är placerade i linjer orienterade i väst-östlig riktning. Strax norr om kapellkyrkan finns Gerard De Gers familjegrav som består av en låg sarkofag framför ett större stenblock med skriftplatta.

Kyrkan, som är uppförd i trä, består av rektangulärt långhus med rakt avslutat kor i öster. En större sakristia är vidbyggd utmed norra långsidan i anslutning till koret. Ingång sker i sydväst via ett vidbyggt vindfång. Ytterväggarna är brädfodrade och rödmålade under ett brant, valmat sadeltak med plåttäckning. Under kyrkan finns en souterrängvåning som nyttjas som samlingslokal. Souterrängvåningens sockel är klädd med svarta skifferplattor.

Fasaden är klädd med falurödfärgad lockpanel. Väggarerna genombryts av stickbågiga tvåluftsfönster med vita fönsteromfattningar. Det branta, valmade sadeltaket är täckt med falsad kopparplåt med förskjutna skarvar. Sakristians tak är lägre än kyrkorummets och i dess nordöstra hörn finns en plåtklädd skorsten. Långhusets taknock pryds av en vindflöjel med årtal 1971 och ett konsekrationsskors markerar koret. Byggnaden har en inklädd takfot som vitmålat och försetts med infällda lysrör. Regnvattensystemet utgörs av fotrännor och stuprör. Kyrkporten består av en pardörr med överljus. Utsidan är klädd med teak i ett rombformat mönster. Till kyrkporten leder en betongtrappa belagd med granit. Sakristian har en separat ingång i väster

och i norr finns en ingång till källaren.

Kyrkorummet, som kan liknas vid ett uppochnedvänt skepp, har en rektangulär plan med ett rakt avslutat kor mot öster. Det finns ingen tydlig markering mellan långhus och kor. Kyrkorummet har trägolv och blottade timmerväggar under ett tredingstak, uppbyggt av dominerande limträstolar. Rummets inventarier är samtliga utförda i furu och bildar tillsammans med de blottade timmerväggarna en väl sammansatt helhet. Koret domineras av en större textil altarpnydnad.

Korets inventarier i form av altare, altarring, dopfont, predikstol, och kororgel är samtliga utförda av furu i ett modernt formspråk. På korväggen ovanför altaret hänger en textil altarpnydnad utformad av konstnär Alma Hådell, Leksand. Altarpnydnaden är utförd i gröna, blå, vita och vinröda nyanser. Altarringen bildas genom sammankopplade knäfallsbänkar med brun skinnklädsel. På var sida om altaret är vägglampetter i mässing för levande ljus placerade. Predikstolen är, liksom dopfonten, placerad till höger om altaret för att ge plats åt kororgeln på vänster sida. Kororgeln har tio stämmor. Den är konstruerad av orgelbyggare Gunnar Carlsson, Borlänge och byggd av Aug. Laukhuff i Weikersheim, Västtyskland.

Kyrkorummets västra del är möblerat med kopplade lösa stolar, placerade i två kvarter med en mittgång. Stolarna är tillverkade av bok och har orange tygsits. Från taket nedpendlas fyra mässingskronor med bruntonade glaskupor. Till kyrkans inventarier hör även en väggfast psalmboksförvaring och en ambo i fur märkt med årtal 2001.

Kyrkorummets golv är belagt med lackade brädor och väggarna är klädda med brunbetsade väggstockar. Orangemålade limträbjälkar bär upp taket och delar in långväggarna. Mellan limträbalkarna sitter stickbågiga tvåluftsfönster med blyspröjs. På var sida om altaret finns långsmala fönster som ger ljus till koret. Fönstren har luckor vars insidor är försedda med speglar som kan reflektera ljus mot altaret. Tredingstaket är täckt med panel.

I väster finns en läktare som avgränsas mot kyrkorummet dels genom en mellanvägg klädd med stockpanel dels genom ett räcke av spjälor. Läktaren är möblerad med lösa rottingstolar. Ett fönster i det valmade taket förser läktaren med ljus. Här finns för 1970-talet typiska väggfasta armaturer i vit plast med trekantig eller rund form. Vid koret finns mot norr en dörr till den vidbyggda sakristian.

Ett glasat väggparti med blyspröjs och grönt antikglas skiljer av kyrkorummet från foajén. I anslutning till foajén finns ett samtalsrum, som avgränsas mot kyrko

rummet med en vikvägg i fura. En trappa från foajén leder upp till läktaren och en trappa leder ner till samlingslokalerna i källarvåningen.

Byggnadshistorik

Lesjöfors stångjärnshammare etablerades under 1600-talets andra hälft i en förut obebodd trakt vid Lesjöälven. Verksamheten växte och efter 1800-talets slut, då en del av Inlandsbanan öppnades för trafik och järnvägsstationen uppfördes i Lesjöfors, genomgick samhället sin mest expansiva utveckling. Församlingskyrkan i Rämmen var belägen ca 6 km norr om det nya samhälle som växte fram. Kyrkan i Lesjöfors uppfördes först 1971 efter ritningar av arkitekt Åke Sjöman, Leksand. Baron Gerard De Geer, ägare till bruket, framstår som en av de främsta initiativtagarna till byggandet av kyrkan. Redan vid utformandet av en begravningsplats i Lesjöfors på 1960-talet fanns det långtgående planer på att en kyrka skulle uppföras i anslutning. Urngravgården och kyrkplatsen utformades av trädgårdsarkitekt Samuel Kaldén 1961. 1964 invigdes urnlundan.

Kyrkobyggnaden har inte genomgått några omfattande förändringar sedan uppförandet. Den största förändringen skedde 1987 då den provisoriska elorgeln på läktaren ersattes med en kororgel och predikstolen flyttades från vänster sida till höger sida om altaret. Ett antal stolar plockades bort för att ge plats åt predikstolen.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

LESJÖFORS KYRKA, uppförd 1971 i trä, ansluter med sina faluröda träfasader till värmländsk byggnadstradition. Takets beläggning med kopparplåt samt den med mörk skiffer inklädda souterrängvåningen ger byggnaden tyngd och karaktär. Kyrkobyggnaden framstår som modern men med historiserande drag. I anslutning till kyrkobyggnaden finns en mindre skogsparksliknande begravningsplats.

Kyrkorummet kan liknas vid ett uppochnedvänt skepp och har en välbevarad interiör från tidigt 1970-tal. Timmerklädda väggar och detaljer med orange färgsättning, som limträbalkar och stolsinredning, ger rummet särskild karaktär. Altare, altarring, dopfont, predikstol och senare tillkommen kororgel utförda i fur med ett modernt formspråk skapar en fin helhet. Den tidstypiska altartextilen bidrar till helhetsgestaltningen av kyrkorummet.

Kyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- byggnaden har betydelse som historisk symbol och tidsdokument i Lesjöfors bruksamhälle
- interiörens så gott som oförändrade 1970-talsprägel

NORDMARKS KYRKA

Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Nordmarks socken utgör en smal dalgångsbygd längs Nordmarksälven (Letälven) med glest spridd bebyggelse i omgivande skogsmarker. Socknens tätort är Nordmark som, tillsammans med Persberg, utgör en av den mellansvenska bergslagsbygdens äldsta gruvorter med en järnmalsmbrytning som återgår till 1300-talet. Invid gruvfältet anlades redan under medeltiden två hyttor, Nordmarkshyttan och Haborshyttan för förädling av malm till tackjärn. Från 1600-talets mitt pågick brytningen året om i fyra olika gruvhål med Storgruvan som den äldsta och mest givande. Befolkningsökningen gav underlag för egen församling och 1731 invigdes Nordmarks kyrka, uppförd av byggmästaren Johan Junger, Filipstad. Bebyggelsen växte i omfattning dels kring kyrkan dels på själva gruvfältet. Boningshus blandades med verksbyggnader och de olika samhällsfunktionerna blev alltfler. Förutom förtätningen av bostadshusen och verksbyggnader fanns i gruvbyn kring sekelskiftet 1900 kvarn, såg, garveri, bryggeri, gästgiveri, järnvägsstation, skola och flera folkrörelselokaler. Som administrativt och industriellt sockencentrum påverkade Nordmark den omgivande bygden på många sätt. Tillsammans med Persberg har Nordmark varit av utomordentlig stor betydelse för Värmlands indu-

striutveckling och har utgjort förutsättning för västra Bergslagens tackjärnsproduktion under århundraden.

Området uppvisar en komplex bild vari ingår ett sällsynt stort antal bevarade gruv lämningar, anläggningar och verksamhetsanknuten bebyggelse, som på ett osedvanligt tydligt sätt belyser sambandet mellan arbetsplats och boplats. I den för länet typiska korsformiga träkyrkan och bildandet av en egen bruksförsamling ges en föreställning om järnets förmåga att bryta bygd. Området Nordmark-Taberg är ett av kulturmiljövärden utvalt riksintresse K 12.

Kyrkomiljön ligger med kyrka och äldre kyrkogård söder om byvägen och med en nyare kyrkogårdsdel norr om den samma. Framför kyrkan finns en stor grusplan med församlingshus i väster. En klockstapel står mitt för kyrkans huvudingång i väster sammanbyggd med stenmuren. Klockstapeln tillkom samtidigt som kyrkan och är i faluröd träpanel med klockformigt tak. Strax norr om stapeln ligger ett vitputsat bårhus som numera används som förråd liksom ett gammalt kyrkstall i söder.

Kyrkoanläggningen

Begravningsplatsen var till en början oinhägnad och försågs med stenmur vid 1750-talets slut. Kyrkogården har

därefter utvidgats vid tre tillfällen; 1817 öster om kyrkan, 1860 söderut och 1910 norr om byvägen. På den sista avsatsen mot söder finns ett utrymme för urngravar. Begravningsplatsen renoverades 1957 då ett större antal grusgravar såddes igen och gångvägar asfalterades. Äldsta delen är anlagd på plan mark liksom hela den utvidgning som lades på norra sidan landsvägen. 1860 års utvidgning i söder ligger på ett lägre plan och sluttar starkt ned åt söder bildande avsatser. Trappor i sten kantade av järnräcken leder ned till varje avsats. Båda kyrkogårdsdelarna är rektangulära till formen och den senaste delen orienterad i östväst. En stenmur kringgärdar kyrkogården runt kyrkan utom längs den södra gränsen och utvidgningen på andra sidan vägen. I norr tangerar muren kyrkobyggnaden. Alla gångvägar är asfalterade, raka och bildar i stort sett ett rutnätsmönster. Plattgångar finns på urngravsområdet och på 1910 års utvidgning. Närmare 30-talet grusgravar är bevarade och ligger spridda på den äldre delen av kyrkogården. De äldsta gravvårdarna återfinns på ursprunglig plats nära kyrkan. Hit hör bl a en i täljsten över stiftaren av Nordmarks fattigskola, Per Norder. En högrest gravvård i sten över bruksägaren J C Ahlund (1808-1841) omgiven av järnstaket finns intill muren sydväst om kyrkan.

Kyrkan har en korsformad plan med ett tresidigt avslutat korparti i öster. Öster om koret finns en vidbyggd sakristia och framför de västra, södra och norra korsarmsgavlarna finns vidbyggda vapenhus. Fasaderna är klädda med rödfärgad panel under ett brant, valmat sadeltak med spåntäckning. Regnvattensystemet är av svartmålad plånyl. Väggarna genombryts av rundbågeformade fönster med vitmålade omfattningar med trekantssavslut. Dörrarna är vitmålade och har snedställt listverk. Kyrkobyggnaden vilar på en naturstenssocken. Huvudentrén i väster har en stor stenhäll framför dörren. Vid den södra korsarmens västra vägg finns en källarnedgång. Den är inbyggd med falurödmålad panel och täckt med ett litet sadeltak med spånor. Framför vapenhusens entréer ligger stenhällar som trappor i två nivåer. Dörren i söder är en blinddörr. Klocktornet är fristående och placerat väster om kyrkan.

Kyrkorummets är korsformat med läktare i väster. Entré sker via vidbyggda vapenhus i väster, söder och norr. Koret är placerat i öster, något förhöjt och tresidigt avslutat med fönster i de avfasade väggpartierna. Sakristian är vidbyggd koret i öster och nås via en dörr bakom altarpuppansatsen. Långhus och kor har golv av oljat trä i mittgång och tvärgångar. Äldre golv är bevarat i bänkkvarteren. Väggarna är klädda med brunrosa målad panel, med liggande bröstning upp till fönstrens nedre kant och däröver stående panel. Fönstren är högt placerade och rundbågeformade med gråblå bågar i en brunråmålad omfattning. De har mångspröjsverk och antikglas. En profilerad brunmarmorerad takfots-

list sitter under en utkragad takfot under ett relativt djupt välvt tunnvalv av trä. Taket är målat beigebrunt. I koret finns listverk som dekor samt en strålande triangel på östväggen. Träbjälkar sitter som dragstag, två i öster, två i norr, två i söder samt en i väster. Dessa är marmorerade i brunt. Kyrkorummets dörrar har tre ljusa beigebruna fyllningar med brunrå omfattning och ramverk. I golvet i kyrkans mitt finns en gravhäll, gjuten av tackjärn.

Av den fasta inredningen från 1700-talet återstår idag altarpuppansats och predikstol. Altarpuppansatsen är utförd i en rik rokokostil av för Värmland ovanligt slag. Upphovsmannen är okänd men den målades 1767 av Carl Hjulström från Lindesberg. Altaret är bågformat med snedställda kanter av trä och inklätt med masonit. Altarringen är halvcirkelformad och avslutas med pelare som bär upp två svarvade urnor. Predikstolen är utförd i provinsial barockstil, tillverkad 1758-59 av bildhuggaren Isac Schullström. Den är placerad vid det nordöstra korshörnet och rikt dekorerad med akantusornament och lövverk. Korgen är åttkantigt bruten och på den, samt på trappans fyllningar, finns skulpturer av apostlarna. Trappan nås via portal med överstycke. Till predikstolen hör även en rikt dekorerad baldakin.

Kyrkorummets bänkar bildar åtta kvarter. De har dörrar och är vägganslutna. Bänkarna har ett grönt stänkmålat ramverk med marmorerade fyllningar. Insidorna är målade gröngula. Två skulpturer av Moses och Aron står placerade på podier vid första bänkradens gavlar. De är tillverkade av bildhuggaren Isac Schullström. Läktaren i väster bärs upp av kolonner och har ett något utkragat mittparti. Dess orgel är utförd med fasad i klassicerande stil och tillkom 1880. I korets södra parti finns en medeltida dopfont av täljsten i två delar. Den är mycket väl bibehållen med endast några smärre skador och har enligt traditionen stått i en medeltida kyrka vid Kalhyttan.

Byggnadshistorik

Kyrkan i Nordmarks bergslagsbygd uppfördes 1727-31. Under det fortsatta 1700-talet vidbyggdes en sakristia i öster samt vapenhus framför de västra, södra och norra korsarmsgavlarna. Kyrkans planform har därefter förändrats i marginell omfattning. Kyrkan uppfördes av trä såsom korskyrka i liggtimmer efter ritning och under ledning av byggmästare Johan Junger, med biträde av snickarmästaren Olof Holmstedt i Filipstad. Kyrkans fönster, var och ett med 48 blyinfattade rutor, skänktes av olika sockenbor. Vid sin invigning var kyrkan långt ifrån färdig. Den välvdes och fick innertak först 1740. Sakristian byggdes 1744 och de tre vapenhusen 1760. Bänkinredningen stod klar 1766. Följande år överenskom kyrkorådet med målaren Carl Hjulström från Lindesberg om målning av kyrkans inre. Det bestämdes att taket skulle vitmålas med tunna moln och över al-

taret en sol med förgyllda upplysta strålar. Takutskottet, taklist och ytan ovan fönstren försågs med marmoreringsmålari. Bänkar, altare och altarring gavs en marmorering behandling lika kolmårds marmor. År 1759 framkom ett förslag om att bygga läktare, framför allt för att vinna plats åt Uddeholmsbolagets tjänstefolk. Läktaren förverkligades först 1796, med en trapp placerad på den norra sidan utanför kyrkan. 1875 flyttades trappen in i kyrkorummet.

Större renoveringar har genomförts i kyrkan 1875, 1938 och 1986. Den första av dessa renoveringar avlägsnade flera av 1700-talsrummets detaljer och karaktär. Bänkdörrar och de blyinfattade fönstren plockades bort. Kyrkorummet målades om i nya kulörer. Restaureringen 1938, som leddes av arkitekt Einar Lundberg från Stockholm, syftade till att återföra kyrkan till dess 1700-talsutseende. Ett nytt inslag var dock förkortningen av västväggen genom uppsättande av en mellanvägg, så att uppgången till läktaren kom att ligga utanför det egentliga kyrkorummet. Genom denna förändring vann man plats för ett omklädningsrum. Bevarade gamla bänkdörrar återinsattes och nya tillverkades efter dem från före 1875. Kyrkans målning blev även den i huvudsak densamma som före 1875. Renoveringen 1986 omfattade bl a att delar av golvet i kyrkorummet utbyttes, några bänkrader togs bort längst bak i kyrkorummet och att toalett installerades.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NORDMARKS KYRKA ingår i en bergslagsmiljö med ett sällsynt stort antal bevarade gruv lämningar, anläggningar och verksamhetsanknuten bebyggelse, som på ett osedvanligt tydligt sätt belyser de äldre gruvorternas uttalade samband mellan arbetsplats och boplat. Nordmark utgör en miljö av riksintresse för kulturmiljövården. Kyrkan och dess närmiljö med klockstapel, bårhus, f d kyrkstall och modernare församlingshem, liksom bildandet av en egen bruksförsamling, ger en föreställning om järnets förmåga att bryta bygd. Den korsformiga 1700-tals kyrkan i trä, är välbevarad och en god representant för barockens träkyrkobyggnadskultur i Värmland. Fasaden är, ovanligt för timmerkyrkorna i stiftet, klädd med stående falurödfärgad panel. Kyrkans interiör har många kvaliteter och en väl sammanhållen utformning efter en konsekvent genomförd restaurering 1938 ledd av arkitekt Einar Lundberg. Av den äldre inredningen märks främst en rikt snidad predikstol av bildhuggaren Isac Schullström och en av okänd mästare skapad altaruppsats i rokokostil av för Värmland ovanligt slag.

Kyrkorummet har en bänkinredning och kvartersindelning som utgör ett betydelsefullt inslag i rummets helhet. Nyare inslag i kyrkan har väl anpassats till helhetskaraktären.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, med dess föga förändrade exteriör är en god representant för det värmländska träkyrkobyggnadskulturen under perioden
- interiörens huvudsakliga prägel av byggnadstidens stilideal, vilken är resultatet av en helhetsgestaltande renovering 1938
- kyrkans bevarade 1700-talsinredning; predikstolen i provinsiell barockstil och altaruppsatsen i rik rokokostil
- kyrkorummets bänkinredning och kvartersindelning
- klockstapelns betydelse för kyrkomiljöns karaktär och funktion som stiglucka

RÄMMENS KYRKA

Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljö

Rämmens socken ligger i östra Värmland och utgör en del av Bergslagen. Sockennamnet kan komma av finskans "räme" vilket betyder myrmark, men är troligen efter Näsrämshyttan, som i dagligt tal kallas Rämmen. Den kuperade skogs- och sjörika trakten expanderade i samband med att ett antal hyttprivilegier gavs hit under 1640-talet. I området mellan sjöarna Näsrämen och Bosjön anlades år 1646 Näsrämshyttan. Produktionen, och området, expanderade men likt så många andra upphörde verksamheten i slutet av 1800-talet. Vid den gamla hyttan i Rämmen finns fortfarande rester av bergslagsbyn som växte fram här kring 1700-talets första hälft med hyttruin, arbetarbostäder och bruksherrgård. Esaias Tegnér kom till Rämmens herrgård som informant 1797. Han gifte sig senare med dottern i huset och kom på så sätt att bli delägare av bruket. År 1675 utfärdades privilegier även för ett hammarbruk vilket kom att ligga i Lesjöfors, några kilometer söder om Rämmens kyrka. Bruket i Lesjöfors blev ett av de mer betydande i landet, med bland annat en av landets tidigaste lancashiresmedjorna. Mora –Vänerns järnväg, en del av Inlandsbanan, öppnades för trafik genom samhället 1889. Bruket inköptes 1923 av Gerard De Geer och orten expanderade under tiden för andra

världskriget. Bandylaget i Lesjöfors, Bandybaronerna, har nått stora framgångar. I Lesjöfors finns ännu idag industriell verksamhet, driven av en utländsk koncern.

Rämmens kapellförsamling bildades genom utbrytning från Gåsborn socken år 1786. Brukspatron Christopher Myhrman d y skänkte en udde i sjön Näsrämen där kyrka och prästgård uppfördes 1787. Detta innebar att det gamla sockencentrat försköts från hyttområdet till området kring kyrkan där bland annat skola och sockenstuga uppfördes. I slutet av 1800-talet försköts sockencentrat igen sedan Inlandsbanan drogs söder om kyrkcentrat och järnvägsstation uppfördes i Lesjöfors. Rämmen blev eget pastorat 1879 och Gåsborn blev dess annexförsamling 1962. En ny kyrka uppfördes i Lesjöfors 1971, men kyrkan i Rämmen är fortfarande den "riktiga" kyrkan för de flesta Lesjöforsborna.

I anläggningen ingår förutom kyrkan och sockenstuga också två rödmålade träbyggnader som en gång var kyrkstallar samt bårhus. Dessa tre rödfärgade byggnader ligger utanför kyrkogårdsmuren i nordväst. Ett nytt bårhus tillkom på 1950-talet, strax utanför kyrkogårdsmuren i nordväst.

Kyrkoanläggning

Kyrkogården togs i bruk något år efter att kyrkan stod

klar. Dess äldsta del ligger runt byggnaden och har varit föremål för ett flertal mindre utvidgningar i etapper under 1700- 1800-talen. Vid sekelskiftet 1900, åren 1929 och 1949 har dokumenterade utvidgningar skett norr om kyrkan. Nära sjösidan i nordost står ett större träkors som markerar platsen för en urnlund. Den senaste utvidgningen skedde mot norr 1992-93 och innehåller såväl kist- som urngravar.

Kyrkan och de äldre delarna av kyrkogården ligger på en udde i sjön Näsrämnen. De nyare delarna fortsätter norrut, upp mot prästgården. Dess avlånga och i det närmaste halvcirkelformade omfång mot söder orienterar sig i nord-nordostlig riktning. Hela den äldre delen runt kyrkan ligger på högre mark än utvidgningarna i norr som ligger plant. Närmast kyrkan sluttar marken ned i mjukt böljande terrasser åt alla håll men framförallt i norr. En kraftig slänt följer hela kyrkogården ned mot sjökanten. Den nyaste delen saknar mot norr avgränsning och övergår i prästgårdstomten. Gården, gles bebyggelse och väg återfinns i nordväst och i övriga väderstreck bildar Näsrämnen naturlig avgränsning. Gångvägarna är grusbelagda och huvudgångarna tämligen breda. Plattgångar förekommer på den näst yngsta delen.

Ett stort antal grusgravar finns bevarade, merparten av dem inhägnas av stenramar. Ett av kyrkogårdens kvarvarande två järnstaket kringgärdar den Myhrmanska familjegraven som är en av de äldsta på kyrkogården. Här vilar bland andra kyrkans donatorer Christopher Myhrman d ä, död 1775, och dennes son Christopher d y, död 1811. Den äldre delen runt kyrkan har undgått omfattande renoveringar. Därigenom har en stor del av den gamla karaktären bevarats med omväxlande utformning av gravvårdarna. Kyrkogården ger i övrigt ett samlat intryck med många grusgravar och ett väl utnyttjande av begravningsmark främst söder om kyrkan. Allmänningarna har förlorat sin ursprungliga karaktär.

Kyrkobygganden är timrad och har en korsformad plan med utbyggd sakristia i öster och västtorn. Hela byggnaden är klädd med rundade rödtjärade spånor. Ingång sker genom tornet och på den norra korsarmsgaveln via rundbågade portar målade i grönt. Kopplade rundbågade fönster är målade i gulvitt och försedda med träspröjs och antikfärgat glas. Även foder kring portar och panelens underkant är målade i gulvitt. Utsvängda sadeltak är valmade över gavelspetsarna och lagda med småhugget skiffer från Grythyttan. Takutsprånget är träinklätt och målat i ljusblått medan taktassar är målade i gräddvitt. Även västtornet, som enligt professor C G Brunius ritningar formgavs i fornnordisk stil har små takfall och tvärliggande sadeltak med spetsiga, brunmålade ljudluckor. Takfallen är lagda med skiffer och tornet kröns av en förgylld tupp stående på en kula.

Vita runda urtavlor finns åt respektive väderstreck.

Kyrkorummet är korsformat med rakt avslutat kor i öster och läktare i väster. I södra korsarmens ände finns ett tidigare vapenhus som nu fungerar som ett litet bönekapell. Mittgång och kor har stavparkett och väggarna är klädda med en gulbeige bröstning av liggande slätpanel, ovanför detta en slätpanel av stående brädor målade i gråvitt. Fönster är rundbågade av trä med gröntonat glas. Trätaket är ljust målat och välvt. Predikstol och femsidigt bruten altarring från 1898 med listförsedda speglar och stiliserat blommönster, är målade i gulgrått och guld. Altaret är av trä med fyllningar och skiva av kalksten. Altartavlan i form av en triptyk, är målade av Simon Sörman 1946. Motivet "Kallad av Gud" visar i mittbilden Jesu dop med Den Helige Andes budskap till Kristus. Till vänster om denna finns Abrahams uttåg från Haran och till höger Pauli omvändelse på vägen till Damaskus. Dominerande färger är orange, blågrönt, rött och brunt. De förhöjda, slutna bänkkvarteren från 1946 är målade i gulgråa toner och ansluter mot yttervägg. Väsläktaren är försedd med speglar likt altarring och predikstol. Orgelfasaden från 1890-talet är målade i grått och guld i nyklassicistisk stil. På östväggen i södra korsarmen hänger den gamla altartavlan, en kopia av Rubens original i Antwerpens domkyrka.

TILLÄGG TILL BESKRIVNINGEN se historiken nedan.

Byggnadshistorik

Bruksägarna vid Rämnen anhöll 1775 om tillstånd att få uppföra egen kyrka. Kyrkan uppfördes 1781-86 som salkyrka med torn, och den brädfodrades 1791. Några år senare uppfördes korsarmarna. År 1851 revs det gamla tornet och ett nytt västtorn uppfördes efter ritningar av professor C. G. Brunius. Tornet hade rik utsmyckning i fornnordisk stil. Ett tornur tillkom 1868.

År 1899 genomfördes en renovering efter handlingar av arkitekt Georg R Ringström, Stockholm, byggmästare var A Engborn, Grythyttan. Det exteriöra arbetet innebar bland annat nya väggspånor, listverk och vissa lövsågsdetaljer, samt tillkomst av ett nytt taklag och att taket lades med skiffer. Tornets rika utsmyckning skalades delvis av och förenklades. Ett nytt, dekormålat innertak sattes upp, golv och väggar reparerades och nya öppna bänkar sattes in. Ändringsarbeten genomfördes på orgelläktare, predikstol och altare. Målningsarbetet genomfördes av målarmästaren Hedin, Grythyttan och förgyllningen av dekorationsmålaren Berg, Stockholm.

År 1946 skedde en invändig renovering efter förslag av arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. Nya slutna bänkar monterades, antikglas insattes i fönstren och hela interiören ommålades, inklusive taket där dekormåleriet övermålades. Belysning installerades och orgeln byggdes om. Koret gjordes större och golvet belades med bokparkett. Ny altartavla i form av en triptyk av Simon Sörman

”Kallad av Gud” skänktes till kyrkan av disponent Christian Storzjohann med fru. Golvet sluttades mot vapenhuset och nytt brädgolv lades i bänkkvarteren. Vapenhuset i söder gjordes om till böne- och skrudkammare genom att dörren mot väster togs bort och rummet försågs med ett litet altare och skåp. Vindfång gjordes i klocktornets vapenhus genom en ny vägg. Nya kopplade fönster insattes. Ett nytt altare tillkom i koret.

År 1956 fick kyrkans exteriör sin nuvarande utformning, också efter förslag av arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. Tornet byggdes om och kläddes likt övriga fasader och tak med spånor och skiffer. Lövsågeriarbeten från 1800-talets slut togs bort, nya smala foder kring portar och fönster sattes på. Trappan vid sakristian göts om och lades med skifferhällar. Nya portar insattes och elektrisk klockringning infördes. 1987 renoverades fasaden på nytt genom ommålning. Fasadens oljefärg togs bort och istället påfördes rödtjära. Dessutom reparerades sockelputsen, tornluckor och skiffertaket sågs över.

Mellan åren 2004-2006 genomgick kyrkan en omfattande renovering och restaurering. Utvändigt ommålades kyrkan med slamfärg och fönstren målades med linoljefärg, kulör lika befintlig. Takutsprång och tassar målades med linoljefärg i grått. Invändigt skedde en mer omfattande omdaning med en helt ny färgsättning, läktarunderbyggnad med WC och brudkammare, nytt vär-

mesystem och nya eldragningar. Uret i klocktornet byttes och ny textilförvaring ordnades i södra korsarmens västra del. Det framskrapade figurativt målade taket låg till grund för den nya färgsättningen av kyrkorummet där väggarna målades i två ljusst gråa nyanser medan bänkar, predikstol, altarring, läktarbarriär och pilastrar gavs främst blåa, gula och röda nyanser. Den s.k. bönekammaren i södra korsarmen behölls med den gamla färgsättningen. Arbetet skedde efter program av arkitekt Karl Karlsen, Sunne.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

RÄMMENS timrade **KYRKA** från 1781 är nära förknippad med bruksetableringen och befolkningsökningen i området under 1600- och 1700-talen. Kyrkans grundplan från 1700-talets slut har idag en fasad som framför allt återspeglar 1950-talets restaureringssideologi där man sökte återskapa en fasad från 1700-talet. Tornbyggnaden, uppförd 1851 efter ritningar av C G Brunius i fornnordisk stil med en rikt utsmyckad fasad, har sedan en renovering på 1950-talet en betydligt enklare utformning och dekor. Kyrkorummet uppvisar, likt exteriören, flera årssringar med inslag från tre århundraden; 1700-talets plan i korsform, 1800-talet i predikstol, altarring, läktare och orgelfasad i nyklassicistisk stil, samt 1946 års historiserande renovering med slutna bänkar och gulgrå färgsättning. Ett modernt och dominerande inslag från den sistnämnda restaureringen är altartavla utförd av konstnären Simon Sörman samt stavparkett i mittgång och kor.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård och intilliggande sockenstuga utgör en samlad miljö och är en symbol för bygdens expansion under 1700-talet
- den slutna och mot långväggar och gavlar anslutna bänkinredningen
- 1946 års historiserande renovering ger kyrkorummet en 1700-talskaraktär
- predikstol, läktarbröstning, altarring och orgelfasad är hållna i en nyklassicistisk stil
- altartavla, i form av triptyk, utförd av Simon Sörman
- påkostade och speciellt utformade gravvårdar över bland andra den Myhrmanska släkten

SKAVNÄSETS KAPELL Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Persberg ligger ca en mil norr om Filipstad vid en vik av sjön Yngen och tillhör de äldsta och för järnhanteringen i Värmland mest betydelsefulla gruv- och hyttorterna med rötter i den medeltida bergshanteringen. Själva gruvområdet är huvudsakligen beläget på Persbergshalvön. Gruvorna brukar indelas i två huvudfält, Högbergsfältet i öster och Odalfältet i väster. Järnmalmsbrytningen i Persberg pågick till 1980. Anriktningsverket drivs fortfarande av Gåsgruvan Kalcit. Landskapsbilden i Persberg avspeglar kombinationen mellan bergsbruk och jordbruk. Den bitvis välbevarade bebyggelsen i Persberg speglar tydligt ortens historiska utveckling från förindustriell gruvort till dagens moderna samhälle och bär vittnesbörd om Sveriges betydelsefulla roll som järnproducent. Miljön är rik på upplevelser i kulturhistoriskt hänseende, men även ur botanisk och geologisk synvinkel. I samband med att verksamheten, befolkningen och bebyggelsen växte ökade behovet av en kyrkogård i Persberg. Vid bl a biskop Agardhs visitation av området 1852 påtalades gruvfältets perifera läge i förhållande till Filipstad. Begravningsplatsen anlades 1860 på en högsträckt utskjutande udde i sjön Yngens norra del, kallad Skavnäset, i anslutning till Högbergsfältet. I gruvbolagets regi

uppfördes på 1940-talet ett begravningskapell som på 1950-talet tillsammans med begravningsplatsen övergick i svenska kyrkans försorg i Färnebo församling.

I anslutning till kapellet finns en mindre parkeringsplats. Den nyttjas även av de besökare som skall till det närliggande naturreservatet på Högbergsfältet. På andra sidan av den grusade planen finns en personalbyggnad och vid kyrkogårdens nordvästra hörn ligger en redskapsbod som tidigare fungerade som likbod. På en kulle några hundra meter sydväst om begravningsplatsen är en fristående klockstapel belägen.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är till omfånget liten och utformad som en rektangel. Den ligger orienterad i nordväst-sydöst på en backsluttning ned mot sjön Yngen. En stenvägg med öppningar i båda kortsidor omger platsen som gränsar till blandskog åt alla håll. I norr går dessutom en väg fram till och förbi kapellet. Vegetationsmässigt ger området inget planerat intryck. Med relativt gamla och stora björkar och lindträd ger begravningsplatsen intryck av att vara utsparat från en tidigare skogsbevuxen markyta. Endast ett tujaträd i den norra delen är ditplanterat. Området har i övrigt gräsbeklädda ytor. Gångarna är belagda med skarngrus och följer ett strikt regelmässigt mönster. Utspridda inom begravnings-

platsens nordvästra halva ligger 16 grusgravar av vilka en inhägnas av järnstaket medan övriga har stenramar. I avsaknad av monumentala och särskiljande gravvårdar präglas begravningsplatsen av enkelhet och anspråkslös utformning. Vid sydöstra hörnet av kyrkogården har en minneslund anlagts.

Kapellet i trä utgörs av en liten rektangulär byggnad med kor i öster och vidbyggt vindfång mot väster. Fasaderna är panelade och målade i falurött. De kröns av ett utskjutande brant valmat sadeltak. I väggarna finns inga fönsteröppningar. Taket bärs upp av järnbalkar sammanfogade med runda stockar vid varje hörn av byggnaden. Balkarna vilar på fundament i betong. Taket har en öppen utskjutande takfot och är belagt med shingelpapp. Den originella takkonstruktionen gör att byggnaden liknar ett vändbrott. Regnvattensystemet består av vita hängrännor och stuprör. Fasaderna är klädda med stående faluröd slätpanel. Vindfånget är klätt med vitmålad slätpanel. Ett mindre sadeltak över vindfånget kröns av ett kors på kula utformat i trä. Kapellets pardörr är klädd med gul diagonalställd panel. I takfallet vid koret finns ett stort gjutjärnsfönster med spröjs som förser rummet med ljus. En sittbänk omgärdar byggnaden och får skydd under det utskjutande taket. Sittbänken är byggd av fasspontpanel som vitmålets.

Kyrkorummet består av ett litet rektangulärt långhus med rakt avslutat kor i öster. Rummets ljusa interiör präglas av en omfattande renovering som skedde 1991-92. Det valmade tredingstaket och väggarna är klädda med träpaneler. Väggens nedre del har en bröstning av omålad fasspontpanel och övre delen är klädd med slätpanel som målats vit. Väggar och tak delas in i av lister målade i grått. Även de tvärgående hanbjälkarna i taket är gråmålade. Kyrkorummets golv är belagt med lackade furubrädor. Vid korväggen står ett enkelt utformat rektangulärt altare med svart marmorskiva. Ovanför altaret sitter ett förgyllt latinskt träkors. Framför altaret finns en knäfallsbänk i bok med blått tyg. Dopfunten, som är gjord av en stock som lackats, är placerad söder om altaret. Dopskålen är av gjutet tenn. På var sida i koret är två gustavianska psalmnummertavlor i trä fästade. Koret får ljus genom ett stort takfönster utfört i gjutjärn. Långhuset är möblerat med kopplade lösa stolar i bok med blå tygsits. Stolarna är placerade i två kvarter med en mittgång. Mittgången är belagd med blå nålfiltsmatta. Över mittgången hänger ljuskronor i metall. Vid den bakre väggen är en liten orgel placerad.

Byggnadshistorik

I samband med att Persberg växte ökade behovet av ett gravkapell, inte minst med tanke på att avståndet till Filipstad var ca en mil. Arkitekt Einar Lundberg besökte Persberg 1930 för att ge församlingen konsultation och upprätta ett program för ett gravkapell på den sedan 1860 befintliga begravningsplatsen. Lundbergs

förslag blev att lägga kapellet utanför kyrkogårdsmuren, på gruvbolagets mark norr om kyrkogården med huvudfasaden vänd mot kyrkogården. Lundberg föreslog vidare en träbyggnad på sten- eller betonggrund. Den befintliga byggnaden vid kyrkogårdens nordvästra hörn kunde byggas om till likbod. Kapellet uppfördes 1943-44 efter Lundbergs idéer. Det kunde uppföras tack vare en insamling av medel genomförd av Kyrkliga syföreningen i Persberg samt medfinansiering från Persbergs gruvbolag. Två snickare från Horrsjön anlätades för byggnadsarbetena, Aron Nord och Karl Knutsson. Från början hade kapellet enbart ett golv belagt med skarngrus. För kistan fanns ett gjutet fundament. Taket var belagt med tjärpapp. Kapellet användes företrädesvis för begravingar och kom senare att möbleras med kyrkbänkar.

Den fristående klockstapeln, som är belägen några hundra meter sydväst om begravningsplatsen, uppfördes 1929 av Persbergs gruvbolag. Den kom att invigas på nyårsaftonen. Gruvbolaget ägde klockstapel fram till 1969 då den skänktes till kyrkan.

Vid en omfattande interiör renovering 1991-92 lades ett trägolv in och kapellet fick sin nuvarande inredning. Kyrkporten med rombmönster byttes ut. 1997 tillkom kyrkogårdsförvaltningens personalbyggnad mittemot kapellet.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SKAVNÄSETS KAPELL som uppfördes 1943-44 ligger placerat vid en kyrkogård anlagd 1860 vid sjön Yngens norra del i anslutning till naturreservatet Högbergsfältet i miljön Persberg, utpekad som riksintresseområde för kulturmiljövården. Kapellet, med faluröda fasader, har för uppförandetiden tidstypiskt materialval som kombinerats med äldre lokal byggnadstradition. Särprägel ger byggnadens konstruktion vars modell är inspirerad av vändbrott i Bergslagen. Kapellsalen präglas interiört av en ljus färgsättning tillkommen under 1990-talet och ett stort takfönster vid koret. Kyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagens 4 kap 3§ men omfattas av 13§ genom att den är belägen vid kyrkogården. Miljön vid Persberg är utpekad som riksintresseområde för kulturmiljövården och Högbergsfältet är ett naturreservat och omfattas därför av miljöbalkens 7 resp 3 kap.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapellet och begravningsplatsen utgör en samlad miljö och ingår i ett riksintresseområde för kulturmiljövården
- kapellet originella byggnadskonstruktion
- den stora och framträdande klockstapeln från 1929

TRONS KAPELL

Filipstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Staden Filipstad ligger inom Färnebo socken i Värm-lands östra del, i en sjörik och skogig, kuperad hög-landsbygd. Staden är belägen öster om Färnsjön, mellan Lersjön och sjön Daglösen. Mellan dessa sjöar, mitt i sta- den, rinner Skillerälven. Filipstad grundades 1611 och är uppkallad efter Karl IX:s son Karl Filip. I århundra- den har den utgjort marknadsplats för bergslagsbygden men här har också betydande industriell produktion skett. Järn, bläck, knäckebröd och Nils Ferlin är nyckel- ord som sammanfattar stadens rika industri- och per- sonhistoria. Svåra bränder har härjat trästaden vid flera tillfällen. Efter en ödeläggande brand 1694 fråntogs Fi- lipstad sina stadsrättigheter och borgerskapet beordra- des flytta till Kristinehamn. Efter nya bränder 1760 och 1775 vände utvecklingen och man återfick stadsprivi- legierna 1863. Vid mitten av 1800-talet var Filipstad en av det svenska inlandets mera betydande städer. Un- der seklets andra hälft etablerades här mekaniska verk- städer, vagnfabrik, tobaksfabrik, bläcktillverkning och senare dagars dominerande industri, knäckebrödstill- verkningen vid Wasabröd. Kvarteren mellan Hötorget och Stortorget utmed Skillerälven var stadens tidigaste centrum. Hötorget fick en representativ prägel med rådhus och förnäma borgares och ämbetsmäns gårdar.

Det var enligt uppgift också platsen för den första kyr- kan. Strax intill låg den vattendrivna tullkvarnen, en av stadens största inkomstkällor.

Nära Daglösens sjöstrand ligger kyrkan uppförd 1779- 1785 av murarmästarna J G Reincke och G Westman. Den är ett utmärkt exempel på den gustavianska tidens byggnadskonst med interiört altare och predikstol i klassicerande stil av den kände arkitekten Jean Eric Rehn. På kyrkogården märks framför allt de många dekorativa järnstaketerna och gravvårdarna över trak- tens bergsmän. Bergmästargården, söder om kyrkan, med reslig mangårdsbyggnad från 1776 utgjorde ända till 1940 bostad för bergmästaren i Filipstads bergslag. Skillerälven ger tätorten en särskild identitet med kyr- kan som välkänd profil och siluett i stadsbilden.

Kyrkoanläggningen

Filipstads östra kyrkogård, på östra stranden av sjön Daglösen, anlades när den nya stenkyrkan byggdes ef- ter stadsbranden på 1770-talet. Kyrkogården invigdes 1776 har utvidgats vid fyra tillfällen; 1930 utökades den med ett kvadratisk område söder om den ur- sprungliga delen, 1950 ytterligare väster om denna ut- vidgning, 1962 med en långsmal sträcka i öster och år 1974 i söder. En tjänstebostad från 1897 med ett senare tillbyggt kontorsannex ligger norr om kyrkogården. På

kyrkogårdens krön uppfördes John Ericssons mausoleum 1895, ritat av arkitekt Yngve Rasmussen i nationalromantisk stil. Allmänningar förekommer på de tre äldsta områdena. Urngravsområden har iordningställts dels väster om mausoleet nära sjön, dels närmast söder om den år 1981 inrättade minneslunden samt även på 1974 års utvidgning. Genom de olika utvidgningarna har begravningsplatsen fått en långsmal och oregelbunden utformning orienterad i nordsydlig riktning. Hela kyrkogården karakteriseras i stort av kuperad terräng med terrasser på sluttningen ned mot sjön i väster och utplaning söderut. Iögonfallande är emellertid den ursprungliga delen, anlagd på en kulle i norr och starkt terrasserad nedför dess sluttningar. Kyrkogården ligger öppen mot Daglösen i väster och i norr finns järnstaket mot parkeringsplats. I öster formar björkar ridå mot väg och bebyggelse och i söder ligger naturmark. En fogad låg stenvmur av liggande stenhällar med planteringsarrangemang i mitten avskiljer 1947 års del från den övriga kyrkogården.

De nära 950 grusgravarna, av vilka övervägande delen har stenramar och endast ett tiotal järnstaket, utgör ett karakteristiskt inslag på kyrkogården och upptar i stort sett hela den äldre delen. Åtskilliga höga och individuellt utformade gravvårdar präglar i övrigt den gamla delen. Ett relativt stort parti främst på 1930 års utvidgning upptas ännu av allmänning och har den gamla karaktären bevarad. Norr om Trons kapell och framför entrén breder en stor stenbelagd yta ut sig likt ett torg. Torget, eller mötesplatsen, är belagd med smågatsten och granitplintar i ett rutmönster. Platsen omgärdas av en låg skifferstensmur och har möblerats med träbänkar. En fristående klockstapel finns vid det nordöstra hörnet. Stapeln har en stomme av betongstolpar som bär upp ett flackt sadeltak belagt med koppar. Framför krematoriedelen i söder finns en större asfalterad yta som omgärdas av en skiffermur. Den s.k. ekonomigården kan nås dels genom en asfalterad bilväg dels genom en trappa från öster. Framför kapellets glasade korparti står två stora pilträ.

Kapellet, som inrymmer både kyrkorum och krematorium, är uppfört i sten och har en rektangulär form. Över en relativt låg byggnadskropp med platt tak höjer sig ett mittparti med kopparklätt pulpettak. Mittdelen rymmer kyrkorummet. Byggnaden har en horisontal effekt som bryts av den fristående klockstapeln med stark vertikal verkan. Fasaderna är vitputsade. I en souterängvåning, med entré från söder, ligger krematoriedelen. Kapellets sockel är klädd med granit och fasaden utgörs av vitputsad betong. Byggnadens platta takfall är belagda med papp och takfoten har markerats med en smal kant av kopparklätt. Pulpettaket över kyrkorummet är belagt med falsad kopparklätt. Även krematoriets skorsten är kopparklädd. I den södra fasaden sker ljusinsläppen genom smala vertikala fönsterband med

glasbetong. Mot sjön i väster skjuter väggen med det glasade korpartiet upp och kröns av ett latinskt kors i koppar. Korpartiets fönsterbåge är klädd med kopparklätt. Entrédörren är av brun aluminium och dörrömfattningen är klädd med mörkt skiffer. Framför entrén finns en bred trappa av granit.

Kyrkorummets kor är placerat mitt för västra långsidan. Mittpartiet har en hög och öppen takkonstruktion som visar det branta pulpettaket medan de betydligt lägre och mer dunkla delarna på var sida har plana tak. Kyrkorummets golv är belagt med rektangulära plattor av kalksten. Även golvsockeln är utförd i kalksten. Vid salens mitt finns en kistkatafalk vars kant är klädd med kalksten som delvis räfflats. Väggarna är vitmålade. I kyrkorummets lägre delar är taken av vitmålad betong och konstruktionen bärs upp av betongpelare. Mittskeppets tak är målat beige. Spår efter betongformarna ger struktur åt de släta ytorna. I de lägre delarna är två bänkkvarter placerade och utmed rummets östra del löper en förbindelsegång mellan de anslutande rummen. Bänkarna som är tillverkade vid Bröderna Färnqvists möbelfabrik är utförda i furu och försedda med tygsits. Runt bänkkvarteren finns väggarmaturen i form av ljusramper med vita rektangulära kuber. Några lösa stolar med snörflätade sitsar är placerade utmed rummets södra vägg.

Kyrkorummet har en modernistisk prägel med stora rena murytor och en sparsmakad inredning. Rummet har en medveten ljusgestaltning genom att ett stort glasat korparti i väster ger ett effektivt ljusinsläpp. Framför korväggens glasparti står ett rektangulärt altare. Det är utfört i kalksten med polerad yta och räfflade kanter. Altaret pryds av två altarljusstakar och ett altarkrucifix i sterlingsilver med bergskristall och rubininfattningar. Ovanför altaret hänger en färgsprakande altarprydnad i krackelerat glas och keramik av konstnären Vilmund de Meyere, Stockholm, 1963. I koret står också en flyttbar psalmnummertavla utförd i furu och spånskiva. Rummets östra vägg pryds av en stor textil utförd av konstnär Kerstin Ekengren, Järvsö, 1974. Textilen består av tre delar som alla symboliserar det eviga livet. I anslutning till kyrkorummet ligger orgelrum, sakristia, kranshall, väntrum och entré. Orgeln är tillverkad av Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstaden, Luleå, 1963. I souterrängvåningen finns visningsrum och krematoriets lokaler.

Byggnadshistorik

Innan Trons kapell uppfördes på östra kyrkogården i Filipstad 1963 användes det gamla bårhuset från 1877 på västra kyrkogården som gudstjänstlokal och gravkapell vid mindre förrättningar.

Redan vid slutet av 1930-talet började filipstadsborna utreda möjligheterna att uppföra ett krematorium. Planeringen för ett kapell pågick intensivt 1948 då bl a arkitekt Kurt von Schmalensee, Norrköping och arkitekt Erik Lundgren, Falun, besökte Filipstad med krematorieföreningens styrelse. Vid början av 1960-talet beslutar Kungliga Byggnadsstyrelsen i Stockholm att en utvidgning av östra kyrkogården i Filipstad är möjlig enligt trädgårdskonsulent Edvard Jacobson förslag. Anläggandet av den då nya riksvägen mot Nykroppa hade den senaste tiden försenat utvidgningen. Arkitekt

Åke Porne, Stockholm, hade redan 1959 upprättat ritningar för krematoriebyggnaden. Sommaren 1962 tog byggandet fart med Byggnads AB Uno Jansson som huvudentreprenör. Trons kapell invigdes i början av november 1963.

Trons kapell har efter uppförandet endast genomgått mindre förändringar. 1980 skedde en renovering av krematoriet efter ritningar och beskrivning av Kjell Nyqvist, Bjerking ingenjörbyrå AB. 1987 försågs entrén med en ny aluminiumdörr.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

TRONS KAPELL med krematorium, placerat på Filipstads östra kyrkogård, är uppfört i betong 1963 och har som helhet en modernistisk prägel. Den vitputsade byggnaden med flackt tak är typiskt för funktionalismens byggande. Kyrkorummets sparsmakade utsmyckning gör att inventarier, som altare, katafalk, bänkar, väggarmaturer och dörrar, utförda i samma medvetet moderna och enkla utformning som kapellet som helhet, är betydelsefulla för gestaltningen av rummet. En medveten ljusgestaltning med ett stort korfönster i väster och en effektiv altarprydnad i glas och keramik, skapad av konstnären Vilmund de Meyere, utgör dominerande inslag. Trons kapell är skyddat enligt kulturminneslagens 4 kap. 13 §.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapellets exteriör är ett tydligt exempel på modernismens kyrkobyggande från tidigt 1960-tal
- interiörens sammanhållna modernistiska prägel med medveten ljusgestaltning och sparsmakad, enkel inredning

FORSHAGA KYRKA

Forshaga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

I Forshaga socken, norr om Karlstad, möts det nord-svenska inlandet och slättlandet vid Vänern. Socknen utgörs av delvis tätbebyggda odlingsområden med omgivande skogsområden. Klarälven delar samhället i två huvuddelar, i väster Forshaga och i öster Skived. I området fanns redan under medeltiden ett antal hemman och bybildningar som tillhörde Grava socken. Klarälvens vattenkraft användes tidigt till sågar och kvarnar, och genom vidareutvecklingar bidrog den till den industriella utvecklingen i området, särskilt under 1800-talets slut. År 1870 anlades ett av Värmlands första träsliperier i Forshaga. Några år senare byggdes träsliperiet om till sulfatfabrik, vilket senare ombyggdes till sulfitfabrik. Anläggningen omfattade även ett pappersbruk; Tetra Pak, som under 1900-talets senare del var en av landets ledande kartongfabriker. Dragningen av järnvägen kring sekelskiftet 1800-1900 bidrog ytterligare till samhällets utveckling. Forshaga blev municipalsamhälle år 1907 och år 1944 omvandlades municipalsamhället till köping. Forshaga kapellförsamling bildades 1908 och 1919 avsåndrades den från moderförsamlingen Grava. Ulleruds kommun sammanlades 1974 med Forshaga till en kommun, som idag har ca 11 500 invånare.

Kyrkan ligger på västra sidan om Klarälven. I norr finns en stor parkeringsplats och väster om kyrkan ligger den på 1920-talet uppförda prästgården. Söder om kyrkan ligger ett antal byggnader med anknytning till kyrkogårdens skötsel, bland annat gravkapell, personalbyggnad, bårhus och ett församlingshem ritat av arkitekt Jerk Alton 1978.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården tillkom samtidigt som kyrkan år 1920 då en mindre del i sydöst togs i bruk. Huvuddelen av begravningsplatsen invigdes följande år. Utvidgningar har skett österut 1940 och mot norr 1972. På begravningsplatsens äldsta delar har urngravsområden iordningställt i nordöst, respektive norr. En urnlund har anlagts i nordväst på 1940 års utvidgning. Allmänningarna som sedan slutet av 1960-talet används till urngravar och familjegravar, låg strax nordöst och sydöst om kyrkan. Begravningsplatsens äldsta del som omger kyrkan ligger på plan mark och är rektangulär till formen. Den centrala delen av 1940 års utvidgning har karaktär av skogskyrkogård. Den är kuperad och består av en högre del i norr och en lägre i söder, i vars västra ände det finns en liten damm. 1972 års utvidgning i norr är helt plan och fyrkantig. Kyrkogården har sin största sträckning i östvästlig riktning. En stenmur omger kyrkogårdens äldre delar med undantag av området i sydöst,

som gränsar mot ett skogsparti. Även den yngsta delen omges av stenvmur, dock inte mot öster. Kyrkogården avgränsas i norr av en parkeringsplats samt en björkdunge, i öster och sydöst av ovannämnda skogsområde, i söder av bebyggelse och i väster av landsväg och kyrkans förvaltningsbyggnader. Alla gånger är asfalterade och plattgångar förekommer i kvarteren. Endast en handfull grusgravar finns på kyrkogården.

Kyrkan från 1920 utgörs av ett putsat rektangulärt långhus med smalare och lägre, rakt avslutat korparti i öster samt vidbyggt torn i väster. En sakristia är vidbyggd norr om koret. Ingång sker genom tornets bottenvåning i väster. Den vita putsade fasaden, som genom strävpelare får en vertikal resning, bryts upp av småspröjsade, rundbågade fönster. De är brunmålade med klart glas. Ett brant sadeltak är lagt med svart glaserat taktegel och tornets spira är klätt med tjarade stickor. Grunden är gjord av huggen natursten med en mot putsen ojämn anslutning. Långhusets gavelspetsar är klädda med brunmålade lockpanel. Takfoten är träinklädd och brunmålade. Koret har i öster en gavelspets som är klädd med brun lockpanel och är försedd med ett litet rektangulärt fönster. Ingång till sakristian på korets norra sida sker via en rektangulär dörr mot väster.

Tornet är fyrkantigt och har i hörnen mot långhusets västgavel runda utbyggnader i två våningar. Ingång sker via en rektangulär brunmålade dubbdörr. Porten sitter i en rundbågeformad profilerad granitinfattning vars överstycke har reliefmönster med symboliska motiv. Ovan finns parställda rektangulära fönster i en något indragen nisch. Järnsiffror i fasaden anger nybyggnadsåret 1920. Under den kraftigt utskjutande takfoten av trä finns ett rundbågigt fönster. Tornet övergår sedan i en träinklädd överbyggnad med två rektangulära ljudluckor åt respektive håll. Tornet avslutas av en spånklädd spira som kröns av ett cirkelkors av metall.

Kyrkorummets enskeppigt och har ett smalare, lägre kor i öster som avskiljs från långhuset av en spetsbågig triumfbåge. Det treklöverformade taket är klätt med slätpanel och målat i ljus grågrönt. Takfoten är rikt profilerad och bemålade. Taktassar är målade i grått, lila och rosa. I taket finns skurna och bemålade bjälkar samt dragband. De putsade väggarna har en gråblå bröstning och en gulaktig bottenfärg med målningar på valvbågen mellan koret och långhuset, på långhusets östvägg och i fönsternischer. Motiven utgörs, förutom av ett allseende öga ovanför triumfbågen och en duva ovanför dopfunten, av olika slags ornamentik. Fönstrens träbågar är gråmålade och försedda med blyspröjs och färgat antikglas. Öppna bänkar som ansluter mot ytterväggarna är fördelade i två kvarter. Bänkarna är strålaserade i blått, med infälld rödbrun stående pärlspontpanel i ryggen och tidstypiska rektangulära gavlar försedda med två fyllningar. Golvet i kor och mittgång utgörs av mönsterlagt rött tegel och i bänkkvarteren

ligger lackat trägolv.

Till koret leder tre trappsteg av hyvlad kalksten med profilerad framkant. Ett svart smidesräcke med blomdekor finns på var sida om trappan. Väggarna är putsade och försedda med ljusblå bröstning och gråvit överdel. Taket är brutet som ett tredingstak och målat i blått. Altare är gjort av trä och marmorerat i blått, grått och rosa. Altaruppsats tillhörde fram till 1919 Grava kyrka som då skänkte den till Forshaga. Uppsatsen i provinsiell barockstil är enligt uppgift tillverkad av Bengt Svensson, Kristinehamn år 1696. Bildhuggaren hann dock avlida innan uppsatsen var färdig varför den färdigställdes genom änkans försorg av en annan bildhuggare. Den tvådelade uppsatsen är försedd med tavlor av lågt skuren relief och kröns av en mansfigur stående på en jordglob vilket symboliserar Gud Fader som jorden härskare. Dominerade färger är rött, brunt, vitt, grönt, svart och guld. Altarringen är femsidigt bruten, grindförsedd och ansluter mot östväggen. Mellan brunmarmorade pelare har den liggande spegelfyllningar med gallerverk över. Dominerade färger är olika bruna nyanser, blått och förgyllningar. Överliggare och knäfall är klädda med blå sammet. På korets södra sida står en ambo, målade i brunt och rött. Söder om koret står ett modernt litet orange träaltare med marmorerad skiva samt en åttkantig dopfont ritad av Bror Almqvist. Skålen, som bärs upp av fyra ben stående på en åttkantig bas, har ett åttkantigt lock. Ovanför dopfonten finns en duva målade i putsen. Predikstolen är åttkantig och härrör från byggnadstiden. Den har spegelfyllningar med skurna fält ovanför med geometriska mönster, förgyllda lister och druvklasar under korgen. Över kyrkorummets mittgång hänger två stora svarta smideskronor och på respektive långsida finns smideslampetter. I kyrkorummets finns även en flygel och en ljusbärare.

Läktare i väster bärs upp av fyra brunmålade kolonner. Läktarbarriären, är på mitten utskjutande med snedställda sidor och har fyllningar mellan kolonner. Läktarbarriären är betsad i olika bruna toner och har ett gallerverk av trä överst. Orgel tillverkades 1920 av EA Setterqvist & son, Örebro. Orgelfasaden är brunmarmorerad och försedd med förgyllda dekorationer i barockinspirerad stil. På läktarens västvägg finns ett ovalt spröjsat fönster och en rektangulär dörr på var sida om orgeln. Dörrarna leder till trappa respektive torn. Läktarunderbyggnad från 1970 består av "lådor" av laserad slätpanel på var sida om mittgången. I söder finns utrymme för klädavhängning och förråd, och i norr textiltförvaring och elcentral.

Byggnadshistorik

1908 bildades Forshaga kapellförsamling. Behovet av egen kyrkogård växte i takt med att befolkningen ökade och man önskade också en egen kyrka. Efter många och långdragna diskussioner upplät Forshaga Sulfitt AB

1918 en tomt där kyrkan skulle placeras. Samtidigt som Forshaga kapellförsamling avsköndrades från moderförsamlingen i Grava år 1919, gavs också tillstånd från Byggnadsstyrelsen om tillstånd för kyrkans uppförande. Kyrkan uppfördes 1919-21 efter ritningar av arkitekten Bror Almqvist. Under 1920 avbröts uppförandet efter diverse ekonomiska svårigheter men arbetet återupptogs och kyrkan invigdes den 20 mars 1921 av biskop J A Eklund. Dekormålningen utfördes av konstnär Yngve Lundström (1885-1961), Stockholm.

Fönsterglasat byttes 1937 från vanligt glas till blyinfattat antikglas. Den tidigare värmeanläggningen med kol byttes mot ny eluppvärmning 1947 och den tidigare kolkällaren under koret gjordes om till toalett och förråd. En dopplats iordningställdes 1955. Yttertakets enkupiga lertegel, ersattes 1957 av ett svart, matt falstegel. Kyrkan restaureras 1970 efter förslag av arkitekt Göran Lindell, Karlstad. Två bänkar togs bort bak i kyrkan och bänkarna glesades ut. Väggarna målades invändigt med en alkydfärg (dekormåleriet i kor och fönsternischer sparades). Dopfunten flyttades till korets högra sida. Duvan på väggen där dopfunten tidigare stod, övermålades och plattformen vid dopplatsen togs bort och ersattes av tegel. I vapenhusets södra del installerades en toalett. Nya armaturer insattes i kyrkorummet. I sakristian ordnades med textilförvaring. Exteriören putsades med terrasitputs, torntaket tjarades och utvändiga snickerier ommålades. Återinvigning skedde den 31 maj 1970.

1992 kompletterades läktarunderbyggnad med textilförvaring och andra förrådsutrymmen efter förslag av Bror Jonssons arkitektkontor, Karlstad. Omfattande interiöra arbetet gjordes 1995 då bland annat alkydfärgen togs bort och det äldre måleriet togs fram på väggarna. Dopfunten placerades åter vid dopplatsen och äldre lampetter återinsattes. Arbetet utfördes efter förslag av arkitekt Karl Karlsen.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Den putsade **STENKYRKAN** i **FORSHAGA** från 1921 utgör tillsammans med kyrkogård, bårhus, församlingshus och prästgård ett kyrkcentrum i samhället. Kyrkan, som i huvudsak är oförändrad sedan byggnadstiden, är uppförd efter traditionella förebilder i en historiserande stil. Innertaketets treklövervalv och avsmalnande kor går tillbaka till medeltida förebilder. Kyrkorummet, som anpassats till en altarpupsats från 1600-talets slut, har en enhetlig och välbevarad inredning samt flera lösa inventarier ritade av en av dåtidens stora kyrkoarkitekter. Interiören karakteriseras av omsorgsfull, traditionsanknuten gestaltning och flera av arkitektens kännemärken finns här såväl i helheten som i detaljer. Interiören är ett viktigt dokument över byggnadstidens ideal genom att ursprunglig färgsättning och inredning är bevarad. Konstnärligt utfört dekormåleri på väggar och i tak är gjorda av en vid den här tiden mycket anlitad konstnär, Yngve Lundström, Stockholm. Kyrkogården karaktäriseras av högvuxna häckar på kyrkogårdens äldre del och den markanta skillnaden mellan den ursprungliga delen av kyrkogården och 1940 års utvidgning både topografiskt och utformningsmässigt.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård, prästgård och församlingshem bildar en väl sammanhållen miljö i samhället
- kyrkan är, trots vissa förändringar, en god representant för en betydande kyrkoarkitekts verk och sin tids syn på kyrkobyggnadskonst
- kyrkan har såväl i helhet som i detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning

NEDRE ULLERUDS KYRKA

Forshaga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Nedre Ulleruds medeltida socknen genomskärs diagonalt av Klarälven och karaktäriseras av dess dalgångsbygder kring nedre Klarälven med anslutande sjösystem. Vid Dejefors finns Klarälvens största fall (11,5 meter) med känt laxfiske redan på 1100-talet. Nedre Ullerud har en typisk industrihistoria och dess enda tätort är bruksorten Deje.

Tack vare de många vattenfallen etablerades redan på 1620-talet de första bruken i socken; Mölnbacka, Kvarntorp och Dömlé. År 1752 privilegierades Värmlands "första och största Salusåg" vid Dejefallet och skogen kom att få allt större betydelse i området. Under senare delen av 1880-talet ersattes järnbruken av trämassfabriker, bland annat i Dejefors. Bergslagsbanan drogs fram 1876 och fick station i Deje. En sulfatfabrik anlades i början av 1900-talet, detta bidrog till ortens framväxt. År 1974 slogs Övre och Nedre Ulleruds kommuner samman med Forshaga kommun. Idag har de stora fabrikena lagt ner och de boende har sin utkomst utanför orten.

I anslutning till kyrkan finns bårhus från 1955-56, församlingshem från 1957-58, en ekonomi- och perso-

nalbyggnad från 1980-talet. Pastorsexpeditionen finns inne i Deje. Prästgården, som ligger några kilometer från kyrkan, är sedan några år privatägd.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården tros härröra från 1200-talets mitt då den äldsta kyrkan uppfördes här. I samband med kyrkobygget i slutet av 1750-talet utvidgades den gamla kyrkogården runt kyrkan mot öster. Där hade redan klockstapeln uppförts år 1742. Först 1942 skedde en utvidgning mot norr. En urnlund är anlagd på dess nordöstra del. Den gamla allmänningen sydöst om kyrkan används från 1943 till familjegravar. Begravningsplatsen moderniserades vid mitten av 1970-talet, då de flesta familjegravarnas stenramar och häckar borttogs och grusbeläggningar ersattes med gräs. En minneslund tillkom 1989.

Den norra delen av kyrkogården är helt plan. Den har en oregelbunden form genom den naturliga gränsen mot Klarälven i öster och söder och en skogsdunge i nordost. En allé bildar gräns i nordväst mot naturmark. Samtliga gångar är grusbelagda. Öster om kyrkan återfinns kyrkogårdens fyra bevarade grusgravar. En av dem är den Geijerska familjegraven, omgärdad med ett järnstaket. På samma område står spritt ett 10-tal gravkors av gjutjärn. Bevarade smidda järnkors finns upp-

ställda på kyrkogårdens södra del vid älvkanten. Det äldsta bär årtalet 1603 – och förmodas vara bland de äldsta bevarade järnkorsen i Värmland.

Klockstapeln uppfördes 1742 av byggmästare Olof Jonsson i Sandviken, Frykeruds socken. Klockstapeln är fyrkantigt med uppåt avsmalnande form och klockformat tak. Den är uppförd i timmer och helt klädd i tjärade spånor. Rektangulära, svarta ljudöppningar med två luckor finns åt de fyra väderstrecken. En gammal rektangulär, svartmålad port finns åt sydväst. Lillklockan från 1697 är tillverkad av klockgjutaren Guder. Storklockan göts 1926 hos KG Bergholtz & co, Stockholm.

Kyrkan utgörs av en murad och putsad korskyrka. Dess västra korsarm är längst. Kyrkan har snedställda hörn mot korsmitten och ett tresidigt avslutat kor med vidbyggd sakristia i öster. Kyrkan saknar torn och de brutna takfallen är lagda med ärgad skivplåt av koppar. De vitputsade väggarna har kvastad puts med konturer efter naturstenarna. Fasaden bryts upp av högt sittande, rundbågeformade fönster. De spröjsade fönstren av gjutjärn är målade i engelskt rött och är i spröjskryssen dekorerade med en blomma. Rundbågiga portar finns på respektive korsarmsgavel i väster, norr och söder, samt på sakristians södra vägg. På västra gaveln finns ett ovalt, liggande fönster på var sida om porten. På södra och norra korsarmsgavlarna finns två rundbågiga fönster. Dubbelporten i väster är försedd med tre fyllningar per dörrblad och ett glasat parti med överljus. En stentrappa med fyra steg är på kyrkväggen kompletterad med svarta smidesräcken. Mot norr och söder består porten av ett dörrblad med mönstrad panel, likaså dörren till sakristian som har fiskbensmönster. Alla dörrblad är svartmålade. Sockeln är gråmålad och försedd med gjutna rektangulära ventiler.

Kyrkorummet är korsformat och täcks av ett flackt trä-tunnvalv med målningar från 1920. Bottenfärgen har en rosa ton och därpå finns figurativt måleri som i korvalvet utgörs av en sittande Kristusbild omgiven av två tillbedjande änglar. I korsmitten finns fyra änglar och på de avsneddade takhörnen finns de fyra evangelisterna. Under respektive takmålning, i de snedställda väggarnas fönster, finns mindre glasmålningar med respektive evangelists symbol. De putsade väggarna är avfärgade i vitt. Väggarna bryts upp av rundbågeformade, grönmålade fönster försedda med blyspröjs och färgat antikglas. Ingång sker från väster, norr och söder. Portarna mot söder och norr är stora rundbågiga och klädda med grönmålad panel. Golvet är lagt med breda brädor som betsats och lackats. Grönmarmorade, öppna bänkar bildar åtta kvarter med mittgångar och sidogångar i västra korsarmen. Det förhöjda koret i väster avskiljs med ett lågt korskränk i trä. Koret, och dess trappa med två steg, är lagda med skiffer. Korväg-

garna är putsade och målade med en brunmarmorerad bröstning och två parställda brunmarmorerade kolonner bär upp det dekorerade kortaket. Två korfönster är tillverkade 1920 hos NP Ringströms i Stockholm. Motiven utgörs i norr av en ängel med Petri nycklar, och i söder av en ängel med Pauli svärd. Söder om det vitmålade träaltaret finns ingången till sakristian. En tvådelad altaruppsats med högsmal form är från 1686 av okänd mästare, och påbyggt 1760 av bildhuggare Börje Löfman. Längst upp finns en klockhuv vars urverk och tavla flyttades till ett golvur som placerades i koret 1783. En ny urtavla tillverkades då till altaruppsatsen. En åttkantig altarring med marmorerade fyllningar i brunt och ramverk i grönt, är sammanbyggt med altaret.

I korets norra del finns predikstol och ljudtak tillverkade 1759. Fruktklasarna och de utsirade plattorna under predikstolen och sockelns fältindelning tillkom vid restaureringen 1920. I korets södra del finns en dopfont av täljsten från 1200-talets förra hälft eller mitt. På väggen finns en stenskiva insatt som dopaltare. Ovanför hänger en förgylld dopängel från 1760-talet. Den har utsträckta händer och var från början bemålad och hängde i en lina i taket. Vid dop nedsänktes ängeln som hade en skål med dopvatten i ena handen. Under korgolvet finns tre gravrum från 1700-talets slut och 1800-talets början. Nedanför koret i hörnet mellan långhusets sydöstra del och södra korsarmen, står en grönmarmorerad kororgel och ett piano.

Läktaren i väster bärs upp av fyra fyrkantspelare marmorerade i brunt och upptill försedda med förgyllda ringar. Läktarbarriären är utförd i nyklassicistisk stil med marmorerade fält och förgyllda detaljer. Orgelfasaden i barockinspirerad stil från 1900 är tillverkad av Thorsell & Eriksson. Den är grönmålad och försedd med små förgyllda änglahuvuden och överst på mittpartiet står med tre förgyllda bokstäver IHS. Under läktaren finns två skurna figurer. En ljusbärare står i norra korsarmen. I kyrkorummet hänger två begravningsvapen; i södra korsarmen finns ett vapen över "Amiralitets Capitain Johan Palmström på Holerud" (Katrineberg), 1648-1705, och i norr finns vapnet över brukspatron Lars von Nackreij, 1699-1742. Mässingskronor hänger över gångarna.

Byggnadshistorik

Arkeologiska undersökningar år 1949 och 1958 konstaterade att två tidigare stenkyrkor har legat på ungefär samma plats som nuvarande kyrka. Den äldsta av kyrkorna, som troligen var i bruk redan vid mitten av 1200-talet, var av romansk typ med kor och halvrund absid. Troligen tillbyggdes denna med ett torn under medeltidens senare del.

I början av 1600-talet ersattes den av en något större

kyrkobyggnad med tresidig koravslutning och tre murade gravrum i koret. Kyrkan var i bruk fram till 1750-talet, då den nuvarande kyrkobyggnaden stod färdig att invigas. En så kallad patronatsrätt inrättades 1778. Denna rätt, som innebar rätten att utse kyrkoherde, gavs till ägaren av Katrinebergs herresäte, översten och greven Carl Gustaf Löwenhielm. Genom patronatsrätten hade församlingen ingen rätt att välja präst, men heller ingen skyldighet att avlöna honom. Ända fram till 1927, då församlingen bildade eget pastorat, tillsattes prästerna av ägaren till Katrineberg. De senaste 50 åren av Mölnbackabolaget, som då var ägare till gården.

Den nuvarande kyrkan påbörjades 1752 av byggmästare Christian Haller. Arbetet med kyrkobygget och delar av inredningen, bland annat predikstolen, avslutades 1759. Invigning skedde den 30 september samma år av biskop Nils Lagerlöf. En läktare uppfördes för baron Löwenhielm år 1762, var är ej klarlagt. En orgel med sex stämmor skänktes till kyrkan 1789 av biskopen Daniel Herweghr. En ny orgel från Thorsell & Eriksson inskaffades år 1900.

Två omfattande renoveringar har genomförts i kyrkan; 1885 och 1920. Vid arbetena 1885 togs äldre bänkar med sluten indelning bort och ersattes av öppna bänkar. Två järnkaminer uppsattes i korsmitten vid sydvästra och nordvästra murarna. Altaruppsatsen må-

lades vit. På 1920-talet genomfördes en omfattande renovering efter program av arkitekt Bror Almquist. Bänkinredningen byttes till den nuvarande, kaminerna togs bort och kyrkan försågs med elektrisk uppvärmning. Ett korskrank uppsattes mellan kor och långhus. Innetaket försågs med nuvarande målningar, ett arbete som utfördes av målaren Yngve Lindström, Stockholm. Även korfönstrens målning tillkom efter förlaga av samme konstnär. Predikstolens tidigare grå färg togs bort och den målades i stället i en grönbå färg och figurerna förgylldes. Orgelläktaren byggdes ut i slutet av 1940-talet. Orgelns stämmor utökades och västväggen flyttades längre mot öster så utrymmen under läktaren bildades. År 1969 lades det tidigare skiffertaket om till koppar och fasaderna renoverades. År 2007 putsades fasaderna om, och fönstren renoverades.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Den medeltida kyrkplatsen i **NEDRE ULLERUD** har ett karakteristiskt läge intill Klarälven och den nuvarande korskyrkan av sten från 1750-talet är den tredje på samma plats. Exteriören är relativt välbevarad sedan uppförandet och kyrkan är en av få stenkyrkor i länet som saknar torn. Fönsterbågarna av gjutjärn ger ett särpräglat uttryck. I interiören finns flera årsringar. Den medeltida dopfunten och altaruppsatsen i provinsiell barock är hitflyttade från tidigare kyrkor och visar på platsens kontinuitet, medan predikstolen tillhör kyrkans originalinredning från 1750-talet. Det korsformade kyrkorummet är relativt mörkt och präglas av renoveringen på 1920-talet av arkitekt Bror Almquist. Då tillkom bänkinredning, korskrank och korfönster liksom takmålningar av Yngve Lundström. Väsentliga karaktärsdrag på kyrkogården är det fristående klocktornet, utformningen och placeringen av den Geijerska familjegraven samt de bevarade gamla smidda järnkorsen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka och kyrkogård utgör en samlad miljö med medeltida förankring och fungerar som historisk symbol
- exteriören är, förutom bytt takmaterial, i stort oförändrad sedan byggnadstiden.
- altaruppsatsen med ovanlig urtavla
- 1920-talets restaurering av Bror Almquist ger kyrkorummet en ganska mörk och intim karaktär
- den fristående klockstapeln från 1740-talet är en av få i länet

ÖVRE ULLERUDS KYRKA Forshaga kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Övre Ullerud ligger centralt i Värmland mellan slättbygden kring Vänern och den norra skogsbygden. Den dominerande näringen i socknen är jord- och skogsbruk. Genom socknen flyter den mäktiga Klarälven, som sedan äldsta tid varit en viktig kommunikationsled. Ullerud har ända sedan medeltiden varit känt för sitt rikliga laxfiske. Flera kloster har ägt gårdar och del i fisket runt Dejeforsen och Skivedsforsen i Klarälven. Den gamla pilgrimsleden genom Klarälvdalen till Nidaros gick förbi Övre Ullerud och sedan 1200-1300-talet har det legat en kyrka här. En dopfont i sandsten från denna tid står kvar i den nuvarande kyrkobyggnaden. Likaså finns ett bevarat gotiskt triumfkrucifix från senmedeltiden. Medeltidskyrkan byggdes ut på 1640-talet men revs för nuvarande träkyrka, som invigdes 1727. Under den första kristna tiden tillhörde Övre Ulleruds socken Kils pastorat. År 2006 bildade Övre och Nedre Ullerud en ny församling under namnet Ullerud.

Kyrkoanläggningen ligger synligt vid sidan av riksväg 62. Omgivningen utgörs av öppna åkrar och fält samt flera stora bondgårdar. Genom området slingrar sig Klarälven i en serpentinbåge. Kyrkan ligger i anslut-

ning till en grusväg och med kyrkogården utsträckt i huvudsak åt söder och väster. Sydöst om kyrkan på gamla delen av kyrkogården ligger en på 1940-talet under jord murad likbod, numera förrådsutrymme. En väg går längs kyrkogården ner mot den vitpanelade prästgården, öster om kyrkan. Väster om kyrkan finns ett falurött församlingshem och nordöst därom ligger den f d arrendatorsfastigheten med sockenmagasin och kyrkstallar, delvis inredda för personal och redskap.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är rektangulär till sin form och ligger söder och väster om kyrkan. Den ursprungliga begravningsplatsen omfattade endast ett litet område runt kyrkan. Varje utökning har måst ske västerut, då kyrkogården i norr avgränsas av en väg, i öster av prästgården och i söder av Klarälven. Utökningar har skett flera gånger under 1800- och 1900-talet. I norr på den senast tillkomna delen har en urnlund anlagts. Längst i väster finns en minneslund. Kyrkogården omgärdas på alla sidor av stenmurar, så när som på ett stycke mot älven där en slänt utgör naturlig gräns. I muren finns två äldre, smidda järngrindar. Kyrkogården karakteriseras av grustäckta gravar och gångar. I närheten av den f d likboden är ett tiotal smidda järnkors samlade som tidigare stått spridda på kyrkogården. De flesta grusgravar med omgärdade stenramar och häckar har, med

enstaka undantag, bevarats. Sydväst om kyrkan är fyra järnkors från mitten av 1800-talet uppställda. Äldsta gravvården är rest över hofkamreraren Jonas Engholm, död 1790, och står öster om kyrkan invid kyrkogårdsmuren. Här står också en minnessten rest över komminister Sven Kihlman, som ledde byggandet av den nuvarande kyrkan, och även hans grav. 50 meter sydväst om kyrkan finns en gravvård i sten med porträtrelief i koppar utförd av skulptrisen Astri Bergman-Taube. Den är rest över hemmansägare O H Larsson i Edeby, död 1926.

Kyrkan av liggtimmer med vitmålad, panelklädd fasad har korsform med vidbyggd liten sakristia i norr och ett smalt torn i väster. Kyrkans exteriör präglas av de genomgripande restaureringar som utfördes under 1800- och 1900-talen. Väggarna genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med kraftiga omfattningar. Kyrkan vilar på en granitsockel och täcks av ett korsformat sadeltak belagt med svartmålad skivplåt. Korsarmarna i norr och söder är högre än de i väster och öster. Ingång sker i väster via tornets bottenvåning samt på de norra och södra korsarmsgavlarna. Sakristian i öster har egen ingång och i det nordöstra hörnet finns en nedgång till källaren. Huvudporten i väster har kopparskodda rektangulära dörrblad i en rundbågig portal, infattad i en klassicerande omfattning med halvkolonner. Ovan porten finns ett stort lunettfönster och ett sammansatt par av rundbågiga fönsteröppningar. Högst upp finns i varje väderstreck tornluckor, utförda som blindfönster. Över tornets svartmålade svängda tak finns en vitmålad trälanternin med brunmålade rundbågiga fönsteröppningar. Överst sitter en svängd plåthuv som kröns av ett förgyllt tunt kors.

Kyrkorummets interiör är ljus och rymlig. Innertaket är högvälvt och består av korsande tunnvalv med grå taklist. Golvet är av lackat trä och väggar samt tak är klädda med vit brädpanel. Stora rundbågiga fönsteröppningar genombryter väggarna, bågarna är vitmålade och har svagt färgade glas i olika nyanser. Läktarbarriären i väster är målad i klassicistiskt utförande. Den är blågrön med förgyllda detaljer och bärs upp av åtta pelare, samt halvpelare efter ytterväggarna. Den första orgeln installerades i kyrkan 1859 och är byggd av orgelfirman Zetterqvist & Son i Örebro. Den klassicerande fasaden är krönt av en stjärnprydd, förgylld lyra. Kyrkan har sedan en renovering på 1960-talet rödlaserade enkla träbänkar, vilka är uppställda i fyra kvarter. I södra och norra korsarmen finns lösa stolar. I den norra korsarmen har en minikyrka inrymts med eget altare.

Koret, med rakt avslut, är upphöjt tre trappsteg över det övriga kyrkorummet och avgränsas från detta med ett i nationalromantisk stil utformat korskrank. Vid korskranket står två nummertavlor på svarvade trästolar, från 1700-talet. Altaruppsatsen beställdes till kyr-

kan 1740. De skulpterade figurerna är utförda av bildhuggaren Isac Schullström. Listverken kring altartavlan liksom själva altaret är tillverkat av schatullmakaren Anders Rang från Filipstad. Altaruppsatsen är utförd i en provinsiell barockstil med kraftig reliefverkan. Det centrala motivet är en skulpterad korsfästelsescen, en sk kalvariegrupp. Altaruppsatsen är marmorerad i olika färger, vissa skulpturer är förgyllda, andra försilvrade. Altaret är rektangulärt och sitter fast i altaruppsatsen. Framför finns en tresidig, rakt vinklad, altarring med gröngult vävt tyg på knäfall och överliggare. Kyrkans dopfont är medeltida och utförd i sandsten. Den står på en rund sockelplatta med inhuggna runor. Funten är tvådelad och det finns spår som visar att plattan ursprungligen har haft ett hål i mitten. Funten dateras 1200-talets början och är säkerligen tillverkad i Västergötland och tillhör de inventarier som flyttades över från den gamla kyrkan.

Predikstolen sitter i hörnet mellan norra och östra korsarmen och nås av en trappa med dörröverstycke. Den är tillverkad 1778 av bildhuggaren Eric Grund. Rokokons kännetecken framträder tydligt, men med kvardröjande överdådiga barockdrag. Runt korgen finns skulpturer av Jesus och nio av hans lärjungar. Under takbaldakinen svävar en försilvrade duva. Längst ytterkanterna hänger utskurna girlanger i den breda gesimsen. Ovan den står medaljonger med öppna, skulpterade volutbågar på vilka vilar putti med lagtavlorna. På tvärbalken i taket ovan koret hänger ett senmedeltida gotiskt krucifix med Jesus i nästan naturlig storlek. I tre av korsets ytterändar finns bildplattor med blommotiv. På den fjärde plattan, under Jesu fötter, avbildas en dödsskalle. Kyrkan har även haft ett medeltida sakramentsskåp, numera förvarat hos Statens Historiska Museum.

Byggnadshistorik

Övre Ulleruds kyrka är i mångt och mycket ett verk av den handlingskraftige prästen Sven Kihlman. År 1725 startade bygget av kyrkan. Kihlman hade själv upprättat ritningar. Han ledde bygget och förde anteckningar under arbetets gång. Det gör att vi i detalj kan följa företaget. Byggmästare var Lars Olufsson från Ölme. Kyrkan uppfördes i korsform av liggtimmer. Fönstren var rektangulära och kyrkan saknade torn. Kyrkklockorna hängde i en fristående klockstapel. Kyrkan invigdes 1727 av superintendenten i Karlstad, Joannes Stechius.

Kyrkans torn uppfördes 1796. 1827 ommålades kyrkans innertak och sakristian med vit färg, 1830 reparerades golvet, 1841 underhölls och lagades fönstren och 1843 insattes fönster i tornet. År 1843 lagades även de täljda spånen varefter de målades med rödfärg och tjära. 1867 utfördes en stor utvändigt reparation som gav kyrkan dess nuvarande utseende. Yttertakets spån lagades. De gamla fönstren byttes mot nya rundbågade

med ofärgat glas. En större orgellåtare byggdes och de rödmålade spånen på väggarnas utsida ersattes med den vitmålade brädfodringen. 1890 lades ett helt nytt golv in. Då upptäcktes två gravkammrar under korgolvet som innehöll 16 kistor. Utrymmet fylldes med sand innan det nya golvet lades in. De gamla slutna bänkkvarteren från kyrkans byggnadstid byttes år 1900 ut mot nytillverkade öppna bänkar.

Strax före kyrkans 200-årsjubileum 1927 utfördes en stor invändig upprustning. Korskranket uppfördes, interiören målades om och ett nytt orgelverk installerades. 1943 utfördes en restaurering då bl a ett nytt varmluftssystem installerades. Äldre gröna fönsterglas från 1700-talet återinsattes i korfönstren. Ett medeltida krucifix konserverades och upphängdes på norrväggen i koret.

Den senaste större restaureringen och ombyggnationen påbörjades i slutet av 1960-talet under ledning av arkitekt Carl Hampus Bergman, Stockholm. Fasaderna lagades och ommålades. Invändigt gjordes ett nytt dörrparti mellan vapenhus och kyrkorum. Under golvet installerades värmekulvertar. Golvbrädor byttes och toalett samt förrådsutrymmen inrättades i vapenhuset. Den på 1940-talet borttagna pelaren vid predikstolen, som tidigare burit upp taket, nytillverkades och sattes åter på plats. Predikstolen flyttades några meter längre ut i kyrkorummet. Bänkarna utbyttes mot nytillverkade och lösa stolar placerades i tvärskeppen och under läktaren. Kyrkorummet fick en ny takbelysning och lampetter av Göran Eriksson, Design & Smide, Stockholm. Sakristian fick ny skåpsinredning

och målades. Altaruppsats och predikstol restaurerades av konservator Olle Hellström från Skara. Korskrankets ljusa marmorering övermålades. Kyrkan återinvigdes efter restaureringen 1971.

I början av 1980-talet uppstod fuktskador under golvet varför golvbjälklaget fick tas bort. Golvbräderna kunde dock till stor del återanvändas, utom i koret där nytt trägolv fick läggas in. 1998 utbyttes värmesystemet till ett vattenburet system med fläktkonvektorer och kyrkans fasader ommålades. Därefter har en toalett och ett arbetsrum med pentry installerats i vapenhusets norra del. Kyrkans plåttak har ommålats. År 2007 har en fönsterrenovering påbörjats.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖVRE ULLERUDS TRÄKYRKA, med placering vid en av Klarälvens serpentinbågar med omgivande öppna åkrar, är i mångt och mycket ett verk av den handlingskraftige prästen Sven Kihlman. Kyrkan omges av en kyrkogård som utvidgats i etapper. Speciellt den äldre delen, närmast kyrkan, får karaktär av ett omfattande häcksystem och många bevarade grusgravar. Kyrkan uppfördes 1725-27 med korsform i liggtimmer. Kyrkans exteriör har därefter kommit att präglas av de genomgripande restaureringar som utfördes under 1800- och 1900-talen då kyrkan som tidigare varit spånklädd, blev brädfodrad och vitmålade. Fönster- och portalomfattningar fick då också nuvarande rundbågiga form. Kyrkan har genom dessa ombyggnationer förvandlats från traditionell barockkyrkotyp till ett mer klassiserande uttryck.

Kyrkorummets interiör är öppen, ljus och rymlig. Detta intryck skapas av korsplanens öppna och breda form under ett högvälvt innertak bestående av korsande tunnvalv. Intrycket förstärks av fåtalet bänkar, en produkt av en renovering på 1960-talet då korsarmarnas bänkar helt slopades till förmån för lösa stolar. Äldre detaljrika och bemålade inventarier är altaret i frodig s.k. provinsial barockstil, medeltida krucifix och medeltida dopfont samt predikstolen där rokokons kännetecken framträder tydligt. Tillsammans ger de kontinuitet till det annars "moderniserade" kyrkorummet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- träkyrkans klassicerande exteriör
- altaruppsats och predikstol från 1700-talet är av hög kvalitet och ett viktigt tidskikt i kyrkan
- den medeltida dopfonten utförd i sandsten vilande på en sockelplatta med inhuggna runor
- kyrkogårdens äldre del med omfattande häcksystem och de många bevarade grusgravarna

BORGVIKS KYRKA

Grums kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Borgvik är Värmlands bäst bevarade bruksmiljö från äldre tid och ett belysande exempel på hur länets viktigaste naturtillgångar järnmalm, skog och vattenkraft utnyttjats under olika tidsperioder. En ansats till medveten planering i ortens uppbyggnad kan skönjas med den stora herrgårdsanläggningen centralt belägen med utblick över hela bruket. Kyrkan ligger rakt söder ut i änden av en allé, och lantbrukets byggnader i norr. Några smedbostäder finns utmed bruksgatan. Vid sidan av det patriarkala mönstret är också arbetarbostädernas lokalisering till den funktionsdifferentierade industribebyggelsen påtaglig.

Idag karakteriseras Borgvik av 1800-talsbebyggelsen med enkla funktionella byggnader i faluröd stående träpanel med tegel eller skiffertak. Här finns länets största samlade bestånd av oputsade sinnerstenshus, av vilka många är bostadshus. Områdets helhetsverkan förstärks av byggnadernas enhetliga form, stil, material och färg. Sammanlagt är ett 50-tal byggnader av mycket högt kulturhistoriskt värde även som solitärer.

Mitt i bruksmiljön Borgvik, på en höjd, ligger kyrkobyggnaden med muromgärdad kyrkogård och

gravkapell. Sockenstuga finns 200 meter österut. I kyrkoanläggningen ingår även en ekonomibyggnad/vaktmästarkontor och ett äldre avtråde.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har sina äldsta delar, från 1700-talets början, omedelbart söder om kyrkan. Utvidgningar har sedan skett åt sydost och sydväst. Begravningsplatsen har efter tilläggen en oregelbunden form och omramas av en stödmur åt alla väderstreck förutom i sydväst, och nordöstra hörnet omramas av en stenmur. Platsen är omgiven av en väg och ängsmark i norr och öster, skog och väg i söder och naturmark och bebyggelse i väster. Allékantade vägar leder från bruksbebyggelsen till kyrkogården i väster och norr. Kyrkogårdens alla gångar är grusbelagda. Karaktär åt platsen ger träd som kastanj, lönn och alm samt kvartershäckar och de för Borgvik typiska inslagen av slaggsten i kyrkogårdsmur och grindstolpar.

Kyrkan är en enskeppig salkyrka av sten, med vidbyggt gravkor i öster och entré via vapenhus i västtorn. Fasaderna är putsade, avfärgade vita och bryts upp av gråmålade spetsbågiga fönsterbågar. Långhustaket har sadelform med valmning över kor, och är belagt med enkupigt lertegel. Tornstaket med två på varandra öppna lanterniner, är belagt med kopparplåt och avslutat

med en tupp. Karaktär åt tornet ger profilerade lister med dragstag i järn som delar upp det i sex våningar. Gravkapellet är oktagonalt och täcks av en svängd svartplåstäckta huv.

Kyrkorummet har ett förhöjt och tresidigt avslutat korparti. I öster bakom altarpopsatsen finns en utgång till det vidbyggda gravkoret, numera fungerande som sakristia och minikyrka. I väster finns en läktare med orgel. Långhuset har väggfasta bänkkvarter med dörrar mot mittgången. Predikstol finns i korets norra del och centralt en stor altarpopsats och halvcirkelfomad altarring. Korets södra sida har ett litet dopaltare och träsnidad dopfont med lock. Dessa inredningsdelar är exempel på barockens praktfulla bildhuggararbeten utförda av en och samme mästare. Kyrkorummet har ett välvt trätunnvalv dekorerat med praktfulla tidiga rokokotakmålningar, utförda av Michael Carowsky 1745. Takmålningens motiv kan uppdelas i fyra huvudgrupper. I korpartiet avbildas treenigheten; kristusgestalten med korset, duvan med strålkretsen och gudsgestalten med härskarattributen spiran och jorden. Närmast därpå följer yttersta domen; Kristus som domare på regnbågen, gränsen mellan himmel och jord, omgiven av på vardera sida sex apostlar som bisittare. Det här partiet av målningen är relativt ljus. Andra hälften av målningen är mörkare och skildrar den gudaktige, respektive den ogudaktiges livsöden, himmelen och helvetet. Som centralfigur i människornas värld möter ängeln med det bart huggande svärdet. Kyrkorummets väggar är vitputsade, långhusgolv och korgolv är av skiffer.

Byggnadshistorik

Borgviks kapellförsamling bildades 11 januari 1716. Kyrkan invigdes den 24 november 1718.

Kyrkan har tillkommit under tre olika skeden. Först byggdes långhuset 1716-18 av en obekant byggmästare. Dess exteriör bör i huvudsak ha haft samma utseende som nu, möjligtvis hade då det spåntäckta taket valmningen både åt öster och väster. 1735-41 tillbyggdes tornet av murarmästare Christian Haller, Karlstad, på bekostnad av fru C. J. Usingh och hennes son, brukspatron E. Eson Borgström. Deras initialer C.J.U och E.E.B samt årtalet 1741 står också i järn utanpå tornets västvägg. Då tornet byggdes bröts en bred öppning upp i långhusets västmur av samma bredd som motsvarande öppning i det vidbyggda tornet. Tornspiran med dess åttkantiga dubbla lanternin uppsattes omkring 1740 av byggmästaren Philip Eckel från Karlstad. År 1879 slog åskan ned i tornet och det spräcktes, varför man slog järnband omkring det och dolde dessa med plåttäckta, enkelt profilerade lister. Tornet fick därigenom sitt nuvarande våningsuppdelade utseende. Bottenvåningen utgör vapenhus.

Som tredje och sista led i kyrkbygget tillkom de östliga tillbyggnaderna. År 1744 uppfördes av murmästare Christian Haller, på brukspatron E. Borgström den yngres bekostnad, ett åttkantigt gravkor öster om kyrkan. Bristen på ordentlig sakristia medförde att församlingen 1842 förvandlade det Borgströmska gravkoret till en sådan. På sakristians fasader står E N B. - C J U. - E E B. 1744 (Erik Nilsson Borgström, Catarina Juliana Usingh, Erik Eriksson Borgström) dessutom finns en solvisare av sten med årtalet 1742 och en gravsten över familjen Borgström. 1745 lät Borgström även bygga en läktare i väster, vilken var ägnad enbart åt Borgviks bruksägare.

1800-talets mest omfattande renovering skedde 1880. Den föranleddes bl a av ovan nämnda åsknedslag. Nu ombyggdes yttertaket, läktartrappan, kyrkdörrarna och fönstren. Kyrkorummet fick nya öppna bänkar i gotisk stil. Dessutom övermålades stora delar av kyrkans inredningar med vit oljefärg och guld. Takmålningen överkalkades vit. Några årtionden senare, 1912 genomgick kyrkan en renovering under ledning av arkitekt Bror Almquist. Innerväggarna målades och altarpopsats, predikstol, dopfont mm renoverades och ommålades av konstnären Allan Norblad, Stockholm. Den senaste större renoveringen av kyrkan ägde rum 1949-51 efter ritningar av professor Erik Lundberg, Stockholm. Då inlades skiffergolv, koret höjdes, sakristian inreddes, nya fönster insattes och läktaren ombyggdes. Lösa öppna bänkar utbyttes till nya utformade i 1700-talsstil. På golvet under bänkarna lades linoleummatta. Ny läktartrappa tillkom och ett förrådsutrymme under läktaren i norr inrättades. Kyrkan fick även elektrisk värme och belysning. Kyrktrappan förstörades. Takmålningarna

framtoget av konservator Olle Hellström, Skara.

1965 reparerades fasaderna och kalkströks. Tornspirans plåttäckning utbyttes mot koppar och en ny kyrktupp av koppar ersatte den gamla från år 1741. År 1991 utbyttes det gamla lertegeltaket mot nytt enkupigt lertegel. 1997 inrättades ett större textilförvaringskåp efter sakristians östvägg, inrymmande ett bönealtare. Genom omdisponeringen av sakristian har denna kommit att kunna fungera som minikyrka under kalla vinterdagar. 2002 anskaffades två nytillverkade mässingljuskronor.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

BORGVIKS KYRKA är ett av de mest kompletta bevarade exemplen på barockens kyrkobyggnader i Värmland. Kyrkan har en väl bevarad och för landskapet unik 1700-talsinteriör med rokokotakmålningar enligt den västsvenska måleriskolans tradition. Predikstol, altarpupsats och dopfont är utförda i praktfull lantlig barockstil från byggnadstiden. Gravkoret är ett av få bevarade i länet. Kyrkomiljön ingår i Värmlands bäst bevarade bruksmiljö som är av riksintresse för kulturmiljövården.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan och kyrkogården utgör en samlad miljö och ingår i en bruksmiljö av riksintresse
- kyrkan som helhet är synnerligen ömtålig
- kyrkans gravkor är ett av fyra bevarade i Värmland
- kyrkans interiör hör till landskapets mest förnämna med välbevarat rikt dekormåleri från kyrkans byggnadstid på den fasta inredningen liksom i taket
- kyrkogårdsmurens grindstolpar i slaggsten är typiska för bruksmiljön och tillhör några av landets få bevarade

EDS KYRKA

Grums kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Vid nordvästra delen av Vänern invid Kyrkebysjön, ligger Eds socken. Bygden har lång kontinuitet både vad gäller bebyggelse och näringsfång. Med blandning av högrestandsbebyggelse, jordbruksgårdar och torp framträder den traditionella bilden av Vänerlandskaps kulturhistoria på ett pedagogiskt lätt uppfattbart sätt. I socknen fanns från 1780-talet till 1918 Liljedals glasbruk.

Den äldsta kyrkan, som aldrig återfunnits, tros vara från 1200-talet och skall ha legat vid sjöstranden på frälsehemmanet Kyrkebols ägor nedanför Haraldsberg. "Mellankyrkan" som var en träkyrka, låg väster om Kyrkebyns gård, något längre från stranden. Exakt när den var uppförd är okänt. Idag finns en minnessten och en inhägnad kring den forna kyrkogården. Den nuvarande kyrkan uppfördes 1783-85 ännu något längre upp från stranden. Intill kyrkan har sedan ett mindre sockencentrum byggts upp. Här finns byggnader med lite mer officiell prägel som skola och kommunkontor. I kyrkoanläggningen ingår förutom kyrkan också bårhus, kyrkstallar, två ekonomibyggnader och det f d kommunhuset som nu är församlingshem.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården som har en oregelbunden form, ligger söder och sydost om kyrkan med den högst belägna delen närmast kyrkan. Marken sluttar starkt från väster till öster med en höjdskillnad på ca 15 meter. De äldsta delarna är samtida med kyrkan och ligger omedelbart söder om kyrkan. Flera utvidgningar föregick den första dokumenterade utvidgningen som gjordes åt söder 1873. Samtliga utökningar har därefter skett åt söder och sydost. En plats med ett stenkors och katafalk för jordfästning utomhus tillkom 1959. Stenmurar omgärdar hela kyrkogården. Samtidigt med kyrkobygget försågs huvudingången i väster med murade och vittrappade portstolpar. Även de andra två ingångarna är försedda med liknande portstolpar. Huvudingångarna och samtliga gångar på de senaste utvidgningarna är asfalterade, de övriga är grusbelagda. I urngravsområdena finns plattgångar. På kyrkogårdens äldre delar är gångarna raka, medan de på de yngre delarna är svängda efter den oregelbundna topografin.

Kyrkan har ett rektangulärt långhus av sten, med tresidigt avslutat kor i öster och ingång via vapenhus i västtorn. Fasaderna är putsade och saknar avfärgning. De bryts upp av rödmålade, rundbågade fönsterbågar. Långhusets sadeltak är valmat över koret och lagt med glimmerskiffer. Tornet har en fyrkantig lanternin vars

väggar och tak är klädda av koppar och de småspröjsade fönstren är, liksom den kraftiga taklisten vitmålade. I öster finns en vidbyggd sakristia med underliggande fd gravkammare. Under koret finns också ett pannrum som nås via dörr i norr.

Kyrkorummet täcks av ett gråblått trätunnvalv och de putsade väggarna är avfärgade i vitt och bryts upp av rundbågade fönster. I det förhöjda, tresidigt avslutade korpartiet finns en altaruppsats från 1720-talet i provinsial barock. Framför altaret finns en tät, halvcirkelformad altarring. På de snedställda korväggarna hänger två kvadratiska oljemålningar från 1900-talets första hälft. Predikstolen på korets norra sida är även den i provinsial barock. På korets södra sida står en medeltida dopfont av täljsten och ovanför denna hänger en ljuskrona av glas från Liljedals glasbruk. Fönsternischen intill tjänar som dopaltare. Läktaren i väster har barriär med fyllningar och framskjutet mittparti. Orgelfasad är i vitt och guld. Bänkarna från 1930-talet fördelas i två öppna bänkkvarter med mittgång och sidogångar. Golvet i hela kyrkorummet är lagt med lackade brädor. På väggarna hänger flera epitafier och begravningsvapen. Bakom altaruppsatsen finns en själaringsningsklocka och utgång till den bakomvarande sakristian.

Byggnadshistorik

Den nuvarande stenkyrkan uppfördes 1783-85 under ledning av murarmästare Sven Hertz, Karlstad, vilken också gjort ritningarna. Den drivande bakom bygget var Carl Fredrik Uggla. Tornets nuvarande avslutning i form av en lanternin med fönster och balkongrücken tillkom 1819, och uppfördes av "tornbyggaren" Pär Svensson från V:a Ämtervik. Långhusets spåntak byttes 1833 till rektangulärt småskiffer, troligen från Glava. Tornet försågs med glob och kors 1852. År 1879 byggdes läktaren till och en orgel tillverkad av E A Zetterqvist, Örebro, placerades där. Två gjutjärnskaminer installerades 1885.

1902 skedde invändiga arbeten och en omgestaltning av kyrkorummet vilket helt förändrade dess karaktär. Det välvda innertaket kläddes med pärlspont och uppdelades med lister i fält. Väggarna indelades också i fält och målades grågröna och försågs med schablonmålade dekor. Två korfönster öppnades upp och fick glasmålningar av Stockholmsfirman Neuman & Vogel. Altarpartiet förändrades helt och fick som prydnad ett enkel kors med svepning. Äldre inventarier ommålades i vitt. Nya öppna bänkar monterades och fönstrens träbågar ersattes av bågar i gjutjärn vilket bekostades av Liljedals glasbruk.

En andra omfattande renovering skedde 1938-39 efter program av länsarkitekt Conny Nyqvist. Syftet var att återställa utseendet till tiden före 1902 års arbeten.

Korfönstren murades igen och gjutjärnsbågarna med glasmålningar flyttades till tornet. På platsen för de igenmurade fönstren hängdes två oljemålningar av Olle Hjortzberg. Fönstren försågs med träbågar och väggmålningarna avlägsnades. Altarpartiet ombyggdes igen och den gamla altaruppsatsen återuppsattes. Troligen tillkom då den halvrunda altarringen med spegelfyllningar. Innertaket pärlspont ersattes av tretexskivor och torntrappan byggdes om. 1945 utökades orgelverket till 22 stämmor av Hammarberg, Göteborg.

All puts på tornet knackades ner 1965 varefter tornet omputsades. 1978 återfanns en "murkronan" som tidigare suttit vid entrén. En kopia gjordes, vilken nu sitter uppsatt på tornets västra sida.

1900-talets tredje stora invändiga renovering skedde 1983 efter program av arkitekt Lars-Erik Havstad. Innertaket kläddes med slätpanel enligt det äldsta utförandet. Mittgången höjdes till kvarterens nivåer och golven värmeisolerades. Nya bänkar med bänkvärme tillkom och längst bak togs bänkar bort för att ge plats till en läktarunderbyggnad med bland annat brudkammare och toalett. Längst bak i kyrkan ordnades textilförvaring, klädavhängning och ljusbärare. Sakristian försågs med ny inredning. Äldre inventarier konserverades och tidigare färgsättning togs fram.

KULTURHISTORISK OCH KARAKTERISTISK BEDÖMNING

EDS KYRKA är ett bra exempel på den gustavianska tidens kyrkobyggande; rymlig, ljus och enkel i sin utformning. Exteriören är endast marginellt ändrad sedan uppförandet 1783-85. Interiören präglas av 1900-talets två senare renoveringar som syftade till att återställa en interiör mer i samklang med byggnaden och dess fasta inredning. Altaruppsats och predikstol i provinsiell barock är båda från 1700-talets början och hitflyttade från den tidigare kyrkan. Lösa äldre inventarier minner om bygdens storhetstid under 1700-talet. Läktarbarriär och orgelfasad är från 1870-talet i nyklassicistisk stil. Bänkinredning och altarring från 1900-talets andra hälft är utförda för att ansluta till byggnadens 1700-talskaraktär. Andra kompletteringar under 1900-talet har ett modernare formspråk.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan och kyrkogården utgör en samlad miljö och har betydelse som historisk symbol och tidsdokument i bygden
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för den gustavianska tidens sockenkyrkor
- altaruppsats och predikstol från 1700-talets början

GRUMS KYRKA

Grums kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Grums kyrka ligger i ett område med närhet till Vänerens nordvästra hörn, någon kilometer nordost om Grums samhälle. Kyrkan är belägen på det gamla kronohemmanet Sems ägor (nuvarande Hammarsten) och redan under medeltiden fanns troligen en kyrka på denna plats. Av kyrkans inventarier att döma uppfördes den första kyrkan under 1100-talet även om socknen i skriftliga källor inte nämns förrän 1331. Under medeltiden styrdes Värmland bland annat från Edsholms slott vid Slottsbroundet. Vid Engelbrektupproret 1434 brände de värmländska bönderna ner Edsholms slott som en protestaktion mot kungens fogde som bodde där. Idag återstår endast små rester av denna anläggning.

Säteriet Agnhammar, beläget nära kyrkan, är ett av de äldsta godsena i Grums. I slutet av 1800-talet anlades där sågverk och tegelbruk. Hammarstens gård, strax sydöst om kyrkan, tillhörde länge släkten Uggla och fungerade senare som tingshus. De båda gårdarna är bra exponenter för högreståndsbebyggelse med tidstypiska klassicistiska utföranden. Gården Övre Åshammar, ligger ca 500 meter norr om kyrkan och fungerar

sedan 1849 som prästgård. Byggnaden är utvald som en särskilt kulturhistoriskt intressant byggnad. Grums samhälle kom i och med järnvägens dragning i slutet av 1800-talet att etableras söder om det gamla sockencentrat. Gruvöns bruk med tillverkning av pappersmassa utgör den största arbetsplatsen. I samhället finns en ny församlingskyrka, Solbergskyrkan, dit verksamheter som till exempel pastorsexpedition har flyttat.

Vid den gamla kyrkan låg bland annat skola och sockenstuga som tillsammans med kyrkstallar och andra ekonomibyggnader utgjorde ett sockencentra intill det som kom att bli riksvägen mellan Stockholm och Oslo. I anläggningen ingår den gamla skolan som idag är församlingshem. Sydväst om kyrkan ligger ett f d bårhus, uppfört i början av 1930-talet och nordväst om kyrkan ett bårhus från 1968. Dessutom finns några byggnader som är uppförda under senare delen av 1900-talet för kyrkogårdsförvaltningen.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården finns omnämnd första gången 1714. Men dess äldsta delar söder om kyrkan, torde vara samtida med den första kyrkan, eventuellt från 1100-talets slut. Kyrkogården ligger på en liten ås och har sitt högsta läge strax väster om kyrkan. Härifrån sluttar marken

mot öster, väster och söder. Kyrkogården har en ore-gelbunden form med närmast nord-sydlig sträckning och störst utbredning söder och väster om kyrkan. Den omgärdas i norr av häck, i öster och söder av stödmur med ett häckparti och i väster enbart häck. Under 1700- och 1800-talen har smärre utvidgningar skett. Den första dokumenterade skedde 1904 och har där-efter skedde utvidgningar 1935, 1948, 1956 och 1986. Vägen är idag belägen öster om kyrkan, men före 1931 gick den på kyrkans västra sida, genom den nuvarande kyrkogården. I södra delen av kyrkogården finns två urngravsområden med en liten damm och i den nord-ligaste delen finns en minneslund med plantering och rinnande vatten. I trädbeståndet, som är stort och art-rikt, ingår ek, lönn, lind, pil, pyramidek, pyramidpop-pel, ornäsbjörk och olika ädla granar och tallar. Samt-liga huvudgångar är asfalterade. Närmast kyrkan finns ca 80 gravar som är försedda med stenram och grus. En av dem är den stora Löwenhielska/Rosensvärdiska familjegraven med ett flertal sten Kors. Graven är prydd med en hängask och omgärdad med ett järnstaket. På 1904 års utvidgning är alla gravstenarna riktade mot öster och på 1956 års utvidgning är gravvårdarna lig-gande eller stående och av enhetlig karaktär. En stigport fanns tidigare i väster, men den ersattes på 1790-talet av de idag befintliga grindstolparna med tillhörande grindar, norr om kyrkan.

Kyrkan har i stort sett samma exteriör som den kyrka som skadades svårt vid en brand 1927. Den har ett rek-tangulärt långhus av sten, tresidigt avslutat kor i öster och västtorn. Långhuset täcks av ett brant, valmat sa-deltak lagt med skiffer. Murarna av natursten är vit-putsade såväl ut- som invändigt och vilar på en grund av natursten som klätts med skifferplattor. Långhu-sets rundbågade fönster är, liksom takfoten målade i brunt. Ingångar finns på tornets västra sida och mitt på södra långhusväggen. Tornet har utskjutande murhörn och åt varje väderstreck finns två rundbågade, brun-målade tornluckor. En vitmålad lanternin av trä med småspröjsade, rundbågiga fönster avslutar tornet som kröns av en förgylld kula med kors. På långhusets norra sida finns två utbyggnader som utgörs av sakristia och brudkammare. Båda är putsade och försedda med skif-ferklädda, valmade tak.

Kyrkorummet har ett tresidigt avslutat, förhöjt korparti och är täckt av ett blåmålat trätunnvalv som avslutas med en marmorerad taklist. De vita putsade väggarna bryts upp av rundbågade fönster, invändigt försedda med blyspröjs och färgat glas. Fönstren i korets sned-ställda väggar har figurativa glasmålningar. Altaruppsats och predikstol är från 1700-talet i provinsiell barock. I korets södra del finns en dopplats med medeltida dop-funt och dopaltare i fönsternischen. På norra väggen finns en rundbågad ekport från 1600-talet som leder ner till sakristian. Till västläktaren leder två trappor

från kyrkorummets västgavel. Bakom den hela läk-tarbarriären som i mitten har ett tresidigt framskjutet mittparti finns en orgel.

Bänkinredningen är från 1929 och står på ett förhöjt trågolv. Bänkarna är försedda med marmorerade gavlar och fördelade på två kvarter med mitt- och korsgångar. Långhus och kor har golv av mönsterlagt rött tegel. I koret står en dopängel färdigställd 1746 troligen av Isak Schullström, Karlstad. På långhusets väggar hänger vapensköldar och huvudbanér från 1700-talet.

Byggnadshistorik

Det är osäkert när den första kyrkan i Grums uppfördes men forskning tyder på att det i Grums ska ha fun-nits en kyrka i slutet av 1100-talet. Det finns uppgif-ter från 1638 som anger att den då befintliga kyrkan var mycket mörk och låg. En tillbyggnad av långhuset liksom ett västtorn av sten stod färdigt 1739. Mellan 1745-46 försågs tornet med en hög, spånklädd spira under ledning av murarmästare Christian Haller. Lång-husmurarna höjdes med ca 1 meter och kyrkan försågs med trätunnvalv av trä år 1765. I början av 1700-talet tillverkades predikstolen och altartavlan i provinsiell barockstil, troligen av bildhuggaren Nils Falk.

Den 18 december 1927 eldhärjades kyrkan så svårt att endast murpartierna av långhuset, tornet samt den f d sakristian i norr återstod. Altartavlan och delar av pre-dikstolen kunde räddas, liksom några lösa inventarier. Den nya kyrkan uppfördes efter ritningar av Kurt von Schmalensee och Bror Almqvist och återinvigdes 1930. Altartavlan från 1700-talets början i barockstil är ut-förd i två våningar. Innan den räddade altaruppsatsen återinsattes i kyrkan togs den äldsta färgsättningen fram. Predikstolen från 1706, kompletterades efter branden med snidade figurer och baldakin av bildhug-garen Ola Eriksson i Taserud, Arvika.

År 1952 utfördes muralmålningar av Simon Sörman i fönsternischen vid dopfunten och i sakristians fönster. Interiören renoverades 1979 genom att väggar och tak målades, koret fick ökat djup. Bänkarna flyttades isär, sågades av och fick lägre sitthöjd. De målades ljusare än tidigare och försågs med fasta ryggdynor. Fasaden avfärgades i vitt och långhusets södra takhalva lades om 1983. År 1989 byggdes kyrkan till efter ritning av arkitekt Torsten Skoglund, Älvsjöhyttan. Denna tillbyggnad på norra sidan innehåller brudkammare med kapprum och toalett samt ett arbetsrum för vaktmästaren. Två år senare renoverades sakristian och inreddes med altare och skåp för skrudar och övriga textilier. År 1994 installerades en kororgel, tillverkad av Smedmans Orgelbyggeri AB. Vid en renovering av tornet 1996 genomfördes en omläggning av skiffertaket och fönstren och panelen på lanterninen lagades.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

På den gamla, troligen medeltida, kyrkplatsen ligger **GRUMS KYRKA** vilken är en återuppförd 1700-talskyrka av barock typ. Det bevarade tornet avslutas med en glasad lanternin av trä och på norra väggen finns sakristia och brudkammare utbyggda vilka ger exteriören en speciell karaktär. Trots branden 1927 finns till exempel den medeltida dopfunten samt altarpuppans och delar av predikstol från tidigt 1700-tal bevarade. Interiören har en sammanhållen 1700-talskaraktär men med tidstypiska 1920-talsinslag som tegelgolvet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka och kyrkogård utgör en samlad miljö med medeltida förankring och fungerar som historisk symbol och tidsdokument i socknen
- kyrkans 1700-talsinspirerade exteriör, med lanternin efter förebild från 1800-talets början och tillbyggnad i norr
- 1700-talsinventarier i form av till exempel dopängel
- korfönster och målningar av Simon Sörman

SOLBERGSKYRKAN

Grums kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Någon kilometer nordöst om Grums samhälle ligger Grums kyrka i ett område med närhet till Väneren. Kyrkan är belägen på det gamla kronohemmanet Sems ägor och redan under medeltiden fanns troligen en kyrka på denna plats. Av kyrkans inventarier att döma uppfördes den första kyrkan under 1100-talet, även om socknen i skriftliga källor inte nämns förrän 1331. Under medeltiden styrdes Värmland bland annat från Edsholms slott vid Slottsbroundet. I dag återstår endast små rester av anläggningen.

Säteriet Agnhammar är ett av de äldsta godsena i Grums. I slutet av 1800-talet anlades där sågverk och tegelbruk. Hammarstens gård, strax sydöst om kyrkan, tillhörde länge släkten Uggle och fungerade senare som tingshus. De båda gårdarna är bra exponenter för högre standardbebyggelse med tidstypiska klassicistiska utföranden. Gården Övre Åshammar, ligger ca 500 meter norr om kyrkan och fungerar sedan 1849 som prästgård.

Grums samhälle kom i och med järnvägens dragning i slutet av 1800-talet att etableras söder om det gamla sockencentrat. Det nya samhället expanderade kraftigt under början av 1900-talet med Billeruds stora fabrik

vid Gruvön som motor. Fortfarande utgör Gruvöns bruk med tillverkning av pappersmassa den största arbetsplatsen. I samhället finns en ny församlingskyrka, Solbergskyrkan, dit verksamheter som till exempel pastorsexpedition har flyttat. Solbergskyrkan har en central placering i Grums samhälle. Nedanför kyrkan, i nordöstlig riktning, breder Grums centrum ut sig. Kyrkan omges av mindre grönområden och i anslutning till dessa ligger hyreshusbebyggelse från 1990-tal i tegel fritt placerade. Söder om kyrkan, i riktning mot Gruvön, finns ett större område med egnahemsbebyggelse. Kyrkoanläggningen består av en kyrka med ett senare vidbyggt församlingshem och en fristående klockstapel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten utgörs närmast kyrkobyggnaden och församlingshemmet av mindre gräsytor som i väster övergår i skogsbevuxen naturtomt. Byggnaderna och klockstapeln omger på tre sidor en asfalterad gård. I anslutning till gården, eller kyrkbacken, ligger bilparkeringen. Kyrkobyggnaden kan även nå genom en trappa från gatan i sydöst. Utmed församlingshemmets västra fasad ligger en lekplats. Kyrkan ligger fritt i förhållande till den omgivande bebyggelsen. Söder om kyrkobyggnaden är en fristående klockstapel placerad. Den är gjuten i vit betong och dess öppna konstruktion med strävsystemliknande form kröns av ett flackt sadeltak.

Kyrkan har ett rektangulärt långhus orienterat i nordväst-sydöst med en absidformad koravslutning i sydöst. Kyrkobyggnadens lanterninförsedda mittskepp som omgärdas av lägre sidoskepp ger byggnaden formen av en treskeppig basilika i modern skepnad. Kyrkans slutningsläge ger en markant resning åt kyrkans sydöstra parti där ett högt och smalt korfönster reser sig över branten och souterrängvåningen under kyrkorummets. Genom ett extra sidoskepp som inrymmer sakristia och vapenhus skapas en exteriör asymmetri. Med fasadteglets murverkan och de få ljusinsläppen upplevs kyrkobyggnaden exteriört som en sluten byggnad.

Kyrkan har en sockel av betong. Fasaderna är klädda med gult fasadtegel i munkförband. Genom trubbiga vinklar mellan kort- och långsidor bildas hörnkedjeliknande dekorationer i fasaden, framförallt synligt i korfasaden. Byggnadens flacka sadeltak är belagt med papp och takfoten klädd med brunbetsad träpanel. Kopparbetlag markerar gavlarna och porten till vapenhuset. Kyrkans huvudentré är placerad mellan två utkragande tegelmurar i ett mot gården framskjutet sidoparti. Kyrkporten utgörs av en pardörr i trä som betsats i grönt och trappan är klädd med granit. Kyrkobyggnadens höga och smala fönster med färgat glas har vita fönsteromfattningar utförda i cement. Det höga korfönstret skjuter upp en bit över takåsen och kröns av ett ringkors. Klerestoriumvåningens fönsterband är försedda med täta träribbverk som brunbetsats. Vid entrén i souterrängvåningens södra hörn sitter partier med glasbetong som ger ljusinsläpp till kapprummet innanför. Dörren är utförd i brun aluminium liksom souterrängvåningens kvadratiske enlufts-fönster mot norr.

Församlingsbyggnaden ansluter i rät vinkel mot kyrkobyggnadens lägre del i nordväst. Byggnadskropparna förbinds genom en glasad passage och bildar tillsammans med den fristående klockstapeln i sydöst ett gårdsrum. Församlingshemmet är en tre våningar hög souterrängbyggnad med fasader lika kyrkans. Två separata takfall är belagda med rött betongtegel.

Kyrkorummets har en uttalad långhuskaraktär som förstärks av klerestorievåningens ljusinsläpp. Kyrkan har en synlig takkonstruktion som bärs upp av pelare i limträ vilka samtidigt markerar gränsen mellan rummets olika delar; kor, kyrksal och angränsande församlingssal. Altarväggen genombryts av en rumshög fönsteröppning med färgat glas. Långhusets golv är belagt med mörkgult massivt fasadtegel som lackats. Runt rummet löper en liggande träsockel och väggarna är klädda med gult tegel. Mot församlingssalen finns en vikvägg i trä. Taket är klätt med obehandlad, gles träpanel och bärande bågstukonstruktioner i limträ har brunbetsats. Fönsteromfattningar och armaturer i kyrksalen är utförda i vitcement. Dörrarna till sakristian och vapenhuset är av brunbetsad furu. Huvudentrén mot vapenhuset är en

pardörr som försetts med rektangulära handtag i trä.

Kyrkans korparti är förhöjt med två trappsteg. En bågstukonstruktion krönt av ett trækors skiljer kor från kyrkorummet. På ett tegelfundament med löpförband står altaret med en skiva av ljusgrå granit. På altaret har ett altarkors med tillhörande ljusstakar i blå emalj placerats. Det höga korfönstret med glasmosaik infattad i betong som utgör kyrkorummets huvudnummer är ritat och tillverkat av konstnärerna Randi Fischer och Ralph Bergholtz. Motiven föreställer två stadier på Jesu väg. Den nedre delen med violett kors och fem röda sår som berättar om Kristi död på korset. Längre upp har glasmosaikerna en ljusare färgställning och Kristusmonogrammet framträder som symbol för uppståndelse och himlafärd.

Kyrkorummets övriga fönster har placerats parvis i djupa nischer och skall enligt arkitektens mening ge kyrkorummets olika delar speciella ljus- och färgkaraktärer. Alla glasmosaikfönster har olika utformning med svagt antydda motiv och är liksom altarfönstret ritade och tillverkade av konstnärerna Fischer och Bergholtz. Glasmosaikfönstren har med tiden blivit ett signum för Johannes Olivegrens kyrkoarkitektur. Dopfunten är placerad till höger i koret. Cuppan i mönsterhuggen granit vilar på ett fundament av gult tegel. Dopskålen i blå emalj vilar på ett korsformat underlag utfört i järn, som symboliserar de fyra paradisdörrarna, ett uttryck för dopets trygghet. Till vänster i koret har en enkelt utformad ambo i ek med Kristusmonogram ersatt den tidigare predikstolen som var murad i tegel likt altaret. I koret har även psalmnummertavlor i obehandlad furu sin placering.

Kyrksalen är möblerad med lösa kopplade stolar i två kvarter. Stolarna är ritade av kyrkans arkitekt och utförda i lackad furu med blå tygsits. Ljuskronor i trä hänger i två rader över stolskvarteren. De markerar gränsen mellan skeppen. Utmed långhusväggarna finns små nischer i vit cement med höga smala ljusrör i klarglas. Även armaturerna är ritade av arkitekten. Orgeln är placerad vid vikväggen i rummets norra hörn och är utförd i lackad furu. Den är tillverkad vid Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstaden i Luleå. Vid koret finns även en flygel placerad, ovan den hänger ett votivskepp.

I söder finns ett mindre sidoskepp som rymmer vapenhus, sakristia och en mindre utvidgning av kyrkorummets, ursprungligen tänkt för orgel och kör. En vikvägg delar av kyrkorummets från en anslutande församlingssal. Församlingssalen har en separat ingång från vapenhuset och den glasade gången i nordväst förbinder kyrkobyggnaden med Solbergsgården. I källarplan under kyrksalen finns kapprum, församlingssalar och ett rum inrett till kapell. I Solbergsgårdens källarplan inryms ungdoms-, hobby- och samlingslokaler. I markplan

finns pastorexpedition, kontor och cafeteria. Övervåningen används för barnverksamhet och som sammanträdesrum och kontor.

Byggnadshistorik

Genom att avståndet mellan Grums samhälle och den gamla sockenkyrkan var långt väcktes frågan om en mer centralt placerad kyrkolokal, som framförallt skulle kunna fungera i fler sammanhang än enbart som gudstjänstlokal. Stiftelsen Grums Församlingshem bildades 1948 för att lösa frågan om ett församlingshem i tätorten. Som en temporär lösning inreddes ett kapell i en stuga, kallad Lavinias stuga, vid Sveagatan. Med inspiration från småkyrkorörelsen togs 1956 kontakt med Småkyrkorörelsens centralråd i Göteborg för ritningsförslag till en småkyrka. 1957 kunde församlingen påbörja samarbetet med arkitekten Johannes Olivegren. Under sin verksamma tid kom han att rita 17 kyrkobyggnader i Sverige, varav två är belägna i Värmland. Utöver småkyrkan i Grums uppfördes Åmotfors kyrka 1961. Solbergskyrkan i Grums har stora likheter med Ansgarskyrkan i Eskilstuna som uppfördes 1962.

I juni 1959 sattes kyrkobyggnandet igång. Solbergskyrkan kom att uppföras i den södra, expanderande delen av Grums samhälle. Den 4 september 1960 stod kyrkobyggnaden klar att invigas. Arkitekten själv beskrev kyrkan som en fyrbåk, en ledstjärna i sin by, där den stod och pekade mot himlen. Han såg den vidare som ett kyrkligt arbetsrum där ljuset var den viktigaste byggstenen och det som utgjorde skillnad mellan kyrkorum och profant rum.

1966 kompletterades miljön kring kyrkan med en klockstapel och 1976 byggdes församlingshemmet, som kom att kallas Solbergsgården, i direkt anslutning till Solbergskyrkan. Ursprungligen hade enbart kyrkobyggnadens bottenvåning fungerat som församlingshem men nu utvidgades församlingshemsdelen med en byggnad i tre plan. Tillbyggnaden planerades redan från början då kyrkan uppfördes men främst av ekonomiska skäl sköts den på framtiden. Olivegrens arkitektkontor upprättade ritningarna även för denna byggnad. De signerades 1972 av arkitekten Bernt Annerström.

Kyrkobyggnaden har inte genomgått några omvälvande förändringar sedan uppförandet. Värt att nämnas är ändå att det sidoskepp som från början var tänkt att användas för orgel och kör aldrig kom att möbleras på detta sätt. Istället placerades orgeln vid vikväggen som kan avgränsa församlingssalen. 1988 nedmonterades den ursprungliga predikstolen, efter Johannes Olivegrens godkännande. Predikstolen ersattes med anspråkslös ambo i trä. I samband med att fjärrvärme installerades i anläggningen på 1990-talet plockades den höga skorstenen intill vapenhuset ner.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SOLBERGSKYRKAN, uppförd i gult tegel och med integrerade församlingsdelar, stod klar 1960 och ritades av arkitekt Johannes Olivegren, Göteborg. Kyrkan har form som en mindre treskeppig basilika. Exteriört upplevs kyrkan som sluten genom tegelfasadernas murverkan. Kyrkorummet har en medveten ljusgestaltning, med ett stort glasmosaikfönster i koret, mindre glasmosaikfönster utmed långväggarna och indirekt ljus genom klerestoriefönstren. I koret finns ett uppmurat förhöjt altare och en fast placerad dopfunt. Materialvalet i kyrkan är genomgående, både interiört och exteriört, i tegel, trä och granit. I vinkel sammanlänkad med kyrkan ligger en församlingsbyggnad som i formspråk underordnar sig kyrkobyggnaden. Solbergskyrkan utgör en del i Grums tätortsbild, där korgavel och klockstapel tydligt visar på den kyrkliga verksamheten och understryker anläggningens funktion.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har höga arkitektoniska värden och är ett välbevarat exempel på en betydande kyrkoarkitekts verk
- kyrkorummets tidstypiska inredning utgör betydelsefulla komponenter i helhetsgestaltningen
- kyrkorummets basilikaform och fasta inventarier som altare, dopfunt, glasmosaikfönster m m är alla samtida med kyrkan och typiska för arkitektens formgivning

VÄRMSKOGS KYRKA Grums kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Vid en vik av sjön Värmeln ligger Värmskogs kyrka, sockenstuga och prästgård i ett tilltalande landskapsparti med vid utsikt. Dagens vitputsade stenkyrka uppfördes 1802 och ligger i en trevägskorsning omgiven av en fem meter hög gravhög och äldre kyrkogrunder. Området kring Värmeln är en gammal kulturbygd och har varit stadigvarande bebott alltsedan järnåldern. Vid en arkeologisk utgrävning 1947 frilades grunderna till två tidigare kyrkor söder om den nuvarande, mellan landsvägen och sjöstranden. Den sydligaste av dessa är sannolikt identisk med socknens första kyrka och kan härstamma från 1200-talet. Omkring 1650 ersattes denna av en andra träkyrka omedelbart intill den första, som revs.

Utan att någon tätortsbebyggelse egentligen uppstått har området runt kyrkan kommit att uppfattas som socknens administrativa och kommunikationsmässiga centrum. Runt kyrkan har byggnader av officiell karaktär med tiden vuxit upp. Granngården Prästbol, idag uppvisande 1700-talskaraktär, redovisas i 1540 års jordebok som socknens prästgård och torde ha fungerat som sådan från tiden för den första kyrkans byggande. Under 1900-talet har ny bebyggelse i huvudsak

koncentrerats några hundra meter sydväst om kyrkan, där även en gata med modern villabebyggelse uppförts under 1990-talet. Mellan villaområdet och kyrkan ligger den nya prästgården, uppförd 1934.

Norr om kyrkobyggnaden ligger sockenstugan från 1700-talet tillsammans med några mindre härbren, kyrkstall, modern ekonomibygnad och en f d sockenarkivbyggnad. Småstugorna liksom delar av sockenstugan nyttjas under sommaren som vandrarhem. Kyrkogården, som omger kyrkan, har rektangulär form och sin största utbredning mot öster. Området kring Värmskogs kyrka utgör en kulturhistorisk intressant miljö i ett attraktivt landskapsparti. Här finns framträdande historiska representanter för olika epoker alltsedan förhistorisk tid. Den monumentala gravhögen men också kyrka, gravkor, kyrkstallar, sockenstuga och Prästbols gård utgör goda exempel på gången tids byggnadsskick.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har rektangulär form och sin största utbredning mot öster. Marken sluttar från nordöstra hörnet åt söder, sydväst och väster. Begravningsplatsen omges i norr av bebyggelse, i öster av skog, i söder av parkområde och väg, och i väster av väg och naturmark. Den omgärdas av stödmur på alla sidor utom i öster

där en granhäck står som inhägnad. Trädslagen varierar, norr och söder om kyrkan växer björk, lönn, alm, lind och cypress. Kyrkogården togs i bruk någon tid efter kyrkans färdigställande. Dess äldsta del ligger söder om kyrkan. Utvidgningar har skett 1859, 1886 och 1967. En plats för urngravar ligger i sydost. En omplanering av kyrkogården gjordes på 1950-talet, då gravramar togs bort, grusgravar såddes igen och äldre träd fälldes. Utvidgningen från 1886 omges av lönn och utvidgningen från 1967 har rönn och pil längs häck i öster. Huvudgångarna är grusbelagda och mellan kvarteren finns plattgångar. Idag återstår endast en grusgrav. Den är hägnad med järnstaket och ligger söder om kyrkan. Vid sakristians ingång i söder är tre smidda järnkors från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet placerade. Intill kyrkan i norr står två gravstenar av skiffer från 1800-talets mitt. Söder om kyrkobyggnadens sakristia finns två separata gravkapell, det så kallade Hedvigs kapell (1811) och Hagbergs kapell (1817).

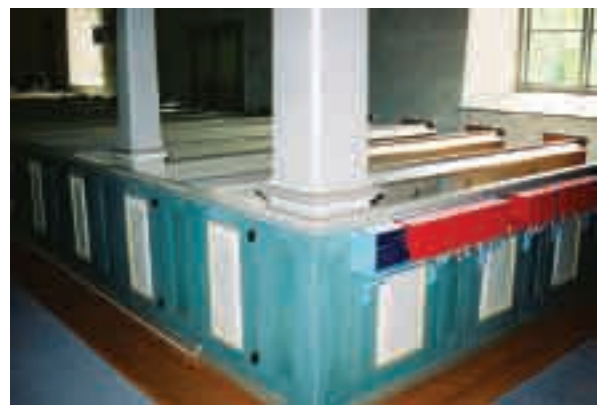
Kyrkan i sten uppfördes 1802 på äldre murar, och består av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti, vidbyggd sakristia i öster samt torn i väster. Ingång sker i väster via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets sydsida. Sakristian har egen ingång från söder. Murarna är vitputsade och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Taket är brutet och valmat över koret samt täckt med skiffer, och har en profilerad takfotslist. Västtornet är försett med något framspringande hörnpartier. Upptill finns två tornluckor i samtliga väderstreck. Tornet kröns av en huv med trälanternin med tidstypisk gustaviansk utformning.

Kyrkorummet har ett förhöjt kor och täcks av ett blåmålat trätunnvalv med vit profilerad taklist. Vitputsade väggar genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med gråmålade bågar. Bakom altare med altartavla, utförd av hovmålaren Carl Wilhelm Swedman 1802, finns utgång till en stor rymlig sakristia i öster. En hästskoformad altarring är utsmyckad med balusterdockor och predikstolen är placerad på norrsidan. Den senare är enligt uppgift från 1600-talet, men uppvisar efter ombyggnation 1899 ett barockinspirerat utförande. Predikstolns baldakin och färgsättning är från 1950-talet. Läktare i väster uppfördes 1855 med ett utstickande halvrunt mittparti. Orgel tillkom 1857 och har en nyklassicistisk fasad. Dopfunten av granit är från 1946 och står placerad framför ett dopaltare i korets södra del. Kyrkans bänkar är uppdelade i tre kvarter och bildar mittgång, sidogångar samt en gång mot ingången. De är ombyggda under 1950-talet i 1700-talsstil med dörrar mot mittgången.

Byggnadshistorik

Den nuvarande kyrkan grundlades på 1760-talet efter att församlingen uppdragit åt den i stiftet kände murmästaren Christian Haller att lämna ritningar och

kostnadsförslag till ny kyrka. Haller dog emellertid under byggtiden och hans maka Hedvig Haller övertog kontraktet och fullbordade kyrkobygget. Kyrkan invigdes 1763. År 1799, den 27 juli eldhärjades kyrkan. Gnistor från en hyggesbränning i närheten antände tornet. Branden gick inte att stoppa och kyrkan blev helt utbränd. En stor del av inventarierna kunde dock räddas. Ansvarig för hyggesbränningen var brukspatron Nils Hagberg på Prästbols gård. Han pliktades att återställa kyrkan i det skick hon hade före branden inom en tid av två år. Kyrkan återuppfördes av byggmästare John Westman och tornet fick en ny överbyggnad efter ritning av byggmästare Sundberg. Kyrkans tak belades nu med skiffer, tidigare hade det varit täckt av spån.

Inventarier från de äldre kyrkobyggnaderna återinsattes i kyrkan. En ny altartavla beställdes från Stockholm med motivet Kristi förklaring. År 1855 byggdes västläktaren och två år senare placerades där en orgel byggd av E A Zetterqvist, Örebro. 1884 insattes nya fönster och 1890 en kamin. Mer omfattande arbeten skedde därefter år 1899, då man belade kyrkans stengolv med trä och innertaket kläddes med spontad panel och kyrkorummet fick nya bänkar. Man byggde även ett nytt altare och en ny altarring. En äldre baldakin borttogs från predikstolen som sattes på en pelare och försågs med ny trappa. Den fasta inredningen målades i huvudsak vit med förgyllning och väggarna försågs med enkla schablondekorationer runt fönsternischerna.

Nästa större renovering genomfördes 1958-59 under ledning av slottsarkitekt Ragnar Jonsson, Stockholm, i samarbete med konservator Olle Hellström, Skara. Exteriören omputsades och avfärgades och man monterade hängrännor. Skorstenen plockades bort och trapporna omlades. Tornhuven fick ett nytt avslut med tupp. Interiört fick vapenhuset nytt golv av skiffer och trappan till läktaren ombyggdes. Ett vindfång byggdes mellan vapenhus och kyrkorum och i dess sidoutrymmen ordnades utrymmen för städ- och elutrustning. I kyrkorummet rengjordes och ommålades väggarna och gångarna fick nytt golv av skiffer. Nya innerdörrar tillkom, innertaket slätpanelades, läktarbarriären byggdes om och bänkarna omformades. I fönsternischerna inlades skiffer. Till predikstolen tillverkades ett nytt ljudtak och hela stolen ommålades. En modern dopfunt (1946) placerades i korets södra del. Därefter har endast arbeten av underhållskaraktär genomförts. Fasaderna avfärgades 1981. Skiffertaket renoverades 1991.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Området kring **VÄRMSSKOGS** tidstypiska **STENKYRKA** utgör en kulturhistoriskt värdefull miljö i ett tilltalande landskapsparti. I kyrkomiljön ingår grunderna efter två äldre kyrkor som påvisar platsens långa kristna kontinuitet. Kyrkobyggnaden eldhärjades 1799, men återuppfördes på de bevarade murarna. Kyrkan har därefter till sin exteriör endast förändrats i marginell omfattning. Interiört präglas kyrkorummet av altartavla från 1802, västläktare och nyklassicistisk orgel från 1800-talets andra hälft samt av 1950-talets renovering vilken hade som avsikt att framhäva kyrkorummets och de äldre inventariernas ursprungliga färgsättning mm. Karaktär åt kyrkogården, samtida med kyrkobyggnaden, ger två fristående gravkapell uppförda på 1810-talet strax söder om kyrkans kor.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, kyrkogården och tillhörande bebyggelse utgör tillsammans med grunderna efter två äldre kyrkor en samlad miljö med en närmare tusenårig historia och påvisar en lång historisk kontinuitet
- kyrkans exteriör har fortfarande prägel från byggnadstiden
- i interiören är tre epoker av kyrkans historia tydliga: nybyggnadstidens gustavianska stil i altartavla, nyklassicism i västläktare och orgel från ca 1850, samt 1950-talets renovering i färgsättning och utsmyckningsdetaljer

EKSHÄRADS KYRKA Hagfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Ekshärad socken är till största delen bevuxen med skog och får sin särprägel av Klarälven som här slingrar sig med karaktäristiskt meanderförlopp. Arkeologiska fynd kan härleda boendet i socknen till både sten-, brons- och järnålder. Några hundra meter norr om prästgården ligger ett järnåldersgravfält med fem synliga högar. Tillsammans med den odlingsbara jorden är skogen Ekshäradsområdets huvudsakliga naturtillgång. Från 1700-talets mitt var järnet den dominerande näringen men mot 1800-talets slut drabbades området av bruksdöd och bruksnedläggningar.

Ekshärads socken har existerat sedan medeltiden och nämns första gången 1503 som Ekysherrede. Ekshärad, som är en av Älvdals härads tio socknar, var fram till 1820 moderförsamling för hela Älvdals härad med annexen Råda, Dalby och Ny. I Ekshärads socken har det funnits tre kyrkor under olika perioder. Den första lär ha uppförts under 1200-talet i byn Hara ca fem kilometer norr om den nuvarande kyrkan. Den andra kyrkan i området uppfördes på 1400-talet intill Klarälven, ca 350 m nordväst om den nuvarande. Den tredje kyrkan övergavs på grund av översvämningar under andra halvan av 1600-talet. En gravhäll från 1600-talet

är uppställd som minne på den gamla kyrkplatsen. På den gamla kyrkplatsen har två arkeologiska undersökningar genomförts, dels 1966 då grundmurarna till den medeltida kyrkan återfanns, dels 2002 då ett antal medeltida gravar framgrävdes.

Den nuvarande kyrkan från 1688 ligger strategiskt placerad på Kyrkheden mitt i Ekshärads tätort. Norr om kyrkan finns sju kyrkstallar som är omgjorda till marknadsbodar. Prästgården i Grinnemo ligger öster om kyrkan nere vid älven och har under lång tid varit kyrkoherdeboställe. Ena flygelbyggnaden är enligt uppgift uppförd 1692. Den nuvarande huvudbyggnaden är timrad i en våning under 1800-talets första hälft och senare påbyggd med en våning. Prästgården och dess trädgård har med sin traditionella utformning ett stort värde som en del av den kulturhistoriskt betydelsefulla miljön kring kyrkan. Öster om kyrkan finns ett bårhus från 1945 och ett S:t Olovs kapell byggt 1982 ligger i södra kanten av kyrkogården.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården togs i bruk 1690 och har etappvis utökats söderut. År 1953 utvidgades den med en terrass österut och 1975 företogs ytterligare en utvidgning söderut med en urnlund. Kyrkogården är, förutom den senaste utvidgningen, anlagd på plan mark med en terrass mot

odlingsmarkerna och Klarälven i öster. På övriga tre sidor omges den av en stenmur. Sedan samtliga grusgravar och ramar avlägsnats på 1950-talet utgörs hela ytan av gräsmatta som genomkorsas grus- och plattbelagda gångar. Utmärkande för kyrkogården är över 450 smidda gravkors. De äldsta järnkorsen är uppställda öster om kyrkan invid muren och är från andra hälften av 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Den största koncentrationen smideskors finns strax söder om kyrkan.

Den timrade kyrkan från 1688 har ett rektangulärt långhus med tresidig koravslutning i öster, västtorn och vidbyggd sakristia och vapenhus. Ingång sker i väster genom tornets bottenvåning. Fasaden är klädd med spetsiga spånor som strukits med tjära. Fönstren från 1865, är rundbågiga och vitmålade. Taket är lagt med tjärade raka spånor. Sockeln är klädd med skivor av sten. Takfoten är inklädd och målad i brunt.

En panelklädd port i tornet är brunmålad och över denna finns ett vitmålat runt fönster. Två rundbågiga och svartmålade ljudluckor sitter på tornets fyra sidor. Tornets överbyggnad består av två takfall, det undre har en konkav form, medan det övre är konvext. Båda dessa är lagda med tjärade spånor. Ovanför finns en faluröd fyrkantig överbyggnad med urtavlor åt de fyra väderstrecken. Överbyggnaden är täckt av ett plåtklätt tak som i respektive hörn är försett med en spira. Tornet kröns av ett kors med fem förgyllda kulor.

Kyrkorummet utgörs av en enskeppig salkyrka med förhöjt, tresidigt avslutat korparti i öster och orgelläktare i väster. Det täcks av ett flackt trätunnvalv. Väggarna, som är klädda med ljus slätpanel och bröstpanel med målad blomdekoration, bryts upp av rundbågiga fönster. Altaruppsatsen är från 1697 och en något äldre predikstol finns i koret. Kyrkorummet har öppna bänkar från 1927 fördelade i fyra kvarter med mitt-, kors- och sidogångar. Sakristia finns i norr och på den södra sidan är vapenhuset ombyggt till textilkammare.

Golvet är lagt med betsade och lackade brädor. Fönstren är gråmålade och spröjsade med trä och bly, samt försedda med färgat antikglas. Taket är dekormålat. Som centralmotiv finns en ängel i blå dräkt omgiven av två änglar. På var sida därom finns moln och två basunblåsande änglar med språkband, och över läktaren finns en ensam basunblåsande ängel. I övergången mellan kor och långhus finns en målad triumfbåge och över koret finns två änglar som bär ett språkband. De öppna bänkarna har rektangulära gavlar med två speglar som är målade i brunt och marmorerade i rött, grönt och brunt. Mot väster är några bänkar borttagna och där står bl a ett ljusträd.

Koret avskiljs med ett gallerförsett, grönmarmorerat korskränk. I var ände, ut mot långsidorna står två höga

blåmålade ljusstakar av trä. Altaruppsatsen är enligt uppgift tillverkad av bildhuggaren Anders Svensson, Borås. Den tvådelade uppsatsen har som centralmotiv den korsfäste Jesus flankerad av Maria och Johannes. På sidorna finns evangelisterna, och i övre delen ett uppståndelsemotiv och änglar med pinoredskap. Överst finns en basunblåsande ängel. Tavlans övre del omgärdas av förgyllda akantusblad. Dominerande färger är svart, grått, brunt och förgyllning. På var sida om altartavlan hänger en liten sköld som bär givarnas namn. Framför altarringen finns en sexkantigt bruten, rektangulär altarring med brunmålat ramverk och marmorerade speglar med svarta lister. Dopfunten i korets södra del har en fot av täljsten och är troligen från 1200-talet. På foten finns en cuppa och lock av trä från 1600-talet med renässansornament.

Predikstolen på korets norra sida övertogs från den gamla kyrkan och är enligt en inskription från 1662. Den har åttkantig korg med raka sidor dekorerade med plattskärning i renässansmönster. Predikstolen "moderniserades" kraftigt i samband med kyrkans renovering 1864. Då ersattes den gamla dekoren med ny. I samband med 1920-talets restaurering återställdes predikstolen till ett äldre utseende. Det sjukantiga ljudtaket är målat i rödbrunt. Runt kanten löper förgyllda akantusslingor och överst är ett förgyllt klot.

Korfönster i öster är målade av NP Ringströms i Stockholm 1928 efter förlaga av professor Olle Hjortzberg. De relativt ljusa fönstren har beige bakgrund och vinröda bladslingor, en människofigur och text från nya testamentet. Även korfönstren mot norr och söder har målningar av O Hjortzberg, tillverkade av NP Ringströms. Dessa är gjorda 1958 och är betydligt mörkare, mer färgrika och försedda med olika figurer och texter från gamla testamentet. I koret hänger ett senmedeltida altarskåp med dörrar. Dess mittdel utgörs av en skulpterad Sankta Anna med Maria och Jesusbarnet. På dörrarnas insidor finns målningar föreställande Sankta Cecilia och Sankta Katarina. I koret finns en kororgel tillverkad av orgelfirma Lindegren 1980. Den gröna och gula fasaden är ritad av arkitekt Jerk Alton, Kumla. I korgolvet ligger två gravhällar av gjutjärn från 1700-talet. Vid norra väggen finns ett bord sammansatt av äldre delar i plattskärningsteknik.

Läktaren i väster är uppförd av Olof Törnman 1764. Barriären är försedd med målade porträtt från 1680-talet. Den grönmarmorerade orgelfasaden är från 1865 och försedd med nyklassicistiska, förgyllda dekorationer. Det nuvarande orgelverket från Zetterqvist tillkom 1927 men är utbyggt senare.

Sakristian och textilkammaren nås via rundbågiga dubbelportar med fiskbensmönstrad panel. Taket i textilkammaren är lagt med slätpanel som 1927 målades med jugendslingor. Här finns ett medeltida så kallat sakramentshus med målningar från 1500-talets mitt.

Byggnadshistorik

Den nuvarande träkyrkan i Ekshärad uppfördes 1686-88 av byggmästare Anders Larsson Rang, Filipstad. Tornspiran tillkom 1695. Året därpå utfördes koppararbeten på tornet. Den första bänkinredningen sattes in 1697. Kyrkan spånkläddes 1699 och året därpå sattes dörrar, tornluckor och fönsterfoder på plats.

Efter detta har kyrkan genomgått omfattande renoveringar under 1700-talets andra hälft, kring mitten av 1800-talet, under 1920-talet, i slutet av 1980-talet samt år 2007. Interiören byggdes om år 1764. Bland annat uppfördes läktaren i väster. Läktarfönstren tillkom och taket målades av målarmästare Johan Warlind, Karlstad. Tornet fick sitt nuvarande utseende år 1772. Ett tornur, tillverkat av urmakaren J Tinglöf insattes 1783.

På 1830-talet genomfördes omfattande reparationer. Större, rektangulära fönster sattes in, södra taket lades om, södra kyrkväggen rättades och förstärktes med pilstrar. Sakristian reparerades och golvet i kyrkgången togs upp och lades om. Altaret byggdes om 1857 och korgolvet lades om ett år senare. Kyrkans första orgel införskaffades från Paris år 1862, men den var för svag i tonen varför man beslutade att återsända den. År 1864-65 målades altartavla och predikstol vita och försågs med förgyllningar. Rundbågiga fönster insattes i kyrkorummet och ett större fönster insattes ovanför portalen i väster. Kyrkan ommålades invändigt, bland annat övermålades takmålningarna. En ny orgel tillverkad av firman E A Zetterqvist, Örebro, insattes. Den ursprungliga slutna bänkinredningen byttes 1889 mot öppna bänkar.

En interiör omvandling skedde 1927 efter ritningar av arkitekt Bror Almquist. Förutom att åtgärda den röt-skadade timmerstommen syftade arbetena till att återställa barockkaraktären. Bröstpanelen togs bort, väggar och taket kläddes med slätpanel. Fönstren försågs med antikglas och målade korfönster insattes efter förslag av Olle Hjortzberg. Nya bänkar insattes och södra vapenhuset gjordes till dopkapell. En ny orgel med 28 stämmor, tillverkad av E A Zetterqvist, Örebro, insattes. I samråd mellan konservator Alfred Nilsson och dekorationsmålare Erik Skiöld, båda Stockholm, utförde den senare nya målningar i taket. Målningarna skulle anknyta till kyrkans barockstil, men utformningen kom att påverkas av 1920-talets mode med bland annat tidstypiska frisyrer. Färgerna på predikstol och altartavla togs fram och bättrades. Utvändigt lagades spånbeklädnaden på väggar och tak och de smidda tornprydnaderna reparerades. Ett nytt tornur insattes. Återinvigning av biskop J A Eklund 1927.

År 1958 insattes ytterligare glasmålningar efter förslag av Olle Hjortzberg. Sakristian iordninggjordes 1966 då

väggarna kläddes med gamla golvbrädor och rummet försågs med kapprum, toalett och skrudskåp. Textilkammaren inreddes i norra vapenhuset efter förslag av arkitekten Jerk Alton år 1988.

År 2007 utfördes omfattande konserveringsarbeten av fasta inventarier, samt målning av väggar och slipning och lackning av golv.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

EKSHÄRADS KYRKA från 1680-talets slut är den tredje i socknen och den första på denna plats. Den korsformade spånklädda kyrkan är ett bra exempel på den värmländska barockens träkyrkobyggnader. Den säregna tornöverbyggnaden från 1770-talet saknar dock motsvarighet i stiftet. Interiören speglar olika tidsåldrar. Bland de olika stildragen finns medeltida inventarier, predikstol i plattskärningsteknik från renässansen, altaruppsats i provinsial barock och orgelfasad i nyklassicism. Vid 1920-talets restaurering sökte man återskapa en känsla av den barocka interiör kyrkan haft tidigare. Den djupa orgelläktaren med de många pelarna är ovanligt stor och ger kyrkorummet en särprägel.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka med kyrkogård, kyrkstallar, äldre kyrkplats och prästgård utgör en samlad miljö med medeltida förankring
- kyrkans välbevarade exteriör är en god representant för det värmländska träkyrkobyggnandet i barockstil
- tornet med urverk och säregen tornöverbyggnad från 1770-talet saknar motsvarighet i länet
- kyrkans medeltida inventarier, bland annat det ovanliga sakramentshuset
- interiörens många tidsskikt varav en mot 1700-talet återblickande renovering på 1920-talet ger rummet en prägel av barockstilen
- vapenhusets speciella karaktär med oklädda väggar och dubbla trappor med balkong emellan med drygt 450 gravvårdar i smide, är kyrkogården i Ekshärad den smideskorstättaste kyrkogården i landet

GUSTAV ADOLFS KYRKA Hagfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Gustav Adolfs socken är en av Värmlands minsta socknar. Den består av en endast punktvis bebyggd, sjö- och mossrik, starkt kuperad skogsbygd i länets nordöstra hörn. Den äldsta kolonisationen utgjordes av, de i början av 1600-talet inflyttande, skogsfinnarna. I början av 1700-talet då ägarna till Uddeholm började se sig om efter platser för anläggandet av nya hyttor, hamrar och smedjor, uppstod industriorter och tätbebyggelse på flera platser inom socknen. Den expansiva bruksrörelsen ledde till en betydande ökning av folkmängden i trakten, och Uddeholmsbolaget initierade så småningom byggandet av en kapellkyrka som uppfördes 1781. Gustav Adolfs församling (även kallad Gustava) tillhörde från början Älvdals stora pastorat men tilldelades så småningom Ekshärads pastorat. Den 1 maj 1901 avsöndrades församlingen från Norra Råda som blev egen kapellförsamling. 1950 bildade Gustav Adolf tillsammans med Hagfors som moderförsamling eget pastorat med kyrkoherde i Hagfors.

Gustav Adolfs kyrka med kyrkogård, fristående klockstapel (1781), likbod (1931) och sockenstuga (1957) ligger samlade som en kyrkomiljö vid sjön Deglundens östra sida. Här finns sedan 1940-talet även en by-

bildning genom ett antal faluröda villor uppförda för skogsarbetare. Kyrkan ligger på en hög terrassering som i öster gränsar mot skogsmark.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården invigdes samtidigt som kyrkan. Dess äldsta delar sträcker sig syd och sydväst om kyrkan. Efter en utvidgning under tidigt 1800-tal har begravningsplatsen utökats vid tre tillfällen; 1922 åt nordväst, 1936 åt söder och 1955 åt norr. Vid 1800-talets slut ersattes den gårdsgård som omgav kyrkogården av en stenvmur. Kyrkogården har en oregelbunden avlång form och utbreder sig norr, söder och väster om kyrkan. Större delen av området lutar svagt med böljande terrasser i västlig riktning. En stödmur av stora huggna stenblock finns i öster där äldre barrskog gränsar intill platsen. Omgivningen i väster och norr består av väg och gles bebyggelse, och i söder av väg och skogsmark.

Växtligheten inne på kyrkogårdsplanen är sparsam. De få gångvägarna är asfalterade. Plattgångar förekommer på gräsytorerna mellan gravkvarteren.

Sju stycken stenramsomgärdade grusgravar ligger nordväst om kyrkan, men ett flertal igensådda gravar vittnar om ett större antal från början. På den gamla delen söder om kyrkan ligger kyrkogårdens enda två

staketsinhägnade gravplatser. Ett tiotal smidesjärnkors står uppställda sydost om kyrkan. Ett järnkors står kvar på ursprunglig plats och är från 1807. Allmänningen har idag föga kvar av det ursprungliga utseendet. År 1931 invigdes ett rödmålat bårhus med spånbeklätt tak beläget vid kyrkogårdens norra gräns. En minneslund invigdes på kyrkogårdens sydöstra del år 2000.

Kyrkan uppfördes 1781 i timmer med ett traditionellt långhus med lägre korsarmar i söder och norr, och tresidigt avslutat korparti i öster. En fristående klockstapel finns öster om koret. Taket utgörs av ett valmat sadeltak som är klätt med rakhuggna spån och nederst avslutas med en spetsuggen rad. Taknocken består av tjärade plankor. Exteriört har kyrkan bibehållit sin ursprungliga karaktär, men brädfodrades och rödfärgades vid en renovering 1841. Kyrkans sockel har olika utseenden på olika fasader. Den västra delen består av granitblock medan den östra är av natursten som fogats och delvis putsats. Väggarna genombröts av rundbågiga fönsteröppningar med vitmålade fönsterbågar och omfattningar. Fönstren är sexdelade och har blyspröjsning. Entré sker i väster via en stentrappa, och i söder finns en entré med smidesgallertrappa. Dörröppningarna är rundbågiga och har svartmålade utåtöppnande dörrblad med mönstrad panel. I östra korsarmen finns en dörr till sakristian med rombmönster i en vit omfattning. En inskriftstavla i trä ovanför västingången ger årtalet för kyrkans byggstart: 1781.

Kyrkorummet är korsformat med förhöjt korparti i öster med en originell utsvängd altärvägg och bakomliggande sakristia. Kyrkorummets långhus täcks av ett välvt trätunnvalv, medan korsarmarna i norr och söder har lägre tak med flackare välvning. En sammanhållande renovering under ledning av arkitekt Erik Fant 1952 gav kyrkan en samstämmig färgsättning. Långhuset och korsarmarna har ett brunbetsat trägolv. Väggarna är upp till bänkarnas höjd brunlaserade och har däröver en senapsgul kulör. Takfoten är utkragad och målad brunröd och vit. Takvalvet i långhuset och korsarmarna är laserat blått på en genombruten vit grund. Tre brunmålade timmerbjälkar fungerar som dragstag. Invändigt är fönstren gråmålade med spröjsning. De invändiga bågarna är helt av trä medan ytterbågarna har spröjsning även av bly. I den norra korsarmen finns ett fönster i norr och ett i väster. I den västra korsarmen finns ett fönster i norr och ett i väster. I den södra korsarmen finns ett fönster i öster och ett i väster. Koret har fyra fönster, vardera två i norr och söder. Bänkarna är vägganslutna och uppdelade i åtta kvarter. De har en brunlaserad insida, medan dess utsida är marmorerad i grönt och lila. Fyllningarna är marmorerade i blågrått med tegelröd ram. Under läktaren leder en pardörr in till kyrkorummet. Dörrbladen har två stora fyllningar och tre mindre med grönlaserat ramverk och fyllningar i lila och blått. Dörren om-

fattas av en grönmarmorerad omfattning.

Läktaren i väster har ett svängt utkragat mittparti som bärs upp av fyra åttkantiga marmorerade kolonner. Barriären är utförd i klassiserande barockstil. På mittpartiets nedre del finns en förgylld tandsnittsdekor. Läktaren har ett brunbetsat trägolv och gradänger av trä och lösa stolar. Kyrkans första orgel byggdes 1862 av E A Zetterqvist i Örebro och räknade sju stämmor. Fasaden är oförändrad medan orgelverket har renoverats under 1800-talets senare del och under 1900-talet. 1939 försåg firma Orgeltjänst i Uppsala orgeln med ytterligare stämmor (idag tretton). Orgeln spelas vänd mot koret och har en klassiserande fasad i grönt med lilamarmorerade fyllningar och förgylld dekor.

Kyrkans altaruppsats bestod ursprungligen av en kombination av altartavla och predikstol. Altärväggen har idag svängda väggpartier med fyllningar som delas upp av räfflade pilastrar. En dörr i barockstil, på vardera norra och södra sidan, leder in till sakristian. Allt är marmorerat i grå-grön-blått. I väggens övre fyllningar finns målningar med bibliska symbolmotiv samt två fält med texter; "Loven Gud i Hans Helgedom" och "När Dina ord upplåtas Giva de Ljus". I hörnen avlutas väggen högst upp med pyramider som kröns av förgyllda stjärnor. I mitten finns ett överstycke med en strålände sol och trekant. Centralt på altärväggen hänger en altartavla med Kristus på korset. Den är osignerad och torde vara kyrkans ursprungliga. Altaret står mot väggen och är rektangulärt till formen. Allt omgärdas av en altarring med en utsvängd u-form med grönlaserat ramverk med gråblå marmorerade fyllningar. Knäfallet är klätt med skinn.

I korets hörn står kyrkvärdsbänkar med grönlaserat ramverk, fyllningar marmorerade i blågrått samt med bruna överliggare. På överliggaren sitter ljusbärare. Dopfunten är av trä, kvadratisk och målad i gråblå marmorering med en överdel av björkringsmosaik. I övrigt finns i koret en ambo, ett piano, ett ljusträd och två psalmnummertavlor med guldrum.

Predikstolen, sedan 1928 placerad vid korets nordvägg, är den ursprungliga, men har något förändrats i samband med förflyttningen till den nuvarande platsen. Till sin form motsvarar den övriga värmländska predikstolar i barock- och rokokostil. Den är dock i motsats till flertalet predikstolar helt fri från skulpterade utsmykningsdetaljer. Predikstolen är grågrönblå laserad/marmorerad med förgyllda lister. Baldakinen har lambrequinlikande tofsar av trä. Den har en blå undersida med en målad vit duva inom strålgång. Stolen står på en pelare som sammanbyggs med trappans underrede.

Byggnadshistorik

År 1765 begär Gustafsfors bruks ägare, disponent Emanuel Geijer, kunglig Maj:ts medgivande att få bygga en kyrka vid sjön Deglunden. Av olika själ dröjde det dock fram till 1781 innan kyrkobygget påbörjades. Namnet Gustav Adolf, efter den dåvarande kronprinsen Gustav IV Adolf, tycks kyrkan ha fått redan från början. Redan vid slutet av 1700-talet kallades emellertid socknen och kyrkan Gustava. Kyrkan invigdes 1787 av kyrkoherden i Älvdalens pastorat Magnus Piscator. Kyrk böcker och sockenstämmoprotokoll ger endast en grov bild av kyrkans historia, då arbeten av större omfattning bekostades av Uddeholmsbolaget, som ägde kyrkan fram till 1928.

Det kyrkorum som invigdes 1787 var ytterligt enkelt och saknade helt utsmyckning. Väggar och valv var vitmålade, endast i altarpartiet förekom en rikare färgskala, däremot ingen som helst skulpterad utsmyckning. Bänkarna var enkla och omålade ännu femtio år efter kyrkans uppförande. Den timrade stommen kläddes utvändigt vid knutarna med brädor 1798. Väggarorna inkläddes helt 1841 i samband med en omfattande restaurering av kyrkan. Långhus och kor täcktes då med ett spånklätt valmat sadeltak, till vilket norra och södra korsarmarnas något lägre tak anslöts.

I korets östligaste del inbyggdes redan från början en mindre sakristia. Den bestod av en liten halvcirkelformad byggnadskropp som upptog halva korets höjd. Över sakristian låg en läktare, där även predikstolen var placerad. Altartavlan, som är belägen på ursprunglig plats har försetts med ett krönparti, vilket delvis härrör från predikstolens omfattning. Predikstolen har senare flyttats till norrväggen, och delvis byggts om.

De två ingångarna, en i väster och en i söder, är båda ursprungliga, medan fönstren delvis förändrats. Några togs upp under 1800-talet. Den södra korsarmen var ursprungligen vapenhus, medan den norra korsarmen, som under golvet hade en av gråsten murad källare, tjänstgjorde som ett extra förvaringsutrymme.

Socknens alltmer ökande folkmängd tvingade fram en ombyggnad av korsarmarna. Vid 1841 års restaurering förenades dessa med själva kyrkorummet, varvid tre nya fönster upptogs, innertak inlades och bänkinredningen byggdes. I korsarmarna satt från början folk från byarna Aamäkk och Kosamäkk, varför de tidigare kallades Aamäkk- och Kosamäkk-kyrkorna.

År 1928 undergick kyrkan en genomgripande reparation, varefter den överläts till församlingen av Uddeholms AB. Vid denna renovering flyttas predikstolen från altarpupsatsen till korets norra parti och altarpupsatsen försågs med ett krönparti. En ny översyn och reparation gjordes 1952 under ledning av arkitekt Erik Fant, då bl a interiören ommålades, bänkarna ombyggdes och elvärme installerades. Väggarorna försågs med stående träpanel avfärgad i en gulbrun kulör. Under läktaren i väster byggdes en mellanvägg för att avskilja

läktartrappan från kyrkorummet, samt för att få utrymmen till klädavhängning, städ, elcentral m m.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

GUSTAV ADOLFS KYRKA har i allt väsentligt bevarat sitt 1700-talsutseende och är ett fint exempel på de mindre sockenkyrkor som växte fram i skogsbygderna vid bruksrörelsens expansion. Kyrkan är välbevarad, och en god representant för barockens träkyrkobyggnadskultur i Värmland. Fasaden är, vilket är ovanligt för timmerkyrkorna i stiftet, klädd med stående rödfärgad locklistpanel.

Kyrkans interiör har många kvaliteter och är efter restaureringar på 1800-talet och 1952 en väl sammanhållen helhet. Av särskilt intresse är den originella utformningen av altarpupsatsen i form av en vägg med barockelement som döljer en bakomliggande sakristia. Kyrkorummet har en bänkinredning och kvartersindelning som utgör ett betydelsefullt inslag för rummets karaktär.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan är som helhet känslig för förändringar
- kyrkan, med dess föga förändrade exteriör, är en god representant för det värmländska träkyrkobygandet under perioden
- interiörens huvudsakliga prägel av byggnadstidens ideal med bevarad 1700-talsinredning; altarpvägg, altartavla, kyrkvärdsbänkar och predikstol
- kyrkorummets bänkinredning och kvartersindelning
- kyrka, klockstapel och kyrkogård utgör tillsammans med bårhus, sockenstuga och närliggande traditionellt utförd bebyggelse en samlad och kulturhistorisk värdefull bebyggelsemiljö

HAGFORS KYRKA

Hagfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Hagfors kommun ligger i bergslagens västligaste utlöpare, med Hagfors som enda tätort. Terrängen är kraftigt kuperad och delas av dalgångar, av vilka Klarälvens sprickdal i nord-sydlig riktning är den mest markanta. Höjderna är oftast moränklädda, medan sänkorna med Klarälvens dalgång delvis är utfyllda av sediment. Av fornlämningar är endast några få spridda rösen och fångstgropar kända. Bygden är känd sedan medeltiden. Näringslivet vilar på en lång industriell tradition inom både järn-, stål- och trävaruhantering. Även jord- och skogsbruk är traditionella näringar i regionen men stål- och verkstadsindustrin dominerar. Hagfors är en järnverksort som nyskapades som samhälle när Uddeholmsbolaget 1876 ersatte tio värmländska järnbruk med ett nytt stålverk lokaliserat till Uvåns vattenfall. Kyrkan och många andra byggnader i samhället, har uppförts av Uddeholms AB.

Hagfors socken består av en smal och brant odlingsbygd längs Rådasjön och Uvån. Området öster om Rådasjön utbröts 1906 från Norra Råda socken till en kapellförsamling; Hagfors. 1933 förändrades den till en annexförsamling, och 1951 blev Hagfors moderförsamling i ett pastorat tillsammans med Gustav Adolfs församling.

Hagfors är en av Älvdals härads tio socknar.

Kyrkan ligger på en liten höjd, strax intill Uvån, mitt i Hagfors samhälle. På andra sidan vägen ligger församlingshemmet från 1919, uppfört i rött tegel, sadeltak med svängda takfall och vita spröjsade fönster. En skola från tidigt 1900-tal ligger också intill kyrkobyggnaden. Ner mot ån ligger en liten röd timrad stuga, troligen från sent 1800-tal. Det tidigare bostadshuset används idag som föreningslokal.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten utgörs av en naturtomt med gräsmattor, buskar och några träd, främst tallar. En plattsatt gång leder från gatan och parkeringen till kyrkans port i västgaveln. Det finns ingen kyrkogård vid kyrkan utan begravningsplatsen i Hagfors ligger på andra sidan samhället. Den anlades, tillsammans med ett gravkapell år 1909 och har under årens lopp utökats tre gånger. Idag finns ytterligare ett gravkapell, uppfört 1939, samt en klockstapel från 1974.

Kyrkan från 1903 har ett rektangulärt långhus med korparti i öster, sidoställt torn i nordväst och vidbyggd sakristia på korets norrsida. Kyrkan är klädd med rödmålad, liggande fasspontpanel, fjällpanel och vitmålad listverk. Fasaden bryts upp av tre fönstergrupper på

varje långsida. Fönstergrupperna består av fyra rundbågeformade, gråmålade, småspröjsade fönster. Huvudingång finns på västra gaveln. Stentrappan har vitmålat räcke och stolpar som bär upp ett sadeltak täckt med svart skiffer. Dörren består av en lackad, träfärgad dubbelpört med överljus bestående av två rundbågeformade fönster i en rektangulär omfattning.

Koret i öster är lägre och smalare än långhuset och sadeltaket är här täckt av skiffer. På östra väggen finns ett förgyllt kors och spår efter igensatta fönster. På korets södra sida finns ett fönster med tre rundbågiga öppningar med vitmålad rektangulär omfattning. Mot norr finns en vidbyggd sakristia med plåtklätt pulpettak och rektangulär dörr med stentrappa mot norr. Sockeln på hela kyrkan är av huggen natursten. Takfoten är inklädd och försedd med röda profilerade takfotstassar. Det sadelformade taket är lagt med svart skivplåt och bryts upp av takfönster i takfotskanten. Det sidoställda tornet är fyrkantigt och klätt med rödmålad, liggande panel. En ingång finns på tornets norra sida med trappa och skärmtak lagt med skiffer. Tornets övre del, där klockorna hänger, är något utskjutande och försett med vitmålade takfotstassar. Här finns tre brunmålade spaljeförsedda, rektangulära öppningar på varje sida. Ovanför detta finns ett "korsformat" sadeltak klätt med koppar. Trekantsgavlarna som bildas här är klädda med rödmålade rundade spånor. Tornet avslutas med en åttkantig, kopparklädd spira, vilken kröns av ett förgyllt kors med kula i mitten.

Det rektangulära kyrkorummet är täckt av ett spetsbågevalv med takfönster i takfotshöjd. Koret avdelas från kyrkorummet med en spetsbågevalv med målningar. I koret finns ett modernt fristående altare samt ett äldre altare i nyklassicistisk stil mot östväggen. Läktaren i väster bärs upp av svarvade pelare och är försedd med målade pannåer. Rummets färgsättning är hållen i en varm röd färg med inslag av gult och grönt. Golvet är lagt med oljade brädor. Väggarna är klädda med skivor och målade i en svag beige-aprikos färg. I höjd med fönstrens underkant delas väggen med en turkos list som löper runt hela kyrksalen och i koret. Fönstren är rundbågiga och sitter i grupper om fyra med en rektangulär, profilerad omfattning. Ovanför fönstren, i höjd med takfoten, finns i svagt rutiga, guldfärgade takkupor, parställda fönster. Omfattningarna är gulmålade med röda inslag. Taket har spetsbågeform med synlig takstolkonstruktion, och är klätt med vitmålad slätpanel. Taklisten är målad i ljusblått och en träinklädd takfot är målad i gult. De öppna bänkarna har bänkkrank mot koret och är fördelade på två kvarter så att mittgång och sidogångar bildas. Bänkarna, som är målade i grönt och brunrött har rektangulära gavlar med spegelfyllningar. Belysningen består av fyra större och två mindre mässingskronor över bänkkvarteren samt mässingslampetter på väggarna. Koret är förhöjt två steg och är på mitten utbyggt ut-

anför triumfbågen mot kyrkorummet. På norra sidan finns ingång till sakristia och på den södra sidan finns tre rundbågade fönster inom en omfattning. Valvbågen är målad av Marianne Nordström, Alsike, 1980. Motivet är Pilgrimsvandringen och beskriver kyrkoåret och några av kyrkorna längs vägen mot Nidaros. I valvbågen hänger ett krucifix från 1984 av konstnärinnan Eva Spångberg. En modern altarring från 1984 följer det utbyggda korgolvet och delar koret från kyrkorummet. Den öppna, delbara altarringen består av vertikala rödbruna stolpar med förgyllda detaljer, överliggare av trä och stoppat knäfall med rosa tyg. Ett altare från 1984 står mitt i koret. Det rödbruna altaret av trä har skiva täckt av glas och fem ben med krysslåg. Kyrkans föregående altare, i nygotisk stil, står mot östra väggen. Det har ett grått ramverk med vita fyllningar och är dekorerat med förgyllda detaljer. Altartavlan utgörs av en oljemålning av Torsten Nordberg från 1936. Bilden föreställer Kristus som välsignar brödet. Kristus har vit klädedräkt och röd mantel och omges av ett ljusst sken. Framför honom står två män och en kvinna mot ett grönt draperi. Målningen omges av ett gråmålat ramverk av två pilastrar med korintiska kapitäl som bär upp en öppen trekantsgavel försett med ett förgyllt kors med strålar och förgyllda akantusslingor. I trekantsgavelns bas finns IHS och dekorationer i form av vindruvsklasar och blad mm. Predikstol på korets norra sida är fristående med ny svängd trappa från koret. Den har en lökformad, rödmarmorerad fot och åttssidig rak korg. Korgsidorna har spetsbågeformade fyllningar marmorerade i rödbrunt, försedda med sju förgyllda knappor under. Överliggare och korgens undersida är marmorerade i grått. Bokstödet bärs upp av ett förgyllt änglaansikte. Ett åttkantigt ljudtak med rödbruntramverk och gråmarmorerad fält hänger över predikstolen. Invändigt finns strålar och det allseende ögat. I korets södra del finns en dopfunt av trä från 1904 med ny färgsättning: svart sockel, röd bas med guldring, gråmarmorerat skaft och rödmarmorerad skål med guldkant. En vinröd ambo finns i koret liksom golvljusstakar som är placerade på var sida om altaret. Nedanför altarringen finns stort utrymme på det lägre kyrkgolvet. Här finns en flygel på norra sidan. På den södra sidan står en kopia av Thorvaldsens Kristusstaty (den äldre altarutsmäckningen), en ljusbärare och en elorgel.

Läktaren i väster har ett utskjutet mittparti som bärs upp av svarvade pelare och en bärlina målade i rödbrunt. Läktarbröstningen försågs 1966 med målade pannåer av konstnären Knut Olsson, Ransäter. Motiven utgörs av fyra psalmdiktare: Olaus Petri, J O Wallin, Erik Gustav Geijer och biskop J A Eklund. Även mittpartiet är bemålat. Ramverket kring målningarna är grönt. Läktarunderbyggnaden som går fram cirka en meter från läktarens kant, innehåller bland annat hall/vapenhus, förråd och toaletter. På väggen mot öster hänger

två ikoner. Orgelfasaden utförd i nyklassicistisk stil är gråmålad och försedd med förgyllda dekorationer.

Byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes av Uddeholmsbolaget 1903-04. Uppgifterna om vilken arkitekt som gjort ritningarna varierar. Enligt RAÄ är det arkitekten Carl Otto Forsberg. Något som också verifieras av protokoll från Uddeholms aktiebolags möte den 21-24 juni 1902: "Föredrogs och godkändes en av Ingeniör C Forsberg vid Hellefors upprättad ritning till kyrka i Hagfors...". Församlingens och arkitekt Altons skrivningar säger dock att arkitekten Fritz Eckert ritat kyrkan. Oavsett arkitekt, stod kyrkan färdig 1904 och invigdes 25 mars samma år. Då, 1904, fanns kyrkans entréer via huvudingången i väster, sidoentrén i söder eller genom tornets bottenvåning i norr. Invändigt fanns nygotik och nyklassicism och ett rikt dekorativt måleri. Altaret hade gotiskt mönster i ramverk och ovanpå stod en kopia av Torvaldsens Kristusbild. Altarringen utgjordes av svarvade balusterdockor och predikstolen var i goticerande stil. Predikstol, altare, altarring och dopfont var målade i vitt och dekorerade med förgyllningar. Uppvärmning skedde via en varmluftsanläggning. Bänkarna var öppna med goticerande mönster. De var liksom en del andra snickerier i kyrkorummet ådringsmålade i ekimitation.

1936 överläts kyrkan till Hagfors kapellförsamling. I samband med detta skedde en omfattande renovering under ledning av arkitekt Einar Lundberg. Vid renoveringen avlägsnades mycket av kyrkans nationalromantiska och nygotiska uttryck. Den södra entrén togs bort, fönster i östra gaveln sattes igen, de flesta vägg- och takytor kläddes med träfiberskivor, bänkarna byttes mot nya med gavlar, predikstolen byggdes om och en ny altartavla av konstnären Torsten Nordberg sattes upp. Altarringen ändrades och en ny dopfont ritades av arkitekt Lundberg. Den norra trappan till läktaren togs bort och utrymmet under läktaren gjordes om till kapprum med toalett. Under södra trappan gjordes ett förråd och genom en ny vägg skapades ett vapenhus.

1966 försågs läktarbröstningen med målade pannåer av konstnären Knut Olsson. Målningssviten av konstnärinnan Marianne Nordström uppsattes över triumfbågen 1980.

En omfattande renovering skedde även 1984, under ledning av arkitekt Jerk Alton. Syftet var i första hand att återge byggnaden och kyrkorummet en egen identitet och att anpassa rummet till en ny liturgi. Förutom vård och underhåll både utvändigt och invändigt skedde ombyggnationer och kompletteringar. Bland annat tillkom ett nytt altare, altarringen togs bort och ersattes av en ny mobil altarring som kunde placeras på kyrkorumsgolvet, predikstolen byggdes om med

ny fot och trappa. Avståndet mellan bänkarna glesades, bänkrader togs bort både fram och bak i kyrkan, fotbrädor togs bort och strålvärme installerades. En ny trappa till läktaren sattes in på södra sidan. Golvet slipades och lackades, ny gångmatta inskaffades liksom ny kormatta. Kyrkorummet fick ny färgsättning och ny belysning. Läktarunderbyggnad omdisponerades delvis med bland annat väntrum och toaletter.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Tillblivelsen av **HAGFORS KYRKA** är, liksom etableringen av Hagfors järnverk 1876 och samhället som växt fram, ett resultat av Uddeholmsbolagets ambitioner i bruksorten. Träkyrkan är uppförd 1903-04 i tidstypisk nygotisk och nationalromantisk stil. Kyrkan har genomgått två omfattande renoveringar. Den senaste 1984 under ledning av arkitekt Jerk Alton. Då fick kyrkorummet en ny identitet. Idag karakteriseras rummet av färgsättningen och de liturgiska krav som blanda annat tillgodosetts genom nytt fristående altare och ett stort, utbyggt kor.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- den exteriört relativt välbevarade byggnaden har betydelse som landmärke, historisk symbol och tidsdokument i samhället
- kyrkans ursprungliga inredning i form av predikstol, altare och dopfont

NORRA RÅDA KYRKA Hagfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Norra Råda socken utgörs av dalgångs- och strandbygder längs Klarälven, Rådasjön och Lakenesjön, samt av omgivande skogsmark. Tätbebyggelsen i Norra Råda ligger i en skärningspunkt mellan två dalgångar. Platsen var länge en anhalt på den medeltida pilgrimsled som går utmed Klarälven till Olof den Heliges grav i Nidaros. Samhället ligger på den västra sida av Uvån och den långsmala Rådasjön. Utmed Uvån fanns vid 1600-talets slut två stångjärnshammare, Uddeholm och Stjärn. Här var naturförutsättningarna goda då det fanns överflöd av skog och vattenkraft. Den äldre västgötalagen (före 1300) angav att det i Älvdals härad fanns fyra kyrkor: Dalby, Ny, Ekshärad och Råda. Råda var först en annexförsamling till Ekshärad. Socknen fick sitt officiella namn Norra Råda år 1855 och är en av Älvdals härads 10 socknar.

Den första kända träkyrkan i Norra Råda uppfördes 1634 och låg mellan Klarälven och Rådasjön, strax söder om den nuvarande. Det är inte klarlagt om kyrkplatsen har ännu äldre ursprung. I mitten av 1700-talet uppfördes en ny kyrka men den gamla kyrkan kom att stå kvar på samma plats i många år. Den såldes 1778 till Uddeholmsbolaget som lät den stå kvar till 1785 då den

flyttades till Uddeholms herrgård för att där användas som magasin. Under åren 1959-1960 byggdes den om för att bli Uddeholms kapell. På den gamla kyrkplatsen i Råda uppfördes år 1752 en ny och större korskyrka av trä. Denna kyrka brann ned efter ett åsknedslag i juni 1801. Den nuvarande kyrkan började uppföras mellan 1805-1813. Runt nuvarande kyrka finns en förtätad bebyggelse som bildar det lilla samhället Norra Råda. Här finns flera sekelskiftesbyggnader, bland annat det f d tingshuset som idag är församlingshem och prästgården. Prästgården, med vacker utsikt över Rådasjön, uppfördes med hjälp av Uddeholmsbolaget och bostadshuset har föregåtts av en mindre timrad byggnad. Den välbevarade prästgården har ett högt kulturhistoriskt värde där också flygelbyggnader, uthus, björkallé och trädgård utgör viktiga delar.

Till själva kyrkoanläggningen hör kyrka med omgivande kyrkogårdar, en faluröd ekonomibygnad på södra kyrkogården (tidigt 1900-tal) och en ekonomibygnad på norra kyrkogården. Denna vinkelbyggnad med vit panel och mexitegel innefattar också garage och personalutrymmen (1970-90-tal). Ett vitputsat begravningskapell finns på norra kyrkogården, ritat av arkitekt Einar Lundberg (1942). I anslutning till kyrkogården finns också en kyrkogårdsexpedition.

Kyrkoanläggningen

Till Norra Råda kyrka finns två begravningsplatser. Den Södra kyrkogården, som ligger kring kyrkan, är troligen samtida med Rådas första kyrka. Området utvidgades sedermera och vid 1800-talets början fick kyrkogården sitt nuvarande omfång. Dryga 100 meter norr om kyrkan, på östra sidan av den gamla landsvägen anlades 1857 den Norra kyrkogården. Denna har utökats vid tre tillfällen; 1932 tillades ett område öster om den ursprungliga delen, 1959 ett större område i norr och slutligen 1980 österut.

Södra kyrkogården utbreder sig huvudsakligen söder om kyrkan och en del åt väster. En stenmur prydd av järngrind med årtalet 1832 omgärdar platsen. I söder finns en djup ravin med Årosälven som förbinder Rådasjön med Klarälven. Den gamla landsvägen passerar kyrkogårdens östra gräns. Bebyggelse och grönområden ligger runt området i övrigt. De relativt få men breda gångvägarna är grusbeklagda och huvudsakligen raka. Plattgångar förekommer på de fria gräsytorerna mellan gravkvarteren. Kyrkogårdens äldsta gravvårdar är ett 40-tal smidesjärnkors som står uppställda söder om kyrkan, samt vid långsidorna. Några av dem är utformade med slöjdbehågnader och yrkessymboler i miniatyr. Kvar på västra och sydvästra delen av kyrkogården finns cirka 15 grusade gravar. Den Geijerska familjegraven ligger söder om kyrkan och utgör kyrkogårdens mest dominanta gravanläggning. Norra kyrkogården har i stort sett en rektangulär form med den största utsträckningen i nord-sydlig riktning. Längs östra sidan finns ett stängsel medan området i övrigt inhägnas av ett svartmålat järnstaket och häck i väster och ett kort stycke i söder. Kyrkogården omges av parkeringsplats och grönområde i söder och åt övriga håll av åkermark. Springbrunnen på 1959 års utvidgning i norr flankeras av några pilträd. Samtliga gångvägar är belagda med grus och bildar ett rutnätsmönster. Omkring 150 grusade gravar, de flesta stenramsomgärdade, finns spridda över främst den äldre delen av kyrkogården. Endast ett par järnstaket kvarstår.

Kyrkan från 1800-talets början, är orienterad i nord-sydlig riktning. Den är uppförd i nyklassicistisk stil och består av ett murat, rektangulärt långhus med tresidig koravslutning, utbyggd sakristia i söder och torn vid nordgaveln. Det brutna sadeltaket är valmat mot söder och lagt med rektangulärt skiffer från Glava. Murarna är vitputsade såväl ut- som invändigt och genombryts av stora, rundbågiga fönsteröppningar. De gråmålade träfönstren är utvändigt spröjsade och försedda med dels färgade rutor i grönt och rosa, dels klarglas. I norr finns en segmentbågeformad port klädd med grönmålad panel. Mot öster och väster är portarna klädda med koppar. En vidbyggd sakristia i söder är vitputsad och täcks av ett valmat skifferklätt sadeltak. På västra långsidan finns liten rund tillbyggnad med nedgång till en källare. Den putsade utbyggnaden har kopparklädd huv och kröns av

ett kors. Tornet i norr har en rektangulär, brunmålad port av trä. Ovanför porten finns en tavla med inskriptionen: "Råda Kyrka Bygd 1813 af Johan Westman". Ovanför denna finns ett runt fönster. Rundbågade, bruna ljudluckor på tornets fyra sidor sitter under den vitmålade takfoten. Tornet har en lanternin klädd med vitmålad locklistpanel, försedd med vitmålade spröjsade fönster. Lanterninen avslutas med ett kopparklätt tälttak som kröns av ett förgyllt kors på kula.

Kyrkorummet utgörs av ett enskeppigt långhus med tresidigt avslutat, förhöjt kor i söder och läktare i norr. Rummet täcks av ett flackt brädvalv. Kyrkans interiör är tämligen välbevarad med altarpuppats, predikstol och läktare i nyklassicistisk stil från byggnadstiden. På väggar och i tak finns dekorativa målningar från 1900-01. En relativt stor läktarunderbyggnad är tillkommen i etapper under 1900-talets andra hälft. Golvet är av lackade brädor och väggarna är putsade i gulvitt och bryts upp av rundbågeformade fönster av trä. Kring fönstren finns en målad bård och mellan fönstren finns målade brunbeiga kannelyrförsedda pilastrar som sammanbinds av en dekorativ målning. Mitt på östra långväggen i en igenmurad dörrnisch finns ett dopaltare som består av en underdel till en gammal altarprydnad av trä från 1600-talet. På västra väggen finns en rektangulär port med brunlaserad spegeldörr försedd med smidda gångjärn. I denna korsgång står en ljusbärare av smide. Väggar och tak har dekorativa målningar från 1900-01.

Öppna gråmålade bänkar är fördelade på fyra kvarter. Över bänkkvarteren hänger moderna mässingsarmaturer, fyra stycken på varje sida. I de två snedställda korväggarna finns ett fönster på vardera väggen. De är försedda med blyspröjs och glasmålningar. I korets östra del finns en predikstol i nyklassisk stil från byggnadstiden. Dominerande färger är grått, grönt, blått, rött och guld. En rektangulär baldakin är målad i gråbeige ton med gulddekor. På väggen mellan predikstolen och baldakinen finns ett förgyllt kors med strålar och en förgylld svepning. En äldre sakristia ligger bakom altaret och nås via en segmentbågeformad trädörr som mot kyrkorummet är klädd med gamla järnplåtar. Altartavla utgörs av en oljemålning på duk inköpt 1814. Den är målad av Johan Roselius. Omfattningen är utformad av Bror Almquist år 1900. Altaret är av trä och försett med två svagt rosalaserade spegelfyllningar på framsidan. Framför den finns en altarring i halvcirkel av svarvade, brunmarmorade balusterdockor, stoppat knäfall och överliggare klädda med rött tyg. Dopfunten är tillverkad av kalksten och ritad 1941 av arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. I västra delen av koret står en kyrkvärdsbänk mellan fönstren, en gråmålade ambo och en modell av en "Järnbåt" som användes på Rådasjön under 1700- och 1800-talen. Modellen av järn fungerar som ljusbärare och är tillverkad på 1980-talet av Bertil Nilsson, Uddeholm. Här finns också en "dopvagg" som församlingens yngsta invånare

kan låna. Läktaren i norr är från 1813 och har en på mitten rundad utskjutande del. Läktarbarriären är gjord av svarvade balusterdockor marmorerade i rödbrunt. Orgelfasaden från 1895 är i nyklassicistisk stil. Orgelverket förstörades och byggdes om till 36 stämmor 1946 av orgelbyggare A Magnusson, Göteborg.

Byggnadshistorik

Ritningar till den nuvarande kyrkan utfördes av byggmästare Johan Westman, och godkändes av Kung Maj:t 1803. Westman påbörjade arbetet med uppmurningen 1805 på samma plats där den tidigare kyrkan legat. På grund av missväxtår och hungersnöd avstannade arbetet men det återupptogs igen 1810. Exteriören och läktaren var färdig 1813, men mycket av inredningen gjordes färdig allt eftersom och invigning skedde den 22 februari 1835 av biskop J J Hedrén.

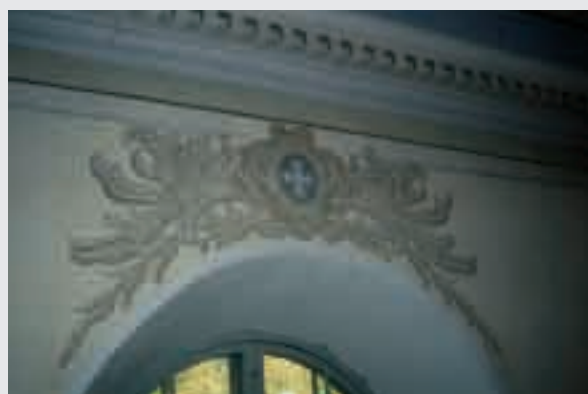
På 1860-talet målades kyrkans interiör vit. Även altaret, predikstolen och läktaren målades vita. Orgelfasad och orgel från Zetterqvist, Örebro, tillkom 1895. Interiören målades 1900-1901 av konstnären Olof W Nilsson, Karlstad, (född i Norra Råda). Kyrkans tak dekorerades då med stiliserade blommor, blad och kartuscher. På väggarna målades pilastrar. Ny altarring och komplettering av altaruppsats gjordes efter ritning av arkitekt Bror Almquist. Kaminerna togs bort 1924 och ersattes av elektrisk värme.

1937 skedde en större renovering efter program av arkitekt Tor Engloo, Stockholm. Korgolvet höjdes, trägolven laserades, bänkarna byggdes om och väggarna i kyrkan "vadderades" för att förbättra akustiken. Predikstolens underrede togs bort och friställdes från bänkkvarteren. Den östra porten murades igen och där iordningställdes en dopplats. Golvet i vapenhuset lades med tegel och sakristian fick ny inredning. Troligen tillkom då också den lilla runda "kuren" med nergång till källaren vid långhusets västra långsida. Återinvigning förrättades av biskop JA Eklund den 28 november 1937.

1959 påbörjades interiöra arbeten efter program av arkitekt Gunnar Hollström, Karlstad. Arbetena som avslutades 1962, innebar bland annat läktarunderbyggnader med kapprum och uppgång till läktaren på ena sidan. Den andra sidan fick rum för konfirmandsundervisning mm. Nytt golv av breda furuplankor lades i hela kyrkan och de två främsta bänkraderna togs bort. Altaruppsatsen flyttades framåt, baldakinen över predikstolen sänktes, takmålningar och väggar rengjordes. Altaruppsats, predikstol och orgelhus bättringsmålades och omförgylldes. Återinvigning genomfördes av biskop Gert Borgenstierna den 23 maj 1963. Invändiga arbeten skedde 1989 efter program av arkitekt Karl Karlsen. Arbetena innebar bland annat omdisponering under läktaren och ny färgsättning av kyrkorummet.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Den putsade **STENKYRKAN I NORRA RÅDA**, från tidigt 1800-tal, är i sin exteriör i stort sett oförändrad och typisk för byggnadstidens klassicistiska ideal. Den stora interiören präglas av en enhetlig klassicistisk inredning med altaruppsats, altarring, predikstol och läktare från byggnadstiden, men kompletterad under 1900-talet. Ett påtagligt inslag är måleri på väggar och i tak från år 1900-1901 av en regionalt känd konstnär, född i Norra Råda. Från 1980-talets slut härrör ny färgsättning på bland annat bänkar. Då fick också en i flera etapper utbyggd läktarunderbyggnad sin befintliga utformning med rejäla ytor för bland annat sakristia, kapprum osv.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, prästgård, församlingshem och kyrkogårdar ingår som historisk symbol och tidsdokument
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för den nyklassicistiska sockenkyrkotypen
- kyrkorummets två tidsskikt; dels den bevarade nyklassicistiska inredningen med bland annat predikstol och läktarbarriär från byggnadstiden, dels måleriet från 1900-01 av konstnären Olof W Nilsson. Arbetet utgör det enda kända sakrala verket av denne konstnär
- gravkapellet från 1950-talet

SANKT OLAVS KAPELL Hagfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Ekshärads socken ligger i Klarälvdalen och tillhör Hagfors kommun. Socken är till största del bevuxen med skog och får sin särprägel av Klarälven som här slingrar sig med karaktäristiskt meanderförlopp. Arkeologiska fynd kan härleda boendet i socknen till både sten-, brons- och järnålder. Några hundra meter norr om prästgården ligger ett järnåldersgravfält med fem synliga högar, som troligen fungerat som begravningsplats för någon närbelägen gård. Tillsammans med den odlingsbara jorden är skogen Ekshäradsområdets huvudsakliga naturtillgång. Från 1700-talets mitt var järnet den dominerande näringen för socknen, men mot 1800-talets slut drabbades området, liksom så många andra, av bruksnedläggningar.

Den äldre västgöotalagen (före 1300) angav att det i Älvdals härad fanns fyra kyrkor: Dalby, Ny, Ekshärad och Råda. Ekshärads socken har existerat sedan medeltiden och nämns första gången 1503 som Ekysherrede. Ekshärad, som är en av Älvdals härads tio socknar var under en lång period, fram till 1820 moderförsamling för hela Älvdals härad med annexen Råda, Dalby och Ny. I Ekshärads socken har det funnits tre kyrkor under olika perioder. Den första ska enligt uppgift ha uppförts

under 1200-talet i byn Hara ca fem kilometer norr om den nuvarande kyrkan. Enligt en legend övergavs den under digerdöden och återfanns av en jägare vars pil fastnat i den övervuxna kyrkan. Den andra kyrkan i området uppfördes på 1400-talet intill Klarälven, ca 350 m nordväst om den nuvarande. Denna kyrka övergavs på grund av översvämningar under andra halvan av 1600-talet. En gravhäll från 1600-talet är uppställd som minne på den gamla kyrkplatsen. På den gamla kyrkplatsen har två arkeologiska undersökningar genomförts, dels 1966 då grundmurarna till den medeltida kyrkan återfanns, dels 2002 då ett antal medeltida gravar påträffades.

Den nuvarande kyrkan från 1688 ligger strategiskt placerad på Kyrkheden mitt i Ekshärads tätort, alldeles intill korsningen mellan riksväg 63 och vägarna mot Torsby och mot Klarälvens östsida. Samhället har en huvudgata med butiker och bensinstationer. Norr om kyrkan finns sju kyrkstallar som är omgjorda till marknadsbodar. Norr om kyrkan finns också det f d kommunhuset. Den gamla skolan väster om riksvägen är idag församlingshem. Prästgården i Grinnemo ligger öster om kyrkan nere vid älven och har under lång tid varit kyrkoherdeboställe. Ena flygelbyggnaden utgörs av en äldre byggnad, som enligt uppgift är uppförd 1692 av prästen Bengt Aurenus. Den nuvarande hu-

vudbyggnaden är timrad i en våning under 1800-talets första hälft och senare påbyggd med en våning. Byggnaden har röd panel, vita snickerier och ett sadeltak med svarta betongpannor. Prästgården med trädgård har med sin traditionella utformning ett stort miljövärde som en del av den kulturhistoriskt betydelsefulla miljön kring kyrkan. Öster om kyrkan finns ett bårhus från 1945. S:t Olavs kapell, byggt 1982, ligger i södra kanten av kyrkogården.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården togs i bruk 1690. Stenmuren började läggas 1765 och på 1830-talet utbyttes trägrindarna i muren mot nuvarande järngrindar. När marken närmast kyrkan inte medgav ytterligare begravingar utökades kyrkogården etappvis söderut under de följande århundradena. År 1953 utvidgades den med en terrass österut och 1975 företogs en utvidgning söderut med en urnlund. Kyrkogården är, förutom den senaste utvidgningen, anlagd på helt plan mark med en terrass mot odlingsmarker och Klarälven i öster. På övriga tre sidor omges den av en stenmur som i norr och väster avgränsas av landsvägar och i söder av kyrkogårdsförvaltningens lokaler och industriområde. Förutom björkar längs äldre delens gränser i öst och väst leder en björkallé fram till kyrkan från den senaste utvidgningen, där man ersatt den söderut flyttade stenmuren med friväxande rosor. Sedan samtliga grusgravar och ramar avlägsnats på 1950-talet utgörs hela ytan av gräsmatta som genomkorsas dels av grusbelagda gångvägar, dels av plattgångar i kvarteren. Utmärkande för kyrkogården är över 450 smidda gravkors. De äldsta järnkorsen är uppställda öster om kyrkan invid muren och är från andra hälften av 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Den största koncentrationen smideskors finns strax söder om kyrkan. Här finns fem olika typer av smideskors: yrkeskors, livsträd, florkors, bygelkors samt triangelkors. Den gamla traditionen består och det tillverkas idag kors av flera konsthantverkare i trakten.

S:t Olavs kapell är placerat i sydöstra kanten av 1975 års utvidgning av kyrkogården på yttersta kanten till den djupa ravinen ner till Klarälven. Framför kapellet ligger en urnlund och söder om den en minneslund som togs i bruk 1996. Kring kapellet finns en gräsad yta och en grusad gång leder fram till byggnaden. Marken framför entréerna har belagts med betongsten. En gårdsgård ramar in kyrkogården närmast kapellet mot söder och öster.

Kapellet utgörs av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat kor. Genom en smalare och lägre mellanbyggnad, som fungerar som foajé och kapprum, förbinds kapellet med en ekonomibyggning av återanvänt timmer. Kapellet sockel är klädd med granit. Fasaderna utgörs av timrad plank med synliga knutar. Den inklädda

takfoten är falurödfärgad liksom byggnaden i övrigt. På varje långsida finns två stickbågiga och vitmålade fönster med blyspröjs i ytterbågen. Även kapellet gavelspetsar är försedda med fönster; i norr ett lunettformat med vit omfattning och i korgaveln ett sexkantigt med vit omfattning. Kapellet kröns av ett sadeltak belagt med kyrkspån. Ett konsekrationkors pryder taknocken vid koret. Byggnaden har svarta hängrännor och stuprör. Mellanbyggnaden är klädd med en faluröd lig-gande fasspontpanel och har bräddtak. Stora stickbågiga fönster upptar nästan hela östra fasaden. Pardörren till foajén är grönmålad med speglar, med diagonalställd panel nedtill och glas upptill. Ekonomibyggningen har en äldre och mer ojämn sockel av granit. De faluröda bilade timmerväggarna bryts upp av två mellanväggar genom att knutarna är synliga i ytterfasaden. Mot väster finns en svartmålad port som leder till bårhuset. Flera mindre fönsteröppningar/gluggar ger ljus åt ekonomiutrymmena. Taket är belagt med brädor och kröns av ett svart smideskors vars vimpel bär årtalet 1982. Korset är tillverkat av Allan Sjöberg, Uddeholm. Byggnaden har en modern väggfast utebelysning tillverkad av Hans Agne Jakobsson AB i Markaryd.

Kyrkorummet utgörs av ett relativt litet rektangulärt långhus med ett tresidigt avslutat kor i söder. Taket är klätt med en vitlaserad slätpanel och är svagt brutet vilket ger det formen av ett fyrdingstak. Golvet är belagt med lackade brädor av furu. Väggarna är klädda med slätpanel. Upp till är panelen stående och ljust laserad, ned till liggande och bemålad med blomsterslingor. Dekorationerna efterliknar väggmålningarna i Ekshärads kyrka. Blomsterslingorna är utförda i färgglada nyanser på vit botten. Den stående och liggande panelen avdelas med en bröstningslist målad i brunbeige kulör. Panelen fortsätter även i det tresidigt avslutade koret. Golvsockeln är målad i en brunbeige kulör. Taklisten är laserad och marmorerad i en grå kulör. Målningarna är utförda av R Wallström 1984.

I kapellets kordel finns altare och altarring med beige tyg på knäfallsbänkarna i furu. Ovan altaret finns ett sexkantigt glasmosaikfönster med blyspröjs, föreställande Kristi lidande på korset och en duva. Fönstret är tillverkat av N P Ringström 1982. På höger sida om altaret är dopfunten placerad. Dess fundament är utfört i furu medan cuppan är tillverkad av mässing och daterad 1988. Dopkålen i glas är från Kosta. En ljusbärare i smide med väggfast bössa har placerats till vänster om altaret. I kapellsalens nordöstra hörn, vid den bakre väggen, är orgeln placerad. Den har fyra stämmor, en manual med pedal och är utförd i lackad furu och har ett modernt formspråk. Orgeln är tillverkad av orgelbyggare Gunnar Carlsson, Borlänge 1987. Långhuset är möblerat med kopplade lösa stolar i bok med snöflätade sitsar. De är placerade i två kvarter på var sida om en mittgång. Över stolarna hänger mässingsarmaturer utformade av kapellets arkitekt Jerk Alton. I anslutning till kyrkorummet finns en foajé som i sin tur gränsar mot ekonomibyggnaden där bl a toaletter, bårhus och andra utrymmen inryms.

Byggnadshistorik

Kapellet består av en nyuppförd kapelldel och en äldre timmerstomme som inrymmer ekonomitrymmen. Enligt sägnen är den gamla timmerbyggnaden ett gammalt knekttorp. Knektarna tycks ha använt ena väggen som måltavla, det finns kulhål och blykulor på den västra väggen. Den timrade delen var från början placerad någonstans i pastoratets skogar och användes som skogsbarack. Senare flyttades byggnaden till kyrkogården för att användas som redskapsbod och arbetslokal. 1982 uppfördes ett nytt kapell vid sydöstra hörnet av kyrkogården vid Ekshärads kyrka. Arkitekten som anlätades var Jerk Alton, Kumla. Den äldre timmerstommen återanvändes för att utgöra fasad åt ekonomibyggnaden som bl a innehåller bårhus. Det gamla bårhuset från 1945, som är beläget öster om kyrkan, förlorade då sin funktion. Vid utformningen av kapellet har arkitekten försökt efterlikna den gamla 1400-tals kyrkan som har legat vid västra brofästet i Ekshärad. Den gamla kyrkan beskrivs ha ett tornlöst långhus i trä som rödfärgats.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

S:T OLAVS KAPELL på Ekshärads kyrkogård uppfördes 1982 och är sammanbyggt med en äldre timrad ekonomilänga. Byggnadens exteriör ansluter till den lokala byggnadstraditionen med faluröd fasad och tak belagt med kyrkspån respektive brädor. Interiört dominerar kyrkorummet av ljusa trämaterial och dekorativ bemålning på bröstpanel, vars mönster har inspirerats av målningar i Ekshärads kyrka. Kapellet är oförändrat sedan uppförandet. Kapellet är inte skyddat enligt kulturminneslagens 4 kap 3§ men omfattas av den 13§ genom att det är beläget på kyrkogården.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapellets betydelse som historisk symbol och tidsdokument i kyrkogårdsmiljön
- kyrkorummets väl sammanhållna helhet

SUNNEMO KYRKA

Hagfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Sunnemo socken består av strandbygder vid sjöarna i Svartåns dalgång, omgivna av kuperad skogsmark. Dess centrala delar utgörs av Sunnemodalen, dit geologiskt sett även Rådasjön räknas. Sunnemo tätort ligger i dalgången som var Klarälvens tidigare fåra, 10 km öster om det nuvarande flödet. Kring Rådasjöarnas stränder anlades redan under medeltiden ett antal gårdar. Under påföljande århundraden expanderade bebyggelsen och bygden framstod snart som relativt tätbefolkad. I detta agrart präglade område lät bruksägare Johan Börjesson från Munkfors anlägga Sunnemohyttan eller Tutemohyttan år 1640. En tillhörande kyrka uppfördes 1653.

Sunnemo är den sydligaste socknen i Älvdals härad. År 1651 fick Sunnemo tillstånd att bilda egen kapellförsamling genom utbrytning från Norra Råda. Till en början kallades kyrkan "Tutemo capell" och senare "Sundmo capell". Sunnemo infördes i jordeboken 1805 som egen socken och har fått sitt namn efter Sunnemohyttan. Järnhanteringen kompletterades med gjuteri och mekanisk verkstad och Hyttälvens vatten användes också av kvarn och garveri. Samhällelig service som skola, post och affär etablerades under 1800-talet och orten hade stora förutsättningar att utvecklas

till ett större industrisamhälle. Tillkomsten av Hagfors järnverk innebar dock att tillverkningen vid Sunnemohyttan tvingades upphöra 1887.

Området kring Sunnemo kyrka och Hyttälven utgör sedan gammalt centrum i bygdens administrativa och industriella historia. Flera välbevarade 1800-talsbyggnader skapar en enhetlig kärna i bebyggelsemiljön. Kyrkoanläggningen mitt i Sunnemo består förutom kyrka och kyrkogård av ett spånklätt bårhus (1935), ett falurött församlingshem (inköpt 1935 från Uddeholmsbolaget) och en gulpanelad prästgård. Socknens ursprungliga prästgård låg tidigare i Noretorp, på den västra sidan av Rådasjön. Denna uppfördes 1800 åt komministern i Sunnemo. Den är sedan många år tillbaka i privat ägo. Den nya prästgården uppfördes 1939-40 ca 50 meter väster om kyrkan. På denna tomt låg tidigare ett sockenmagasin och gamla kyrkstallar.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården tillkom samtidigt som kyrkan. Den är anlagd på plan mark och antar en något oregelbunden kvadratisk form. Området sydväst om kyrkan har aldrig utnyttjats som begravningsmark på grund av berg i dagen. Kyrkogårdens omgivningar består av vägar och bebyggelse. En stenmur inhägnar kyrkogården utom i öster där det växer en granhäck. Kyrkogården var från början liten

och oinhägnad. Först 1831 färdigställdes stenvuren, vars merpart i norr och ett kort stycke i väster är lagd med sinnersten. Stenportarna i norr byggdes nya 2000. Muren pryds av två grindar från 1856 och 1861, gjutna vid Sunnemohyttan. Kyrkogårdens äldsta delar ligger sannolikt runt kyrkan utom i väster där landsvägen till en början gränsade till kyrkan. Begravningsplatsen har utvidgats flera gånger österut, bl a vid 1880-talets slut. Vid samma tid renoverades hela kyrkogården; grusgravar, hägnader i form av järnstaket och stenramar avlägsnades. Öster om kyrkan ligger ett gravkapell som 1935 ersatte en tidigare likbod. Inom 1935 års utvidgning strax väster om kapellet låg allmänningen fram till omkring 1935-40, men kom därefter att upplåtas till familjegravar. Ett mindre område söder om kyrkan har i ordningsställts för urngravar. Samtliga gångvägar är belagda med grus. Plattgångar av skiffer förekommer mellan gravkvarteren. Vid kyrkogårdsmläggningen på 1930-talet igensåddes grusgravarna. Ett mindre antal bevarade stenramar återfinns främst söder om kyrkan och på denna del står också de äldsta gravvårdarna som utgörs av 12 stycken gjutna gravkors i järn från 1800-talet. Korsen står placerade främst utmed den sydvästra och delar av den södra muren. Två gravar inhägnas av järnstaket och ligger nordost och öster om kyrkan. 1931 påträffades delar av smidda järnkors troligen härrörande från 1700-talet. Två har rekonstruerats och står uppställda intill kyrkans norra långvägg.

Kyrkan är byggd av liggtimmer med spånade fasader och inklädda knutar. Sockeln är av natursten. Den har ett avlångt rektangulärt långhus med tresidigt koravslut och en vidbyggd sakristia i öster. Långhuset täcks av ett sadeltak med tjärade spånor och kopparnock. Små fönster är utbyggda i takfallen västerut. I väster finns ett smalt torn indraget i långhusets tak. Framför finns en något lägre vapenhusutbyggnad med entrédörrar målade bruna i en rektangulär portalomfattning. Väggsfasaderna är falurödfärgade och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med vitmålade bågar. Ovan västentrén finns ett stort runt fönster.

Tornet har en åttkantig hög spira, täckt av spån och avslutad med en smidestång med en förgylld tupp. Tornet har luckor i samtliga väderstreck. Dessa är rektangulära och klädda med snedställd panel som tjärbehandlats. Sakristian är kvadratisk med en svängd huv och sammanbyggd med kyrkan via en gång med dörrar både i norr och söder. Sakristians huv avslutas i en kopparskodd docka med ett kors överst.

Kyrkorummets är långsmalt med ett något förhöjt kor. Timmerväggar är limfärgsmålade ljusgrå under ett femsidigt brutet, brädvälvt innertak målat i vitt. I taket finns kraftiga takbjälkar. Väggarna genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med rödmålade bågar i grå omfattningar. Golvet är av lackat trä och kyrko-

bänkarna är uppdelade i två förhöjda kvarter. Bänkarna saknar dörrar och har gråmarmorade gavlar och röda insidor. Läktaren i väster bärs upp av fyra åttkantiga pelare och har en rak barriär med fyllningar marmorerade i grått, brunt och beige. Läktarorgeln, målad vit med förgyllt dekor, är från 1953 och utförd i klassicerande stil. Altaruppsats och predikstol i renässansstil förvärvades under 1700-talet till Sunnemo från Norra Råda gamla kyrka. Större delen av altaruppsatsen har förfärdigats av bildhuggaren Anders Larsson i Filipstad, och målades i rött och vitt av Bengt Svensson i Ängsundet. Huvudmotivet består av en snidad korsfästelsegrupp mot en målad bakgrund i grönblått där konturerna av en kyrka framtonar, troligen gravkyrkan. Krucifixet i gruppen är gjort av en annan 1600-talsbildhuggare, men smälter väl in i sitt sammanhang. Över korsfästelsegruppen finns ett triangelformat fält med ett förgyllt adelsvapen mot röd bakgrund med initialerna E I G S, vilket tillhör familjen Gyllenspetz. Altarbordet, som är kyrkans äldsta inventarium, är tillverkat av grovt tillyxade timmerstockar. På baksidan finns ett uttag, numera igensatt, för insättandet av nattvardskärl och nycklar. Altaruppsatsen omringas av en åttsidig altarring med fyllningar målade i grått, beige och gult, och med ett gult vävt tyg på knäfallet.

Kyrkans åttsidiga predikstol byttes ut på 1750-talet mot den nuvarande från Norra Rådas äldsta kyrka. Liksom altaruppsatsen är predikstolen ett 1600-talsarbete med enkla och sparsamma sniderier i renässansstil. Den är målad i dominerande blå kulörer. Längst ned på predikstolskorgen står initialerna N O S. Ovan korgen hänger ett ganska enkelt utfört ljudtak. Det har ett undertak med en guldstjärna mot röd botten. På predikstolen finns en snidad ängel med timglas från 1700-talet. Kyrkans dopfont är av trä, ritad av arkitekten Tor Engloo och utförd vid Älvsbacka skyddshem 1935. Den tillhörande åttkantiga dopskålen i mässing är ritad av samma arkitekt och utförd av konstsmeden C G Ericsson, Arvika. På de främre bänkradernas skrank står två obelisker i trä. Kyrkan har en vägghängande psalmnummertavla, i förgyllt och svartmålat trä, i korets södra del. Rummet har ett flertal vackra ljuskronor både i trä och i mässing. Längst bak i kyrkan hänger två porträtt från 1600-talet föreställande kyrkans grundläggare borgmästare Johan Börjesson och hans hustru Christina. En annan oljemålning, på södra långhusväggen, föreställer korsfästelsen. Verket är från 1600-talet och osignerat. Möjligen är det kyrkans första altartavla.

Byggnadshistorik

Sunnemo kyrka uppfördes 1653 av borgmästaren i Karlstad, brukspatronen Johan Börjesson, i timmer med spånklädda fasader. 1676 fullbordades kyrkan med torn och läktare. 1776 timrades en korsarm åt norr, vilken inreddes med läktare och bänkar. För att bereda plats åt den nya korsarmen flyttades sakristian

till sin befintliga plats öster om koret. 1805 byttes de utvändiga spånen mot lockpanel. Samtidigt brädfodrades kyrkan invändigt. 1838 ersattes rundbågiga fönster mot nya rektangulära. Sakristian har dock behållit sina ursprungliga fönster.

Åren 1853-55 genomgick kyrkan en omfattande renovering såväl exteriört som interiört. Långhuset fick en tillbyggnad i väster och den norra korsarmen förlängdes. Vid denna renovering tillkom även vapenhuset. Predikstolen flyttades från norra sidan till den motsatta för att få en ljusare placering. Invändigt kläddes väggarna med väv. Kyrkan fick sin första orgel. Nästa interiöra renovering skedde 1903. Korgolvet sänktes då i nivå med det övriga golvet och en ny altarring installerades. På väggarna kläddes väven över med träpanel och bänkinredningen byttes ut.

En omfattande renovering genomfördes 1934-35 under ledning av arkitekt Tor Engloo. Förslaget hade som syfte att återställa kyrkan till ursprungligt utförande. Norra korsarmen revs och kyrkan spånkläddes. Invändigt frilades timret och ströks med vit limfärg. Vapenhusets tak sänktes och fönstren återfick sin rundbågiga form. Predikstolen flyttades tillbaka till den norra sidan, altarringen ersattes med en ny och centralvärme installerades. Vid restaureringen framtogs originalfärger och målningar på altaruppsatsen av konservator Sven Dahlén.

Kyrkan har senast restaurerats och ombyggt 1994 efter ett förslag av arkitekt Karl Karlsen, Karlstad. I vapenhuset inrättades då en brudkammare och under läktaren i väster plockades tre bänkar bort från vardera kvarter. Här placerades skåp till stolsförvaring, bokbord och kyrkans ljusbärare. Korgolvets yta utökades västerut och hela kyrkan ommålades interiört. Konservatorsarbeten skedde på orgelfasader, predikstol, altaruppsats, oljemålningar, ljuskronor och andra lösa inventarier. 1997 utfördes tjärning av tak och rödfärgning av fasader.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SUNNEMO TRÄKYRKA, med placering mitt i byn, uppfördes av bruksägaren Johan Börjesson. Den är en viktig symbolbyggnad för socknen och avspeglar historien om bygdens uppsving genom järnhanteringen på 1600-talet. Kyrkan har en helt spånklädd exteriör och vittnar om flera ombyggnationer. Kyrkan bestod ursprungligen av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti. Västtorn, en korsarm i norr och sakristia i öster kom senare. Kyrkan förlängdes i väster 1853-56. Vid en återställande restaurering 1934-35 raserades den norra korsarmen och vapenhuset fick sin befintliga form. Kyrkan återfick därmed mycket av sin ålderdomliga karaktär. Västtornet, som efter ombyggnaderna rider på långhusets västra gavel, ger kyrkan ett specifikt särdrag bland länets träkyrkor. Kyrkorummet har en långsmal form med bara timmerväggar under brutet, brädvälvtt innertak. Rummet har väl sammanhållen helhet med altaruppsats och predikstol i renässansstil som dominerar koret tillsammans med en klassicerande altarring som omsluter altaruppsatsen. Bänkarna, som är fördelade i två kvarter, vägganslutna och löpande djupt in under västläktare, utgör ett betydelsefullt inslag för rummets karaktär.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan utgör en del av en väl sammansatt bebyggelsemiljö
- kyrkans exteriör och planform avspeglar flera ombyggnadsfaser där ett på långhuset ridande västtorn ger byggnaden ett specifikt särdrag bland länets träkyrkor
- sammanhållen interiör som är ett resultat av 1900-talets restaureringar
- altaruppsats och predikstol i renässansstil
- den mot altaret omslutande altarringen från 1856
- kyrkogårdens mur, dess grindar tillverkade vid Sunnemohyttan

UDDEHOLMS KAPELL Hagfors kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Norra Råda socken ligger i Hagfors kommun. Området utgörs av dalgångs- och strandbygder längs Klarälven, Rådasjön och Lakenesjön, med omgivande skogsmark. Tätbebyggelsen i Norra Råda ligger i en skärningspunkt mellan två dalgångar. Platsen var länge en anhalt på den medeltida pilgrimsled som går utmed Klarälven till Olof den Heliges grav i Nidaros. Samhället ligger på den västra sidan av Uvån och den långsmala Rådasjön. Utmed Uvån fanns vid 1600-talets slut två stångjärns-hammare, Uddeholm och Stjärn. Här var naturförut-sättningarna goda då det fanns överflöd av skog och vattenkraft. Den äldre västgöotalagen (före 1300) angav att det i Älvdals härad fanns fyra kyrkor: Dalby, Ny, Eks-härad och Råda. Råda var först en annexförsamling till Ekshärad. Socknen fick sitt officiella namn Norra Råda år 1855 och är en av Älvdals härads 10 socknar.

Den första kända träkyrkan i Norra Råda, uppfördes 1634 och låg mellan Klarälven och Rådasjön, strax söder om den nuvarande. Det är inte klarlagt om kyrk-platsen har ännu äldre ursprung. I mitten av 1700-talet uppfördes en ny kyrka men den gamla kyrkan kom att stå kvar på samma plats i många år. Den såldes 1775 till Uddeholmsbolaget som lät den stå kvar till 1794

då den flyttades över Rådasjön till Uddeholms herr-gård, ca 2 km bort, för att där användas som maga-sin. Under åren 1959-1960 byggdes den om för att bli Uddeholms kapell. På den gamla kyrkplatsen i Råda uppfördes år 1752 en ny och större korskyrka av trä. Denna kyrka brann ned efter ett åsknedslag i juni 1801. Den nuvarande kyrkan började uppföras 1805 och stod färdig 1835.

Uddeholms kapell ligger placerat i Uddeholms herr-gårdspark. Herrgården, som är den tredje på platsen, uppfördes 1814-23 i nyklassicistisk stil och är med sina 17 fönsteraxlar den största herrgårdsbyggnaden i Värmland. Herrgården är vackert belägen vid Råda-sjön och omges närmast av en park i engelsk stil med ädellövträd som lind, lönn, ask och ek. Tuja, idegran, balsamgran ingår även som växtmaterial i trädgården. Uddeholms stångjärns- och manufaktursmide var do-minerade i värmländsk järnhantering under 1800-ta-let och till bebyggelsemiljön vid herrgården hör även tjänstemannabostäder, arbetarbostäder, kontorsbygg-nader och ekonomibyggnader.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten utgör en del av herrgårdsparken och är inte inhägnad. Kapellet är beläget i anslutning till den mit-taxel som leder fram till herrgården. Framför kapellet

finns en skifferbelagd yta och anslutande skifferbelagda gångar, gräsmattor och några träd som björk och lönn. Sydväst om kapellet, i anslutning till entrén, står en fristående klockstapel av trä. Stapelns faluröda och runda trästolpar vilar på ett fundament av betong och kröns av ett brant sadeltak belagt med mörkt skiffer med faluröda gavlar. Bebyggelsen söder och sydöst om kapellet utgörs av tjänstebostäder som hör till Uddeholmsbolaget och ekonomibyggnader i form av garage- och verkstadsbyggnader samt djurstallar.

Kyrkan som är timrad består av rektangulärt långhus med tresidig koravslutning i öster och utbyggt vapenhus i väster. Byggnaden har måtten ca 7,7 x 15,4 meter, motsvarande 13 x 26 alnar. Byggnaden omges av en singelbädd och sockeln är klädd med slåthuggen granit. Fasaden är klädd med falurödfärgad lockpanel. På vardera fasaden finns två fönster samt ett på vardera korväggen. Fönstren är rundbågiga med fyra lufter, småspröjsade och försedda med svarta fönsteromfattningar. Bågarna är vitmålade och har antikglas. Byggnaden har en svart inklädd takfot. Långhuset med tresidigt avslutat kor, liksom det vidbyggda vapenhuset, har branta sadeltak täckta med svart Grythytteskiffer. Vapenhusets södra fasad bryts upp av ett mindre fönster som förser sakristian med ljus. I vapenhusets västra gavel, ovanför porten, är ett runt småspröjsat fönster placerat. Kyrkporten är klädd med diagonalställd panel och trappan framför är utförd i granit med ett solformat mönster inhugget.

Kyrkorummets interiör domineras av sina blottade och lackade timmerväggar, vilka ger rummet en rustik karaktär. Rummets golv är belagt med lackade breda brädor av furu. På vardera långväggen är två fönster placerade samt varsitt fönster i de snedställda väggpartierna vid koret. Kapellet har ett tredingstak där den nedre delen har en mycket brant lutning. Taket är klätt med vitlaserad slätpanel. I taket är takbjälkar, dragband, synliga och bemålade med schabloner. Vid utformningen av schablonerna har äldre bemålningar på timret använts som förebild. Pardörrarna vid vindfånget till vapenhuset och kyrkportens insida består av grönlaserade spegeldörrar med mässingshandtag. I vapenhuset är golvet belagt med kalksten. I söder, i anslutning till vapenhuset, finns en mindre sakristia och mot norr leder en furutrappa upp till hallen vid läktaren. Vid sidan om trappan finns en dörr som via en trappa leder ner till ett mindre källarutrymme. I väster finns en läktare med ett framskjutet mittparti som bärs upp av två pelare. Läktarbarriären har profilerade speglar som målats i samma gröna nyans som pelarna. Uppe på väggen bakom läktaren finns en förgylld putti som har placerats över dörren.

Koret i öster har fönsteröppningar i de snedställda väggpartierna. En aning framskjutet från östväggen

står altaret. Det är rektangulärt till formen, byggt av spånskivor och klätt med textilier. Mot altaret sluter en åttkantig altarring som har en tätbyggd fasad med spegelfyllningar målade i gröna nyanser. Korväggen pryds av en altartextil utformad av textilkonstnärinnan Sofia Widén (1900-1961). Altartextilen har en tidstypisk formgivning och är indelad i fem fält med en färgställning i rött, brunt, vitt, blått och violett. Framför altarringen ligger en röllakansmatta. Till vänster om altarringen är predikstolen på sedvanligt sätt placerad vid norra långväggen. Predikstolens korg nås genom en rak trappa. Predikstolen är målad i bruna och gröna nyanser och dess fasad är utsmyckad med profilerade speglar i samma stil som altarringen, orgeln och läktarbarriären. Predikstolsklädet är signerat av MSA, Libreria 1965.

Kapellets dopfont är placerad vid sidan av predikstolen. Den är utförd i massiv furu (sammanfogade fyrkants-satavar) som lackats. En uppåt avsmalnande pelare bär upp en åttkantig cuppa. Dopskålen är utförd i hamrat silver. Intill dopfonten utmed långväggen är en kororgel placerad som är tillverkad av A Magnusson, Göteborg. Orgeln är delvis utförd i ek och har en fasad av bemålade profilerade speglar målade i samma bruna och gröna kulör som predikstolen. På väggen bredvid orgeln sitter en psalmmummertavla med guldrum, svart botten och siffror i mässing.

Långhuset har två slutna bänkkvarter, försedda med dörrar. Dörrarna och barriären mot koret har profilerade speglar som är bemålade i bruna och gröna nyanser. Under läktaren längst bak i kyrkorummet är en bänkrad på var sida om mittgången borttagen. Här finns istället lösa stolar placerade. Över mittgången hänger två mässingskronor.

Byggnadshistorik

Norra Råda gamla sockenkyrka restes 1634 på den västra sidan om Rådasjön. Kyrkan ersattes av en ny och större kyrka redan 1752. Den gamla kyrkan fick stå kvar på sin plats i många år. Ödekyrkan såldes 1775 till brukspatron Bengt Gustaf Geijer d. y. på Uddeholm som lät den stå kvar troligtvis till 1794 då stockarna märktes och lades undan för att sedan forslas över isen till Rådasjöns östra strand vid Uddeholms herrgård. En del av kyrkans inventarier fördes över till den nya kyrkan och predikstol och altartavla skänktes till Sunnemo kyrka.

Timret uppmonterades ett stycke söder om herrgården för att användas som magasin för spannmål och andra förnödenheter. Timret från kyrkan byggdes på med en våning (åtta stockvarv), fick en ny takresning, fönster sattes igen, en ny dörröppning togs upp, två bjälklag lades in mm. Timmerstommen kom på plats först 1796, det årtal som en vimpel på magasinets tak också visade.

På 1900-talet kom byggnaden att användas för förvaring av byggnadsmaterial. Vid 1930-talet uppmärksammas det gamla timret i byggnaden av byggnadshistoriker och det kunde konstateras att det en gång utgjort timmerstommen i Norra Råda gamla sockenkyrka. Spåren av den ursprungliga rektangulära kyrkan av liggande timmer med laxade knutar och tresidigt avslutat kor i samma bredd som långhuset kunde fortfarande urskiljas. Den hade ursprungligen haft ingång från sydsidan och en brant takresning. Spår tydde på att kyrkan hade varit spånklädd och eventuellt försedd med ett torn. Timmerstockarna hade kvar spår av äldre bemålning.

Under 1940-talet väcktes tankarna på allvar till liv att göra en kyrkobyggnad av det gamla magasinets timmer. 1959 bildades Stiftelsen Uddeholms kapell och genom bl a bruksdisponenten Nils Danielsens och skogschefen Sven G Ekmans försorg samlades medel in för att förverkliga idén. Samma år nedmonterades magasinet. Efter en genomgripande ombyggnad 1959-60 återfick byggnaden sin funktion som kyrka, nu under namnet Uddeholms kapell. Ombyggnaden innebar en hårdhänt omdaning och är till stor del en rekonstruktion där det gamla virket har använts och kyrkan återuppstått i en förminskad skala. Kapellet placerades på samma plats som magasinet men byggnaden vreds ett halvt varv för att koret på traditionellt vis skulle vända mot öster. Byggnadsingenjör Hans Schultzberg upprättade ritningarna för den nya kapellbyggnaden och timmermännen Robert och Ivar Skoglund utförde stora delar av byggnadsarbetena under ledning av byggmästare Harry Nivebro. Nytt virke användes till innertaket.

Parken och herrgården vid Uddeholm är sedan 1969 förklarad som byggnadsminne. Kapellet ägs av Stiftelsen Uddeholms kapell, dvs inte av Svenska kyrkan. Idag fungerar stiftelsen närmast som en förening knuten till Norra Råda församling.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

UDDEHOLMS KAPELL, uppfört som en rekonstruktion av återanvänt kyrktimmer, från Norra Råda gamla kyrka, på 1950-talet, ligger i Uddeholms herrgårdspark. Kapellets exteriör ansluter till 1600-talets regionala kyrkobyggnadstradition med rektangulärt långhus, tresidigt avslutat kor och utbyggt vapenhus i väster. Kapellets faluröda fasader och det branta skiffertäckta taket förstärker det historiserande intrycket. Interiört domineras kyrkorummet av omålade och rustika träytor i golv och väggar. De fasta inventariernas dekor med fyllningar och permanent placering skapar likt exteriören ett historiserande drag. Korets altartextil, utförd av Sofia Widén, är till skillnad från det övriga ett tydligt uttryck för 1960-talets formspråk. Uddeholms kapell är inte skyddat enligt kulturminneslagens 4 kap. Byggnaden ligger inom skyddsområdet för byggnadsminnet Uddeholms herrgård och omfattas därmed av skydd enligt kulturminneslagens 3 kap. Miljön kring herrgården mm utgör vidare riksintresseområde för kulturmiljövården.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kapellet är ett uttryck för ett arkitektoniskt återblickande
- kapellets unika placering i herrgårdsparken framför Värmlands största bruksherrgård
- det återanvända timret från Norra Rådas gamla sockenkyrka från 1634
- altartextilen från 1960-talet

HAMMARÖ KYRKA

Hammarö kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Hammarö socken strax söder om Karlstad omfattar omkring 5 500 hektar fördelade på Hammarö, Vidön och en mängd mindre skärgårdsöar. Socknen utgör en del av det delta som ständigt byggs på vid Klarälvens utlopp i Vänern. Området är ett av de intressantare fornlämningsområdena i Värmland med en mångfald av forn- och kulturlämningar, fynd- och kulturmiljöer. Här finns gårdar som nämns i källor redan under tidig medeltid, exempelvis gårdarna Vidön, Hovlanda och Hammar. Flera viktiga pilgrimsvägar till Olof den Heliges grav i Nidarosdomen gick över Värmland. En av dem gick över Vänern till Hammarö.

Dagens sockenkyrkomiljö ligger på öns norra del, på en plats som under medeltiden uppges vara gården Hammars ursprungliga ägor. I kyrkomiljön ingår förutom kyrka, kyrkogård, sockenstuga (1920-tal) och kapell (1972) även klockstapel från 1731, likbod från 1838, stigport från 1946, församlingshem och ekonomibyggnader från 1972.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården bildar en oregelbunden figur kring kyrkan. Omgivningen består i väster av åker, i norr av försam-

lingshem, väg och åker, i öster av en skogsdunge och bebyggelse samt i söder av väg och bebyggelse. Den äldsta delen av kyrkogården som utbreder sig främst söder om kyrkan, är medeltida och har utvidgats vid ett flertal tillfällen. Endast norra muren och en del av den västra har kvar ursprunglig sträckning. Av en teckning från 1850 framgår, att den östra kyrkogården hade en ingång som av allt att döma gick igenom den ännu stående klockstapeln. En första utvidgning av den medeltida kyrkogården företogs på 1750-talet, därefter år 1776 och 1854, då smärre områden i väster, söder och öster tillfördes kyrkogården. 1946 lades ett område till i söder och samma år byggdes stigluckan i trä över östra ingången. En mindre utvidgning gjordes 1952 österut. Mitt på kyrkogården ligger en allmänning, som numera används till familjegravar. 1973 gjordes väster härom en större utvidgning tillsammans med uppförandet av gravkapell och bårhus. Denna del är uppbyggd av sex gräsbevuxna jordvallar, som omrammar grupper av gravar. Norr om kyrkan anlades 1982 en mindre minneslund.

Det finns ett ca 250 grusgravar kring kyrkan. De flesta är häckomgärdade och ett fåtal är inhägnade med järnstaket eller stenramar. Av särskilt intresse kan nämnas släkten Dahlgrens två gravplatser nordost om kyrkan med gravvårdar av gjutjärn. Speciella för kyrkogården är ett antal gravvårdar i hyperit, hämtade från Vänerns

norra skärgård. Inne i kyrkan förvaras en gravhäll av kalksten med ornamentik i relief, en så kallad liljesten, som dateras 1200-tal. År 1864 anlades en ny kyrkogård, södra kyrkogården, ca 300 meter sydöst om Hammarö kyrka. Även den har utvidgats flera gånger.

Kyrkan är huvudsakligen från 1700-talet men medeltida partier ingår. Den är timrad med korsformad plan och har sakristia i öster och vapenhus i väster. Ingång sker i de västra, norra och södra korsarmarna. Kyrkans fasader är spånklädda och rödtjärade. Sadeltaken är branta, tjärade och spånklädda. Fönsteröppningarna är rundbågade och mångspröjsade, dörrbladen är grå med bruna omfattningar. I korskyrkans östra del är en medeltida, rakt avslutad korymb kyrka bevarad tämligen intakt. Den östra korsarmen utgör medeltidskyrkans långhus medan den nuvarande sakristian fungerade som kor. Ett litet smalt utrymme norr om sakristian, vars norra vägg ligger i liv med långhusväggen, tjänstgjorde under medeltiden som sakristia. Detta rum har en ursprunglig fönsterglugg i öster.

Kyrkorummets form präglas av de ombyggnadsarbeten som företogs på 1700-talet, då den medeltida kyrkan förlängdes åt väster. Något senare fick den korsarmar åt norr och söder. Interiören fick en speciell karaktär efter två tillbakablickande restaureringar under 1900-talet. Rummet är ljus med vitmålade panelförsedda väggar, trägolv och ett ljusblått trätunnvalv. Koret med rakt avslut är förhöjt och har en altaruppsats med korsfästelsen som huvudmotiv, tillverkad av Isac Schullström år 1748 i provinsial barockstil. Framför altaruppsatsen finns en öppen närmast halvcirkelformad altarring från år 1852. Predikstolen tillkom 1934 och är placerad på korets norrvägg. På korgen framträder de fyra evangelisterna. Vid korets sydvägg finns en dopplats med dopbord och ett medeltida altarskåp med en skulpterad bild av jungfru Maria som centralbild. Skåpet dateras till 1500-tal, men dörrarnas målning, föreställande Moses och Aron, tillkom troligen vid 1600-talets slut. Framför Mariaskåpet står kyrkans äldsta inventarium, en dopfont av täljsten från 1200-talets mitt. Ett krucifix, nu upphängt i öppningen mot koret, är också medeltida. Det dateras till 1300-talet. Den raka korväggen bakom altaruppsatsen är medeltida och har fragment av medeltida målningar. Långhuset pryds av två glasmålningar av konstnären Gunnar Torhamn. Kyrkorummets bänkar är uppdelade i kvarter runt mittgång och tvärgångar och har raka gavlar i en enkel stilren utformning. Korskyrkan har läktare i väster, söder och norr. På läktaren i väster står en orgel från 1926. Under läktarna i söder och norr finns underbyggnader som rymmer spiraltrappor samt förråd för diverse inventarier bland annat ett textilförvarings-skåp

Kyrkans sakristia nås via dörren bakom altaruppsatsen.

Dess tak har treklöverform och väggarna är dekorerade med målningar i kalkfärg direkt på timmerstockarna. Stilanalytiskt placeras målningarna till tiden 1470-80. De har sitt närmaste släktskap med bilder i Götene kyrka. Vissa forskare har antytt att målningarna har samma målarmästare som de i Södra Råda gamla kyrka hade, Mäster Amund. Betydande likheter finns, men målningarna i Hammarö är något äldre. Bildprogrammet återger berättelsen om Adam och Eva efter syndafallet samt berättelsen om Kain och Abel. Målningarna fortsätter med historien om Jesu liv, död och uppståndelse. I västgaveln finns en framställning av Nådastolen, som omges av liknelsen om de tio jungfrurna. På östra gaveln finns en framställning av Marie kröning. En del av målningarna längst i öster på nordväggen döljs av en stor krigarfigur, troligen Olof den Helige. Denna figur tillkom antagligen på 1500-talet och åtföljs av en inskrift, delvis på latin.

Det medeltida långhuset, nuvarande koret, var också helt dekorerat med målningar. Dessa är idag svårt skadade. Endast östväggens målningar är i sådant skick att de kunnat lämnas synliga. Större delen av väggen har upptagits av en figurrik framställning av Yttersta domen. Här kan identifieras Kristus som domare och ängeln Mikael som själavägare. Utöver målningarna i kyrkan finns i Statens historiska museums samlingar bevarade brädor med figur- och ornamentmåleri som ingått i det medeltida bildprogrammet. Dessa har med största sannolikhet ingått i kyrkans treklövervalv.

Byggnadshistorik

En tradition gör gällande att den första kyrkan på Hammarö uppfördes i Hovlanda. Under alla omständigheter vet vi att redan vid tiden omkring 1200 byggdes en kyrka på den nuvarande platsen. Vid den nuvarande kyrkans restaurering år 1931 påträffades under golvet i sakristian ett antal plankor från en stavkyrka, av vilka några var prydda med ristad ornamentik, bland annat en stiliserad lilja och en elegant tecknad häst. Plankorna har under senare år genomgått dendrokronologisk analys och dateras till ca 1250. Stavkyrkan ersattes troligtvis i början av 1300-talet av en timrad kyrka. Större delar av denna kyrka finns ännu i behåll. I sitt ursprungliga skick bestod kyrkan av ett rektangulärt, ganska kort långhus (det nuvarande koret) till vilket i öster anslöts ett rektangulärt men något smalare kor (nuvarande sakristian). Norr om koret låg en sakristia, vars nordvägg ligger i linje med långhusets nordvägg. Sakristian är ännu bevarad i sin helhet. Både koret och långhuset hade treklöverbladformade innertak, vilka troligen båda var försedda med målningar från 1400-talet. I koret fanns ursprungligen ett fönster i öster, ett i söder och ett i sakristian (bevarat). En ingång till koret fanns i sydväggen. Långhusets ursprungliga ingång var placerad i sydväggen längst i väster. Innerväggarna var försedda med målningar, idag delvis bevarade. Mål-

ningarna är inte signerade eller daterade, men bör ha tillkommit ca 1470.

År 1717 blev den första mera omfattande ombyggnaden av kyrkan aktuell, kyrkan förlängdes åt väster. På 1720-talet utvidgades de medeltida fönstren och nya fönster togs upp, bland annat i långhusets nordvägg. En läktare i väster tillkom 1730. Man hade fortfarande problem med utrymme, och år 1747 ombyggdes därför kyrkan till korsplan. Samtidigt byggdes den ursprungliga öppningen mellan kor och långhus igen. I det gamla koret inreddes sakristia, och det gamla långhuset blev kor. Fast monterade bänkar insattes och den nuvarande altarpupsatsen tillkom.

Under återstoden av 1700-talet och på 1800-talets början utfördes mindre reparationer och förändringar. År 1830 väcktes förslag om att bygga en stenkyrka, och en ritning erhöles tio år senare från Överintendentsämbetet. Av ekonomiska skäl kunde inte det projektet genomföras och istället gjordes en grundlig men hårdhänt upprustning av den gamla kyrkan under 1850-talet. De befintliga höga sadeltaken ersattes då med lägre, brutna fall. Taket belades med skiffer. Fasaderna reverterades och avfärgades vita. Fönstren byggdes om och gjordes lika stora i hela byggnaden. Invändigt ersattes de äldre taken med välvt tunnvalv, en ny predikstol tillkom. Ytterligare en renovering genomfördes 1894, då bland annat ytterväggarnas revetering ersattes med panel som målades vit. Innerväggarna fick ny beklädnad med bräder och papp.

Arkitekt Einar Lundberg projekterade på 1930-talet en restaurering. Man hade då börjat tillmäta kyrkan stort kulturhistoriskt värde. Målet för restaureringen var att så långt som möjligt återställa kyrkan i dess tidigare skick. Yttertaken återgavs sin gamla högresta sadeltaksform och täcktes med spån. Även väggarna återfick spånbeklädnad och exteriören återfick härmed i allt väsentligt sitt 1700-talsutseende. I sakristian, det medeltida koret, frilades och konserverades de medeltida väggmålningarna och det ursprungliga trävalvet rekonstruerades. En ny predikstol ersatte 1850-talets, och två nya korglasmålningar tillkom. Under renoveringen undersökte man utrymmet under korgolvet och kunde konstatera att tretton kistor från 1700-talet fanns bevarade. Vid undersökning av kistorna gjordes i utrymmet ett fynd av 16 stycken stavkyrkoplankor. Plankorna hade lagts såsom blindbotten mellan bjälkarna.

En ny restaurering, under ledning av arkitekt Ragnar Jonsson, slutfördes 1968. Den hade samma mål som 1930-talets arbeten, det vill säga att återge kyrkan dess äldre karaktär. Kor och långhusets innerväggar fick således träpanel av gammal modell, dock lämnades östväggens timmer med fragment av senmedeltidens

målningar synliga. I sakristian tillkom nya förvarings-skåp och i vapenhuset i väster tillkom en undervåning, inrymmande toalett och förvaringsutrymmen. Konserveringsarbeten utfördes på målningar, altarpupsats och altarskåp. Västläktaren byggdes delvis om för att rymma en ny orgel. År 1980 täckte man om samtliga yttertak med impregnerad, kluven spån. Under senare år har sakristian fått nytt brädgolv och kyrkans fasader har ommålats.

2007-2008 pågår en ny genomgripande restaurering av kyrkan.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

HAMMARÖ medeltida och helt spånklädda **TIMMERKYRKA** med kringliggande kyrkogård vittnar om en nästan 800-årig kontinuitet. Kyrkan, som flera gånger byggts om och byggts till, har kvar delar av en medeltida mindre kyrka i den östra korsarmen. Den nuvarande kyrkans korsplan, är ett resultat av utvidgningar i flera etapper under 1700-talet. Kyrkans exteriör präglas idag av 1930-talets restaureringsideologi till en helt spånklädd 1700-tals dräkt. Även kyrkorummets interiör uppvisar samma drag av återrestaurering. Moderna tillskott är läktarunderbyggnader och utgrävd källare under vapenhus för toalett m.m. Altarpupsatsen av Isac Schullström utgör ett fint exempel på så kallad provinsiell barockstil, typisk för stiftet. De senmedeltida målningarna, som bevarats på den nuvarande altaväggen, sakristians blottade timmerväggar och andra lösa medeltida inventarier vittnar om kyrkans långa historia.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan är en av Sveriges elva, och stiftets enda, medeltida träkyrka och hör därför till ett nationellt omistligt kulturarv
- den medeltida timmerstommen och de medeltida målningarna utgör oumbärliga historiska dokument
- kyrkans exteriör är ett uttryck för 1930-talets historiserande restaureringsideologi
- äldre medeltida inredning: sakristiedörr, sakramentsskåp, dopfont, krucifix och altarskåp
- altarpupsats i provinsiell barockstil
- klockstapelns ålder och betydelse för kyrkomiljöns karaktär
- kyrkogårdarnas utformningar och karaktärer, det stora antalet grusgravar, medveten plantering, stenmur, bårhus och stiglucka

SKOGHALLS KYRKA

Hammarö kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Hammarö kommun och socken begränsas i norr av Klarälven, i öster, söder och väster av Vänern. Socknen omfattar omkring 5 500 hektar landareal fördelade på Hammarön, Vidön och en mängd mindre skärgårdsöar. Skoghall utgör den enda tätorten. Hammarö är en del av det delta som ständigt byggs vid Klarälvens utlopp i Vänern. Den är numer egentligen en halvö. Området karakteriseras av en flack topografi med platta dalgångar med en begränsad bebyggelse. De centrala delarna präglas av nord-sydgående bergsryggar beväxna med hållmarksskog. I den norra delen förekommer sammanhållna jordbruksytor, medan gles skogsmark med en genuin vänerkust-natur finns på sydöstra sidan och på sydspetsen. I vissa vikar i de inre delarna av området finns avsättningar av vänerlera, vilket ger en fuktig miljö där lövträd trivs. På Hammarö har jordbruket haft stor betydelse, men också fisket var en viktig inkomst i äldre tider. Vid 1800-talets mitt började industrier att etableras och 1855 förlade Uddeholmsbolaget verksamhet till Skoghall och tätortsutvecklingen påbörjades. En medveten och konsekvent planläggning med starka rötter i järnbrukstraditionen lade grunden till ortens successiva tillväxt. Allt sedan 1950-talet har sulfatmassa och pappersprodukter varit

industrianläggningens huvudsakliga inriktning. Fabriken har utvecklats och den är idag en av länets största och viktigaste industrier.

Hammarö utgör ett av länets mest intressanta områden ur fornlämningssynpunkt. Anledningen är socknens mångfald av forn- och kulturlämningar som avsatt flera intressanta kulturmiljöer. En av länets fyra runstenar finns på Hammarö, och här finns flera gårdar som nämns under tidig medeltid, bland annat gårdarna Vidön, Hovlanda och Hammar. Flera viktiga pilgrimsvägar till Olof den Heliges grav i Nidarosdomen gick över Värmland. En av dessa kom från Västergötland över Vänern till Hammarö, där man troligtvis landsteg vid Edsviken nära nuvarande Skoghall. Socknens första kyrka skall enligt traditionen ha varit belägen vid ovan nämnda Hovlanda, en av de äldsta och mest betydelsefulla gårdarna.

Den gamla sockenkyrkan, Hammarö kyrka, ligger på öns norra del, på en plats som under medeltiden uppges som gården Hammars ursprungliga ägor. Kyrkan, med rötter i 1300-talet, är en spånklädd korskyrka uppförd i liggtimmer. De flesta dop och vigslar liksom de flesta begravningarna inom församlingen sker i Hammarö kyrka. Barn- och ungdomsverksamhet sker i något av de två övriga församlingshemmen som finns i

socknen, liksom de större samlingarna i samband med förrättningar.

Skoghalls kyrka från 1956-57, används i stor utsträckning till sång- och musikgudstjänster eller andra sammankomster i musikens tecken. Högmässan är oftast samlyst med Hammarö kyrka, medan man ofta anordnar gudstjänst på söndag eftermiddag i Skoghall. På tomten finns också en före detta likbod uppförd 1920, en klockstapel från 1949, samt en församlingsexpedition från 1957-58.

Kyrkoanläggningen

Kyrkan ligger högt placerad på en bergknalle strax intill torget i Skoghall. Kyrktomten, som saknar inhägnader, består till övervägande del av naturmark med berg i dagen, gräsytor och blandade träd och buskar. En grusad gång/körväg går längs med den södra fasaden, medan ytan närmast kyrkan är asfalterad. Mot norr avgränsas området av en genomfartsväg, i väster av gräsytor, mot söder av hyreshus och i öster av Skoghalls torg.

Kyrkan, som uppfördes i mitten av 1950-talet, ligger i öst-västlig riktning. Den är murad av tegel och vitslammad. Ett högt, brant skifferklätt sadeltak är fördelat på två nivåer med en mindre, lägre del mot väster. Sakristian är vidbyggd på korets södra sida. Längs den nordvästra delen av kyrkan löper en envåning långsträckt byggnadskropp med pulpettak som utgör församlingshem och kök. Ingång till kyrkobyggnaden sker genom portar på norra långsidan, på västgaveln samt på sakristians östra sida. Ett rektangulärt litet korfönster finns mitt på östgaveln. På nordöstra delen av långhuset släpps ljuset in genom snedställda betongglas murade i tre långa smala vertikala öppningar. På långhusets södra sida är betongglas inmurade i fyra vertikala höga öppningar. På denna sida ger också stora rektangulära fönsteröppningar ljus längre ner mot väster.

Kyrkorummet är rektangulärt med ett högt sadeltak som är öppet tillnock. Ett rakt avslutat, något förhöjt kor finns i öster och mot väster en vikvägg mot en mindre angränsande kyrksal. Golvet i kyrksalen är lagt med gult tegel och tegelväggarna är vitmålade. Taket är klätt med vitkalkad träpanel. I det stora koret, som saknar altarring, finns ett altare av gult tegel med skiva av kalkad ek. En altarprydnad i form av ett krucifix och ett korfönster, med ett motiv föreställande den tomma graven och en ängel, är skapad av konstnären Folke Heybroek. Från norra korväggen "växer" predikstolen av gult tegel fram. I korets södra del står en dopfunt i glas och plexiglas, även denna är formgiven av Heybroek. Ingång till sakristian sker genom en dörr på korets södra sida. Öppna, blåmålade bänkar bildar två kvarter. I väster finns en orgelläktare under ett sadeltak som är något lägre än det övriga kyrkorummets tak. Orgelns verk och trärena fasad byggdes 1960. Den är försedd med

ett ryggpositiv som är inbyggt i läktarens raka barriär. Bakom den mindre kyrksalen, eller "musiksalen" som den kallas, ligger församlingshemmet med två salar, kök och entréparti.

Byggnadshistorik

Efter en arkitektävling fick stockholmsarkitekterna Jan Hallén, Karsten Kirkegaard och Aage Porsbo i uppdrag att rita en ny kyrka för Skoghalls samhälle. Denna kyrka är den enda kyrkobyggnad de tre arkitekterna ritat tillsammans. Kyrkan uppfördes 1956-57, och bestod till övervägande del av Uddeholmsbolaget. Invigningen ägde rum tredje söndagen i advent 1957. Inventarierna, de blå bänkarna liksom de karakteristiska armaturerna härrör från byggnadstiden. Kyrkorgeln från Grönlunds Orgelfabrik, Gammelstad, installerades 1960 och innehåller tre manualer och 27 stämmor.

Den smäckra altarringen togs bort på 1970-talet. Två bänkar längst fram på den norra sidan är borttagna, troligen under 1980-talet. På dess plats ställdes ett podium av trä i jämnhöjd med koret. På denna står nu en flygel. Exteriören målades om 1986 och interiören två år senare.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SKOGHALLS KYRKA i vit puts från 1957 med församlingshem, fristående klockstapel och likbod ligger mitt i Skoghall och utgör en viktig symbol i brukssamhället. Kyrkan är modernistisk och stram i sin stil men har samtidigt tagit sin inspiration från de medeltida stenkyrkornas formspråk. Det rektangulära kyrkorummets med vitslammad tegelvägg täcks av ett högt vinklat innertak och har ett stort dominerande kor, vilket är svagt markerat genom en förhöjd golvnivå. Orgelläktaren, som ligger ovanför en mindre kyrksal bakom en tidstypisk vikvägg i långhusets västra förlängning, är försedd med en ovanligt stor orgel. Kyrkorummet och kyrkans exteriör är i stort sett intakt sedan uppförandet och ett tidigt och tydligt exempel på de verksamhetskombinerade distriktskyrkorna som uppfördes från 1950-talets slut fram till slutet av 1980-talet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har en välbevarad exteriör
- renheten och enkelheten i kyrkorummet med endast ett fåtal liturgiska symboler
- kyrkorummets intakta interiör med sammanhållen, sparsmakad konstnärlig utsmyckning
- korfönster, altarprydnad och dopfunt härrör från byggnadstiden
- tidstypisk och dominerade orgel
- originaldetaljer som till exempel dörrar, armaturer och skåpsinredning
- ytbehandlingen av väggar, tak och golv
- Skoghalls kyrka är sedan 1990 skyddad enligt 4 kap Kulturminneslagen

ALSTERS KYRKA

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljö

Knappt en mil öster om Karlstad centrum börjar Alsterdalen. Genom dalen rinner Alsterån, som från Molkom sjön i norr via sjöarna Gapern och Alstern i söder, rinner ut i Väneren. Landskapsbilden är skiftande med större sammanhängande jordbruksbygder i norr och en småbruten terräng med mindre odlingsytor och betesmarker i söder. När bygden först togs i besittning vet man ej säkert, men arkeologiska fynd visar på bosättning sedan lång tid. Under medeltiden uppfördes en kyrka vid Alstrum, öster om Alsterån. Ett flertal anläggningar som kvarnar, järnbruk, sågverk, tegelbruk och stampar har också uppförts längs ån. Socknen saknar tätort, men ett sockencentra, Vallargärdet, har byggts upp väster om kyrkan, intill riksväg 63. Här finns butik och skola. Alsterdalen representerar ett värmländskt kulturlandskap med anknytning till litteratur och bruksrörelse. Här finns åtskilliga minnesmärken av litteraturhistoriskt intresse, främst knutna till Gustaf Frödings diktning.

Alsters kyrka omnämns i Västgötalagen år 1380 som en bland kyrkorna i Västergötland och Värmland. Som egen socken omnämns Alster första gången i 1540 års jordebok. Den gamla kyrkplatsen ligger cirka 300 me-

ter öster om den nuvarande kyrkan. Den medeltida kyrkan som antas varit av trä, ansågs år 1563 så förfallen att en omfattande renovering var nödvändig.

En tillbyggnad gjordes 1643 och kyrkan omnämns sedan som "Nya Kyrkian", men redan 1683 var den åter för liten och bristfällig. År 1693 avslutades en insamling till en ny kyrka och beslut fattades att man skulle bygga en ny kyrka på ängen vid Alstrum. Byggmästare skulle bli Anders Rank Filipstad.

Den nya kyrkan från 1696 ligger i Alsters kyrkby. Söder om kyrkan går en gammal väg med gårdar på ömse sidor. Omedelbart norr om kyrkan ligger Alstrums gård med mangårdsbyggnad och flyglar från 1700-talets andra hälft. Manbyggnaden är en typisk bruksherrgård och utgjorde kärnan i Alstrums järnbruk som var i drift 1640-1854.

Den gamla sockenstugan från 1700-talet, flyttades till nuvarande plats i början av 1800-talet och ingår som en del av kyrkogårdsmuren. Prästgården från 1947 utvaldes vid prästgårdsinventeringen som särskilt beaktansvärd. Från samma tid är också den före detta kyrkvaktmästarbostaden, nu lägenhet och expedition. Ett nytt församlingshem uppfördes på 1980-talet.

Alsterdalen och Alsters kyrkby är av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården anlades i samband med att kyrkan uppfördes på den nya platsen. De äldsta delarna omger kyrkan med utvidgningar från 1700- och 1800-talen. 1900-talets båda första utvidgningar företogs österut och sockenstugan kom då att ligga inom kyrkogårdssområdet vid den södra muren. Den tredje utvidgningen skedde norr om hela den dåvarande kyrkogården. Norr om kyrkan finns en minneslund från 1995.

Kyrkogården är i huvudsak anlagd på plan mark och endast den äldsta delen vid kyrkan sluttar något mot väster. Den rektangulära formen har en öst-västlig utsträckning med kyrkan i den syd-västliga delen. Kyrkogården omgärdas i väster och söder av sten- och stödmur mot väg. I norr och öster avgränsas den från omgivande åkermark av trädplanteringar med tall och björk, medan den i övrigt endast sparsamt är bevuxen. Ek, ädeltall och silvergran förekommer på äldre delen och en allé av pyramidek går i östra kanten av 1920 års utvidgning. I gravkvarteren finns häckar av måbär. Gångarna är grusade och bildar ett oregelbundet ruttmönster. Det förekommer också plattsatta gångar i kvarteren. De allra flesta gravarna är gräsbevuxna, men i det äldre området söder om kyrkan, finns ett 10-tal grusade gravar med stenramar.

Den timrade kyrkan har formen av ett latinskt kors och är klädd med faluröda spånor. Det valmade, spånklädda taket är tjärstruket. Över korsmitten finns ett fyrkantigt spånklätt torn med kopparklädd huv vilken avslutas med ett förgyllt kors på kula. Vid östra korsarmen finns ett kvadratisk gravkor av natursten, täckt av ett valmat tak med skiffer. Ingångar till kyrkan finns i södra och västra korsarmarna samt i öster vid sakristian. Ingången i söder har ett vindfång med sadeltak och skuren dekor och klassicistiska detaljer som tandsnittslist och kolonetter. Portarna är rundbågade och klädda med svartmålad snedställd panel. Fönstren är småspröjsade och vitmålade.

Kyrkorummet är korsformat och har ett plant innertak klätt med profilerad lockpanel, väggarna är klädda med slätpanel. I östra korsarmen finns ett rakt avslutat, förhöjt korparti med bakomliggande sakristia. Mellan koret och kyrkorummet finns ett korskrank med skuren dekor från 1700-talet. Altaruppsatsen, som är i provinsial barock från 1700-talets början och troligen av Börje Löfman, står bakom en rektangulär altarring med fyllningar. Predikstolen på korets norrsida är från 1600-talets mitt i renässansstil med plattskärningar. I långhuset finns en öppen bänkinredning från 1915 med mittgång och sidogångar. Korsarmarnas bänkar ansluter mot yttervägg. I den södra korsarmen har bänkarna mot öster tagits bort och lösa stolar och en ljusbärare har istället placerats där. Golvet är lagt med smala, lackerade golvbrädor. Västläktaren med orgelfasad i nyklassicistisk stil är från 1884.

Byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes 1692-1696 av byggmästare Anders Rank från Filipstad. Den uppfördes som en korskyrka med det grekiska korsets form. Tornet placerades över korsmitten och utvändigt var kyrkan klädd med spån. Sakristia fanns på östra korsarmens norra sida. Kyrkan hade nio fönster och den var vitlimmad invändigt. Altaruppsatsen, på baksidan daterad 1643, är troligen inte i sin helhet från tiden, utan har fått senare tillägg, bland annat 1712. Enligt uppgift i kyrkböckerna från 1715 stofferades den då av mästare Brun från Kristinehamn. Predikstolen tillkom under 1700-talets början då den inköptes från Väse kyrka. Sex nya fönster togs upp 1726 och målarmästare Nils Mård från Karlstad vitlimmade väggarna och draperade fönstren med "gardiner". (Från detta måleri härstammar troligen de rester som finns i sakristian.) Det murade gravkoret i öster tillkom i början av 1700-talet som gravkor för Olof Kolthoff och hans familj. Dessa finns också avbildade som snidade byster (Olof Kolthoff (1672-1740) och hans hustru Kristina Kolthoff (-1724) på korskranket. År 1805 revs sakristian den flyttades i stället till gravkoret.

Tornspiran togs ner 1835 och ersattes av ett järnkors

på tornhuven. En orgel placerades på en liten läktare på korets södra sida 1832. År 1853 målades hela inredningen i vitt med förgyllningar. En orgeln från EA Zetterqvist & son, Örebro, införskaffades 1884 och placerades på västläktaren då också orgelfasad och läktarbarriär i nyklassicistisk stil tillkom.

Kyrkan var mycket illa medfaren i början av 1900-talet och den ansågs då som stiftets mest slitna kyrka. Under åren 1914-15 genomfördes en genomgripande restaurering under ledning av arkitekt Bror Almquist, Stockholm. Korsarmarna i norr och söder kortades med 1/3 så att kyrkan fick formen av ett latinskt kors, tornets bärande delar stöttades med pelare och ett nytt yttertak lades. Sakristian flyttades från gravkoret och inreddes istället i östra korsarmen som avbalkades med en ny trävägg. Detta rum användes också som kommunalrum. Ett utrymme skapades under västläktaren genom att några bänkar togs bort. Nytt innergolv lades, tak och innerväggar (som tidigare haft den dekorerade timmerstommen synlig) kläddes med bröstpanel och nya öppna bänkar insattes. Hela kyrkan målades om; väggar, golv och inventarier målades med oljefärg och taket ströks med limfärg. Predikstol och altartavla renoverades. Även yttertak och fasadspån sågs över och byttes delvis ut. En trappsten vid södra porten visade sig vara en gravhäll ditflyttad från Karlstad, denna flyttades in till korets södra sida. Antika fönsterglas byttes mot nya och tre skorstenar uppmurades.

Några mindre förändringar gjordes 1946 efter förslag av arkitekt Einar Lundberg. Arbetet syftade till att skapa ett värdigare kyrkorum.

Arbeten med yttertaket genomfördes 1948-49. De tidigare tunna stickspånen byttes mot tjocka spånor och torntaket lades med koppar. Kaminerna, som stod i sakristian samt norra respektive södra korsarmarna, togs bort 1951 då elektrisk värme och ljus installerades. År 1959 flyttades västväggen fram under läktaren så att en brudkammare kunde inredas och större vapenhus ordnas. Den befintliga vindstrappan revs och en ny fällbar trappa ordnades. Orgelhuset tillbygges bakåt, men orgelfasaden lämnades orörd. Sakristian moderniserades 1964 efter förslag av arkitekt Gunnar Henriksson.

En större invändig renovering skedde 1976 efter handlingar upprättade av arkitekt Lars-Erik Havstad, Karlstad. Bland annat byttes samtliga fönster till nuvarande spröjsning och två fönster på norra korsarmen togs bort och ersattes av ett fönster. Golvet slipades och lackades, väggen mot väster kläddes med ny panel och målades, övriga väggar målades. Taket skrapades och målades. Altaruppsats och predikstol konserverades och äldre färgsättning togs fram, altarrund ommålades och omkläddes. Bänkar skrapades och målades. WC installerades i läktarunderbyggnaden 1982.

KULTURHISTORISK OCH KARAKTERISTIK BEDÖMNING

ALSTERS TRÄKYRKA från 1696 med korsformad spånklädd fasad och särpräglad torn över korsmitten är, trots kortade korsarmar, exteriört ett välbevarat exempel på barockens träkyrkobyggnadskultur i Värmland. Kyrkans nuvarande planform härstammar från en renovering på 1910-talet då den södra och norra korsarmen kortades. Den omfattande öppna bänkinredningen, liksom de kannelerade pelarnas listverk och innertakets panel tillkom samtidigt. Renoveringen ansluter till den nyklassicistiska orgelfasaden och läktarbarriären från 1880-talet. Karakteristiskt är också det plana innertaket, vars konstruktion är det enda Värmländska exemplet i en kyrka från denna tid. Altaruppsats och korskrank i provinsial barock och predikstol från 1600-talets mitt i renässansstil påverkar kyrkorummets helhetsgestaltning.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan och kyrkogården ingår tillsammans med kyrkbyn i en kulturmiljö av riksintresse
- kyrkans exteriör, trots avkortade korsarmar, är en god representant för barockens träkyrkobyggnad
- kyrkobyggnadens äldsta delar från 1690-talet utgör ett värdefullt historiskt dokument
- det Kolthoffska gravkoret i öster
- predikstol från 1600-talets slut och altaruppsats och korskrank med sniderier från 1700-talet
- det plana innertaket är ovanligt för värmländska kyrkor
- orgelfasad och läktarbarriär från 1884 i nyklassicistisk stil
- kyrkbänkarnas kvartersindelning med delvis vägganslutna bänkar

GRAVA KYRKA

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Grava socken har medeltida ursprung och ligger i ett slättområde omedelbart norr om Karlstad på båda sidor om nedre Klarälven. Den äldsta skriftliga källan som berättar om Grava, är från år 1359, där det omnämns en Olof som verkade som präst i socknen. Under medeltiden låg Grava kyrka strategiskt i förhållande till pilgrimsleden, som följde älven och vidare upp till Nidaros. Idag finns inga synliga minnen från pilgrimstiden i kyrkan.

Klarälven har skapat Gravas bördiga markförhållande. Det kraftiga vattenflödet har genom årtusenden dragit med sig sand som avlagrats. Oändliga är de många skärningar och "utgrävningar", som älven måste göra på grund av landhöjning. Möjligen har dessa älvens utgrävningar gett socknen dess namn. Grava är fornsvenska och betyder just utgrävning. Från att från början varit betydligt större till ytan förlorade Grava socken 1934 områdena Råtorp och Färjestad till Karlstad. 1944 lösgjordes samhället Forshaga, och redan 1919 hade Forshaga kapellförsamling avskiljts från Grava för att bilda eget pastorat.

Bebyggelseutvecklingen i socknen skiljer sig inte i förhållande till angränsande jordbrukssocknar och 1800-talets jordbruksbyar kan ännu avläsas. Förbindelsen mellan de delar av socknen som skiljs åt av Klarälven har i alla tider varit dålig. Under 1870-1970-talen fanns färjeförbindelse vid Almar, men den är nu nedlagd. 1871 invigdes Nordvästra stambanan, och genom dess sträckning efter älven skapades goda möjligheter för anläggandet av sågverksindustrier. Grava erhöll sin första järnvägsstation inom hemmanet Skåre, och i anslutning till denna anlades under 1800-talets slut två mindre sågverk. I anslutning till järnvägen och sågverken uppstod Skåre samhälle, som numera har karaktär av villaförstad till Karlstad. I Skåre bor över 6000 invånare och här finns bl a missionskyrka, skolor, butiker, småindustri, post och vårdcentral.

Nära Klarälvens västra sandbrink, strax norr om Skåre, ligger Grava kyrka tillsammans med några gårdar i ett öppet och rationellt brukat odlingslandskap. Kyrkan är av sten och ligger väl synlig i landskapet för resande längs riksväg 62, väster om kyrkomiljön. Anläggningen består förutom kyrka och kyrkogård av ett gravkor (över Georg Swederus, från 1797), ett bårhus (1950-tal), en sockenstuga (ca 1910) samt en ekonomibyggnad (ca 1970) som även rymmer kontor för kyrkogårdsförvaltningen.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården har sin största utsträckning väster, nordväst och norr om kyrkan. Den ligger på plan mark, och är omgiven av en stenmur. I öster, söder och väster gränsar den till vägar och bebyggelse och i norr till odlingsmark. Kyrkogårdens och dess utvidgningars ålder kan inte exakt anges. Benfynd som påträffats intill kyrkporten tyder dock på att begravningsplatsen började användas i större utsträckning på 1500-talet. Utvidgningar har sannolikt företagits i takt med att kyrkan utökats. Först på 1820-talet började man begrava norr om kyrkan. Den första dokumenterade utvidgningen genomfördes 1936 längst i norr. I dess västra ände finns en mindre allmänning bevarad. Strax väster om kyrkan har ett urngravsområde iordningställt.

Längs kyrkogårdens södra mur står en rad lönnar, medan lindar planterats vid murens norra del. Trädbeståndet i övrigt omfattar de flesta av våra vanligaste lövträd. Det stora antalet häckar av hagtorn och måbär ger karaktär åt hela platsen, som också präglas av ett hundratal häckomgärdade grusgravar, varav jämförelsevis få är försedda med stenramar. Utvidgningen från 1800-talet skiljer sig genom sin avsaknad av häckomgärdade grusgravar på mittytan. Där förekommer i stället sammanhängande gräsytor med rygghäckar. Samtliga huvudgångar är grusbelagda. Det finns inga äldre gravvårdar bevarade på kyrkogården med undantag av en skulpterad stenhäll av 1600-talstyp, som inköptes av helbrägdagöraren F A Boltzius i Skåre. Hällen pryder nu hans grav. Den är belägen omedelbart innanför södra kyrkogårdsgrinden. Graven jämte två andra är hägnade med stenstolpar och järnkätting.

Kyrkan av sten påbörjades under 1600-talet men fick sin slutliga korsform med västtorn under 1700-talet. Den är vitputsad under valmat sadeltak med skiffertäckning. Västtornet förhöjdes och fick trälanternin och plåtklädd spira 1862. Entré sker i väster genom vapenhus och via korsarmar i norr och söder. Särskild ingång finns även i sakristian, inrymd bakom koret i kyrkans tresidiga avslut mot öster. Fasaderna är spritputsade och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar och dörrportaler. Fönsterbågarna har fått brun färg, dörrar och tornluckor är gröna. Lanterninen är målad vit och grön. Speciellt för kyrkan är de avfasade hörnen, där korsarmarna möts.

Det korsformade kyrkorummet är stort och ljus med förhöjt kor i öster samt läktare i väster, norr, söder och öster. Golvet är av trä. Väggarna är vitputsade under ett putsat tunnvalv, markerat av en marmorerad och kraftigt profilerad taklist.

Koret avskärmas med skrank. Det har en nyklassicistisk altaruppsats med ett kors med svepduk från år 1862 bakom en halvcirkelformad altarring. Ett nytt altare tillkom år 2000. Norra och södra korbänken pryds var-

dera av en stor vapensköld i barock stil från 1700-talets första hälft. Bakom altaruppsatsen finns en utgång till bakomliggande sakristia, som har en överliggande herrskapsläktare, vilken saknar trappa. Predikstolen är från 1827 och placerad vid det nordöstra hörnet. Den är utförd i nyklassicistisk stil med oktogonalt korg och baldakin. På motsvarande vägg i sydöstra hörnet står en stor kororgel. Läktarorgeln, även den nyklassicistisk i sitt utförande, finns på västläktaren, som är svagt rundad ut i kyrkorummet. Bänkarna är placerade i kvarter efter korsformen, och avkortade så att det bildas gångar efter ytterväggarna. Under läktarna i söder och norr har utrymmen ställts i ordning för toalett, samlingsrum, vårdrum och förråd. Trappor från läktarna leder ned i kyrkorummet efter västväggen. Kyrkans fasta inredning har förnyats i etapper under 1800-talet samt vid genomgripande restaureringar år 1932, under ledning av arkitekten Bror Almquist, och år 2000 under ledning av arkitekt Jerk Alton.

Byggnadshistorik

Av ett donationsbrev från 1359 kan man anta, att Grava redan i äldre tid haft en egen kyrka. Denna ska enligt traditionen ha varit uppförd i trä och legat ett stycke norr om den nuvarande. Man vet dock inte när kyrkan byggdes. Sockenkyrkoprotokoll från år 1635 berättar om en liten kyrka av sten på platsen. Den skall ha varit rektangulär med tresidigt avslutat kor, ca 11 x 7 meter stor. Mellan åren 1635 och 1645 genomgick kyrkan flera utbyggnader, bland annat förlängdes den åt väster och ett torn byggdes till. År 1684 tillbyggdes en korsarm åt söder. En korsarm i norr beslutade man tillfoga år 1753. Karlstad domkyrkas murmästare Christian Haller förmodas stå bakom ritningen. Korsformen stod klar år 1770 och murades under ledning av en byggmästare Hohmann.

1827 försågs kyrkan med en ny predikstol i nyklassicistisk stil. Tornet byggdes på 1862 till sin nuvarande höjd. Man höjde murverket ca 6 meter, och byggde på en lanternin med spira. "Konduktör och riddare" E von Rothstein utförde ritningen. Den uppvisade en öppen lanternin med räcke, men i verkligheten kom den att förses med fönster och bröstningar. Samma år byttes altaruppsatsen ut mot ett tidstypiskt nyklassicistiskt verk med förgyllt kors och rund altarring. Läktarna i söder och norr byggdes om och nya bänkar och psalmmummertavlor tillkom. År 1864 byggde man om läktaren i väster, och en orgel placerades där.

Nästa större renovering och ombyggnad skedde år 1932 under ledning av arkitekt Bror Almquist. Utan tvivel genomgick kyrkan en radikal förnyelse. Koret höjdes, trätunnvalvet putsades in, ett nytt korskrank uppfördes, en ny dopfont och nya bänkar ersatte de gamla. Vidare färgsattes kyrkorummet i en kulör där grön umbra dominerar. I samband med denna restaurering

utförde professor Helge Kjellin en grävning under korgolvet, varvid det gamla tresidiga korets murar blottades. Murarna gick i ungefärlig höjd med de nuvarande korfönstren. 1971 byggdes läktarunderbyggnader i den norra och södra korsarmen, och bänkarnas antal minskades. Tak, väggar och bänkar fick ny färg. Orgeln byggdes om och minskades till sitt yttre omfång, och läktaren försågs med gradängar. 1973 putsades kyrkans fasader. En ny kororgel inköptes 1985. Orgeln fick sin färgsättning av konservator Urban Ullenius. År 1998 restaurerades fasaderna på nytt och skiffertaket lades om.

Den senaste förändringen genomfördes år 2000, då omfattande renoverings- och ombyggnadsarbeten vidtogs i kyrkorummet under ledning av arkitekt Jerk Alton. Renoveringen var till stor del betingad av underhållsbehov och en önskan om ett mer flexibelt och funktionellt kyrkorum. Bänkarna försågs med elvärme, och radiatorer placerades under fönstren. Till entréerna i väster, söder och norr gjordes extra dörrar och vindfång. Södra trappan i vapenhuset togs bort för att åstadkomma ett mer användbart och välkomnande rum. Väggarna under korsarmens läktare flyttades fram en halv meter. De branta gamla trapporna under läktarna togs bort och ersattes av fristående trappor från kyrkorummet. Härigenom har under norra läktaren ett vådrum/förråd, för kyrkans skötsel, och en textilkammare kunnat inrymmas. Under södra läktaren erhöles ett större samlingsrum. Några förvaringsskåp placerades på korsarmsläktarna. Kyrkan handikappsanpassades med speciell toalett och västingången fick en bättre tillgänglighet. Kyrkbänkarna byggdes om och gavs en ny färgsättning. De kortades av för att man skulle få en passage mellan bänkkvarteren och ytterväggen. För att erhålla ett friare och mer flexibelt korparti formades korsranken om och trappan utvidgades. De två främre bänkarna togs bort och två mindre bänkar gjordes flyttbara. Ett nytt rektangulärt altarbord tillverkades. Altarringens knäfall byggdes om och kläddes med skinn. Kyrkorummets färgsättning förnyades. Altaruppsatsen återfick genom en konservator sin tidigare färgsättning. Predikstol, läktarbarriärer, taklist och läktarorgel blev även de föremål för konservatorsarbeten. Kyrkans belysning kompletterades. Kyrkorummet försågs med pendelarmaturer i mässing över bänkkvarteren, utformade som stiliserade blommor.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

GRAVA KYRKA är uppförd på en medeltida kyrkplats och utgör tillsammans med intilliggande sockenstuga och ekonomibyggnader en samlad kyrkomiljö. Kyrkans exteriör präglas av en välbevarad korsform med avfasade hörn tillkommen på 1760-talet och ett resligt lanterninförsett torn från 1862. Tornet är typiskt för sin byggnadstid. Interiören präglas av rena vita väggar och i nyklassicistisk stil utförd altaruppsats, predikstol och orgelfasad. De förändringar som har gjorts vid renoveringen år 1932 i romantiskt historiserande stil ger också sin karaktär. Renoveringen år 2000 har medfört en återgång till en mer nyklassicistiskt präglad färgsättning. Läktaren i koret är en av stiftets fåtal bevarade. Korets begravningsvapen är från 1700-talets första hälft, vilket förstärker kyrkorummets historiska dimension.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans öppna läge i odlingslandskapet
- kyrkans exteriör med sitt nyklassicistiska uttryck och ovanliga planform är helt oförändrad sedan 1862
- kyrkorummets nyklassicistiska huvudkaraktär
- den nyklassicistiska inredningen: altaruppsats, altarring, predikstol, orgelfasad och interiörens tillägg från 1932 års omgestaltning
- kyrkogårdens grusgångar, grusgravar, gravkor, bårhus, stenmur, smidesgrindar och gravvård över helbrägdargöraren F A Boltzius

HERRHAGSKYRKAN

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerens norra strand, uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka, placerad vid Klarälvens västra älvgrän. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar. Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag byggnader främst i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Under 1900-talet, framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnat sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför allt i sydöst.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skara. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karlstad.

1772 fick Karlstad biskop. I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor: Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr i staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Från 1500-talet och fram till mitten av 1800-talet bestod Herrhagen till stor del av hagmark. År 1898 upprättades en stadsplan för Herrhagen och bebyggelsen reglerades efter en rutnätsplan med breda raka gator. Under 1900-talets första hälft uppfördes en stor del av den bebyggelse som nu finns på Herrhagen, med enfamiljshus i en sammanhållen del utmed den östra sidan av bostadsområdet och flerfamiljshus i den västra delen. Bostadsbyggandet har därefter fortsatt runt om i stadsdelen och äldre bebyggelse har uppblandats med nyare. Även industriområdet i söder har utökats successivt. Herrhagskyrkan är stadsdelskyrka för de östra delarna av Karlstads domkyrkoförsamling, framförallt för Herrhagen och Lamberget. Kyrkan ligger i anslutning till Herrhagens centrum, insprängd mellan

skola, butiker och bostadshus. Mellan kyrkan och en hallbyggnad för butikslokaler från 1970-talet finns en mindre torgbildning. Ett annat inslag i miljön är den intilliggande bilparkeringen. Kvarteret består även av karaktäristisk bostadsbebyggelse från 1970-talet.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten utgörs av den intill kyrkan liggande offentliga gatumiljön. Utmed kyrkans norra fasad löper ett vältrafikerat gångstråk, genom att det i Fryxellsgatans förlängning finns en passage genom kvarteret Tigern/Lejonet till Herrhagsgatan. Torgbildningen mellan affärslokalerna och kyrkan har belagts med kvadratiska betongplattor med frilagd ytsten. Med samma sten har tre planteringsbassänger för buskar skapats. På platsen har en rad av träd planterats och parkbänkar grupperats. Utmed gångstråket från Fryxellsgatan till Herrhagsgatan finns en rad med lyktstolpar. Innergården har en markbeläggning av betongplattor respektive traditionell gatsten. Tre pollare uppbyggda i betong, glasbetong och huggen natursten ger ljusinsläpp till det underliggande samlingsrummet i källarvåningen. Kring en av pollarna finns en mindre fontän.

Kyrkokomplexet utgörs av en rektangulär byggnadskropp med en kringbyggd gård, ett atrium. Den massiva kyrkobyggnaden i brunrött tegel inrymmer förutom kyrkorummets även andra lokaler för skilda församlingsfunktioner. Kyrkorummets med anslutande sal är markerad i byggnadens exteriör genom att den är något högre än församlingsdelen. Mot Herrhagsgatan ligger kyrkans klockstapel av betong indragen i kyrkans östfasad. Marken under klockstapeln har klätts med kullersten.

Ingång till kyrkan sker från gångstråket mellan Herrhagsgatan och det närliggande butikstorget. Kyrkans två entréer och fönster utgörs av bruna aluminiumpartier. Vid vissa fönster har även över- och underliggande partier klätts in med aluminium för att förstora fönsterpartierna och bryta upp murverket. Kyrkorummets fönster mot söder har knottrigt, frostat glas. Kyrkans murkrön har plåtbeklänts liksom entrépartiernas övre del. Den plastmålade plåten har idag en beige (förmodligen solblekt) kulör. Ett latinskt kors pryder murkrönet vid koret, som är kyrkans högsta punkt.

Kyrkorummets har ett rektangulärt långhus med rakt avslutat korparti. I kyrkorummets, salen och foajén är det brunröda teglet det dominerande väggmaterialet. Teglet är murat i löpförband med 1/2-stens förskjutning. Vid sidoskeppet har de bärande betongpelarna målats i grått. Innertaket i kyrkorummets är klätt med vitlaserad, spontad panel. Golven i kyrkorummets, salen och foajén är belagda med sintrade, brunröda plattor. Samtliga innerdörrar i kyrkan är klädda med betsad furufaner och har karaktäristiska parallella och vertikala skåror.

I kyrkorummets är takhöjden betydligt högre än i församlingsdelen. Kyrkorummets kan utvidgas genom att vikväggen, i klarlackad furu, mot församlingsdelen dras åt sidan. Kyrkorummets har en karaktäristisk takkonstruktion som höjer sig stegvis från bakre väggen mot koret. Takkonstruktionen har en inbyggd belysning i form av lysrör. Taken i salen respektive kyrkorummets har olika lutning. Motfallstaket möts vid vikväggen. För att rummen skall kunna nyttjas var för sig har de separata ingångar från foajén.

Koret är placerat i kyrkorummets västra del, vilket bryter den traditionellt liturgiskt viktiga riktningen med kor och altare i öster. Norr om korpartiet finns ett mindre sidoskepp för kör och orgel med fönster mot en kringbyggd gård, ett mindre atrium. Innergården ger ett vackert ljus till bl a kyrkorummets i anläggningens sydöstra del. De vertikala fönsterbanden vid kyrkorummets södra långvägg bidrar till ytterligare ljusinsläpp, liksom det högt upp i koret placerade glasmosaikfönstret med motivet Andens duva. Kyrkans altarbord, predikstol, orgel, dopfont och psalmbokhylla är alla utformade i grålaserad furu. Samtliga inventarier är flyttbara för att öka rummets flexibilitet. Altarbordet är centralt placerat i det västvända koret. Altarets textilier består av altardukar och ett altarbrun. Altarbrun är utförd av textilkonstnärinnan Ethel Halvarsson liksom vävnaden på väggen bakom altarbordet och kormattan. Vävnaden på korväggen har motivet de fyrhanda sädesåkrarna (Jesu liknelse om såningsmannen som gick ut för att så). Kormattan i rölakan med växtmotiv harmonierar i färgsättningen med korvepan. På altarbordet finns ett altarkrucifix i form av en korsfäst Kristusgestalt, två ljusstakar och en blomvas i mässing.

Predikstolen är placerad i korets södra del. Predikstolen har en fyrkantig korg som på senare tid har försetts med två svarta ljushållare och en mindre ikon. Tidigare pryddes den av ett enkelt predikstolskläde. Dopfonten är placerad i korets norra del, intill sidoskeppet. Här finns även den röranslutning som möjliggör vatten till dopfontens fontän. Fontänskålen är av hamrad koppar medan cuppan är utförd i hamrad mässing. Det är tänkbart att dopfonten delar lite av sitt speciella formspråk med kyrkans klocktorn. I koret finns även en ambo med textilprydning. Ambon är utförd i klarlackad furu och har sannolikt införskaffats till kyrkan tillsammans med textilprydningen 1977. Kyrkans knäfallsbänkar och knäfallspallar är utförda i grålaserat trä och är idag klädda med grönt velourtyg.

I det mindre sidoskeppet vid innergården är orgeln placerad sedan 1975. Den är tillverkad av A Magnussons orgelbyggeri i Göteborg. Instrumentet är helmekaniskt och är en tvåmanualig orgel på sju stämmor och pedalar. Orgelns fasad mot kyrkorummets har målats i vit och grågrön kulör medan ytorna vid spelbordet och

de fristående piporna är lackad furu. Sakristian har sin nuvarande placering bredvid klocktornet, vid kyrkans östra fasad. Den tidigare dörröppningen till sakristian vid orgeln har satts igen och i dörrpartiet har församlingspedagog Kristina Maclean gjort en väggmålning föreställande Jesus Kristus.

Kyrkorummet är möblerat med kopplade lösa stolar i bokträ, klädda med grått tyg. De placeras vanligtvis i två kvarter så att en mittgång bildas. Till kyrkorummets karaktärsskapande inventarier hör även armaturerna. Korets armaturer i mässing är av samma typ som lampetterna utmed kyrkorummets södra vägg. I koret hänger de fyra mässingsarmaturerna direkt ned från taket. Längre ner i kyrkorummet finns en annan typ av lampor med glaskupor som sannolikt är designad av Hans-Agne Jakobsson AB i Markaryd. Denna armatur finns inte med på fotona från invigningen av kyrkan utan har tillkommit något senare. Den modernistiskt utformade belysningen har senare kompletterats med ljuskronor för levande ljus. I sidoskeppets tak är ett flertal vita tubspotlights placerade.

Kyrkans församlingsdel innehåller kapprum, foajé, kafeteria, kök, utrymmen för barn- och ungdomsverksamhet, kontor och personalutrymmen. Mest utmärkande är rummet under innergården med speciellt utformade väggar av betong. Till lokalen sker ljusinsläpp genom ljusbrunnarna/pollarna på gården.

Byggnadshistorik

Vid en gudstjänst i Församlingssalen på Herrhagen 1923 föddes tanken på en kyrka inom stadsdelen. Arbetskretsar bildades för att driva det planerade kyrkobygget vidare och hitta en finansiering. Tomtfrågan tvistades och slutligen inköptes en tomt mitt i bebyggelsen vid Herrhagsskolan.

Det rektangulära byggnadskomplexet är uppfört 1972. Som VD för Skanark arkitektbyrå, Karlstad signerade Janne Feldt (1929-1997) Herrhagskyrkans ritningar. Många uppdrag på kontoret skedde i projektform där de övriga anställda var viktiga deltagare. Vid Herrhagskyrkans tillblivelse upprättades kyrkobyggnadsritningarna i själva verket av arkitekt Inger Berggrén (1943-). Huvudentreprenör för byggnationen var Skånska Cement. Kyrkan tillkom som ett led i den så kallade "småkyrkorörelsen" som startade under 1950-60-talen. Bakgrunden till småkyrkorna var de stora stadsförsamlingarna som ofta var för stora för att skapa en naturlig gemenskap mellan församlingsborna. I de kyrkor som uppfördes fanns förutom kyrkorummet också olika slag av församlingslokaler. Herrhagskyrkan blev en ovanligt stor småkyrka. Kyrkan har efter uppförandet endast genomgått smärre renoveringar eller ombyggnader bl a har sakristian fått en ny placering i anslutning till klocktornet i öster.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

HERRHAGSKYRKAN, uppförd 1972, har en enhetlig exteriör med massivt murverk av brunrött tegel. Byggnaden har en stark horisontal arkitektonisk verkan med platt tak. Fasadernas murverk bryts upp av smala lodräta fönster och krönen trappas av på olika nivåer, vilket ger en stark vertikal effekt. Byggnadens formgivning är lågmäld till sin karaktär. Den arkitektoniska bearbetningen av kyrkan är konsekvent genomförd i hela byggnaden och materialvalet är tidstypiskt. Kyrkorummet har en stilren karaktär med ursprungliga inventarier såsom altarbord, predikstol, orgel, dopfont, psalmboksförvaring, textilier och armaturer. Inventarierna är medvetet utformade i samma moderna och sparsmakade stil som kyrkorummet som helhet. Kyrkan har en formmässigt avsiktlig ljusgestaltning med ljusinsläpp från en atriumgård, högsmla ljusinsläpp i kyrkorummets södra långvägg mm. Kyrkoanläggningen är representativ för 1970-talets småkyrkobyggande med sin flexibilitet i möbleringen av kyrkorummet, integrerad församlingsdel med lokaler för skilda församlingsfunktioner och placeringen i stadsdelen Herrhagens centrumdel. Herrhagskyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkoanläggningen är ett välbevarat exempel på 1970-talets kyrkobyggande med integrerad församlingsdel
- kyrkorummet har i såväl helhet som detaljer arkitektoniskt medvetna karaktärsdrag som bör beaktas
- tillkommande inredning och utsmyckning bör underordna sig kyrkorummets arkitektoniska enkelhet

KARLSTADS DOMKYRKA Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerens norra strand och är uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka, placerad vid Klarälvens västra älvgrän.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skara. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad men från 1647 i Karlstad. 1772 fick Karlstad biskop. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Karlstad har vid fyra tillfällen i stort sett utplånats av bränder. Den senaste ägde rum 1865 och från tiden före denna brand återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730.

I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor; Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan

(1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården (kallad Ruds skogskyrkogård), placerad inom stadsdelen Rud.

Kyrkoanläggningen

Domkyrkan är placerad på Lagberget, väl synlig i staden. Kyrkan omgärdas av ett närmast kvadratisk parkliknande gräsområde, en kyrktomt som före år 1800 även användes som kyrkogård. Gångarna är täckta med grus och stora träd bildar en krans runt byggnaden. Norr om kyrkans sakristia finns en vitmålad likbod av trä med skiffertak. Ute på kyrkbacken står två byster av biskop J A Eklund och superintendenten Sven Elfdalium.

Kyrkan av sten är korsformad med utbyggnad för sakristia och samlingsrum i öster. Den har ett resligt torn i väster. Ingång sker från väster via tornets vapenhus samt genom de norra och södra korsarmarna. Korskyrkans murar är släta, vitputsade och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med fönsterbågar av gjutjärn. I gavlarna mot söder och norr fortsätter fasaden upp över sadeltaket med gavelkrön. Korskyrkans sadeltak är belagt med skiffer, västtornet har en imponerande spira täckt av kopparplåt. Det dominerande tornet har

rusticerade hörnkedjor och en av konsoler uppbyggd takfot. En våningsindelning har åstadkommit genom ett enkelt murband. I vardera väderstrecken finns två tornluckor. På tornets västra fasad står året 1737. Tornspirans nedre del är smyckad med voluter och ett urverk med urtavlor åt samtliga väderstreck. Spirans avslutas med ett kors på en urnliknande kula i barock stil. Utbyggnaden i öster är utförd i 1930-tals klassicism med lisener mellan fönsteraxlarna. Gaveln har utformats likt en klassisk tempelfasad.

Kyrkorummets tak är stort, ljus och täckt av ett vitputsat ribblöst kryss- och stjärnvalv, som är samtida med byggnaden. Väggarna är vitputsade och genombryts av murnischer med rundbågiga fönster. Samtliga fönster har glasmålningar. Taklisten är profilerad och vitmålad. Golvet är lagt med kalksten. I den östra korsarmen ligger koret avslutat med altavägg i gustaviansk stil, skapad av Erik Palmstedt 1792. Två portar har enkla omfattningar vilkas överliggare används som fundament för ett balkongräck. Ovanför dessa finns två fönster. Över hela korpartiet löper ett murband med tandsnitt, och över detta en enkel murbåge smyckad med Guds symbolen. I muren öppnar sig en hög absid med kupolvalv. Här står ett högaltare med altaruppsats i form av ett förgyllt kors draperat med Kristi svepning, samt inskriptionstavla (INRI) och en törnekrona. Absidnischen flankeras av två mindre nischer med skulpturer – änglarna "Religionen" och "Andakten" av Johan Tobias Sergel. Ett dominerande centralaltare, skapat av Kurt von Schmalensee 1967-68, står placerat nära korsmitten. Centralaltaret omgärdas av en delbar altar-ring från samma tid. I korets södra del står en biskopsstol från 1792. Här står också en kororgel från 1968. På den norra korväggen är en gustaviansk predikstol placerad, även den skapad efter ritning av Erik Palmstedt. Öster om predikstolen finns dopplats med dopfunt i kristall från 1968. Kyrkorummets bänkar tillkom 1914-15 men byggdes om 1967-68. De är utförda i ek med dörrar mot mittgångarna och placerade fria från ytterväggarna i sex kvarter. Framför bänkraderna mot centralaltaret finns lösa stolar, likaså bakom centralaltaret i kordelen. I den södra korsarmens östra del har bänkarna tagits bort för att lämna plats till ett "Uppenbarelsekapell", en minikyrka med lösa stolar, flyttbart altare och altartavla i form av en tredelad ikon. På motsvarande östvägg i norra korsarmen finns ett ljusträd i smide.

Läktare finns i väster, norr och söder, samtliga med underbyggnader tillkomna 1968. Orgelläktaren i väster är i gustaviansk stil och svagt svängd, med orgelns ryggpositiv mitt i barriären. Orgelfasaden från 1878 är i senklassicistisk stil och marmorerad i ljusa gulgröna kulörer. Läktarfasaderna i norr och söder är återskapade i gustaviansk stil vid renoveringen 1967-68, med den västra som förlaga.

Byggnadshistorik

Från mitten av 1300-talet har en urkund bevarats som berättar att det då fanns en kyrka på Tingvallaön, den centrala stadsdelen i det nuvarande Karlstad. Den benämndes Tingvalla kyrka. Om det var samma kyrka, som fanns kvar på Karl IX:s tid, då Tingvalla år 1584 fick stadsrättigheter och erhöll namnet Karlstad, kan inte med säkerhet fastslås. Den då befintliga kyrkan låg vid Klarälven, i det kvarter där Stadshotellet nu är beläget. Denna kyrka brann ned vid stadsbranden 1616. Vid återuppbyggnaden fick den nya kyrkan behålla sin tidigare plats vid älven. Den invigdes 1629. År 1719 drabbades åter staden av en eldsvåda, vilken även förstörde kyrkan. En del inventarier kunde dock räddas och tas i bruk i den nya kyrkan. Med tanke på brandfara och älvens översvämningar valde man en ny plats för kyrkan på Lagbergets krön.

Kyrkan uppfördes av murarmästare Christian Haller, med assistans av domkyrkosysslomannen Johan Hasselström och byggmästaren Philip Eckel, efter ritning av Jonas Fridstedt från Stockholm. Murningsarbetet startade 1723, och kyrkan invigdes 1730. Eftersom den uppfördes under Fredrik I:s regeringstid kallades den först Frederici kyrka. Man byggde en strängt regelbunden centralkyrka med en grundplan i form av ett grekiskt kors med fyra lika långa korsarmar. I den yttre delen av den östra korsarmen inreddes två sakristior, som avgränsades från koret genom en tre meter hög vägg. Ovanför dessa utrymmen placerades en läktare. Även i den västra korsarmen uppfördes en läktare. Över korsmitten byggdes ett torn av trä, vars utseende inte är känt. Tornet togs ned 1792.

Centralkyrkans regelbundenhet bröts 1734, då man började bygga ett västtorn med rum för vapenhus. Klockorna hade ditintills varit placerade i en klockstapel. Tornet stod klart 1737 och detta årtal återfinns på tornets västra fasad. Till en början hade tornet ett enkelt bräddtak med kula. Efter en brand 1752 försågs tornet med urverk och en överbyggnad bestående av en kupol. Över denna byggdes en mindre trälanternin med spira. 1794 förändrades överbyggnaden på nytt. På 1790-talet omformades koret efter ritning av arkitekt Erik Palmstedt. Den östra korsarmens bakre del skiljdes nu helt från kyrkorummets genom en vägg, försedd med en absidformad nisch för altare och altarprydnad i form av ett uppståndelsekors. Korset flankeras av mindre nischer med änglar skulpterade av J T Sergel. Exteriört försågs entréerna med portalerna med kolonner och korsprydd fronton.

Vid den stora stadsbranden 1865, blev domkyrkan skadad. Tornets överbyggnad och hela yttertaket störtade in. Överintendentsämbetets arkitekt Albert Törnkvist försåg kyrkan med ritning till ny tornspira 1867. Då påbyggdes även korsarmarnas gavelfasader, så att taket

som tidigare varit valmat, obrutet kunde fortsätta ända fram till gavlarna. Även kyrkans interiör upprustades och under 1890-talet tillkom målade korfönster. Åren 1915-16 genomgick kyrkan en såväl yttre som inre renovering och ombyggnad under ledning av arkitekt Axel Lindegren. Altare, altarring och övriga målade ytor fick då en mörkare grön färgton. Fönstren utrustades med ornamentat och inskriptionsförsatt antikglas. Norra och södra sidoläktarna, som hade uppförts på 1750-60-talen, förnyades och försågs med tredelade, raka barriärer, indelade i rektangulära fält. Nya bänkar anskaffades. En tandad taklist tillkom och väggarna marmorades i en gråviolett färgton.

En tillbyggnad i öster, planerad redan av Lindegren, tillkom 1956-57 ritad av Ragnar Hjorth. I den inrymdes sakristia, arkivrum, skrudkammare, en mindre samlingsal med mera. I samband med tillbyggnaden togs de målade korfönstren ned och de av Palmstedt ritade portalerna vid kyrkans ingångar togs bort. Arkitekt Kurt von Schmalensee efterträdde Ragnar Hjorth som ledare för kyrkans inre restaurering åren 1967-68. Palmstedts korvägg flyttades nu en valvbåge österut, och kyrkans ursprungliga grundplan återtogs. Läktarna drogs tillbaka omkring två meter och sänktes. Samtidigt fick norra och södra läktaren samma utseende som orgelläktaren. Den östra korsarmen återfick sina fyra fönster. Ett nytt fristående altare placerades under den valvbåge, som bildar övergången från den östra korsarmen till korsmitten. En kororgel blev pendang till predikstolen. Befintliga bänkar i ek byggdes om. Golvet lades om med kalksten i hela kyrkan. Konservator Olle Hellström tog fram den ursprungliga färgen på altaret. I kyrkans kormittsvalv placerades belysning. En ny dopfont och ett glaskrucifix, ritade av von Schmalensee, tillkom.

1997-98 renoverades såväl kyrkans exteriör som interiör under ledning av arkitekt Karl Karlsen. Tornets västfasad säkrades genom dragstag. Fasaderna putsades om och avfärgades. Skiffertaket lades om och tornspiran fick ny kopparplåt. I kyrkorummets södra korsarm togs bänkar bort för att där kunna inrätta ett kapell, en minikyrka. Nytt kapellaltare och altartavla, en ikon i form av en triptyk, uppställdes där tillsammans med lösa stolar. I motsvarande norra korsarmen placerades ett nytt ljusträd av smide. Längst västerut borttogs bänkar för inrättande av barnhörna och klädavhängning. Konservatorsarbeten på predikstol, högaltare, orgelfasad, läktarbarriärer, psalmmummertavlor och biskopsstol genomfördes. Väggar och tak putsades. Nya visningsmontrar och ny ljus- och ljudanläggning tillkom. Efter detta har två kyrkskepp placerats i västra korsarmen och ett målat glasfönster tillkommit i vapenhuset.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KARLSTADS DOMKYRKA är stadens äldsta byggnad och utgör med sitt monumentalt framträdande läge, med kyrkotomt och likbod, ett omistligt kulturarv för staden och stiftet. Domkyrkan uppfördes som centralkyrka med regelbunden, grekisk korsform och tillhör en grupp kyrkor vars stilistiska utgångspunkter förmedlades till Sverige framför allt av arkitekten Jean de la Vallé. Kyrkans centralplanform bröts dock och fick i stället en öst-västlig sträckning när västtorn och utbyggnad för sakristia med mera i öster tillfogades, 1737 respektive 1957. Domkyrkans arkitektur har influerat en rad kyrkobyggnader ute i stiftet.

Kyrkorummet präglas av renhet och enkelhet. Koret återstår tämligen intakt, trots senare ombyggnader, och uppvisar en tydlig gustaviansk karaktär efter arkitekt Erik Palmstedts omförvandling 1790. Genom arkitekt Kurt von Schmalensees ombyggnad av kyrkorummet 1967-68 då centralaltare tillkom fick kyrkan den ursprungliga centralkyrkoplanformen.

Rummet har, trots förändringar, bibehållit mycket av sin ursprungliga karaktär och utgör ett bra exempel på upplysningstidens estetik. Kyrkan präglas idag av en sammanhållande enhetlig och en stram enkelhet i gestaltningar. Några av de senaste förändringarna upplevs dock som splittrande för helheten,

bl a bryter en mängd lösa stolar mot stilrenheten i övrigt. Äldre inredningsdetaljer som predikstol, högaltare och korbänk visar på kyrkan långa historiska kontinuitet.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användande av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans särställning som stiftets domkyrka och Karlstads stads äldsta kvarvarande byggnad
- kyrkan såsom landmärke och symbol för Karlstads siluett
- kyrkan är som helhet känslig för förändringar
- korets gustavianska prägel skapat av en av landets vid den tiden mest betydande arkitekter
- predikstolen är skapad av en av landets vid den tiden mest betydande arkitekter
- 1960-talets tillskott, av en betydande restaureringsarkitekt, anpassade till den befintliga inredningens strama enkelhet: centralaltare, altarkors och kristalldopfont
- restriktivitet med nya tillskott eller andra förändringar

KRONOPARKSKYRKAN

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerns norra strand, uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka placerad vid Klarälvens västra älvgren. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar. Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Efter den sista stora stadsbranden 1865 fick Karlstad en ny stadsplan, en rätvinklig rutnätsmodell med stort torg i östvästlig riktning. Större och viktigare offentliga byggnader placerades runt torget. År 1869 kom järnväg och järnvägsstation. Stadens handel och sjöfart främjades genom öppnandet av Trollhätte kanal 1800. Näringslivet har genomgående haft en allsidig sammansättning med en omfattande fabriksverksamhet alltsedan

1800-talets mitt. Under 1900-talet, framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnat sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför allt i sydöst, där man fyllt ut Väneren med schaktmassor för att vinna mark.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skara. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karlstad. 1772 fick Karlstad biskop.

I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor; Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr om staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Miljonprogramsbebyggelsen i stadsdelen Kronoparken kan ses som resultatet av statens satsning på att dels bygga bort bostadsbristen dels höja befolkningens bostadsstandard under en tioårsperiod. Karlstad var inne i en expansiv period mellan 1965-75. Området bestod

innan byggandet i huvudsak av en skogig bergsterräng. Vid mitten av 1970-talet bebyggde allmännyttan platsen efter ett tävlingsförslag av Arvidsson och Lindman på Vattenbyggnadsbyrån. Förslaget innehöll framförallt flexibla lösningar med trafikseparering, centrumanläggning osv. 54 st 2-vånings lamellhus grupperades innanför en krans av 14 st 4-vånings loftgångshus. Det ursprungliga Kronoparken kom att omfatta två bostadskvarter åtskilda av ett parkområde, omslutna av Vårgatan och Sommargatan. Den första bebyggelsen med de stora hyreshusen har efterhand kompletterats med omfattande småhusbebyggelse. Kyrkan uppfördes norr om stadsdelens centrumbildning 1980.

Kronoparkskyrkan ingår i ett bebyggelsecentrum med skola, handelscentrum mm. Kyrkan är en del av en centrumbyggnad som dessutom inrymmer stadsdelsbibliotek och lokaler för barn- och ungdomsverksamhet. Kyrkan är placerad i korsningen mellan Kronoparkens matarled, Sommargatan och Signalhornsgatan, som är den stora infarten till Kronoparkens centrum. Mellan kyrko- och biblioteksanläggningen och centrum är flera fotbollsplaner och Frödingskolan belägna. I kvarteret väster om kyrkan ligger en kontorsanläggning och på höjden på andra sidan Signalhornsgatan är ett område med grupphusbebyggelse från 1980-talets början placerad. På andra sidan Sommargatan finns Kronoparkens vattentorn som ett landmärke.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten utgörs av mindre skogsdungar mot öster, söder och väster. I norr vid Sommargatan och bilparkeringen är sikten mer fri mot kyrkan. Utmed kyrko- och biblioteksanläggningens västra fasad löper ett vältrafikerat cykel- och gångstråk. I öster finns en lekård omgärdad av Gunnebstängsel. I övrigt har inte kyrkotomten några inhägnader. Entré till kyrko- och biblioteksanläggningen sker i väster från gångstråket eller från den mindre gården i öster. Marken runt anläggningen utgörs av gräsmattor och asfalterade ytor. Entrégården i öster är asfalterad, kantad av betongsten och möblerad med enkla bänkar i trä och betong. Belysningen i området är placerad utmed gångstråket i väster, dessutom finns en belyst skylt på kyrkans norra fasad. Nordväst om kyrkan är en fristående klockstapel placerad. Stapeln är konstruerad av stående rödmålade limträelement som kröns av ett sadeltak. Dess gavlar har klätts med beige gul spontad panel, samma material som återfinns i kyrkans exteriör. Ett latinskt kors pryder ena gaveln.

Kyrkokomplexet består av en långsträckt och rektangulär huskropp. Kyrkan och biblioteket omfattar tillsammans 1200 kvm med ungefär lika fördelning. I den norra delen av byggnaden inryms kyrksal, församlingssal, kyrktorg med servering samt en avdelning för barn- och ungdomsarbete. I den södra delen av bygg-

naden ryms Kronoparkens stadsdelsbibliotek. Kyrkorummet och anslutande klockstapel ligger exponerade mot Sommargatan. Kyrkorummet är markerat i byggnadens exteriör genom sitt branta takfall mot korväggen, som även utgör en del av huvudbyggnadens gavel. Byggnadens tak är belagt med svart papp. Taknocken har förskjutits längs hela huvudbyggnaden och ett underliggande horisontellt fönsterband ger överljus till lokalerna. Byggnadskomplexet är klätt med ett brunrött fasadtegel. En beige gul panel har använts, dels diagonalställd dels liggande över och under byggnadens fönsterpartier. Gavelspetsarna har klätts in med svart liggande spontad panel. Fönsterkarmar och fönsterbågar har fått en faluröd färgsättning medan brun aluminium använts i dörrpartierna. Församlings- och biblioteksdelen har en kraftig vitmålad takfot och svarta hängrännor med tillhörande stuprör. Genom en glasad gång förbinds byggnaden med 1985 års tillbyggnad, en friliggande kontorsdel.

Kyrkorummet har en rektangulär form med större bredd än djup. Vid behov kan rummet utvidgas genom en vikvägg till anslutande samlingshall. Den nedre delen av kyrkorummets väggar är klädda med brunrött fasadtegel, den övre är liksom taket klädd med panel. Rummet har en brant takform som stupar från korväggen. Kyrkan har en medveten arkitektonisk ljusgestaltning med ljusinsläpp genom stora glasade väggytor på var sida om koret och ett horisontellt fönsterband vid takfoten. Kyrkan är sparsamt utsmyckad. Några av de mest framträdande inventarierna är altartavlan, altarbordet kombinerat med predikstol, de från taken hängande mässingsarmaturer och de lösa stolarna med linnesadelgjord. Samtliga inventarier har ett modernt och enkelt formspråk och har gjorts flyttbara för att öka kyrkorummets flexibilitet och ge möjlighet till utveckling av gudstjänstformerna. Materialvalet och gestaltningen av kyrkorummet kan ses som tidstypiskt för det tidiga 1980-talets byggande.

Koret, som vänder mot norr, är inte förhöjt, utan är i samma nivå som det övriga kyrkorummet. Bakom altaret finns däremot ett flyttbart podium. Den diagonalställda panelen på korväggen delas in i fält av de bärande brunlaserade stolparna av limträ. Korväggen pryds av en altartavla i form av en snidad plafond i brunröd bet och guld. Dess form kan närmast liknas med ett konsekrationsskors. Altaret är okonventionellt utformat med altarbord och predikstol i en enhet. De viktigaste kristna ceremonierna som dop, nattvard och predikan var tänkta att alla utgå från altarbordet. Kyrkans arkitekt Janne Feldt i samarbete med arkitekt Inger Berggrén gav altarbordet liksom knäfallsbänkarna en modern utformning. Materialet var klarlackad furu. Snart visade det sig att det var opraktiskt att förrätta dopet vid altarbordet och en fristående dopfont i furu tillkom med tillhörande dopskål i keramik.

I kyrkans sydvästra hörn är ett stort och dominerande glaskors av glaskonstnär Inga-Lena Klenell placerat. Korset sträcker sig från golv till tak är en påminnelse om den gudomliga förbindelsen mellan himmel och jord. I kyrkorummets och samlings salens tak finns enkelt utformade mässingsarmaturer fästade. De branta panelklädda takfallen tillsammans med de enkla mässingsarmaturerna knyter samman kyrkorummet med samlings salen. Till höger om altarbordet står en tvåmanualig orgel med pedal av märket Plenum GEM. Orgeln är utförd i ljus bok och dess fasad mot kyrkorummet pryds med ett blått tyg. Här finns även en flygel. En brunmålad vikvägg och ett ovanliggande fönsterparti skiljer samlings salen från kyrkorummet. I anslutning till kyrkorummet och samlings salen finns stora utrymmen för församlings verksamheten, såsom grupprum, ungdomsrum, lekhall, kontor och kafeteria.

Byggnadshistorik

Redan vid planeringen av hela stadsdelen Kronoparken fanns också tankar på en distriktskyrka. Först kring 1978 började planerna ta form genom att en samrådsgrupp bildades. Kronoparkskyrkan skulle bli en ekumenisk gudstjänstlokal genom ett samarbete mellan Svenska kyrkan och Svenska Missionsförbundet. Kyrkohistoriskt var det ett nytt och djärvt grepp med två samfund under ett och samma tak. Janne Feldt på Skarnark arkitektbyrå fick uppdraget att rita anläggningen innehållande kyrka, församlingslokaler och stadsdelsbibliotek. Kyrkans lokaler kom att omfatta ca 600 kvm. Karlstads Missionsförsamling stod som ägare till byggnaden och Norrstrands församling var hyresgäst.

På 1980-talet hade kyrkans verksamhet vuxit så mycket att en mindre tillbyggnad av kyrkan var nödvändig. Tillbyggnaden gjordes som en fristående byggnadskropp vid sidan om den befintliga anläggningen och förbands med en glasad gång. Under våren 2003 installerades glaskonstnärinnan Inga-Lena Klenells glaskors i kyrkorummet.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KRONOPARKSKYRKAN, uppförd 1980, efter ritningar av arkitekt Janne Feldt Karlstad, ingår i Kronoparkens bebyggelsecentrum från 1960-talet. Kyrkobyggnaden har tillkommit genom ett ekumeniskt samarbete mellan Svenska kyrkan och Svenska Missionsförbundet. Kyrkan, markerad genom ett brant takfall och diagonalställd väggpanel, är sammanbyggd med församlingsdel och stadsdelsbibliotek. Kyrkorummet, med större bredd än djup, har en medveten ljusförling genom glasade partier på var sida om koret som vänder mot norr. Kyrkorummets inredning är flexibel/flyttbar och genom inventarier samt utsmyckning i modern och enkel utformning skapas ett kyrkorum med en väl sammanhållen och välbevarad helhet. Kyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan med integrerad församlingsdel och fristående klockstapel är ett välbevarat exempel på en i stiftet betydande kyrkoarkitekts verk och kyrkobyggande från tidigt 1980-tal
- kyrkorummet har i såväl helhet som detaljer arkitektoniskt sammanhållande karaktärsdrag som bör beaktas
- tillkommande inredning och utsmyckning bör underordna sig kyrkorummets arkitektoniska enkelhet

KROPPKÄRRSKYRKAN

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerens norra strand, uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka placerad vid Klarälvens västra älvgren. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar. Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Efter den sista stora stadsbranden 1865 fick Karlstad en ny stadsplan, en rätvinklig rutnätsmodell med stort torg i östvästlig riktning. Större och viktigare offentliga byggnader placerades runt torget. År 1869 kom järnväg och järnvägsstation. Stadens handel och sjöfart främjades genom öppnandet av Trollhätte kanal 1800. Näringslivet har genomgående haft en allsidig sammansättning med en omfattande fabriksverksamhet alltsedan

1800-talets mitt. Under 1900-talet, framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnats sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför allt i sydöst, där man fyllt ut Väneren med schaktmassor för att vinna mark.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skara. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karlstad. 1772 fick Karlstad biskop.

I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor; Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr om staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Stadsplanen för Kroppkärr lades ut 1960. På närmast jungfrulig mark planerades bostäder med naturnära omgivningar. I anslutning till det nya området fanns sedan tidigare egnahemsbebyggelse, t ex på Folkebovä-

gen. 1961 byggdes den första småhusgruppen med 109 lägenheter. I enlighet med 1960-talets rationella byggnadstrend användes prefabricerade hus vid uppförandet av grupphusbebyggelsen. Norra Kroppkärr kom att bli ett utpräglat småhus- och radhusområde. Södra och Norra Kroppkärr skiljs åt av motorvägen E18. Kroppkärrskyrkan ligger centralt placerad i stadsdelen Norra Kroppkärr, på östra sidan av Inkörsvägen. I närheten ligger, förutom bostadsbebyggelsen, Kroppkärrsskolan och Kroppkärrs idrottsplats. I anslutning till dem finns ett större grönområde.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten ramas in av ett lågt trästaket mot väster och söder och av en häck i norr. Vid det sydöstra hörnet finns en med Gunnebostängsel inhägnad lekplats. Den östra sidan är i övrigt inte avgränsad utan gräsmattan ansluter direkt till de asfalterade ytorna vid bilparkeringen och Konsumbutikens varuintag. Kyrkotomten består till största del av öppna gräsytor. Trädtrader, partier av buskar samt fristående tallar och björkar förekommer.

Kyrkans byggnadskroppar är placerade så att en tresidigt kringbygd entrégård bildas. Gården och dess anslutande gångar är belagda med kvadratiska betongplattor. Utmed gårdens östra fasad finns en lång parkbänk. Vinbärsbuskar, två prydnadsträd och en klockstapel ramar in platsen. Klockstapeln är konstruerad av limträbalkar och själva klocktornet är klätt med plywoodskivor. Klockstapeln är brunlaserad och har en utpräglat modern form. Marken under klockstapeln är belagd med kullersten.

Kyrkokomplexet är byggt i trä, har en rektangulär planform och är orienterad i nord-sydlig riktning. Kyrkan markeras exteriört med sitt branta, eternitfjällstäckta takfall. Ett enkelt litet latinskt kors på kyrkans södra gavelspets markerar korväggen. Taknocken har horisontella ljusintag under täckning av plastkupoler. Vid takfoten utmed långsidorna sitter smala fönsterband. Kyrkobyggnaden är sammanbyggd med ett stort församlingshus med lokaler för skilda aktiviteter. Församlingsdelen har ett platt papptak där takfallen dolts bakom en uppdragen kant klädd med plywood. Den höga kyrkobyggnaden med sina branta takfall står i kontrast till den låga församlingsdelen som har en tydlig horisontell arkitektonisk verkan. De olika byggnadskropparna bildar en tresidigt kringbygd entrégård. Kyrkans och församlingsdelens fasader är klädda med en gråmålad, ohyvlad lockpanel. Locken har olika dimensioner för att ge liv och en grafisk verkan åt fasaderna. Fasaderna på den lägre församlingsdelen bryts upp genom att ytorna över och under fönstren klätts med en slät vitmålad plywood. Både kyrkobyggnaden och församlingsdelen har en kraftigt markerad takfot i mörkgrå plywood. Fönster och dörrar har en grönturkos kulör

och ytterdörrarna består av aluminiumpartier.

Kyrkorummet har en rektangulär form. Vid behov kan det utvidgas genom att en gråmålad vikvägg mot intilliggande församlingssal, dras åt sidan. Kyrkorummets vinklade innertak bärs upp av synliga grönlaserade takstolar av limträ. Den bärande konstruktionen, limträbalkarna, är en viktig del i gestaltningen av kyrkorummet. Kyrkan har ett beigepräckligt platsbelagt golv och väggarna är klädda med grålaserad plywood. Väggytorna bryts upp av de vertikala, grönlaserade limträbalkarna. Det branta innertaket är klätt med grålaserad spontad panel, som smälter samman med väggmaterialet. Dagsljusinsläppet till kyrkorummet sker genom taknockens plastkupoler och takfotens smala fönsterband. Nocken har invändigt försetts med ett spjälverk för att skapa skuggverkan och ett intressant ljusinsläpp. Dörrpartiet mellan förhallen och kyrkorummet är målad i en grön kulör och är försedd med överljus. I koret har originaldörren bytts ut mot en modern grönturkos spegeldörr. Kyrkorummets fönster är mörkgröna. Kyrkan har möblerats med ljusa trämöbler i form av lösa kopp-lade stolar klädda med brunt tyg och enkla träbänkar utmed kyrkans långväggar. Stolarna är placerade i två kvarter så att en mittgång bildas. Kyrkorummets belysning utgörs av 12 glasglober som hänger ner från kyrkans tak och markerar kyrkans mitt. Ytterligare 16 mindre och väggfasta glasglober är placerade ovanför fönsterbanden vid takfoten.

Kyrkans altare är vänt mot söder och är utfört i grålaserad fura och utformat i en medvetet modern stil. Altarväggens skivmaterial har bemålats i olika nyanser så att ett kors bildas av de vertikala och horisontella banden. Den färgglada altartavlan i form av en tredelad gobeläng är vävd av konstnärinnan Ethel Halvarsson. Hon har även komponerat ambo/predikstolsklädet, altarbrun, tyget på knäfallspallarna och kormattan. Knäfallsbänkarna och dopfunten med tillhörande dopljusstake i fura är tillverkad av Molinders träfabrik i Karlstad. Den ursprungliga predikstolen har ersatts med en ambo från Norrstrandskyrkan. Kyrkans orgel införskaffades 1974 och är tillverkad av Walter Thür Orgelbyggeri AB i Torshälla. Orgeln är placerad i kyrkorummets nordvästra hörn och utförd i klarlackad fura. I kyrkans mittgång finns ett votivskepp tillverkat av Georg Elinder, tidigare kyrkoherde i Norrstrands församling.

Kyrkorummet kan som tidigare nämnts utvidgas genom en vikvägg mot församlingssalen. Församlingssalen kan i sin tur utvidgas genom ytterligare en vikvägg mot kök och kafeteria. Den övriga församlingsdelen innehåller funktioner som förhall med kapprum, lokaler för barnverksamhet och kontor. Ett kontorsrum är kombinerat som sakristia med tillhörande textilförvaring.

Byggnadshistorik

Tanken på att uppföra en småkyrka i den nybyggda stadsdelen Norra Kroppkärr föddes redan på 1960-talet. En församling skrevs började från 1963 arbeta med att samla in medel till kyrkobygget. Som förklaring till varför kyrkan först kom att byggas 1972-73 anges, förutom de ekonomiska frågorna, vara tomtfrågan. Församlingens önskan om vart kyrkan skulle placeras, väster om inkörsvägen och norr om Kroppkärrs skola, stämde till en början inte överens med kommunens stadsplanering. Byggnadsnämnden ville att kyrkan skulle placeras närmare Konsumbutikens för att en tydligare centrumbildning i stadsdelen skulle möjliggöras. 1969 fastställdes kyrkans placering i kvarteret Bältet.

Som VD för Skanark arkitektbyrå signerade Janne Feldt Kroppkärrskyrkans ritningar. Många uppdrag på kontoret skedde i projektform där de övriga anställda var viktiga deltagare. Vid Kroppkärrskyrkans tillblivelse upprättades kyrkobyggnadsritningarna i själva verket av arkitekt Inger Berggrén.

Kyrkan tillkom som ett led i den så kallade "småkyrkorörelsen" som startade under 1950-60-talen. Urbaniseringen under efterkrigstiden innebar en inflyttning till städerna men även en utflyttning till nya bostadsområden i städernas utkanter. De nya stadsdelarna behövde kyrkobyggnader, småkyrkor, som kunde skapa en naturlig gemenskap mellan församlingarna på ett sätt som stadsförsamlingarna ofta var för stora för att göra. I de kyrkor som uppfördes fanns förutom kyrkorummet därför också olika slag av församlingslokaler.

Att den moderna kyrkobyggnaden som uppfördes i Kroppkärr var kontroversiell med sitt moderna och närmast profana formspråk går att utläsa i en tidningsartikel i Värmlands Folkblad i samband med invigningen den 24 september 1973. Reportern skriver: "Utvändigt påminner nämligen byggnaden om en helt vanlig större villa, där arkitekten fått friare händer än normalt. Det finns visserligen ett kors på taket men det är en liten detalj i jämförelse med den jättelika TV-antennen. Och klockstapeln kan tas för allt från en stor utegrill till halvt nedmonterad väderkvarn."

Kroppkärrskyrkans församlingsdel utökades 1985 med en större utbyggnad. Den placerades i vinkel med den äldre församlingsdelen, som i sin tur låg i vinkel med kyrkorummet, vilket bidrog till att entrégården blev omgärdad på tre sidor. De massiva ytterväggarna på tillbyggnaden vittnar om att den uppfördes som skyddsrum, vilket var statligt subventionerat och en viktig del i finansieringen av bygget. Idag inryms kontor och delar av barnverksamhetens lokaler i tillbyggnaden.

Byggnadskomplexets fönster och dörrar har under början av 2000-talet fått en ny färgsättning i en grön-

turkos kulör från att tidigare ha haft en mer mörkgrön ton. Ytterdörrarna har bytts ut mot aluminiumpartier och nödutgången vid koret har försetts med speglingdelning.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KROPPKÄRRSKYRKAN, uppförd 1973 av trä, ligger placerad i ett villaområde från ungefär samma tidsperiod. Kyrkan är sammanbyggd med församlingsdel, har fristående klockstapel, och är utformad i en konsekvent genomförd tidstypisk arkitektur. Kyrkorummet, rektangulärt med synliga takstolar i grönlaserat limträ, har en effektfull ljusförling genom särpräglade plastkupoler vid taknocken och horisontella fönsterband utmed takfoten. Altare, orgel, armaturer och textilier har samtliga en sparsmakad utformning och skapar en sammanhållande helhet. Kyrkoanläggningen är representativ för 1970-talets småkyrkobyggnade med sin flexibilitet i möbleringen av kyrkorummet och den stora integrerade församlingsdelen med lokaler för skilda församlingsfunktioner. Kyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användande av kyrka och kyrkomiljö:

- kyrkan med fristående klockstapel är ett tidstypiskt exempel på 1970-talets kyrkobyggnade med integrerad församlingsdel
- kyrkan har i såväl helhet som detaljer karaktärsdrag som bör beaktas
- kyrkorummets medvetet gestaltade ljusförling i taknock

NORS KYRKA

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Nors socken ligger omkring två mil väster om Karlstad. Den har en långsmal sträckning runt Norsälven, som utgår från Frykensjöarna och mynnar ut i Väneren. Trakten kring Norsälven har i gångna tider varit relativt tätt befolkad och åtskilliga fornlämningar visar framför allt på järnåldersbosättningar. På Hökebergets skosklädda krön väster om älvfåran ligger en av länets bäst bevarade och mest intressanta fornborgar. Bland socknens storgårdar kan nämnas säterierna Höglunda, Malma, Riis och Trossnäs. Norsälven har spelat stor roll för socknens industrialisering och ett bruk anlades i Edsvalla redan på 1600-talet. Bruket lades ned 1917 och ersattes av trämassafabriker. Under 1870-talet drogs Bergslagsbanan fram genom socknen, och Edsvalla samhälle växte fram. Mer industriell verksamhet ledde till samhället Vålbergs etablering. På 1940-talet förlades Svenska Rayons stora industrianläggningar till Älvenäs och med dem ytterligare bebyggelse. I och med en stark industrialisering har det skett en förskjutning av befolkningen från landsbygden till samhällena.

På östra sidan av Norsälven, mitt i socknen, ligger Nors kyrka och prästgård. Redan under tidig medeltid byggdes den första kyrkan i Nor. Dagens stenkyrka

från 1799 är av vanlig värmländsk 1700-talstyp med långhus, torn i väster och tresidig koravslutning i öster. Prästgården strax intill uppfördes 1780 och fick en dominans och värdighet som anstod ett så kallat förstarangspastorat. Prästgården, i två våningar med faluröd panel och skiffertak, är byggnadsminnesförklarad. Till kyrkoanläggningen räknas förutom kyrka och kyrkogård även bårhus från 1933-34, stigport från 1956, samt en sockenstuga från 1930-tal och ekonomibyggnader av senare datum.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården ligger väl samlad runt kyrkan men har större utsträckning mot söder än i övriga riktningar. Den omgärdas i öster och söder av en stenmur, i väster av en slänt ned mot Norsälven och i norr av Lillälven. Större delen av begravningsplatsen ligger på plan mark. Den östra delen vid kyrkan sluttar dock något mot stiglucka och parkeringsplats i öster. Kyrkogården har i olika omgångar byggts ut. Den första gråstensmuren tillkom 1828. Dess äldsta delar återfinns man strax söder och norr om kyrkan. En ny del lades till det gamla området 1867. Efter det att några kyrkstallar norr om kyrkan rivits år 1920 iordningställdes detta område för begravingar. Västerut mot Norsälven tillkom ytterligare en del 1945. Den sista utvidgningen skedde åren 1956-57, då större delen av gården Lillnors ägor införlivades

med kyrkogården. I samband med denna nya sträckning byggdes mur och stiglucka. Det nuvarande bårhuset, föregånget av flera tidigare, är byggt 1934 efter ritning av E Forsgren. Bårhuset är placerat cirka tio meter norr om kyrkans sakristia. Det är murat och vitpusat under ett sadeltak med skiffertäckning. I det nordöstra hörnet av kyrkogården är en urnlund anlagd.

Runt om kyrkogårdens äldsta delar är lind planterad. Björk växer längs östra muren och samma träslag formar en nord-sydlig allé på kyrkogårdens västra del. Kvarters- och familjegravshäckarna utgörs av oxbär och måbär. Som ytmaterial dominerar grus på de äldre delarna och gräs på de yngre. Kyrkogårdens breda gångar är asfalterade, medan de smalare är grusbelagda. Det förekommer även plattgångar i kvarteren. Kyrkogårdens äldsta delar söder om kyrkan kan tydligt urskiljas från de omgivande utvidgningarna. I östra och västra gränsen finns rester av den gamla stenvallen. Söder och norr om kyrkan har ca tvåhundrafyrtio grusgravar bevarats, varav fyra intill kyrkan är omgärdade med järnstaket. En av gravarna är den nordost om kyrkan belägna Löwenhielmska familjegraven från 1872 med obeliskformad sten. De övriga har stenramar eller är häckomgärdade. På kyrkogården ser man liksom på andra värmländska kyrkogårdar järnkors vid sidan av traditionella gravstenar. De är här samtliga nästan utslutande från 1700-talet och tillverkades vid Edsvalla bruk, det närbelägna bruket. Korsen är numera uppställda i slutningen öster om kyrkan ned mot stigluckan. På kyrkogårdens nordvästra del står en minnessten över den gamla kyrkan.

Kyrkan i sten uppfördes 1784-96, och den har en gustaviansk utformning med långhus, tresidigt avslutat korparti, vidbyggd sakristia i öster med arkivdel samt västtorn. Ingång sker i väster. Vissa förändringar vidtogs emellertid vid en restaurering 1904, då tornet fick sin resliga plättäckta spira. Murarna är vitpusade och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med brunmålade fönsterbågar. Långhuset har ett valmat sadeltak täckt med skiffer.

Kyrkorummet är stort, till formen tidstypiskt 1700-tal, men det får genom sin fasta inredning en senklassicistisk karaktär. Det täcks av ett flackt trätunnvalv och har gultonade putsade väggar som genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Koret är förhöjt och avskärmas med ett korskränk. I väster finns läktare med utbyggt mittparti och modernt präglad orgelfasad från år 1974. Sakristian nås via en utgång bakom altaruppsatsen. Bänkarna är från tidigt 1900-tal med öppet utförande, och de bildar två kvarter med sidogångar efter ytterväggarna. Altaruppsats och predikstol med baldakin är utförda 1859 av O L Dahlman, Västerås, i senklassicistisk stil. Altaruppsatsen består av ett svepeklätt kors, "crux nuda", i en omfattning med pilastrar

och bågformad överdel. Altarringen är tät och femsidigt bruten. Altaruppsatsen flankeras av två korfönster med glasmålningar utförda efter förlaga av konstnären Yngve Lundström, Stockholm. I korets södra del står en kyrkvärdsbänk och en dopfont av täljsten. Dopfonten är daterad till 1200-talets början. På långhusväggarna hänger fem begravningsvapen och ett epitafium från 1600- och 1700-talen och mot läktarinbyggnaderna i väster står fyra gravhällar från samma perioder uppställda.

Byggnadshistorik

Att det funnits en kyrka i Nor redan under medeltiden anses säkert. Denna kyrka räknades på 1300-talet som "Sätes- och Moderkyrka" i Friku (Fryka) härad. Kyrkan med medeltida delar låg något nordväst om den nuvarande, och närmare älven. Den revs 1796 för att ge plats åt dagens kyrka. Byggmästaren Johan Georg Reincke från Karlstad, fick år 1782 i uppdrag av församlingen att utarbeta ritningar till den gamla kyrkans utvidgning och förbättring. Arbetet omvandlades efter diskussioner till nybyggnation. Reincke utförde ritningarna, och grundstenarna började läggas 1784. Men man hade inte inväntat Kungl. Maj:ts godkännande. Nya ritningar framtog 1785 av Jacob Wulff på Överintendenstämnet i Stockholm. Kyrkobygget kom på grund av ekonomiska problem att uppskjutas. År 1796 startade arbetena på nytt, nu under ledning av murmästaren Sven Hertz.

Den nya kyrkan placerades strax söder om den gamla, men något längre ifrån Norsälven, vars vatten hade undergrävt grunden i den gamla kyrkan. Kyrkan fick tidstypisk planutformning med långhus och torn i väster. 1859 byggdes sakristian av tegel på östgaveln och under början av 1900-talet den lilla arkivbyggnaden på norrsidan. År 1804 fick kyrkan sin första altaruppsats. Den var kombinerad med en predikstol som var anbringad ovanför altaret. Allt stod längre fram i kyrkan än dagens altaruppsats. Bakom altaruppsatsen var en sakristia inredd. Kvar av den äldre altartavlan är en grisaillemålning föreställande korsresningen. År 1859 fick kyrkan sin nuvarande altaruppsats och predikstol. Samma år byggdes den nuvarande sakristian till öster om koret. Tornet försågs 1798 med en låg huv med fyrkantig lanternin. Spiran, som vi ser idag, tillkom vid en omfattande restaurering år 1904. Den är utförd i trä och plåtbeklädd, ritad av den värmlandsbördige arkitekten Bror Almquist. Han klädde då även in trätunnvalvet med pärlspont i fält. Det tidigare slutna bänksystemet med gaveldörrar togs bort och ersattes med höga öppna bänkar, utan dörrar.

1934 började man en ny stor renovering under ledning av arkitekt Bror Almquist. I en under koret upptagen källare installerades en varmluftsanläggning. Korgolv, som höjdes något, fick slipade kalkstenplattor, och

under bänkarna lades nytt brädgolv. Taket renoverades och den ursprungliga beklädnaden av enkla breda brädor togs fram. Korfönstren försågs med glasmålningar med motiven "Den heliga familjen" och "De tre vise männens tillbedjan", ritade av konstnären Yngve Lundström, Stockholm. Altaret och predikstolen samt taklisten dekorerades av karlstadskonstnären Oscar Jonsson, som även ansvarade för kyrkorummets nya färgsättning. Den i huvudsak vita färgsättningen ommålades i gul-, brun-, grön- och gråaktiga färger. År 1955 installerades elektrisk belysning, och 1960 belades kyrktornet med kopparplåt. 1992-93 byggdes utrymmen under läktaren in för att rymma toalett, samlingsrum, textiltvättning mm efter ritning av arkitekt Bror Jonsson. År 2003 byttes värmesystemet.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NORS KYRKA med kyrkogård och övriga byggnader som sockenstuga, gravkapell, stigport mm bildar tillsammans med den närliggande byggnadsminnesförklarade fd prästgården, en sammanhållen miljöbild. Den tidstypiska, enkla gustavianska sockenkyrkan med välbevarad exteriör och tornspira med utformning från 1904, utgör ett viktigt landmärke i den platta jordbruksbygden. Kyrkans interiör är främst präglad av en senklassicistiskt utformad altaruppsats och predikstol, men även av en historiserande renovering på 1930-talet med förhöjt kor, glasmålningar och en för kyrkans byggnadstid främmande mörk färgsättning. Tidstypiska bänkar från sekelskiftet 1900 utgör ett viktigt inslag och visar på en "årsring" i den historiska kontinuiteten. Speciellt värdefulla inslag i kyrkan är gravhällar från 1600-talet, dopfont från medeltiden och ett epitafium och flera huvudbanér från 1600- och 1700-talen. Dessa visar platsens långa historiska kontinuitet och sambandet med den äldre kyrkan. Moderna inslag är läktarunderbyggnader och läktarorgel i väster. På kyrkogården märks särskilt det stora antalet bevarade grusgravar med gravramar och häckomgärdning, en stor mängd bevarade gravkors i smide, platsens varierande karaktär på de olika delarna av kyrkogården, en tidstypisk och anspråkslös utformning av allmänning samt stigporten i östra muren.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användande av kyrka och kyrkomiljö:

- kyrkans föga förändrade exteriör med undantag av tornets övre utformning representerar den gustavianska sockenkyrkotypen
- interiörens huvudsakliga prägel av 1800-tal och sen nyklassicism i altaruppsats, predikstol och läktare
- tidstypiska bänkar från sekelskiftet 1900
- 1930-talets omgestaltning av koret
- gravhällar, epitafium och huvudbanér i kyrkorummet visar på betydelsefulla personer inom församlingen

NORRSTRANDS KYRKA Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerens norra strand, uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka placerad vid Klarälvens västra älvgren. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar. Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Under 1900-talet, framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnat sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför allt i sydöst.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skara. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karl-

stad. 1772 fick Karlstad biskop.

I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor; Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärnskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr om staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Stadsdelen Sundsta, där Norrstrandskyrkan ligger, började inte exploateras förrän in på 1900-talet och en stadsplan över området kom till först i början på 1930-talet. Tidigare fanns här en lantlig bebyggelse knuten till Sundsta gård och Sundsta herrgård. Den första villabebyggelsen på Sundsta uppfördes på 1910-talet, men fortfarande under 1920-talet var området relativt obebyggt och hade ett primitivt vägnät. Norrstrandskyrkan ligger i anslutning till den östra infarten till Karlstad. Öster om kyrkan, i kvarteret Pilen, ligger flera trevånings flerbostadshus byggda under 1940-talet och på andra sidan Sundstavägen, i kvarteret Spiran, finns hyreshus uppförda under 1930-talet i funktionalistisk stil. Kyrkan har ett öppet läge i parken vid Sundstatjärn. På andra sidan parken syns Sundsta-Älvkul-

legymnasiets byggnader. Anläggningen består av kyrka med vidbyggt församlingshem och klockstapel samt söder därom en fristående administrationsbyggnad, pastorsexpedition.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten vid Norrstrandskyrkan med tillhörande församlingshem utgörs till största del av stora öppna gräsytor utan inhägnad. Kyrkans huvudentré vänder sig mot parken i väster. Gångarna vid entréerna till vapenhuset/kyrkorummet respektive församlingssalen är belagda med gatsten. Ett nyare gångstråk, i tegelimiterande betongsten, finns utmed den västra fasaden. Marken vid entrén till 1992 års tillbyggnad har belagts med betongsten. Parallellt med församlingsdelens södra fasad ligger en fristående byggnad som innehåller pastorsexpedition. Byggnaden uppfördes 1961 och har en liknande utformning som kyrkans församlingsdel med ljusa putsade fasader och ett flackt takfall.

Kyrkokomplexet med kyrkans långhus i väst-östlig riktning är sammanbyggt med en församlingsdel i söder. Kyrkorummet är markerat i exteriören med tjärad spånklädd fasad och en hög takresning med eternitskiffer. Den lägre församlingsbyggnaden har ljust putsade fasader och falsat plåttak. I det sydöstra hörnet finns en klockstapel. Byggnadskropparna är placerade kring en atriumgård som på 1990-talet byggts över med ett pyramidformat tak av glas.

Kyrkan vilar på en betonggrund. Takbeslagen är utförda i koppar. På vardera gavelspetsen finns ett kulkors. Utmed kyrkans långsidor finns blågrå tvåluftsfönster. I korväggen syns ett mindre långsmalt fönster med glasmosaik och i gavelpartiet mot väst, vid orgelläktaren, finns två fönster. Över porten vid vapenhuset i väster finns ett pelarburet skärmtak. Pelarna är av betong med natursten synlig i ytan. De står på ett trappfundament av natursten. Kyrkporten är en svartmålad trädörr med kopparhandtag.

Församlingsdelen har putsfasader i ljust beige kulör med inslag av glimmer. En kopparplåtkant markerar takfoten till de flacka takfallen. Församlingssalen, som ligger i anslutning till kyrkorummet, är idag markerad i byggnadens exteriör genom tre små, rektangulära och blyspröjsade fönster i byggnadskomplexets östra fasad. Församlingsdelen är försedd med souterrängvåning. Till ungdomslokalerna finns en separat ingång i bottenplanet i söder med ett påkostat entréparti i trä och glas. Mellan kapprummet och vapenhuset i församlingsdelens nordvästra hörn är sakristian placerad.

Kyrkans klockstapel är ihopbyggd med församlingsdelen och markerar byggnadskomplexets sydvästra hörn mot parken. Stapeln har en stomme av betong och dess nedre del är spånklädd och försedd med små fönstergluggar som ger ljus åt trapphuset till källaren. I den

övre delen är konstruktionen öppen och de fyra betongpelarna som bär upp den stora och lilla klockan är synliga. Konstruktionen kröns av ett flackt sadeltak belagt med svart plåt. Övriga plåtdetaljer på klockstapeln är utförda i koppar.

1992 års tillbyggnad av församlingslokalerna, för barn- och musikverksamhet, ansluter väl till församlingsdelen från 1959 med sin slätputsade fasad i grått. Tillbyggnadens östra gavel har försetts med ett spånklätt burspråk som anspelar på långhusets fasadbeklädnad. Portalen vid den nya entrén i söder har ett liknande formspråk som portalen vid vapenhuset, men är här utförd i trä.

Kyrkorummet i byggnadskomplexets norra del är salsformat med ett brant sadeltak, orgelläktare i väster och förhöjt kor i öster. Församlingssalen ligger i vinkel med kyrkorummet och kan förenas med kyrkan genom en vikvägg i anslutning till koret. Kyrkorummet har avdelat vapenhus i väster med trappa till läktaren för orgel och kör. Kyrkorummet har ett oljebehandlat, rött tegelgolv. Väggar och tak är klädda med vitlaserad, smal, stående, ohyvlad panel. De synliga takstolarna av limträ är gråmålade. Tak, limträbjälkar och väggar utgör en helhet. Utmed rummets långsidor sitter kopplade tvåluftsfönster med blyspröjs och antikglas. Kyrksalen har öppna, brunbetsade träbänkar placerade i två kvarter på var sida om mittgången och ansluter till ytterväggarna. I bänkgavlarna finns hål för ljushållare. Från taket hänger ljuskronor i mässing ner över bänkkvarteren. Koret är rakt avslutat och väggen pryds av ett mindre glasmosaikfönster placerat ovanför altaret. Fönstret är utformat av glaskonstnären Jan Brazda och föreställer det himmelska ljuset som i treenig glans bryter ned i mänsklighetens mörker och uppenbaras i Kristi törnekrona. Altaret i form av ett bord, är utfört i bohusgranit och står på ett fast podium, murat i samma tegel som kyrkans golv. Ovanför altaret under glasmosaikfönstret sitter ett krucifix utformat av professor Hermann Sutor, Karlsruhe. Kring altaret finns en flyttbar altarring/knäfall i grålaserat trä. Dopfunten är placerad i korets södra del. Den är utförd i gotlandsmarmor. Ovanför dopfunten hänger en armatur i koppar med ett dekorativt korsmönster som bildas av instansade

hål. Både altare och dopfunt med belysning är ritade av kyrkans arkitekt Sten Hummel Gumaelius. Kyrkan har inte några psalmnummertavlor utan psalmsifforna i oxiderad koppar fästs direkt på korväggen. I koret finns även en orgel och flygel placerad. Predikstolen är utförd i grålaserat trä, av gallerverk och är prydd med ett predikstolskläde. Klädet föreställer kyrkans skepp som avtecknar sig mot bakgrund av korset. Ovanför predikstolen hänger en silverduva tillverkad av silversmed Birger Haglund. Den blå kormattan i röllakan, som tar upp färgerna i korfönstret, är komponerad av textilkonstnärinnan Ethel Halvarsson.

På långhusets södra vägg hänger ett modernt konstverk i smide kallat "Blommande krucifix" av Herman Reijers. I taket framför orgelläktaren hänger ett kyrkskepp, en sk huckert, ett handelsfartyg på Väneren under 1700-talet. Modellen är utförd av komminister George Elinder efter ritningar av F H af Chapman. Kyrkans orgel har en grålaserad träfasad och är placerad på orgelläktaren i väster. Orgelläktarens barriär är uppbyggd av vitmålat skivmaterial med ett svart metallräcke fäst i överkant. På var sida om orgeln finns två mindre långsmala fönster.

Byggnadshistorik

1955-56 upprättar arkitekten Sten Hummel Gumaelius, Uppsala, ritningarna till kyrkan på Norrstrand. Först 1959 börjar kyrkan byggas och invigs i november samma år. Kyrkans träspånklädda ytterväggar ansågs vid kyrkans uppförande ansluta väl till den värmländska kyrkoarkitekturen samtidigt som den bröt mot den omkringliggande bebyggelsen på Sundsta från 1930- och 1950-talen. Fotografier på den nyuppförda kyrkan visar en kyrka med obehandlade kyrkspån och faluröda vindskivor. Senare tjärströks spånen och vindskivorna färgades gråa för att smälta samman med takmaterialet av eternit. Församlingsdelen som tillfogades kyrkobyggnaden var omfattande och souterrängvåningen inreddes för barn och ungdomsverksamhet. 1961 ritade Sten Hummel Gumaelius pastorsexpeditionsbyggnaden som uppfördes söder om kyrkobyggnadskomplexet.

Under 1960- och 70-talet genomgick inte kyrkobyggnaden några större förändringar. Först på 1980-talet förändras kyrkorummets genom att den fasta altarringen tas bort och ersätts med flyttbara, kopplade knäfall. Sannolikt avlägsnas även några av de fasta kyrkbänkarna längst bak i kyrkorummets då. De placeras senare på den överglasade gården. Församlingsdelens takfall, som tidigare var täckta med asbestcement, läggs 1985 om med falsad skivplåt. 1986-87 byggs läktarorgeln om, orgelverket byts ut mot ett nytt och orgeln flyttas fram något på läktaren. I samband med förändringarna på orgelläktaren tillkommer sannolikt två mindre långsmala fönsteröppningar i den västra gaveln.

1991-92 genomgår byggnadskomplexet en större förändring. Den kringbyggda gården, med stenklädd yta, vårdträd och springvattenbrunn, glasas över med ett pyramidformat tak för att kunna användas som samlings-sal och cafeteria. Församlingsdelen byggs till österut så att utrymmen för musik- och barnverksamhet skapas. 1999/2000 genomgår kyrkorummets en renovering. Väggarna tvättas och den av Sten Hummel Gumaelius ritade predikstolen (sexkantig korg med träfasad) byts ut och ersätts med en predikstol från Kroppkärrkyrkan. Samtidigt flyttas Norrstrandskyrkans ambo till Kroppkärrkyrkan för att ersätta predikstolen. Lampeterna som sitter fästade utmed kyrkorummets långväggar byts ut till lampkronor i mässing som hänger från taket för att ge bättre ljus i kyrkbänkarna. Två mindre fönster med samma form som korfönstret tas upp i den västra fasaden vid orgeln.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NORRSTRANDSKYRKAN är en stadsdelskyrka uppförd 1959. Kyrkan, sammanbyggd med församlingsdelar, har spånklädda fasader under ett brant sadeltak och uppvisar i form, exteriör och materialval både modern enkelhet såväl som tydliga influenser från äldre svensk träkyrkobyggnadskonst. Kyrkorummets är en väl sammanhållen enhet där de flesta ursprungliga inventarierna som altare, dopfunt, kyrkbänkar, korfönster och textilier finns bevarade. Karaktär och särprägel åt kyrkorummets ger den höga takhöjden samt takets och väggarnas blottade limträbjälkar. Korfönstret i öster är ett fint verk av glaskonstnär Jan Brazda. Även den textila utsmyckningen är av hög kvalitet. I kyrkan förenas på ett stilfullt vis den medeltida kyrkans resning med den moderna 1950-talskyrkans formknapphet. Norrstrands kyrka är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användande av kyrka och kyrkomiljö:

- kyrkobyggnaden är ett välbevarat exempel på 1950-talets kyrkobyggande med integrerad församlingsdel
- kyrkan har i såväl helhet som detaljer ömtåliga och värdefulla kulturhistoriska karaktärsdrag som bör beaktas

NYEDS KYRKA

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljö

Centralorten Molkom i Nyeds socken ligger ca 3 mil nordöst om Karlstad. Socknen består av en bergig skogs-trakt med flera åar och sjöar, med omfattande strand- och dalbygder. I området finns ett antal små och mellanstora jordbruk, men också några större gårdar som härrör från järnbrukens etablering i området. År 1629 fick kyrkoherden Luth privilegium på att anlägga en stångjärnshammare i älven mellan Borsjön och Molkomsjön. Därmed startade järnbruksrörelsen i Nyed, som fick stor betydelse under cirka 250 år. På grund av järnhanteringen fick Nyed år 1649 privilegier som bergslag. Järnhammarbruk anlades vid Norum, Övre Föske och Nedre Föske, Hökebro, Råglanda, Lindfors, Näshammar och Böckelshammar. I och med järnvägens tillkomst år 1876 inträdde stora förändringar. Vid Bergslagsbanan som drogs genom socknen, anlades två stationer, Molkom och Lindfors. Vid dessa uppstod så småningom tätbebyggelse, särskilt i Molkom. Molkom blev municipalsamhälle 1946 och Nyeds storkommun bildades 1952 med Alster, Älvsbacka och Nyeds socknar. Sedan kommunsammanslagningen 1971 ingår Nyed i Karlstads kommun.

Kyrkplatsen från 1590-talets slut ligger på edet mel-

lan Molkomsjön och Borsjön, alldeles i utkanten av Molkom. Den första kyrkan uppfördes här 1595, men förstördes av en åskbrand 1643. Ett år senare uppfördes en ny kyrka, även den förstördes genom åskbrand midsommarnatten 1702. Dagens kyrka uppfördes 1703-06. Den ligger högt på en höjd med klockstapel från 1780-talet strax väster om kyrkan vid muren. Prästgården från 1700-talets slut, ligger ca 2 kilometer från kyrkan och är sedan 1980-talet privatägd.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är sannolikt samtida med socknens första kyrka från 1595 och de äldsta delarna ligger i nära anslutning till kyrkan. Den första dokumenterade utvidgningen gjordes norr om kyrkan 1824. Öster härom iordningställdes ett mindre område 1917. Nästa utvidgning skedde 1954 österut på udden och den senaste 1981, då ett område i söder införlivades med kyrkogården. På den östra utvidgningen anlades en urnlund med ceremoniplats.

Kyrkogården ligger till stor del på kuperad terräng med kyrka och klocktorn på högsta punkten. Den oregelbundet utformade kyrkogården har sin största utsträckning i sydöst och syd. Det senast tillkomna området i söder är helt plant. Sjön utgör tillsammans med anlagda terrasser avgränsning mot norr. I sydöst

gränsar en häck ut mot udden, i söder en stödmur mot åkermark och i väster en stenvägg mot väg. Delar av murarna, främst i norr, består av slaggsten. Hela kyrkogården präglas av terrassbildningar på olika nivåer och här finns bara lövträd. Kyrkogårdens samtliga gångar är grusbelagda och krattade utom på de senaste utvidgningarna som är asfalterade. Kring kyrkan finns ett 100-tal grusade gravar med stenramar. En handfull gravar är hägnade med järnstaket och en med stenstolpar och kätting. Gravvårdarna på den äldre delen av kyrkogården är av mera varierande storlek och utformning än på den yngre.

Kyrkan är timrad och har planen av ett grekiskt kors med utbyggnader av sten mot öster och nordöst. Fasaderna är klädda med faluröda spånor och det valmade taket är lagt med tjärade spånor. Väggarna bryts upp av rundbågade och småspröjsade, vitmålade fönster. Ingångar finns i västra och södra korsarmarnas kortsidor i tillbyggda vapenhus. Vapenhusen är spånklädda och har spånklädda sadeltak och rektangulära, panelklädda och svartmålade dubbelportar med överljus. På takets korsmitt finns en kyrktupp.

Mot öster sluttar marken och där finns en tillbyggd gravkammare av natursten, delvis under marknivå. Tillbygget har ett sadeltak lagt med skiffer. Takfot och gavelröste är klätt med faluröd panel. En dubbelport finns mot öster med järnklädda dörrar. I hörnet mellan den norra och östra korsarmen finns ännu en tillbyggnad av natursten, delvis under kyrkans golvnivå. Den utgjorde tidigare arkiv, men fungerar sedan 1955 som sakristia. Mot norr finns ett rundbågeformat fönster och mot öster en dörr. Taket är valmat mot norr och lagt med tjärade spånor, takfoten är inklädd och målad. Båda tillbyggnaderna är oputsade. I källarvåningen i höjd med koret finns på norra sidan en dubbelport till ett bakomvarande pannrum.

Kyrkorummet är korsformat och täcks av ett vitmålat smalt trätunnvalv med kraftig, vitmålad takfot. Ett förhöjt, tresidigt avslutat korparti innehåller altarpopsats och predikstol från 1700-talets början, båda i provinsial barock. Orgelläktaren finns i väster med orgelfasad i nyrokoko från 1881. Läktare finns också i norra och södra korsarmarna. De är marmorerade och har fyllningar dekorerade med förgyllningar. Väggarnas bilade timmer är obehandlat och bryts upp av rundbågeformade fönster målade i rött. I koret finns rester av målningar bestående av kolonner. Golvet är lagt med trä och betsat. Öppna bänkar är från 1955, fördelade på åtta kvarter med sidogångar och rektangulära gavlar. Altarpopsatsen är i provinsial barock från 1717, troligen tillverkad av bildhuggaren Börje Löfman, Mariestad. Uppsatsen har den korsfäste Kristus mot en molnfyllt himmel, som centralmotiv. På var sida, mellan marmorade kolonner står de fyra evangelisterna: Mar-

kus, Matteus, Lukas och Johannes. Under detta finns en målning av den heliga nattvarden. Målningen är gjord 1718 av Johan Aureller dy. Upp till avslutas uppsatsen med en bild av uppståndelsen i en medaljong, omgiven av rikt snidade och förgyllda ornament. Dominerande färger är svart, blått, grått och guld.

Altaret av trä är gråmålat och dekorerat med skurna förgyllda frukter. På väggen bakom altartavlan finns rester kvar av den ursprungliga målningen på de bilade timmerstockarna. Målningen består av en marmorerad vägg och målade kolonner med joniska kapitäl. Altarringen är rektangulär, svartmålad med bruna ådringsmålade fyllningar och har överliggare av trä och stoppat knäfall klätt med beige tyg. Predikstolen är utförd i provinsial barock, troligen påbörjad av Börje Löfman år 1717. En rak trappa med ingång från öster leder upp till den åttkantiga korgen. Trappan är försedd med en portal med skuren förgylld dekor och en dörr med dekorerade speglar. På predikstolen står ett timglas från 1955.

I korets södra del finns en dopfont av trä. Den är tillverkad under 1700-talet och har en sexkantig svartmålad cuppa och har skuren, förgylld dekor. Den står på en förgylld fot och har en skiva av marmor där dopskålen sätts ned. Över fonten hänger ett "tak" som utgörs av det gamla locket. Även det är sexkantigt, svart och dekorerat med skuren, förgylld dekor. I koret finns en tysk orgel från 1695-1703, en cembalo och ett piano. Ett korskrank, troligen samtida med predikstolen, delar av koret från långhuset. Skranket har en skuren genombruten dekor och är försett med två serafer från 1720-talet. De bär språkband med uppmaning om lovsång. På skranket står också en ängel med ymnighetshorn. Två ljusträd finns i den södra korsarmen. Det yngre är tillverkat av konstsmeden Örjan Holm. Mot den södra korsarmens gavel står delar av en altarring från 1890-talet. Två stycken epitafier finns i kyrkorummet, dels över Axel Noreen som var kyrkoherde i Nyed när kyrkan byggdes, samt över Thomas Baltzar von Rappholt, ägare av Molkom bruk.

Byggnadshistorik

Den nuvarande kyrkan uppfördes åren 1703-06, under ledning av byggmästare Måns Rank, Filipstad. Kyrkan uppfördes som en korskyrka utan torn och dess kyrkorum försågs troligen omedelbart med tre läktare. Såväl altarpopsats som predikstol är troligen tillverkade av bildhuggare Börje Löfman från Mariestad. Altare och predikstol målades 1718-21 av Johan Aureller (född 1697) från Gävle. Korskrank med två serafer tillkom på 1720-talet.

Kyrkan målades invändigt 1836, eventuellt rosa. Under 1897-99 genomfördes en omfattande renovering under ledning av disponent Carl Otto Forsberg. Inner-

väggarna kläddes med liggande pärlspont, koret försågs också med en bröstpanel, kopplade fönster med tredelning sattes in. Öppen bänkinredning ersatte de äldre slutna bänkarna med nummerade dörrar. Bänkraderna kortades så att sidogångar bildades. Golvet höjdes och lades nytt. En ny altarring tillverkades efter ritning av Fredrik Lilljekvist. Den hade kolonner försedda med skurna blomstermotiv. En gravkammare under kyrkans kor gjordes om till pannrum och de 92 kistorna som stått där lades i en grav på kyrkogården.

Arkivet byggdes om till sakristia 1913. Tidigare fanns bara en dörr på norra gaveln, denna dörr sattes igen och ersattes av ett fönster. Ingången ändrades så en förbindelse skapades direkt till kyrkan. På 1920-talet installerades elektrisk belysning.

1954 -55 skedde en invändig renovering efter förslag av arkitekt Åke E Lindqvist, Stockholm. Den invändiga panelen togs bort, timret bilades och lämnades omålat. Altaruppsatsen flyttades bakåt vilket gjorde att lammet och klotet som satt högst upp på altartavlan inte fick plats. Dessa placerades istället på predikstolen. Marmoreringen bakom altaret togs fram. Ny rektangulär altarring insattes. Bänkarnas gavlar gjordes om till slutna kvarter och bänkvärme monterades. Orgelläktaren byggdes ut och den södra trappan från kyrkorummet togs bort medan trappan upp till läktaren från vapenhuset tillkom. Nya portar med överljus insattes.

Kyrktuppen på korsmitten tillkom, den är tillverkad av konstsmed Holmström, Arvika. Återinvigning skedde den 4 december 1955, av biskop Arvid Runestam.

I början av 1990-talet gjordes en läktarunderbyggnad efter ritningar av Ture Jangvik, K-Konsult, Linköping och ett skrudskåp monterades i koret bakom altaruppsatsen 2001.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

NYEDS KYRKPLATS, som brukas sedan 1590-talet, ligger på en landtunga mellan Molkomssjön och Borsjön. Kyrkogården har ett stort antal bevarade grusade gravar. Den korsformade spånklädda kyrkan från 1706 med tresidigt avslutat kor och fristående klocktorn utgör exteriört ett välbevarat exempel på barockens träkyrkobyggnadskultur i Värmland. Kyrkorummet har vid en restaurering på 1950-talet återfått 1700-talsprägel. Interiören speglar 1700-talets första hälft med rikt utformad predikstol och altaruppsats i provinsial barock, samt målningar på korets östra vägg. Kyrkorummet har en särpräglad utformning med obehandlade timmerväggar vilka framtoqs vid 1950-talets renovering.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkobyggnaden utgör ett värdefullt tidsdokument
- inventarier i form av altaruppsats och predikstol i provinsial barock samt dopfunt från tidigt 1700-tal
- läktarna i norr och söder är från byggnadstiden
- den gamla orgeln från sekelskiftet 1600-1700, vilken användes i Nyeds kyrka mellan 1725 och 1881 och som nu åter finns på plats
- målningarna på korväggen är rester från kyrkans ursprungliga bemålning
- den fristående spånklädda klockstapeln
- ett flertal grusade och monumentala gravar med stenramar

RUDSKYRKAN

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerens norra strand, uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka placerad vid Klarälvens västra älvgren. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar.

Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Efter den sista stora stadsbranden 1865 fick Karlstad en ny stadsplan, en rätvinklig rutnätsmodell med stort torg i östvästlig riktning. Större och viktigare offentliga byggnader placerades runt torget. År 1869 kom järnväg och järnvägsstation. Under 1900-talet, framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnat sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför

allt i sydöst, där man fyllt ut Väneren med schaktmassor för att vinna mark.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skåra. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karlstad. 1772 fick Karlstad biskop. I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor; Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr i staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Under 1950- och 1960-talen gjorde fullmäktige ett större antal markförvärv, bl a på Rud. Kommunen utarbetade en ny stadsplan, efter vilken en mer stadsmässig bebyggelse skulle komma att byggas. Tanken var att bebyggelsen på Rud skulle bidra till att minska den bostadsbrist som vid tiden rådde i Karlstad samtidigt som bostadsstandarden skulle höjas. Stadsplanen upprättades 1964 av arkitekterna Sven-Gunnar Holm och

Svante Blom. Funktionalismens idéer om en bostad präglad av sol, ljus och luft skulle förverkligas, men serviceutbudet skulle bli bättre än i 1930-talets områden. Mitt i stadsdelen planerades därför ett skyddat grönt stråk från söder till norr. 1993 byggdes kyrkan i anslutning till centrumtorget.

Bostadsområdet Rud uppfördes under åren 1965-72 och fick ett för sin tid ovanligt komplett butiks- och servicecentrum. De flesta kvarteren på Rud består av trevånings lamellhus som grupperar sig kring mindre, halvöppna gårdar. Detta var den hustyp som dominerade bostadsbyggandet under 1960-talet. På bergsryggen mot Färjestad byggdes också ett antal högre punkthus. Runt Rud löper en ringled med små matargator som leder in trafiken till parkeringsplatserna och bostadshusen. Centrumanläggningen med butiker och annan service skulle även fungera som en naturlig mötesplats för de boende i stadsdelen. 1968 invigdes Ruds centrum, som hade byggts av L E Lundberg och planerats av arkitekterna Havstad, Hollström och Lindell. Affärstorget ramades in av två låga, parallella längor i Slottsmöllans bruna tegel "Brasilia". Hösten 1993 byggdes Rudskyrkan vid den södra änden av torget. Rudskyrkan är distriktskyrka för stadsdelarna Rud och Färjestad i Norrstrands församling. Kyrkan består av ett kyrkorum, en församlingshemsdel och en fristående klockstapel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten är starkt begränsad eftersom kyrkan är omgiven av affärs- och bostadsbebyggelse. Framför kyrkan breder kärnan för Ruds centrum ut sig. Mot torget i norr är marken framför kyrkan belagd med betongplattor och gatsten i samma ruttmönster som det övriga torget. Parkbänkar, fyra träd och en bronsstaty på stenfundament av Herman Reijers föreställande "Kampen mellan Jacob och ängeln" utgör förgård till kyrkan. Utmed byggnadskroppens södra fasad finns ett smalt parti belagt med kullersten. Närmast byggnaden finns mindre rabatter, parkbänkar och en fristående klockstapel. I söder, genom Fadderortsgatans förlängning, löper ett vältrafikerat gångstråk. Här ansluter Rudängens förskola från 1970-talet, bostadsbebyggelse från 1960-talet och direkt öster om kyrkan finns en bilparkering. Utmed kyrkobyggnadens västra fasad finns en passage som leder in på torget.

Kyrkokomplexet, som är klätt i fasadtegel, har en ore-gelbunden form genom att kyrkans församlingshemsdel utgörs av en om- och tillbyggnad av affärstorgets låga längor. Tre byggnadskroppar kan urskiljas. Den mest framträdande i stadsbilden är kyrkorummet som har en närmast kvadratisk byggnadsform med ett flackt tälttak som kröns av ett kors. Dess ljusröda fasader av tegel med mörkare horisontella band och hörn uppbrutna av fönsterpartier ansluter väl till affärstorgets låga parallella längor i brunt tegel samtidigt som den

ger en viss variation i torgets fasader. Församlingsdelen består dels av en ombyggnad av befintliga affärslokaler dels av en tillbyggnad med kontor mot söder. Mellan kyrkobyggnaden och kontorsdelen har en fristående klockstapel placerats som markerar kyrkan mot söder. Kyrkans exteriöra formspråk har postmodernistiska drag.

Kyrkan vilar på en betonggrund och fasadernas ljusröda fasadtegel ligger i löpande förband med en 1/2-stens förskjutning. Mitt på kyrkans fasader finns inskjutande partier i murverket som ger plats för stuprören. Fönster- och dörrpartier är vitmålade. Ovan fönstren och fönsterbanden finns partier klädda med vit, liggande, spontad panel. Porten i västfasaden är klädd med panel lagd i fiskbensmönster. Huvudentrén mot torget består av ett vitt aluminiumparti. Taket över kyrkobyggnaden är belagt med vit bandtäckt plåt och har en markerad, plåtinklädd takfot. På takfallet mot söder syns en karaktäristisk takkupa. Regnvattensystemet består av fotrännor och stuprör. På tillbyggnaden mot söder är takfoten i trä öppen och försedd med vita hängrännor. Affärsbyggnadens tak är belagt med ljusgrå sinuskorru-gerad cebonit och fasaderna klädda med brunt tegel.

Kyrkorummet är rektangulärt till sin form med koret placerat i söder. Det är samma golvnivå i hela kyrkan. Kyrkorummet kan avdelas på mitten med en vikvägg så att ett mindre kyrkorum respektive en församlingssal bildas. Taket är klätt med obehandlad råplan, som satts med visst mellanrum. Takytan bryts upp av flera tvärgående, vita limträbalkar. Kyrkans golv är belagt med rektangulära röda klinkerplattor, lagda i ruttmönster. Väggarna är klädda med liggande panel. Korväggen är vitlaserad medan övriga väggar är obehandlade och indelade i fält genom utanpåliggande vita regler. I varje hörn av rummet finns spröjsade fönsterpartier utförda i trä och aluminium. Vid korhörnen är fönstren mer omfattande för att ljusinsläppet skall öka. En pelare bildas i varje hörn mellan fönstren. Den är klädd med vitlaserade, stående brädor. Ovanför altaret är också en fönsterkupa placerad som ger extra ljus.

I den norra väggens övre del finns ett fönsterband. Mot kyrktorget finns två pardörrar placerade, vilka är klädda med furufanér. Samma typ av dörr finns i väster för direktkontakt ut.

Kyrkorummet är möblerat med lösa kopplade stolar i bok med sadelgjord. De är placerade i två kvarter så att en mittgång bildas. Kring ljusbäraren i det nordvästra hörnet av rummet har ett mindre antal stolar placerats för att bilda en andaktshörna. I taket hänger sex vita, moderna armaturer. Utmed långväggarna finns vita väggspotar fästade. Kyrkans altare är vänt mot söder och är, liksom predikstol, dopfont, och psalmnummertavlor, utformade i lackad fura. Predikstol, dopfont och psalmboksförvaring har placerats på hjul för att vara

flyttbara. När dopfunten, med cuppa av mässing, inte används är den placerad utmed kyrkans norra vägg.

Ovanför altaret sitter en stor ikontriptyk, tredelad altartavla, av Kjellaug Nordsjö. Altartavlan dominerar koret med sin storlek och färgsättning och består av flera mindre målningar. De föreställer kyrkans tre stora högtider, julen, påsken och pingsten, händelser från Jesu liv samt Mose och Elia från det gamla förbundet. I koret finns även en skulptur av Herman Reijers, föreställande Jesus på korset. Skulpturen är placerad på en piedestal med stensockel och vit träpanel av samma typ som korväggen. På den östra väggen är en piscina i mässing placerad. I kyrkans sydvästra hörn är orgeln placerad tillsammans med en synt och en flygel. Den digitala orgeln av märket Johannes har en fasad av ekfanér. Kyrkorummet är sammanbyggt med församlingshuset. I anslutning till kyrkorummet ligger kyrktorg med cafeteria, kök och kapprum. I söder gränsar en korridor med kontor (ett kombinerat med sakristia), grupprum och lekrum.

Byggnadshistorik

Den 19 september 1993 invigdes Rudskyrkan av biskop Bengt Wadensjö. Arkitekten bakom byggnadsverket är Hans Ericsson vid Arkitektgruppen i Karlstad AB. Kyrkobyggnaden var efterlängtd eftersom den kyrkliga verksamheten på Rud under 25 år trängts i tillfälliga och mindre ändamålsenliga lokaler. Rudsborna behövde nu inte längre nyttja Norrstrandskyrkan vid konfirmerationer och vigslar.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

RUDSKYRKAN, invigd 1993 och placerad i centrumanläggningen i stadsdelen Rud från 1960-talet, har ett för 1990-talet typiskt formspråk med postmodernistiska drag i variationsrika fasader. Kyrkorummet får karaktär genom en medveten ljusgestaltning, där en dominerande träinredning bryts upp av ett ljusstarkt kor med fönsterpartier i hörnen. Kyrkan har en flexibel planlösning och omfattande lokaler för församlings- och ungdomsverksamhet. Rudskyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrka och kyrkomiljön:

- kyrkan med integrerad församlingsdel och fristående klockstapel utgör en del av Ruds centrumbildning
- kyrkan med postmodernistiska drag är representant för 1990-talets kyrkobyggande

RÅTORPSKYRKAN

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerns norra strand och är uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka, placerad vid Klarälvens västra älvgren. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar.

Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Efter den sista stora stadsbranden 1865 fick Karlstad en ny stadsplan, en rätvinklig rutnätsmodell med stort torg i östvästlig riktning. Större och viktigare offentliga byggnader placerades runt torget. År 1869 kom järnväg och järnvägsstation. Under 1900-talet, framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnat sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför

allt i sydöst, där man fyllt ut Väneren med schaktmassor för att vinna mark.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skåra. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karlstad. 1772 fick Karlstad biskop. I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor; Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr om staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Det villasamhälle som idag heter Råtorp började byggas under 1910-talet från att tidigare ha varit ett till stora ytor skogsbevuxet område utmed Klarälven i norra delen av Karlstad. De första egnahemmen som uppfördes i området hade stora tomter som uppodlades, flera boende hade även djur för husbehov. 1933-34 inkorporerades Råtorp med Karlstad stad. Småkyrkan är belägen i mitten av Råtorp, söder om Paleniuspar-

ken. Anläggningen består förutom kyrka och kyrkotomt av en mindre fristående förrådsbyggnad belägen söder om kyrkan.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten inhägnas till stor del av de omkringliggande villaträdgårdarnas staket och häckar. Mot Paleniusparken, med lekpark och bollplan, och kring förskolan finns ett grönt Gunnebestängsel. Norr om kyrkan finns en asfalterad parkeringsyta liksom utanför entrén till förskolan/församlingshemmet. Kyrkan omges i övrigt av vad som har karaktären av en villaträdgård med rabatter, bärbuskar, prydnadsträd, gräsmattor, sandlåda och växthus. Gångarna vid 1988 års tillbyggnad är belagda med mönsterlagd betongsten. En mindre uthusbyggnad är placerad sydöst om kyrkobyggnaden.

Kyrkan är en röd 1½-vånings träkyrka med tillbyggda församlingslokaler i vinkel. Kyrkan består av rektangulärt långhus med kor i öster och sidoställt klocktorn på norrsidan. Ingång till kyrkan sker i norr via tornets bottenvåning. Gaveln mot öster har markerats med ett högt altarfönster. Utmed kyrkans långväggar finns rektangulära fönsteröppningar symmetriskt placerade. På en gråmålad betongsockel vilar kyrkans väggar klädda med locklistpanel bemålade med röd oljefärg. Takfoten är inklädd och gråmålad liksom fönstren, kyrkporten och vindskivorna. Över entrén finns ett skärmtak och trappan är i aluminium. Taket är belagt med gråsvarta eternitfjäll. Regnvattensystemet utgörs av svarta hängrännor och stuprör. Klocktornet är klätt med samma röda locklistpanel som kyrkans övriga fasader och har ett tälttak som kröns av ett träkors på glob. Taksparrarna är synliga. Vid klockan finns ett gråmålat gallerverk. Kyrkklockan bär inskriptionen "Ring in gudstjänsttid" och är tillverkad vid Bergholtz gjuteri i Sigtuna.

Tillbyggnaden med församlingshemmet från 1988 har på ett varsamt sätt anpassats till den befintliga kyrkobyggnaden. Den lägre byggnadskroppen länkas samman med kyrkan genom en förbindelsegång. Tillbyggnaden har samma fasadmaterial som kyrkan och dess sadeltak är belagt med svart shingel medan förbindelsegången har bandtäckt plåt. Mot söder har församlingshemmet fönsterpartier med liggande fasspontpanel över och under, vilket ger variation i fasaden. Takfallens hörn är något avskurna och i gaveln sitter ett lunettformat fönster med spröjs och glasmosaik i innerbågen.

Kyrkorummet har karaktären av ett långhus med ett avsmalnande förhöjt kor. Koret är placerat i öster och kan avskiljas från det övriga kyrkorummet med en vitmålad vikvägg. Detta gör det möjligt att på ett enkelt sätt skifta karaktär från sakralt till profant rum. I koret finns ett högt altarfönster, från golv till tak, som är försett med gallerverk av omålade träfiberskivor för att ge ett mildt ljus. I mitten är ett dekorativt parti utskuret.

I väster finns ett avdelat förrum som innehåller kapprum och trappa till övervåningen.

Kyrkorummets golv är belagt med en beige linoleummatta. Väggar och tak är klädda med målade träfiberskivor. Veggarna är vita, tredingstaket är målat i grågrönt och hela koret är vitmålat. Skårorna mellan skivorna ger taket ett bredrandigt utseende. En bred, grönmålad taklist ramar in kyrkorummet. Även fönstren har markerats med samma listverk. Fönstren i långväggarna har två lufter med spröjs och antikglas. Pardörren mot kapprummet är utförd i lackad furu. Dess speglar har en speciell utformning som bildar ett grafiskt mönster. Samma typ av dörr återfinns vid vindfånget i tornet.

Altare, orgel, knäfall/altarring, dopfunt, predikstol/ambo och psalmbokvagn är alla utförda i lackad furu med ett modernt formspråk. Altaret tillverkades 1966 av Molinders Möbelfabrik och har Kristus-monogram, Chi-Rho-symbolen, på framsidan. Predikstolen/ambon (1999) och psalmbokvagnen (1991) har tillkommit senare och har därmed andra former. Framför altaret ligger en kormatta i röllakan med mönster i bruna, gröna och blå nyanser utförd av Edit Reinholdsson, och Olga Bäck 1966. På mattan står sammankopplade knäfallsbänkar som bildar en altarring. Dopfunten är placerad i korets sydöstra hörn och har textila dekorationer på de fyra benen med texten "Jag är med er alla dagar, låten barnen komma till mig", samt konsekrationsskors.

Rummet är möblerat med lösa stolar som bildar ett kvarter på söder sida om mittgången, vilket är belagt med en grå matta. Norr om mittgången finns ett kvarter bestående av stolar med bord som används vid kyrkkaffe, barndop mm. Stolarna är tillverkade av ljust trä och har gröna tygklädda sitsar. Vid kyrkorummets nordvästra hörn är en mindre sittgrupp placerad och en textil väggprydnad av Edit Reinholdsson och Olga Bäck från 1964. Armaturnerna i taket är utförda i mässing och varje krona består av sex kupor i gråtonat glas. På långväggarna finns sedan 1988 lampetter i mässing. Vid kyrkorummets bakre vägg, mot väst, står orgeln som är tillverkad av Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstaden i Luleå, 1971. Den har sju stämmor, en manual och pedal. Dessutom finns två pianon rummet. Kyrkobyggnadens övervåning används för barnverksamhet. Tillbyggnaden med församlingshem från 1988 används idag som förskola.

Byggnadshistorik

När ordenshuset i Klara skulle rivas för att ersättas med en ny byggnad plockades huset ned och byggdes upp på Råtorp under åren 1950-51. 1952 invigdes den s k Råtorpslogen. När ordenshuset fortfarande stod kvar i Klara skall Gustaf Fröding ha hållit sitt enda offentliga föredrag i lokalen, någon gång i början på 1900-talet.

1965 inköptes IOGT:s ordenshus, som då kallades Råtorpsgården, av domkyrkoförsamlingen. Kyrkan byggdes om till stadsdelskyrka efter ritningar upprättade av arkitekterna Göran Lindell och Ove Lindblom vid företaget Havstad, Hollström, Lindell AB. Den kanske mest framträdande förändringen i byggnadens exteriör blev utbyggnaden med ett klocktorn vid entrépartiet. Kyrkan invigdes 1966 och blev därmed församlingens första småkyrka.

1988 byggdes Råtorpskyrkan till med ett församlingshem, innehållande lokaler för skilda församlingsaktiviteter, efter ritningar upprättade av arkitekt Inger Berggrén, Arkitektbyrån Skanark AB. Lokalerna innehöll församlingssal, barnrum, kök och kontor. Det är förmodligen i samband med denna tillbyggnad som ett skärmtak ovanför kyrkans huvudentré tillkommer. Vid början av 2005 fick kyrkans församlingslokaler en ny användning genom att en förskola inrättades i tillbyggnaden.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

RÅTORPSKYRKAN, invigd 1966, är belägen vid Paleniusparken i stadsdelen Råtorp med varierande villabebyggelse från 1910-talet fram till idag. Kyrkan, som är uppbyggd av en äldre flyttad byggnadsstomme, har en relativt enkel utformning både exteriört och interiört. Exteriört har den ett traditionellt utseende med faluröda fasader och ett skifferliknande tak. Ett klocktorn placerat ovan entrén utskiljer byggnaden som sakral mot övrig villabebyggelse. Sedan 1988 är kyrkan sammanbyggd med församlingshem. Kyrkorummet har karaktär av långhus med ett avsmalnande kor. Altare, orgel, knäfall, dopfunt och predikstol/ambo är alla utförda i ett modernt formspråk. Vikväggen vid koret ökar flexibiliteten i användandet av rummet genom att det på ett enkelt sätt kan skifta från sakral till profan lokal. Råtorpskyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har betydelse som historisk symbol och tidsdokument i stadsdelen

SEGERSTADS KYRKA

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Segerstad är en medeltida socken bestående av flacka odlingsbygder, skogsmarker på en halvö i Vänern samt skärgård. Slättbygderna på Segerstadshalvön rymmer kulturminnen av olika slag som berättar om agrar historia under de senaste tre årtusendena. Fornlämningarna utgör direkta föregångare till den första kyrkan och kyrkogården, som anlades under tidig medeltid vid Segerstadsbyn. Den katolska kyrkan var stor markägare i Segerstad och flera gårdar tillhörde Vadstena Birgittinerkloster. Av skriftliga källor framgår bl a att Segerstads gård testamenterades till biskopssätet i Skara redan före 1287. Efter Gustav Vasas reformation kom gårdarna i kronans ägo.

Den helt dominerande näringen har varit kreaturskötsel och åkerbruk. Successivt växte antalet hushåll och gårdar utmed bygatan och kringgärdade den gamla träkyrkan vid Segerstadsbyn. När en ny och rymligare kyrka byggdes 1747 valdes en ny lokalisering invid Haneviks gård ett par kilometer söderut. Platsen skänktes av ägaren till Haneviks gård, överstelöjtnant Magnus Roos och hans hustru. Här uppförde den i regionen kände kyrkobyggmästaren Christian Haller en vitputsad stenkyrka i för tiden traditionell byggnadsstil.

Till kyrkoanläggningen hör ett norr om kyrkans kor placerat gravkapell och nordväst om det ett gammalt kyrkstall. Söder om kyrkan ligger sockenstuga och församlingshem, som även innehåller två lägenheter. Segerstads gamla kyrkplats, belägen mitt i Segerstads by, har sin kyrkogård delvis bevarad. Platsen utgörs av en inhägnad ängsmark och markeras av en minnessten, rest 1829. Ett antal smidda järnkors finns även bevarade här.

Kyrkoanläggningen

Begravningsplatsen är samtida med kyrkan och har sin största utsträckning söder om kyrkan. Den ligger på helt plan mark och har en rektangulär form. Platsen omgärdas med en stenmur i vars västra del ingången markerats av vitputsade portstolpar. Även den gamla ingången i norr har portstolpar av samma slag. Dessa uppfördes år 1848. Kyrkogården omges av åkermark och mot väster dessutom av allmän landsväg. Lind är planterad längs muren runt om begravningsplatsen. Inne på kyrkogården förekommer någon enstaka björk. Kvartershäckarna består av syrenbuskar och oxbär. De senare förekommer även som enstaka familjegravshäckar. Samtliga gångar är belagda med grus.

Kyrkogården lär ha utvidgats 1847 och sannolikt ytterligare någon gång, men dokumentation härom saknas.

Fram till 1815 inhägnades större delen av kyrkogården av en enkel gårdsgård som då ersattes av stenvmurar. År 1976 tillfördes ett område i norr för urnbegravningar. Kyrkogårdens vitputsade gravkapell ligger vid dess östra del. En äldre allmänning, sydöst om kyrkan, nyttjas numera till familjegravar. I övrigt har viss förändring av begravningsplatsen skett genom att många av familjegravarnas stenramar sänkts eller borttagits, grus har ersatts med gräs och häckar avlägsnats. På kyrkogården finns idag närmare femton grusgravar bevarade. Sex av dem är belägna söder om kyrkan. Två är hägnade med järnstaket och fyra med stenramar. De övriga grusgravarna ligger samlade i en rad nordväst om kyrkan. Två gjutna järnkors från slutet av 1800-talet står vid södra muren.

Kyrkan av sten består av ett rektangulärt långhus med tredelad koravslutning i öster, vidbyggd sakristia i norr samt västtorn. Långhuset är uppmurat av natursten, tornet och sakristan troligen av tegel. Kyrkans planform och exteriör, med sitt branta, valmade sadeltak över långhuset, är karakteristiska för sin byggnadstid. Kyrkan har en grå sockel och dess murar är vitputsade såväl ut- som invändigt. I fasaden är svartmålade drags-tag synliga. Väggarna genombryts av rundbågiga fönsteröppningar med gråmålade träbågar. Långhusets tak är klätt med glavaskiffer och har kopparnock medan tornspiran och tornluckor är klädda med svartmålad järnplåt avslutad med ett kors på kula i koppar. Sakristian har valmat sadeltak med skiffertäckning och kopparplåtsnock.

Det senare tillfogade västtornet kröns av en huv med lanternin i två avsatser samt en kort spira. Fasaderna är stänkpudsade och avfärgade vitgula med kvaderrusticerade, slätputsade hörnlisener markerade i putsen. I varje väderstreck finns en rundbågig tornlucka med svarta plåtinklädda luckor. I höjd med tornluckorna är små rundbågeformade nischer inhuggna i hörnbanden. På sidorna om ett runt tornfönster finns korsblindering. Under taken sitter en profilerad gråmålad trälist.

Kyrkans huvudentré i väster har en i engelskt rött målad pardörr med överljus i klassicistisk omfattning. Ovan entrén finns en tavla med texten "Kyrkan byggd år 1747". Tornet påbyggd 1840. Vid den södra korväggen finns en entré med en rundbågig bräddörr som är målad grå med svarta långa beslag. En stor stenhäll är placerad framför entrén. Sakristians pardörr sitter i en nisch och har gråmålat rombmönster. Fyra granithällar bildar en trapp.

Kyrkorummet är enskeppigt med förhöjt, tresidigt avslutat kor i öster, vidbyggd sakristia i norr. Kyrkorummet täcks av ett trätunnvalv. Golvet är av trä, väggarna är putsade och avfärgade vita samt genombryts av rundbågeformade fönsteröppningar med gråmålade mång-

spröjsade bågar. Bänkarna är uppdelade i två kvarter om 16 bänkar varav de två främsta på varje sida är avkortade. De har korskrank, sidogångar efter väggarna och är utförda i sen 1800-tals stil med höga gavlar.

Interiören har genomgått ett flertal restaureringar under 1800- och 1900-talen. Den fasta inredningen förnyades till stor del under 1800-talets andra hälft i tidstypiskt stil. Nuvarande altarpupsats i tre våningar härrör från 1946 och utfördes efter ritningar av arkitekt Elis Kjellin, och är delvis uppbyggd utifrån äldre snidade delar från omkring 1700. Dess altartavla är målad av konstnären Thor Fagerkvist. Altarpupsatsen vilar på ett rektangulärt träaltare och omges av en femsidigt bruten, tät, altarring. I koret finns två fönster i de avfasade väggpartierna med glasmålningar. Från vänster till höger visas Matteus, Marcus, Lukas och Johannes. En dopplats finns i korets södra parti med en relief på väggen föreställande Den gode herden, skapad av konstnären Yngve Andersson, Stockholm. Dopfunten är från 1200-talet och är tillverkad av täljsten. En madonnaskulptur står i en monter vid korets norra del. Den är från omkring år 1300 och skulpterad i ek, i ett stycke. I koret finns två korbänkar och två psalmmummertavlor på gustavianska pelare med svart botten och för-

gylld rokokoram. Nedanför koret, på den södra sidan, står kyrkans ljusbärare. Predikstolen är från år 1862, utförd i sirlig platteteknik. Den sitter högt placerad på norra långsidan med en tätbyggd trappa och baldakin. I väster finns läktare med underbyggnader för samlingsrum, kontor, våtrum och toalett. Läktaren är utförd i klassiserande stil. Dess orgel byggdes år 1869-70 av EA Zetterqvist och hans medhjälpare. I orgeln ingår äldre delar, enligt traditionen från den gamla orgeln i Karlstads domkyrka.

Byggnadshistorik

Fram till år 1745 låg en liten medeltida träkyrka i Segerstadbyn, där en gammal kyrkogård ännu finns kvar. Denna kyrka revs samma år som en ny sockenkyrka invigdes. Timret från den gamla kyrkan såldes på auktion. Kvar på den gamla kyrkplatsen finns idag ett magasin samt ett tiotal smidda järnkors, så kallade livsträd.

Byggnationen av den nya stenkyrkan påbörjades den 29 maj 1738 på mark som tio år tidigare erhöles från säteriet Hanevik, och ägdes av löjtnant Magnus Roos och hans maka född Nackreij. Kyrkan uppfördes ursprungligen i två etapper: långhus och sakristia 1738-47 och västtornet 1750-66. Vid det förra tillfället verkade Christian Haller som byggmästare. Knappt hundra år senare, 1847-48, ersattes 1700-talstornet med det befintliga. Delar av 1700-talsgaveln nedtogs också vid detta tillfälle. Under åren 1818-1819 förses kyrkans långhustak med skiffer. Tidigare var kyrkans tak täckt med spån.

Kyrkorummet har genomgått några större förändringar och ombyggnadsarbeten. Under 1900-talets början ombyggs bänkarna och kyrkorummets innertak under ledning av arkitekt Bror Almquist. 1945 ändrades altaruppsatsen till en av äldre delar komponerad ny pjäs med målningar av konstnären Thor Fagerkvist. Altaruppsatsen komponerades av arkitekt Elis Kjellin. 1957-62 leder arkitekt Ragnar Jonsson arbeten som innebär att elbelysning installeras, koret förlängs, bänkarna

ändras och gavlarna sågas av. Snickeriarbeten utförs i koret och sakristian, altaret förlängs och sänks samt en ny dopplats installeras i korets södra del. Kyrkorummet får en ny färgsättning och exteriört sker lagning av puts på torn och skepp, montering av ny sockel av skiffer samt ommålning av fönster och tornluckor. 1988 sker en inbyggnad under västläktaren för toalett, väntrum, kontor och kapprum mm under ledning av arkitekt Bror Jonsson. Därefter har endast åtgärder av underhållskaraktär genomförts.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

SEGERSTADS STENKYRKA uppfördes 1738-47 men byggdes om till nuvarande utseende 1848 och har därefter en föga förändrad exteriör. När kyrkan uppfördes var det på en ny kyrkplats, men den medeltida kyrkplatsen finns bevarad. De två platserna bildar tillsammans en lång kontinuitet. Kyrkorummets planform är bevarad från uppförandetiden medan interiören präglas av olika tiders tillägg, ombyggnader och restaureringar. Predikstol, västläktare och orgel är utförda i klassiserande stil. Altaruppsatsen är ett av äldre föremål ihopkomponerat verk. Altarmålningen, av den i länet verksamme konstnären Thor Fagerkvist, har stort konstnärligt värde. Bänkarna är, ovanligt nog, bevarade från en renovering vid 1900-talets början, och utgör ett eget tidsskikt i kyrkan. Senare tillskott är läktarunderbyggnader, utförda med en modern luftig prägel. Inventarier från medeltiden påvisar kyrkans långa kontinuitet och kopplingen till den äldre kyrkplatsen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- exteriörens sedan 1848 föga förändrade karaktär
- interiörens prägel av olika tiders tillägg och förändringar
- bänkarna är ett eget tidsskikt i kyrkan
- exteriörens sedan 1848 föga förändrade karaktär
- äldre bevarad inredning såsom medeltida madonna och dopfont
- kyrkstall, gravkapell och portstolpars vårdande och bevarande storlek vid tillkomsten

VIKENKYRKAN

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerns norra strand, uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka placerad vid Klarälvens västra älvgren. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar. Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Efter den sista stora stadsbranden 1865 fick Karlstad en ny stadsplan, en rätvinklig rutnätsmodell med stort torg i öst-västlig riktning. Större och viktigare offentliga byggnader placerades runt torget. År 1869 kom järnväg och järnvägsstation. Stadens handel och sjöfart främjades genom öppnandet av Trollhätte kanal 1800. Näringslivet har genomgående haft en allsidig sammansättning med en omfattande fabriksverksamhet alltsedan 1800-talets mitt. Under 1900-talet,

framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnat sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför allt i sydöst, där man fyllt ut Väneren med schaktmassor för att vinna mark.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skara. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karlstad. 1772 fick Karlstad biskop.

I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor: Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr om staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Stadsdelen Viken utgör ett slags gränsszon mellan Karlstads stadskärna och omgivande stadsdelar. Viken är ett utpräglat bostads- och handelsområde. Bebyggelsestrukturen närmast Vikenkyrkan består främst av lamellhus från 1940-talet (Pilgården) och 1980-talsbebyggelse i form punkthus och lägre gårdsbebyggelse

i kvarteret Järpen. En starkt miljöskapande faktor är närheten till vattnet, strandlinjen vid Orrholms/Mariebergsviken. Vikenkyrkan ligger i anslutning till Wennbergsparken, som anlades 1908. Parken fick sitt namn efter den intilliggande fabriken grundare, Wennbergs Mekaniska Verkstad/Weverk. Parken består i huvudsak av symmetriskt placerade trädrader, kullerstensbelagda och asfalterade gångar, en fontän och ett flertal parksoffor omgivna av häckar. I området närmast kyrkan breder en stor öppen gräsyta ut sig.

Vikenkyrkan fungerar som stadsdelskyrka för de södra stadsdelarna av Karlstads domkyrkoförsamling.

Kyrkan är sammanbyggd med församlingshuset och har en fristående klockstapel. Klockstapeln är korsformad och klädd med faluröd lockpanel och kröns av en gyllene kyrktupp. Den traditionellt rödfärgade kyrkan utgör en kontrast till de närliggande lamellhusen i vit kalksandsten och de postmoderna punkthusen i rött tegel.

Kyrkoanläggningen

Utmed kyrkans östra och västra sida löper vältrafikerade gångstråk. Kyrktomten har inhägnader i form av häckar mot öster och söder samt ett lågt staket mot norr. På gräsmattan söder om kyrkobyggnaden är den fristående klockstapeln placerad. I väster är kyrkotomten mer öppen mot Wennbergsparken. Ett flertal träd ramar in tomten bl a längs Sjömansgatan. Framför kyrkans huvudentré mot öst finns en asfaltbelagd parkering. I anslutning till ingången finns vintergröna växter. Framför församlingsdelens entré mot väster finns en mindre lekplats. Uteplatser finns dels i anslutning till samlingsalen mot Sjömansgatan dels inne på gården.

Kyrkokomplexet utgörs av en L-formad byggnadskropp där församlingsdelen är uppförd i vinkel mot själva kyrkorummet och samlingsalen. Det kvadratiske kyrkorummet är markerat i byggnadens exteriör genom att det har ett något högre väggliv än församlingsdelen och den speciella takformen med pyramidtak, som kröns av en lanternin med ett förgyllt kors.

Kyrkan är uppförd i trä och fasaden är klädd med falurödfärgad lockpanel. Byggnadskomplexet har en kraftig vit takfot och taket är belagt med papp i form av shingel. Nockbeslagen är utförda i kopparplåt. Ingång till kyrkan sker dels från öster genom kyrkans huvudentré vid parkeringen, dels i väster vid gården. Huvudentréerna har försetts med blanka aluminiumdörrar. Kyrkans huvudentré pryds av ett välvt plåttak. Kyrkobyggnadens övriga dörrar är utförda i mörkbrun aluminium. Församlingsdelen har vita aluminiumfönster med mittpost och spröjs. I anslutning till byggnadens kraftiga takfot finns fotrännor och stuprör i koppar. Kyrkans betonggrund är gråmålad. Delar av marken närmast byggnaden har belagts med betongplattor.

Kyrkorummet är kvadratisk och präglas av ljuset, öppenheten och rymden som kyrkans speciella takform möjliggör - ett brant tälttak försett med lanternin. Koret, som är placerat utmed västra väggen, är inte avgränsat från det övriga kyrkorummet. Kyrkan har flexibel möblering utan fast inredning. Rummet kan på ett enkelt sätt utvidgas genom att vikkväggen mot den intilliggande församlingsalen dras åt sidan. Utmärkande för interiören är det ljusa träet i väggar, tak och annan inredning, textiliernas varma toner och den stora ljuskranen i mässing som hänger under lanterninen. Golvet i kyrkorummet liksom anslutande församlingsal är belagt med kvadratisk klinker i en brun kulör. Väggarna är klädda med liggande slätpanel och stående fasspontpanel som är lätt vitlaserad. Vikkväggen mot församlingsalen och limträbalkarna som bär upp kyrkans takkonstruktion är av klarlackad furu. Kyrkans innertak är klätt med stående vitlaserad spontad panel. Lanterninen har bruna aluminiumfönster och brädklädnaden i lanterninens tak bildar ett grafiskt mönster. Kyrkorummet är möblerat med lösa kopplade stolar utförda i ljus bok och klädda med tyg i orange kulör. Stolarna har placerats så att en mittgång bildas.

Koret i väster är ingen arkitektoniskt avgränsad del utan hänger ihop med kyrkorummet som helhet. Altarväggen domineras av den färgstarka textilapplikationen av Einar Forseth med motivet Den lidande Frälsaren (Den korsfäste Kristus), är tillverkad av Ann Engström redan 1961. På var sida om textilen är symbolerna Alfa och Omega placerade, utförda i klarlackad furu. För att skapa ett ljusinsläpp mot koret och dopfunten har ett smalt, tvådelat fönster placerats i kyrkans norra vägg. I övrigt finns inte några fönster i kyrkorummets väggar, utan takets lanternin förser rummet med överljus. Altare, predikstol/ambo, dopfont och altarring/knäfall är tillverkade av Bröderna Färnqvists möbelfabrik i Sala och ritade av arkitekt Lars-Erik Havstad. Altarbordet är enkelt utfört i klarlackad furu och prytt med altarbrun. Predikstolen i lackad bok är försedd med textil på sidorna (Alfa och Omega) och ett predikstolskläde. Kyrkans enhetligt komponerade textilier, såsom altarbrun, predikstolskläde, mässkläder, kollektåvar och gobelängen "Livets tre årstider" i församlingsalen är utförda av textilkonstnären Cai Lindahl-Sonesson, Hammarö. Ljusbäraren i form av livets träd med fåglar är tillverkad av konstsmeden Örjan Holm. Dopfunten är utförd i lackad bok och har en cuppa buren av Petrus nycklar. Dopskålen i försilvrad koppar är tillverkad av silversmeden Anna-Stina Åberg och symboliserar nådens källa och livets vatten. I koret hänger även en modell av en fiskeutter tillverkad av Georg Elinder, Karlstad. Orgeln är byggd 1986 av Lindegrens orgelbyggeri i Göteborg efter arkitekten Lars-Erik Havstads ritning. Den har nio stämmor fördelade på två manualer och pedal. Orgeln är placerad utmed kyrkorummets södra

vägg och utförd i vitlaserad furu för att smälta samman med bakomliggande väggparti.

Sakristian är placerad i anslutning till församlingssalen. Den kanske mest dominerande inredningen är ett glasmosaikfönster komponerat av Hugo Schultz 1931. I vinkel med kyrkorum och församlingssal ligger övriga församlingslokaler med olika funktioner bl a kök, kapprum och lokaler för barn- och ungdomsverksamhet.

Byggnadshistorik

Redan 1927 föddes den första tanken på en kyrka i området Viken-Kvarnberget. Åren gick och en tillfällig lösning åstadkoms på 1950-talet genom att en källarlokal vid Ölmeatan på Kvarnberget användes som kyrksal. Vid 1980-talets början föreslog Karlstads kommun en tomt i kvarteret Järpen i Viken som en lämplig placering för en stadsdelskyrka.

Det L-formade byggnadskomplexet är uppfört 1983 efter ritningar av arkitekt Lars-Erik Havstad, Arkitektgruppen i Karlstad. Förhållandena på platsen blev styrande för kyrkans utformning. Den livliga trafiken utmed Sjömansgatan gjorde att kyrkorummet fick en sluten form, utan fönster i kyrkväggarna. Invigningen skedde den 18 december 1983. Ca 1990 byggdes kyrkan till då lekhallen i församlingsdelens norra ände utvidgades. Tillbyggnaden ritades av arkitekt Hans Ericsson, Arkitektgruppen i Karlstad och medförde att gården utanför blev mer omsluten. Kyrkan har därefter inte genomgått några ombyggnader eller större förändringar. Sedan nybyggnaden av kyrkan 1983 har det fasta podiet som fanns vid altaret tagits bort för att öka kyrkorummets flexibilitet. Orgeln var ursprungligen ritad för att stå utmed kyrkorummets norra vägg, vilket påverkade dess konstruktion. Dess nuvarande placering kan därför upplevas något bakvänd.

Kyrkan har tillkommit som ett led i den så kallade "småkyrkörelsen" som startade under 1950-60-talen. Bakgrunden till småkyrkorna var de stora stadsförsamlingarna som ofta var för stora att skapa en naturlig gemenskap mellan församlingarna. I de kyrkor som uppfördes fanns förutom kyrkorummet också olika slag av församlingslokaler.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

VIKENKYRKAN från 1983 har ett modernt formspråk medan det traditionella fasadmaterialet, faluröd träpanel, gör att byggnaden knyter an till värmländsk kyrkobyggnadstradition. Kyrkans karaktäristiskt kvadratiska form med pyramidtak krönt av en lanternin och dess placering innebär att den tillsammans med en fristående klockstapel utgör ett landmärke för stadsbilden runt Orrholmsviken. Kyrkorummet har en för 1980-talet tidstypisk inredning som präglas av ljusa trämaterial och en medveten arkitektonisk ljusgestaltning med ljusinfall från en kvadratisk taklanternin och ett smalt fönster vid dopplatsen. Kyrkan är representativ för småkyrkobyggnaden med flexibel planlösning och omfattande lokaler för församlings- och ungdomsverksamhet. Vikenkyrkan är inte skyddad enligt kulturminneslagen.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan med integrerad församlingsdel och fristående klockstapel har betydelse som landmärke
- kyrkan är ett exempel på 1980-talets kyrkobyggnade

VÄSE KYRKA

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Väse socken är belägen norr om Vänern, med Karlstad i väster, Kristinehamn i öster och Filipstad i norr.

Socknen utgörs i stort sett av en slättbygd som norrut övergår i två dalgångar. Socknens nordöstra del tillhör Bergslagen med flera bergshöjder. Området utgör ett bygdecentrum med lång kontinuitet och är beläget i anslutning till Vänerstranden med översilningsängar och gravfält från yngre järnåldern. Här finns en av Värmlands fyra runstenar. Väse är en av Värmlands äldre socknar och omnämns första gången 1359 som "Väherad". Det äldsta säteriet i socknen är Hammar, som år 1268 tillsammans med tio andra gods, skänktes till Riseberga kloster av lagman Haldo Strahle och hans maka Margareta Hammar. Under större delen av 1600-talet och 1700-talets början ägdes Hammar av adelsätten Soop, vilken har sin gravkammare under koret i Väse kyrka. Herrgårdsbyggnaden av sten är skyddad som byggnadsminne.

Väse var till 1868 moderförsamling i ett pastorat som också bestod av Östra Fågelvik och Alster. Här fanns ett rikt sockencentrum med nyklassicistisk kyrka, prästgård, klockaregård, sockenstuga, skola och kyrkstallar. Detta liksom kronofogdebostället i Ve och hembygds-

gården Mølntorp utgör tillsammans med milstolpar och stenvalvsbro längs det gamla kommunikationsstråket viktiga delar av det riksintresse för kulturmiljövården som Väse kyrkby utgör. I och med att Nordvästra stambanan drogs förbi Väse 1869 försköts centrumbildningen söderut och stationssamhället Väse blev socknens enda tätort.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården ligger till största delen norr och nordöst om kyrkan. Älven Glumman rinner från nordväst till sydöst genom platsen. De äldsta delarna runt kyrkan ligger på plan mark och omges tillsammans med den något lägre liggande utvidgningen 1918 och utvidgningen 1983 av stödmur i norr, öster och söder och av oxbärshäck i väster. De båda utvidgningarna från 1943 och 1952 på östra sidan om Glumman omgärdas av stenmur i norr, öster och söder. Begravningsplatsen har en oregelbunden form och gränsar i sin helhet i norr till hembygdsgården, i nordöst till väg och bebyggelse, parkering och sockenstuga och i väster till gården ut mot sjön Panken. Hela kyrkogården har asfalterade gångar. På äldsta delen och 1983 års utvidgning är de kompletterade med plattgångar inom kvarteren.

På 1950-talet såddes de flesta grusgravarna igen, varvid många stenramar sänktes. Det finns ett fåtal kvar-

varande grusade gravar, de flesta på den gamla delen vid kyrkan. Fyra utvidgningar har gjorts på 1900-talet. En utvidgning företogs i norr 1918, en i öster på andra sidan älven Glumman 1943, en i norr likaledes på andra sidan Glumman 1952 och slutligen en utvidgning i väster 1983. Dessutom gjordes en omplanering av den gamla delen norr om kyrkan 1930. På denna del liksom på var och en av utvidgningarna finns allmänningar, som trots vissa förändringar bibehållit något av sin ursprungliga karaktär. På 1952 års utvidgning har allmänningen tagits i bruk för familjegravar sedan 1973.

Kyrkan från 1760-62 är uppförd i sten efter ritningar av arkitekt Johan Eberhard Carlberg, Stockholm. Den vitputsade byggnaden har ett brett långhus med femsidig koravslutning och utbyggd sakristia i öster. Långhusets brutna sadeltak är valmat mot öster och lagt med koppar. Västtornet tillkom 1794 och har en fyrkantig trälanternin med luckor, upptill avslutad med ett koppartak försett med kors på kula. De spritputsade murarna bryts upp av rundbågade fönster med omfattningar av slätputs. Ingång finns mitt på långhusväggarna samt genom västtornets vapenhus.

Kyrkorummets stora långhus täcks av ett ljust målat trä-tunnvalv med profilerad taklist. I taket hänger fyra snidade änglar från 1700-talet. Väggarna är putsade och avfärgade i vitt. Det förhöjda korgolvet är lagt med polerad kalksten. Bänkarna är fördelade i fyra kvarter med en mittgång och fyra sidogångar. De gulmålade bänkarna härrör från 1956 och är mot mittgången försedda med dörrar. En stor orgelläktare i väster bärs upp av kolonner och är försedd med klassicistisk läktarbarriär. Orgelfasaden är från 1850-talet, i klassicistisk stil. Under läktaren finns en stor öppen yta med bland annat ljusbärare.

Altaruppsatsen i koret är tillverkad 1696 av mästare Gabriel från Kristinehamn. Två år senare målades den av Christian Thun. 1712 målades den igen av mästare Israel Alexander Brun, Kristinehamn. Den är utformad med kolonner, dekorativa voluter och naivt utförda gestalter. I det nedre partiet finns en målning som föreställer nattvardens instiftande. Mittpartiet skildrar Jesus på korset, flankerad av Maria och Johannes samt dubbla par vridna kolonner och de fyra evangelisterna. Den övre delen visar Kristi uppståndelse. Krönet utgörs av en gyllene sol. Predikstolen är tillverkad 1704 av bildhuggare Börje Löfman, Mariestad och målarmästare Israel Alexander Brun, Kristinehamn. Den är rikt ornerad och bär snidade och förgyllda apostlfigurer inom vridna kolonner runt korgen. I korets södra del finns dopfunt i sandsten från 1100-talet som skänktes till kyrkan på 1600-talet. Cuppan som är halvsfärisk, är ornerad med palmettliknande blad och avslutas nedåt med en kraftig vulst. Denna typ av dopfunt har sina

närmaste paralleller i Västergötland men är relativt ovanlig för Värmland. Ett lock av snidat, bemålat trä, är troligen tillkommet i samband med att funten skänktes till kyrkan. I korets södra del finns också en kororgel från 1980.

Byggnadshistorik

Det är oklart när nuvarande kyrkplats togs i anspråk men det torde ha skett senast under 1500-talet. Enligt traditionen skall den första kyrkan i Väse ha varit en mycket smal träkyrka som legat något nordväst om den befintliga kyrkan. Senare skall en korskyrka av sten med vitkalkade väggar och tak av spån ha uppförts. Till denna kyrka hörde ett mycket högt och smalt torn. Invändigt skall det ha funnits två läktare och flera värdefulla inventarier, bland annat predikstol och altartavla som skänktes till kyrkan av Soop på Hammar år 1694. Denna kyrka byggdes om och till flera gånger.

Under 1700-talets början var den andra kyrkan i Väse i så dåligt skick att den behövde åtgärdas. Murmästare Christian Haller presenterade då en skiss på ny kyrka, med bibehållande av vissa delar av den gamla kyrkan. Men de gamla murarna visade sig vara mycket dåliga varför man anlät arkitekt Johan Eberhard Carlberg, Stockholm att rita den nya kyrkan. Ritningarna var färdiga 1760 och till byggmästare utsågs Lars Åkergren eftersom Haller avlidit under tiden. Kyrkan stod färdig 1762. Tornet från den gamla kyrkan stod kvar och sammanbyggdes med den nya kyrkan. År 1787 revs emellertid tornet och ett nytt torn uppfördes 1794.

En ny västläktare uppfördes 1784 efter ritningar av Samuel von Hofsten på Hammars gård. Denna byggdes ut under 1850-talet då flera andra ändringar också gjordes i kyrkorummet. Bland annat byttes bänkarna ut och inredning som altartavla och predikstol, liksom en del inventarier målades. Orgelverket som tillkom 1856-58, är tillverkat av orgelbyggaren Johan Söderling; Göteborg den hade då 19 stämmor. Till orgeln sattes också ett melodiverk med tre stämmor. Liknande melodiverk finns endast bevarade på ett fåtal platser i Sverige. Orgelfasaden tillkom samtidigt. Sakristian tillkom och hela taket lade med skiffer 1853.

År 1903 insattes nya dörrar och fönster. Stengolvet ersattes av trägolv, nya bänkar sattes in och kyrkan målades invändigt. Ny altarring ritades av Bror Almquist.

Skiffertaket togs bort 1950 och ersattes av en täckning av koppar. Med början 1955 genomfördes en omfattande inre renovering av kyrkan under ledning av arkitekt Einar Lundberg, Stockholm. Innerväggarna putsades om, innertaket gjordes om, liksom kor och vapenhus som fick golv av kalksten. Altaret placerades på en rundad upphöjning i två steg. Ny altarring med fyllning och knäfall insattes. Från att ha stått längre ner i kyrkorummet flyttades predikstolen upp i koret (7-8m). På såväl altare som predikstol framtogs den gamla färgsättningen. Nya bänkar efter äldre modell tillverkades. Trapporna i vapenhuset togs bort och nya trappor insattes. Under läktaren inreddes en brudkammare och under läktaren togs också bänkar bort, för att få pelarraden att framträda tydligare. Nya dörrar och fönster sattes in. Ny eldragning och belysningsanläggning installerades. Under senare tid har fasadunderhåll skett och ny värmeanläggning installerades 2002.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

VÄSE STENKYRKA från 1760-62 är belägen strax intill en medeltida kyrkplats och i en kyrkby som är av riksintresse för kulturmiljövården. I miljön ingår förutom kyrka, likbod och sockenstuga bland annat också kyrkstallar, stenvalvsbro och byggnadsminnesförklarad prästgård. Kyrkan är ritad av arkitekt Johan Eberhard Carlberg, Stockholm och såväl långhus som torn från 1794 är välbevarade sedan byggnadstiden. Invändigt präglas kyrkorummet av den ovanligt stora bredden och av 1955 års renovering under ledning av arkitekt Einar Lundberg. Från den tiden härrör bland annat golvbeläggning, kor, bänkar och läktarunderbyggnader. Altaruppsats och predikstol i provinsial barockstil från den äldre kyrkan, återfick vid restaureringen på 1950-talet sin gamla färgsättning.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan, kyrkogården med tillhörande byggnader ingår som väsentliga delar i riksintresset Väse kyrkby
- exteriören är välbevarad sedan byggnadstiden
- kyrkorummets stora volym och dess nyklassicistiska formspråk
- medeltida dopfont med tillhörande lock vilka troligen härrör från 1600-talet
- predikstol med portalomfattning och dörr samt altartavla i provinsial barockstil
- snidade takänglar från 1700-talet
- orgelverk och orgelfasad från 1850-talet i nyklassicistisk stil
- altarets rödbruna bemålade marmoreringar
- begravningsvapen samt gravhällar i koret med underliggande gravar visar på adelssläkter som verkat i socknen
- kyrkogårdens tidstypiska och välbevarade allmänningar med anspråkslöst utformade gravvårdar

VÄSTERSTRANDSKYRKAN

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerens norra strand, uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka placerad vid Klarälvens västra älvgrän. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar. Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Efter den sista stora stadsbranden 1865 fick Karlstad en ny stadsplan, en rätvinklig rutnätsmodell med stort torg i östvästlig riktning. Större och viktigare offentliga byggnader placerades runt torget. År 1869 kom järnväg och järnvägsstation. Stadens handel och sjöfart främjades genom öppnandet av Trollhätte kanal 1800. Näringslivet har genomgående haft en allsidig sammansättning med en omfattande fabriksverksamhet alltsedan

1800-talets mitt. Under 1900-talet, framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnat sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför allt i sydöst, där man fyllt ut Väneren med schaktmassor för att vinna mark.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skara. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karlstad. 1772 fick Karlstad biskop.

I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor; Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr om staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Västerstrandskyrkan ligger i stadens västra utkant, vid Växnäs centrum. Den uppfördes som en stadsdelskyrka, men är sedan 1992 egen församling. Kyrkokomplexet utgörs av en kyrkobyggnad med församlingshem och pastorsexpedition samt en fristående klockstapel.

Kyrkoanläggningen

Kyrkotomten ligger i en sluttning med byggnaden placerad i nederkant. Strax utanför kyrkan löper flera vägar, bland annat E18 och en genomfartsled. Väster om kyrkan finns en parkeringsplats och mot norr angränsar ett radhusområde. Österut finns en gräsbeväxt kulle. Kring parkeringen står enstaka lövträd och längs den norra väggen växer enstaka lövträd och prydnadsbuskar.

Kyrkokomplexet har i stort en rektangulär planform och är orienterad i öst-västlig riktning. Byggnaden är utsträckt över en sluttning med en souterrängvåning. Bottenvåningen är gjuten av betong och övrig fasad är murad av gult tegel som bryts upp av lika slags fönster. Taket som har flacka takfall åt olika håll är belagt med såväl tvåkupt betongtegel som falsad plåt. Kyrksalen är belägen i det sydöstra ytterhörnet av komplexet och markeras i fasaden av ett resligt hörn med smala rektangulära ljusinsläpp. Ett kors finns på dess gavelspets. Huvudingång finns på norra långsidan som i huvudsak består av aluminiumpartier med dörrar och fönster. Västra gaveln i två våningar är försedd med ingång och fönsterband i två våningar. I byggnadskomplexets västra delar finns samlingsrum, arbets- och sammanträdesrum, pastors-expedition, servering och rum för barn- och ungdomsverksamhet. Alla golvytor i denna del av byggnaden är lagda med linoleum, väggar är av tegel och tak av skivmaterial.

En separat fyrkantig klockstapel står på nordöstra sidan, intill huvudingången. Klockstapeln av betong har kraftiga utskjutande hörn och dess ljudöppningar i två våningar täcks av horisontella snedställda lameller, likt jalousier. Taket är platt och försett med en kraftig, utskjutande takfot.

Kyrkorummet består av ett i det närmaste kvadratisk rum med koret diagonalt placerat i det södra ytterhörnet. Lös, kopplade stolar står uppställda så att en mittgång bildas. Golvet i såväl kyrkorum som i det två steg förhöjda koret, är lagt med rött tegel. Taket reser sig dramatiskt mot söder där det är närmare 11 meter i takhöjd och lyfts upp av en korsformad arm av betong. Överst i denna spets finns en pyramidformad taklanternin. Även mot norr finns under takfoten ett trekantigt ljusinsläpp. Taket består av obehandlad furupanel och väggarna är murade med gult fasadtegel. Mot sydväst bryts väggen upp av tre smala, snedställda ljusinsläpp från golv till tak. På den nordöstra sidan finns ett motsvarande ljusinsläpp, samt två snedställda lägre ljusinsläpp under takfoten.

Bakom det fristående altaret av gult tegel hänger en altartextil från 1978, komponerad av Anna-Lisa Odelqvist-Cruse. Motivet heter "Korset" och de dominerande färgerna är blått guld, silver samt lite rött. På korets östra sida finns en predikstol/ambo av trä från byggnadstiden. Den är grönlaserad och dekorerad med tre

förgyllda trekanten, en utsmyckning som återkommer i kyrkorummet, till exempel på psalmnummertavlor. Predikstolen står på ett podium sammanbyggt med gränder för kören. Orgel och ett piano, båda träfärgade, står i podiets förlängning, längs den östra väggen. På västra sidan om koret finns en dopplats med en grönlaserad dopfont av trä, också från byggnadstiden. En textil från 1990 hänger på väggen. Den är komponerad av Ethel Halvarsson och är vävd av Gunborg Stumle-Bryntesson. Motiven är timglas, dopfont, duvor och Livets träd.

Kyrkorummet kan vidgas åt angränsande salar och kyrksalens västvägg består av en vikvägg. Bakom denna finns en församlingssal som vid stora arrangemang kan göras till en del av kyrkorummet. Rummet är täckt av ett pulpettak av träfärgad spontad panel som reser sig mot sydväst. Ett ljusinsläpp finns från golv till tak i sydvästväggen. I taket hänger 16 stycken armaturer av typen PH 5.

Kyrksalens norrvägg består också den av en vikvägg. Bakom finns ett kapell som vid stora arrangemang kan göras till en del av kyrkorummet. Det kvadratiske kapellet är täckt av ett pulpettak av trä. Under takfoten i väster finns ett horisontellt fönsterband. Väggar är av gult tegel och golv av rött tegel. Ett altare från byggnadstiden är placerat mot norrväggen. Golvljusstakar på var sida om altaret härrör från 1980-talet. Lösa stolar står uppställda i rader mot det lilla altaret, men kan vid behov vändas mot det stora kyrkorummet. Öster om kapellet finns en sakristia.

Byggnadshistorik

Västerstrandskyrkan, eller "Kyrkan på vågornas näs" som den kallats, invigdes i januari 1978. Den uppfördes efter ritningar från SKANARKS arkitektbyrå, Karlstad, under ledning av arkitekt Janne Feldt. Kyrkan tillkom som ett led i den så kallade "Småkyrkorörelsen" som startade under 1950- och 60-talen. Bakgrunden till småkyrkorna var de stora stadsförsamlingarna som ofta var för stora för att skapa naturlig gemenskap mellan församlingsborna. I de kyrkor som uppfördes fanns förutom kyrkorummet också olika slag av församlingslokaler.

Predikstol, dopfont och altare tillverkades av Blekhems snickeri i Gamleby. Altartextilen komponerad av Anna-Lisa Odelqvist-Cruse, tillkom något år efter invigningen. Det gjorde också orgeln, som är tillverkad hos Grönlunds orgelbyggeri 1979. Körläktaren är tillbyggd, troligen i början av 1980-talet.

Ett nytt altare av gult tegel ritades av arkitekt Feldt under 1990-talet. I samband med detta höjdes också korgolvet av tegel med ett steg. Originalaltaret var byggt av trä och i samma utförande som predikstol och dopfont, med förgyllda trekanten. Det är placerat i en annan lokal i byggnaden.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

VÄSTERSTRANDSKYRKAN från 1978 är uppförd efter ritningar av arkitekten Janne Feldt, Karlstad. Kyrkoanläggningen är typisk för småkyrkobyggandet med en flexibel planlösning som rymmer många olika aktiviteter. Byggnaden har en medveten arkitektonisk ljusgestaltning med ett högt korparti, ljusinfall från pyramidformade taklanterniner och från smala ljusslitsar i väggarna. Tidstypiskt är överljuset, den genomarbetade materialbehandlingen och den sparsmakade men effektfulla utsmyckningen. Byggnaden är såväl exteriört som interiört välbevarad sedan byggnadstiden och utgör ett tydligt tidsdokument i stadsdelen. Kyrkan är sedan 2001 skyddad enligt kulturminneslagen. Skyddet gäller kyrkorummet och exteriören.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- byggnaden med fristående klockstapel är väl bevarad och har betydelse som historisk symbol och tidsdokument i stadsbilden
- kyrkan är ett välbevarat exempel på en betydande kyrkoarkitekts verk och sin tids kyrkobyggnadskonst
- kyrkan har i såväl helhet som detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans helhetsgestaltning
- även de delar av byggnaden som inte är skyddade bör behandlas med respekt för originalet

UPPSTÅNDELSENS KAPELL och KORSETS KAPELL

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Karlstad är Värmlands största och äldsta stad, grundad 1584 av hertig Karl. Staden är belägen vid Vänerns norra strand, uppbyggd på ett deltaområde bestående av älvfåror, öar och restsjöar. På den största ön Tingvalla, utvecklades under medeltiden en handels- och tingsplats. I skriftliga källor är den omtalad första gången 1290. Den äldsta bevarade stadsplanekartan från 1646 visar några oregelbundna kvarter kring en kyrka placerad vid Klarälvens västra älvgren. I norr och väster vidtog landsbygden med stora jordbruksgårdar. Fyra gånger har Karlstad i stort sett utplånats av bränder, den senaste 1865. Från tiden före branden återstår i dag främst byggnader i kvarteret Almen, Gymnasium Adolpho Fredericianum, Biskopsgården och Domkyrkan från 1730. Domkyrkan flyttades till ny kyrkplats, det så kallade Lagberget, efter en brand 1719. Efter den sista stora stadsbranden 1865 fick Karlstad en ny stadsplan, en rätvinklig rutnätsmodell med stort torg i östvästlig riktning. Större och viktigare offentliga byggnader placerades runt torget. År 1869 kom järnväg och järnvägsstation. Stadens handel och sjöfart främjades genom öppnandet av Trollhätte kanal 1800. Närings-

livet har genomgående haft en allsidig sammansättning med en omfattande fabriksverksamhet alltsedan 1800-talets mitt. Under 1900-talet, framför allt under 1960-80-talen, har Karlstads bostadsområden avlägsnats sig från deltat. Industrier har etablerat sig framför allt i sydöst, där man fyllt ut Väneren med schaktmassor för att vinna mark.

Under medeltiden tillhörde nuvarande Karlstads stift Skara. Karlstads stift bildades 1581 genom en utbrytning av Värmland och delar av Västergötland, då med en superintendent i Mariestad, men från 1647 i Karlstad. 1772 fick Karlstad biskop.

I Karlstad finns, förutom domkyrkan, ett flertal distriktskyrkor; Norrstrandskyrkan (1959), Råtorps kyrka (1966), Herrhagskyrkan (1972), Kroppkärrskyrkan (1973), Västerstrandskyrkan (1977), Kronoparkskyrkan (1980), Vikenkyrkan (1983), och Rudskyrkan (1993). Kyrkogårdarna är uppdelade på två platser, den Västra och Östra kyrkogården i centrala Karlstad (kallad Meta) och den Norra kyrkogården, placerad inom stadsdelen Rud norr om staden. Den norra kyrkogården kallas även Ruds skogskyrkogård.

Norra kyrkogården ramas i väster och norr in av stads-

delen Rud, vars plan upprättades 1964. Funktionalismens idéer om en bostad präglad av sol, ljus och luft skulle förverkligas men med ett bättre serviceutbud än vad 1930-talets områden kunde erbjuda. De flesta kvarteren på Rud består av trevånings lamellhus som grupperar sig kring mindre, halvöppna gårdar. Mitt i stadsdelen ligger ett skyddat grönt stråk från söder till norr, som ibland trängs ihop mellan bostadskvarter, skolor och stadsdelscentrum, ibland vidgar sig till park. Runt Rud löper en ringled med mindre matargator som leder trafiken till parkeringarna och bostäderna. Söder om Norra kyrkogården, i anslutning till den södra entrén, finns en handelsträdgård och ett stycke längre bort skär E18 av stadsdelen mot Norrstrand. Utmed kyrkogårdens östra sida löper riksväg 63 mot Filipstad som skärmar av stadsdelarna Lorensberg och Kroppkärr. Bebyggelsen vid Norra kyrkogården omfattar, förutom kapellkrematoriet, en kontorsbyggnad och en mindre restaurangbyggnad som flankerar södra entrén, två ekonomibygnader och en klockstapel på 1975 års utvidgning i norr.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården, som med sina ca 25 ha är länets största, har en oval form och är orienterad i nordsydlig riktning. Marken är kuperad och lutar på den gamla delen från en större bergsrygg i öster via en uppfylld sänka till en mindre bergsrygg i väster. Sänkan är anlagd som park med damm och springbrunn. Utvidgningen i norr har en likartad terräng och lutning. Även här finns ett mindre parkområde med vattenanläggning. Hela begravningsplatsens äldre del omgärdas av en stenmur, likaså finns mur längs utvidgningens östra och halva norra gräns. I väst finns stängsel. Framför entrén med gjutjärnsgrindar och profilerade höga betongmurar finns en rund plats flankerad av två byggnader med samlingsrum och personalutrymmen. Kyrkogården gränsar i väster och norr till bostadsområden och i öster till ett skogsparti och allmän väg.

Begravningsplatsens skiftande terrängförhållanden har främjat en stor variation i de skilda delarnas utformning. Den äldsta delen av kyrkogården från 1919 omfattar ca 15 ha. Denna del av kyrkogården utgörs av tre typer av områden för gravplatser, en central del, med raka linjer, strama begränsningar av granhäckar, en omgivande del med raka gravlinjer men friare plantering av växtligheten och slutligen bergsområdet med gravar i naturmark. På en gravkulle vid kapellet står konstverket De fyra åldrarna av Johan Fröding (1947).

Den nyare delen av kyrkogården, som togs i bruk 1975, omfattar ca 10 hektar. Marken mot Mosskatan är uppfylld medan ett naturområde breder ut sig mot Filipstadsvägen. Den norra delen har entréer i norr och väster och i anslutning till dem finns gravfria grönområden. På den sydvästra delen av utvidgningen i norr

ligger gravraderna bågformigt svängda efter terrängen. En klockstapel har placerats på en höjd i väster och ekonomibygnader i form av maskin- och verkstadslokaler samt personalkontor ligger utmed Mosskatan. På det kuperade området i sydöst finns små fyrkantiga kvarter utöver mera fritt placerade gravplatser.

Kapell- och krematoriebyggnaden är placerad vid kyrkogårdens sydvästra del, som 1919 utformades av Sigurd Lewerentz. Marken närmast Uppståndelsens kapell är belagd med skiffer, dels i rektangulära plattor vid den f d huvudentréns trappa, dels i oregelbunden, naturlig form på terrassen framför den inglasade urnportiken. En trappa i granit med järnräcken leder till Korsets kapell. Vid infarten till krematoriet i väster breder asfalterade ytor ut sig.

Kapellkrematoriets byggnadskropp består i huvudsak av två delar, den ursprungliga byggnaden från 1938 och 1968 års tillbyggnad. Uppståndelsens kapell från 1938 består av två byggnadskroppar i vinkel, en högre och en lägre. Tillbyggnaden från 1968, med Korsets kapell, följer den sluttande terrängen och sträcker sig över fyra våningsplan.

Uppståndelsens kapell har en granitklädd sockel och vita putsade fasader. Kapellet kröns av flacka sadeltak täckta med kopparplåt och markeras i exteriören med en förhöjd kordel och ett högt klocktorn krönt av ett kors. I fasaden finns ett stort, asymmetriskt placerat, runt fönster. Portomfattningar, yttertrappor och terrassavtäckningar är belagda med ljus skiffer. Ovanför den kopparklädda huvudentrén finns Arvid Knöppels bronsskulptur "Flicka skyddande låga". Den intilliggande väntsalen har glasade aluminiumpartier.

Korsets kapell har sockel och fasad likt Uppståndelsens kapell. Koret i Korsets kapell är markerat med en högt utskjutande del försedd med ett stort fönsterparti och ett kors i metall. Delar av byggnadskropparna är låga och består därför av enbart sockelvåning i natursten. Dessa byggnadskroppar har en kraftigt markerad takfot, klädd med plåt. De platta taken har klätts med papp. Mot väster finns stora fönsterpartier med profiler i brun aluminium.

Uppståndelsens kapell utgör komplexets östra del. I rummets norra del finns ett förhöjt kor med en högre takhöjd. Vid korets östra vägg finns en orgelläktare. Entréer finns under läktaren och i kyrksalens bakre del. Koret förses med ljus genom ett stort runt fönster med korspost som är placerat i skiljeväggen mellan långhus och kor. Kapellens golv är belagt med lackat tegel i mönster, väggarna är vävspända och målade i ljusgult. De panelklädda taken är brunbetsade med synliga takbjälkar. Bjälkarna ovanför kyrksalen är prydda med metallbeslag. Utmed västra långväggen finns en fön-

terrads bestående av sju enluftsönster med blyspröjs, antikglas och önsterbänkar av kalksten. Under önstren sitter radiatorer dolda av en ekspaljé. Entréernas ekfanerade pardörrar har kvadratsiska handtag.

På korets norra vägg finns en stuckrelief med uppståndelsemotiv utformad av konstnären Gunnar Torhamn. Framför stuckreliefen står ett vitmålat altare gjutet i betong. Den ursprungliga altartavlan i form av en målning av konstnären Tor Hörlin med "Lasarus uppväckande" från 1939 är placerad på den bakre väggen i kapellet. Kyrksalen är möblerad med två kvarter av lösa, kopplade stolar av ek, klädda i rött. En nålfiltsmatta markerar mittgången, liksom takkronorna i mässing. Utmed långväggarna finns även vägglampetter i mässing. Orgelläktaren har barriär i ekfanér och ett långsmalt önster förser den med ljus. Den medeltidsinspirerade orgeln har en fasad av ek med små utstansade kors som dekorativa element. Orgeln är tillverkad av I. Starup o. Søn, Köpenhamn, 1959.

Korsets kapell är placerat i byggnadskomplexets västra del och utgörs av ett rektangulärt rum med kor i norr och ett lägre sidoskepp i väster. Koret belyses genom en hög glasad vägg i väster. Sidoskeppet i väster har lägre takhöjd och västra väggen är helt glasad. Ett önsterband löper utmed den övre delen i kyrkorummets bakre vägg. Golvet är belagt med räfflad kalksten, lagd i mönster. Väggarna gråmålade och taket klätt med grå akustikplattor som bildar ett grafiskt mönster. Dörrarna till kyrkorummet är utförda i ekfanér och har kvadratsiska handtag. Huvudentrén finns i söder. I öst finns sakristia och orgelläktare.

Altarväggen pryds av ett större kors utformat av konstnären Torolf Engström. Försilvrat trä bildar formen av ett grekiskt kors omgiven av en gloria av genomsiktig plast. Altaret är gjutet i betong och vitmålat med terazzoinslag i bordsskivan. Kormattan som är utförd av textilkonstnärinnan Ethel Halvarsson läggs ut i kapellet vid de tillfällen det inte används för begravning. I koret finns dopfont i massiv ek med dopskål i glas och psalmnummertavla av plast med siffror i metall. Predikstolen/ambon i ek är placerad i sidoskeppet. I kyrkorummet finns kopplade, lösa stolar placerade i tre kvarter. De är av ekfanér med röd klädsel. Från kyrkorummets höga tak hänger många små vita glasglober. I sidoskeppets lägre tak finns infälld takarmatur. Orgelbarriären är utförd i ekfanér liksom orgelläktarens tak och väggar. Även orgeln är utförd i ek och tillverkad i av Grönlunds orgelbyggeri 1970. På läktaren finns även ett digitalt piano.

Byggnadshistorik

Karlstads första begravningsplats fanns vid kyrkobyggnaden i stadens centrala delar. I början av 1800-talet förlades nya begravningsplatser vid Östra och Västra kyrkogårdarna. Kring sekelskiftet 1900 växte stadens folkmängd snabbt och församlingen anskaffade nya områden för kyrkogårdsbehov genom inköp av skogsmark från Ruds egendom 1916.

1929 tar den nybildade avdelningen av Svenska Eldbegängelseföreningen första initiativet till uppförandet av ett krematorium i Karlstad och 1934 togs beslut om att det skulle byggas. Till arkitekt valdes Gustaf Birch-Lindgren. Byggnaden stod klar 1938 och kapellet fick

i samband med invigningen namnet Uppståndelsens kapell. Byggnaden uppdelades i två med varandra sammanhängande byggnadskroppar och innehöll cernoniavdelning, bisättningsavdelning, visningsrum, kolumbarium, sakristia, kransrum, urnutlämningsrum, expedition med arkiv, samt krematorieavdelning i en lägre byggnadskropp i väst. Krematoriet var redan från början helt elektrifierat och därmed den första anläggningen av sitt slag i Norden.

Från början hade kapellet en ovanlig planlösning med kor i vinkel med kapellsalen samt sidoställt altare. I koret fanns också katafalk med kisthiss, orgelläktare och huvudentré i öster. Orsaken till planlösningen var en önskan om att kunna avdela koret med ett draperi vid mindre begravingar. Hela begravningsakten kunde då ske i koret och avslutas genom kistans sänkning i den belysta kisthissen. Altare och katafalk var arutförda i gulvit Ekebergsmarmor. Från början användes en hammondorgel men 1959 införskaffades den nuvarande orgeln. Kapellet var möblerat med långbänkar i ett kvarter med gångar utmed sidorna.

1968 gjordes en omfattande om- och tillbyggnad med bl a Korsets kapell. Arkitekt var Rudolf Holmgren. Ombyggnaden omfattade även en omgestaltning av Uppståndelsens kapell. Koret vändes, ett nytt altare placerades centralt utmed korets norra vägg, katafalken togs bort, liksom långbänkarna, som ersattes av lösa stolar. Altarmålningen av Tor Hörlin flyttades till rummets bakre vägg. Den öppna urnportiken med urnnischer byggdes in. Konstnären Arvid Knöppels bronsskulptur "Flicka skyddande låga" flyttades från urnportikens takkant till platsen över huvudentrés port.

På 1980-talet täcktes den tidigare öppna kransgården i anslutning till Korsets kapell över med ett tak. 1998 renoverades krematoriet. 2002-2003 utfördes en exteriör och interiör renovering av Uppståndelsens kapell. Väggar och tak målades om, koret utökades något, ny värme och ventilation installerades, altartavla och armaturer rengjordes. Exteriört omputsades byggnaden och en ramp för kisttransporter tillfogades. Förändringar i kapellets entré utfördes, genom att huvudingången stängdes igen så att kyrkobesökarna främst kommer in genom kapellets bakre entré.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

KAPELLKREMATORIET är placerat vid kyrkogårdens sydvästra del i anslutning till kyrkogårdens äldsta del från 1919 utformad av Sigurd Lewerentz. Uppståndelsens kapell, uppfört 1938, efter ritning av arkitekt Gustaf Birch-Lindgren, i funktionalistisk stil ingår sedan 1968 års tillbyggnad i ett komplex med Korsets kapell och tillhörande krematorie- och kontorsdel. Tillbyggnaden har anpassats till Uppståndelsens kapells funktionalistiska stil men uppvisar samtidigt mer modernistiska drag, bl a i materialvalet, typiska för 1960-talets byggande.

Uppståndelsens kapell har en interiör präglad av en omgestaltning och renovering 1968 då ett nytt altarbord tillkom med ny placering och de gamla långbänkarna ersattes med lösa stolar. Interiören i Korsets kapell är välbevarad och tidstypisk från uppförandet 1968. Rummet har en stilren och sparsmakad inredning med medveten ljusgestaltning och genomgående höga materialval. Viktiga karaktärsskapande inventarier är altarväggens kors, armaturerna och textilierna.

Kyrkogårdens naturliga förutsättningar har tillvaratagits och resulterat i en varierad gestaltning av de olika delarna, alltifrån symmetriskt rutnätsmönster till fria formeringar av skogskyrkogårdskaraktär. De monumentala gravvårdarna återfinns på det äldre området i söder och de mindre med mer anspråkslös karaktär i norr. Norra kyrkogården med Uppståndelsens- och Korsets kapell är skyddade enligt kulturminneslagen (4 kap. 3 resp 13 §).

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- anläggningen har välbevarade funktionalistiska karaktärsdrag
- i Korsets kapell är i stort sett alla delar av rummets inredning och inventarier viktiga komponenter i helhetsgestaltningen
- kyrkogårdens olika delar vad gäller utformning och karaktär

ÄLVSBACKA KYRKA

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Älvsbacka socken består av en begränsad bygd kring sjön Östen med anslutande vattendrag, omgiven av kuperande skogsmarker. Socknen är utbruten ur Nyed som kapellförsamling till Älvsbacka bruk 1731, och blev egen församling 1819. Landskapet kring sjön Östra Örten togs i anspråk för bosättning och uppodling först under 1500-talet sista decennier. Under 1600-talets första hälft expanderade bebyggelsen snabbt då Älvsbacka järnbruk, även kallat Östanås bruk etablerades här. Bruket räknades till de största i Värmland och hade sin storhetstid under 1800-talets mitt. Under 1800-talets blomstringstid fanns det också tegelbruk, såg och gjuteri här. Från bruksepoken, som tog slut 1894, finns det kvar en del välbevarad bruksbebyggelse. Utmärkande är framför allt ett antal vittrappade bostads- och ekonomibygnader. Tidigt blev annars gårdarna Lersjön och Stenåsen centralpunkt i trakten och dit förlades samhällelig service. 1731 anlades vid sjöns norra del en begravningsplats och uppfördes ett kapell av trä. Här byggdes också sockenstuga och prästgård och utmed landsvägen inrättades gästgiveri. 1924 ersattes kapellet av nuvarande stenkyrkobyggnad. Byn Stenåsen öster om kyrkan har den täta radbyns form med gårdar på båda sidor om landsvägen och odlings-

marker som sluttar ner mot sjön. I det öppna odlingslandskapet kring sjön finns idag traditionell faluröd bebyggelse med panelade mangårdsbyggnader i 1 ½ eller 2 våningar och tillhörande ekonomibygnader.

Kyrkomiljön med kyrkogård, kyrka och fristående klockstapel (1740-tal), ligger på ett näs mellan Lersjön och Östra Örten. Söder om kyrkan och kyrkogården ligger sockenstugan (tidigt 1800-tal), i traditionellt utförande av liggtimmer med faluröd panel, en helt modern byggnad för kyrkogårdens förvaltning samt öster om kyrkogården en äldre bod/verkstad.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården togs i bruk 1731. Dess äldsta delar finns huvudsakligen söder om kyrkan. Endast en utvidgning har gjorts. Den företogs 1953 västerut. Samtidigt restaurerades den gamla kyrkogården, varvid alla grusgravar togs bort och gravramar sänktes eller avlägsnades. Allmänningen ligger söder om kyrkan och har bara delvis kvar sitt ursprungliga utseende, då den sedan slutet av 1940-talet tagits i anspråk för familjegravar. Väster om klockstapeln, på norra delen av utvidgningen, finns ett urngravsområde med ceremoniplats samt en minneslund.

Den gamla delen av kyrkogården ligger helt plant. Ut-

vidgningens norra del är likaledes anlagd på plan mark, medan den övriga delen sluttar i terrasser mot söder. Kyrkogårdens form är rektangulär och dess utsträckning i huvudsak västlig och sydlig. Den gamla delen omgärdas av stödmur från 1700-talet mitt och den nya delen av sten- och stödmur i norr och söder och ett mindre stycke i väster. Mellan de båda delarna är endast den gamla murens södra del bibehållen. I norr och väster gränsar begravningsplatsen till en barrskogsdunge. I söder ligger församlingshemmet och sjön Östra Örten och i öster går en väg. Endast på den gamla delen av kyrkogården finns träd. Det är lindar som dels är planterade utmed muren, dels formar en allé från porten i söder upp mot kyrkan. Alla kvartershäckar består av måbär. Markytan domineras av gräs. Kyrkogården har uteslutande grusgångar.

Två gravar som är omgärdade med järnstaket finns bevarade. En av dem innehåller en murad gravkammare och är hovmarskalken och bruksägaren C D U Croneborgs familjegrav från 1844. Mellan kyrkan och klockstapeln finns sex smidda gravkors uppställda. De flesta är från 1800-talets första hälft.

Kyrkan av sten har såväl exteriört som interiört formgivits med inspiration från det regionala kyrkobyggnad under 1700-talet, och ansluter i dimensionerna till den äldre föregångaren. Kyrkan har ett rektangulärt enskeppigt långhus med något smalare kor med rakt avslut, vidbyggd sakristia norr om koret och en äldre fristående inbyggd klockstapel av trä. Murarna är vitputsade såväl ut- som invändigt och genombryts av rundbågiga fönsteröppningar. Långhus och kor täcks av ett gemensamt, brant och valmat sadeltak, belagt med skiffer. Taket har en hög resning och svänger av något vid takfoten. Ingång sker i väster, eller via sakristian.

Kyrkorummet har ett historiserande stiluttryck. Det täcks av ett treklöverformat brädvalv och har en traditionell, slutna bänkinredning i två kvarter. Koret, som är förhöjt, skiljs från långhuset genom en triumfbågliknande markering som förstärks av pyramider på vardera sida om mittgången. Taket är hållet i en svagt ljusblå kulör medan väggarna är avfärgade vita. Som övergång löper en marmorerad taklist. Inredningen är stämd i en mörkt gråblå kulör laserad över en grå botten. De rundbågiga fönstren har gråblåmålade bågar. Fönsterglasen sitter i blyspröjs och spröjsningen bildar ett kors.

Kyrkans altarpopsats och predikstol tillkom i samband med uppförandet av den nya kyrkan år 1924, båda utförda av konstnären Gunnar Torhamn. Altarpopsatsen är i fyra våningar och föreställer Kristus omgiven av de tolv apostlarna, inramade av nischer. Den vilar på ett rektangulärt träaltare och omges av en slutna rund altarring med dörr i norr. Även dopfunten ansluter sig

till kyrkans övriga fasta inventarier och har likaledes tillkommit år 1924. Den är tillverkad av trä, ritad av arkitekt Gustav Holmdahl och utförd av blott 16-åriga Gösta Gustavsson, Järnskog. Läktaren i väster har en utsvängd mittdel och bärs upp av fyra oktagonala svartmarmorade pelare. På barriären finns tre målningar som föreställer Kristus, omgiven av Moses och Elias. Dessa målningar tillkom 1924 och är utförda av konstnären Gunnar Torhamn. På läktaren finns en orgel från kyrkans invigningsår.

Byggnadshistorik

År 1728 bildades i Älvsbacka en annexförsamling till Nyed. Det kapell som uppfördes tillkom på begäran av brukspatronen Henrik Kolthoff på Östanås. Han anhöll om att "för den långa och svåra vägen, som härifrån var till moderkyrkan vid Nyed, få, vid sitt bruk Älvsbacka, för sitt bruksfolk och nästgränsande hemman, uppbygga ett kapell", vilket han genom Kungl. Resolution i nåder beviljades 1728. Samma år, den 27 maj, startade bygget av ett kapell av timmer. Det fick en rektangulär form med brutet, lågt tak. Den 21 februari 1731 invigdes kapellet av prost Axel Norén. År 1819 avskiljdes Älvsbacka såsom egen församling och kapellet blev sockenkyrka. År 1822 företogs en grundlig reparation, då bl a taket belades med skiffer och kyrkan rappades. Redan på 1830-talet började man dock fundera på att så småningom låta bygga en kyrka av sten. Under senare delen av 1800-talet talas i kyrkans protokoll ofta om det kommande stenkyrkobygget, till vilket man hade en särskild kassa. Reparationer utfördes på kyrkan åren 1856 och 1874.

År 1909 ingick man till Kungl. Maj:t med begäran att få riva gamla kyrkan och uppföra en ny. 1914 fick man ritningar till en ny kyrka att uppföra i tegel eller betong. Ritningarna var framarbetade av arkitekt Osvald Almquist. Det gamla kapellet började rivas 1922. Omedelbart därefter sattes det nya byggnadsarbetet igång, på samma plats där den föregående kyrkobyggnaden hade legat. Arbetet utfördes efter arkitekt Almquist ritningar, vilka dock ändrats och kompletterats av arkitekt Gustav Holmdahl. Kyrkan uppfördes av tegel och fick vitputsade väggar. Taket gjordes brant fallande och kläddes med skiffer. För övrigt fick kyrkan i stort sett samma form och dimensioner som den gamla, dvs med en längd av ca 27 meter och en bredd av 12 meter. Inredningen skedde i samråd med konstnären Gunnar Torhamn från Stockholm. En del församlingsbor ville att kyrkan skulle få tornbyggnad, men så blev inte fallet, utan den gamla 1700-talsklockstapeln bibehölls och renoverades.

Grunden lades av L E Vestman, Deje och Gustav Olsson, Älvsbacka. Byggmästare var bröderna Lundéen, Molkom. Skiffertaket lades av Grythytte skifferverk. Först hade man tänkt behålla den gamla kyrkans orgel, men

så beställdes en ny orgel med åtta stämmor och två manualer, vilken uppsattes av Åkerman & Lund, Sundbyberg och målades av Efraim Sjöqvist, Munkfors. Kyrkan invigdes den 17 augusti 1924 av biskop J A Eklund. De förändringar som skett efter invigningen rör främst tekniska installationer samt en omDispositionering av utrymmen i sakristian.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÄLVSBACKA STENKYRKA från 1922 och äldre kyrkogård är starkt förknippade med och en del i berättelsen om hur bygden blomstrade genom bruksrörelsens etablering. Kyrka och kyrkogård utgör tillsammans med sockenstuga och prästgård ett samlat sockencentrum. Kyrkans sedan byggnadstiden välbevarade exteriör, representerar ett tydligt exempel på en historiserande och till medeltiden bakåtblickande syn på kyrkobyggnade under 1920-talet. Interiören utgör ett viktigt dokument över byggnadstidens ideal genom att ursprunglig färgsättning och inredning är bevarad. Inredningen som är skapad i samarbete mellan arkitekt Gustav Holmdahl och konstnär Gunnar Torhamn äger höga konstnärliga kvaliteter. I stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är därför värdefulla komponenter för kyrkans helhetsgestaltning.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har såväl i sin helhet och detaljer synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kyrkans välbevarade exteriör
- kyrkorummets samtida historiserande, oförändrade och enhetliga inredning
- klockstapeln av trä visar på platsens kontinuitet
- kyrkogårdens järnkors

ÖSTRA FÅGELVIKS KYRKA

Karlstads kommun

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Kyrkomiljön

Östra Fågelviks socken ligger öster om Karlstad och genomkorsas av E18. Området består av en öppen, flack jordbruksbygd samt strandbyar vid Vänern och Gapern, omgivna av mossrik skog. Socknen ligger mellan bergslagsbygden och Vänern, och tätorten Skattkärr kom tidigt att utnyttjas som hamnplats. När Skattkärr började användas som lastageplats är ovisst, men redan 1729 fanns där en järnvåg som lyste under hamnen i Karlstad. I övrigt hade Skattkärrs hamn en helt fristående ställning. Från denna plats gick forvägarna till de stora bruksbygderna i Bergslagen och även till Uddeholmsbruken i Klarälvdalen. De omfattande transporter till och från bruken i socknarna Nyed och Alster blev en väsentlig binäring till jordbruket. Orsaken till att Östra Fågelvik aldrig kom att bli bruksbygd likt grannsocknarna har sin förklaring i att vattenkraft saknas.

Socknen har medeltida ursprung och flera gårdar tillhörde Riseberga kloster vid 1200-talets andra hälft. Cirka 600 meter från den nuvarande vitputsade stenkyrkan från 1726 finns en övergiven medeltida kyrkplats. Östra Fågelviks kyrka ligger på en höjd intill den gamla riksvägen mellan Karlstad och Kristinehamn. Slätten kring höjden där kyrkan är placerad utgörs till

stor del av jordbruksmark och här finns flera stora och mellanstora gårdar. I närheten ligger en hembygdsgård med en traditionell gårdsmiljö från 1800-talet. I kyrkoanläggningen ingår den gula panelklädda prästgården i 1½ våning från 1950-talet, det putsade och skiffertäckta församlingshemmet från 1961 och garaget med röd fasad och svart plåttak från 1990-talet.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården torde vara samtida med kyrkobygget på den nya platsen i slutet av 1600-talet. Kyrkplatsen ligger på ett skogbevuxet höjdparti i ett odlingslandskap. Kyrkogården sträcker sig norr, söder och öster om kyrkan och har en oregelbunden form. Den äldsta delen närmast kyrkan är plan med bibehållen mur runt om. 1957 års utvidgning ligger lägre och sluttar. Även 1971 års utvidgning i söder ligger lägre än den äldsta delen. I nordöst finns ett grönområde som ej nyttjas till begravingar på grund av olämpliga markförhållanden. Kyrkogården inhägnas av stödmur och stenmur i norr, söder och väster och omges förutom av skog i söder även av bebyggelse och i väster av väg och parkering. Endast utvidgningar som företagits från 1900-talet är dokumenterade. Den första gjordes österut och invigdes 1957 men hade successivt tagits i bruk sedan 1930-talet. Den andra skedde 1971 och omfattade ett skogsområde i söder. Ytterligare en utvidgning skedde

mot sydost i början av 2000-talet. Detta område har karaktär av skogskyrkogård och används till olika slag av urngravar. Marken sluttar mot öster ner mot öppna fält och mot väster avgränsas det av en skogsklädd höjdstreckning. Allmänningarna ligger dels norr om kyrkan, dels i ändarna på ett par av terrasserna i öster. De nyttjas numera mest till familjegravar men har i viss mån behållit sin ursprungliga karaktär. Ett litet område med urngravar finns på utvidgningen i söder.

Alla gångar på kyrkogården är grusbelagda. Efter borttagning och sänkning av de flesta gravramarna återstår endast tio grusgravar. De ligger på kyrkogårdens äldre delar och är i några fall hägnade med järnstaket eller kätting. Vid kyrkogårdsporten i väster står mellan höga träd den s.k. Stuartstenen över majoren och riddaren Fredric Magnus Stuart från 1700-talets andra hälft. Förutom den rika variationen i växtlighet präglas dessa områden av gravvårdarnas större mångfald till storlek, form och material.

Kyrkobyggnaden av natursten har en barock planform med ett relativt brett långhus, tresidig koravslutning i öster, västtorn och vidbygd sakristia mitt på nordväggen. Ingång sker i väster via tornets bottenvåning samt mitt på långhusets sydsida. Kyrkans murar är spritputsade medan omfattningar kring dörrar och fönster samt hörnkedjor är utförda i slåtputs. Murarna genombryts av spetsbågiga fönsteröppningar, sannolikt förstörade i senare tid. Fönsterbågarna är av trä och målade i grått och fönsterbänkarna är av snedställd reliefhuggen kalksten. I väster finns en rundbågig gråmålad port av trä. Södra sidans rektangulära port har en rundad, glasad överdel och är tillverkad av brunoxiderad aluminium. Den vidbyggda, kvadratiske sakristian är vitputsad och täckt av ett skifferklätt tälttak. Västtornet har kraftiga hörnpilastrar och under den profilerade takfotskanten i puts finns parställda ljudöppningar med träluckor på respektive sida. Tornets låga, åttkantiga spira och långhusets valmade sadeltak är täckta av diagonallagt skiffer från Glava. Spiran kröns av ett kors med tre kulor och en tupp.

Det rektangulära kyrkorummet har ett förhöjt kor i öster och täcks av ett trätunnvalv målat i ljusblått. De putsade väggarna är avfärgade i gråvitt och bryts upp av spetsbågade fönster med antikglas, delvis grönfärgat. Golv i långhus och kor är lagt med lackade brädor. Öppna, grönlaserade bänkar från 1974 är fördelade på fyra kvarter. Bänkarnas rektangulära gavlar har grönlaserat ramverk och orange-röd spegel. Läktaren i väster tillkom 1756 och är på mitten utskjutande i kyrkorummet. Den bärs upp av två par åttkantiga pelare vilka är målade med en kraftig marmorering i brungrönt och blågrönt, taket under läktaren är målat med moln i rosa, grått och vitt. Läktarbarriären är spegelförsedd med marmoreringar och blomstermålningar utförda

1759 av mästern Herman, Karlstad. Orgelfasaden i nyklassicistisk stil är från 1878 och tillverkad av orgelbyggarfirman Molander & Co, Göteborg. Den är målad i grönt och försedd med förgyllda element.

Koret är förhöjt två steg och i de snedställda korväggarna finns fönster. Altaruppsatsen från 1735 är tillverkad av Isac Schullström, i provinsial barockstil. Den är uppdelad i två våningar och har som centralmotiv i den nedre delen Kristus korsfästelse. På var sida står Maria och Johannes flankerade av spiralvridna kolonner och två skulpturer föreställande Moses och Aron. Den övre delens mitt utgörs av en relief av den uppståndne Kristus som står på ett förgyllt klot och håller segerfanan. På var sida härom finns två spiralvridna kolonner. Uppsatsen omges av akantusslingor och överst finns en strålande sol. Dominerande färger är förgyllningar, blått och grönt. Altaret av trä är målat i gulvitt i klassicerande stil med förgyllda detaljer. Framför finns en rundad altarring med svarvade balusterdockor målade i blågrått och vitt och försedd med stoppat knäfall och överliggare klädda i guldgult tyg. Kyrkans dopfunt av röd kalksten är prydd med ornamentik i låg relief och inskriptionen: "Låten barnen komma till mig ty sådana höra Guds rike till". Den är daterad till 1746 då den inköptes från Kinnekulle. På korets södra sida finns en kororgel ritad av Janne Feldt och tillverkad av Grönlunds orgelbyggeri 1973.

På norra väggen finns en predikstol från 1600-talets slut med en åttkantig, rak korg och åttkantig baldakin som inköptes 1730. Båda är rikt dekorerade med ornamentik, dels i plattskärning, dels i form av skulpturer föreställande bland annat Kristus, evangelisterna och några apostlar. Korgens underdel är svängd inåt och avslutas med en vit cylindrisk fot. En rak trappa med dörr och helsida leder upp till predikstolen. Trappans sida är försedd med dekorativt illusionsmåleri i barockornamentik, vilken tillkom i samband med att predikstolen kom till Östra Fågelvik.

Byggnadshistorik

Den första kyrkan i Östra Fågelvik var en tidig medeltidskyrka i sten från 1100-talet. Den låg ca 600 m nordväst om den nuvarande kyrkan och skall enligt uppgift ha legat på en "sumpig äng" vid gården Björka. På 1830-talet lär man också vid dikesgrävningar på gården ha funnit lämningar som tyder på att här funnits en kristen begravningsplats. Medeltidskyrkan övergavs vid 1600-talets slut. Då platsen grävdes ut 1970-71 återfanns grunderna efter en liten stenkyrka med långhus och kordel med måtten 6,5 x 5,2 respektive 3,3 x 3,2 meter.

En träkyrka uppfördes på den nuvarande kyrkans plats på 1680-talet. Kyrkan, som stod färdig 1691, var tjärbrädd och försedd med klockstapel, vapenhus och

sakristia. Klockstapeln blev dock färdig först några år in på 1700-talet. Träkyrkan brann ned den 11 augusti 1714 till följd av ett åsknedslag.

En ny stenkyrka påbörjades 1715 och stod färdig 1726. Den uppfördes med tidstypisk planform bestående av rektangulärt långhus med tresidigt koravslut, vidbyggd sakristia på nordsidan (1724) samt västtorn (1725-26). Arbetet leddes av murarmästare Lars i Lundstorp.

Interiören målades år 1728 av mästare Nils Mård, Karlstad. Kring predikstolen, som uppsattes 1730, finns flera sägner om dess ursprung och ålder. Med tanke på dess utförande bör den vara tillverkad under senare hälften av 1600-talet. På huven till predikstolen finns årtal 1625, men vissa olikheter i huven och predikstolen tyder på att de från början inte hört samman. Predikstolen kom till Östra Fågelvik via domkyrkan i Karlstad från Fellingsbro kyrka i Närke. Altartavlan är tillverkad av bildhuggarna Isac Schullström och Bengt Wedulin 1735. Det var Schullströms första arbetet i trakten. Efter 16 veckor var arbetet färdigt varefter han också målade den. Arbetet blev lyckat och fungerade som viktig marknadsföring för Schullström och han fick snabbt nya uppdrag. En västläktare uppfördes 1756. I samband med detta togs ett större valv upp mellan tornet och kyrkorummet. Arbetet utfördes av Hinrik Hofman som var gesäll under domkyrkobyggaren Haller.

Kyrkan har sedan under 1800- och 1900-talen genomgått flera förändringar. Vid mitten av 1800-talet gjordes det platta innertaket om till trätunnvalv, och yttertakets resning ändrades och belades med skiffer. I slutet av 1800-talet tillkom det nuvarande altaret, altarringen och psalmnummertavlorna i nyklassicistisk stil. Den nuvarande interiören med bänkkvarteren, färgsättning och läktarunderbyggnader härrör från en renovering 1973 under ledning av arkitekt Janne Feldt, Karlstad.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

ÖSTRA FÅGELVIKS STENKYRKA uppfördes i början av 1700-talet, ca 600 meter från en medeltida kyrkplats och utgör tillsammans med kringliggande bebyggelse från 1800- och 1900-talen en värdefull kyrkomiljö. Kyrkans planform är utformad enligt barockens stilideal med brett långhus under relativt brant, skifferklätt sadeltak och lågt västtorn med skifferklädd spira. Interiören präglas av predikstol från 1600-talets slut i plattskärningsteknik och skuren dekor samt av altaruppsats i provinsial barock från 1730-talet. Altaruppsatsen är den i stiftet kände bildhuggaren Schullströms första verk. Orgelläktare från 1750-talet med blomdekorer på läktarbarriären från tiden samt orgelfasad från 1850-talet i nyklassicistisk stil präglar rummet. Modern öppen bänkinredning och färgsättning från 1973 ger kyrkorummet ytterligare ett tidsskikt.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrka, kyrkogård och kringliggande bebyggelse utgör tillsammans med den närbelägna medeltida kyrkplatsen en samlad miljö
- kyrkans exteriör präglas av byggnadstiden och utgör en god representant för barockens stenkyrkobyggnadstyp
- i interiören är tre epoker tydliga: barocken i planform, läktare, predikstol, altartavla och dopfunten, 1800-talets klassicism i orgelfasad och altare samt 1900-talets funktionskrav i form av läktarunderbyggnader och bänkar
- altaruppsats som är den i stiftet kände bildhuggaren Isac Schullströms första verk

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

KARLSTAD

Värmlands Museums topografiska arkiv

STOCKHOLM

Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA

Litteratur

Andersson, E, Grava kyrka, uppmätningar och historik, uå.

Begravningsplatser i Värmlands län, 3 delar, Karlstad 1988.

Beran, W, Nordmarks kyrka: vägledning, Karlstad 1981.

Bergqvist, N F, Forshaga kyrka och församling: återblick på ett gånget halvsekel, Forshaga 1987.

Björklund, M & Johnsson, H, Stadens identitet, inventering Värmlands Museum, (duplic.) Karlstad 1996.

Brunskogs kyrka vid återinvigningen 1975, Edane 1977.

Cedergren, M, Kroppkärrskyrkans tillkomst, en kort historik 1963-1973, (broschyr) 1998.

"Den nya Herrhagskyrkan i Karlstad", Karlstad stifts bok 1973-74.

Ditt Värmland, Kulturmiljöprogram för Värmland och värmälänningar: värmländska kulturmiljöer, Karlstad 1989.

Eda i gammal och ny tid, Eda 1975.

Ekshärads socken, Ekshärad 1969.

Eles, H, Rapport angående Ö Fågelviks kyrkoruin, Värmlands Museum rapport 1971.

En bok om Gunnarskog, Arvika 1962.

Fredén, S, "Övre Ulleruds kyrka ett 200-årsminne", Karlstads Stifts Julbok 1927.

Hallbäck, S A, Medeltida dopfuntar i Värmland, Karlstad 1965.

Hallén, H, Arvika Östra: vägledning, Karlstad 1963.

Illerstad, L, Nya Svenska kyrkor: del I Svealand, Stockholm 1990.

Hagman, K, Alsters kyrka: en vägledning, uå.

Helger N, Gåsborns socken, Stockholm 1916.

Hellner, B & Jonsson, O, Smidda järnkors på Ekshärads kyrkogård, Stockholm 1932.

Hellström, K, Gammal är kyrkan herrns hus, en studie i traditionsmedvetenhet hos kyrkobyggare och menighet i en värmländsk bruksbygd, Högskolan i Karlstad 1984.

Hjort, M & Vahlqvist, G, Sällsamheter i Värmland del 2, Stockholm 1984.

IGNIS tidskrift för eldbegängelsefrågor nr 10 oktober 1938, Svenska Eldbegängelseföreningen.

Johnsson, H, Kronoparken: ett upp och ett i minne: en byggnadsantikvarisk studie, Värmlands Museum, (duplic.) Karlstad 1999.

Järliden, B, Nors kyrka: vägledning, Karlstad 1978.

Järnskogs kyrka, uå.

Kallstenius, G, Filipstad 1611-1911, Filipstad 1911.

Karlsson, K-A, Övre Ulleruds kyrka: vägledning, Karlstad 1989.

Karlstads stift i ord och bild, Stockholm 1952.

Kjelleberg, Å & Olivegren, J, "Grums småkyrka",
särtryck ur Karlstad stiftsblad nr 12, 1960.

Kjelleberg, Å, "Nors kontrakt: några utmärkande drag", Karlstads stiftsbok 1983-84.

Kjellin, K, Kyrkor i Grums härad: konsthistoriskt inventarium, Sveriges kyrkor, Stockholm 1924.

Kjellin, H, Nedre Ulleruds kyrkor: en minnesbok med anledning av den nuvarande kyrkans tvåhundraåriga tillvaro, Deje 1959.

Knutsson J, "Mausoleum och nationalmonument", Konsthistorisk tidskrift, 1986.

Kyrk-Nytt nr 3 och 4, 1993.

Lagerlöf, E, Medeltida träkyrkor 2. Västergötland, Värmland, Närke, ingår i serien Sveriges kyrkor, Stockholm 1983-.

Lindberg, G, Ekshärads kyrka: vägledning, Ekshärad 1996.

- Lindberg, G, Skatten i dalen: om smideskonsten på Ekshärads kyrkogård, Ekshärad 2002.
- Ljungström, T, En bok om Övre Ullerud: sockenbeskrivning, Övre Ullerud 1947.
- Martling, M, "Ett kärlekens tempelbygge", Karlstads stifts årsbok, 1930.
- Mellander, B, Sunnemo kyrka: vägledning, Karlstad 1982.
- Mellkvist, C, Nors kyrka, Karlstad 1948.
- Mellkvist, C, Nors socken: en lokalhistorisk studie och hembygdskunskap, Edsvalla 1963.
- Nedslag i Värmländsk arkitektur 1945-2001, Karlstad 2001.
- Nisbeth, Å, Brattfors kyrka: vägledning, Karlstad 1989.
- Nisbeth, Å, Eds kyrka: vägledning, Karlstad 1989
- Nisbeth, Å, Ekshärads kyrka: vägledning, Karlstad 1965.
- Nisbeth, Å, Filipstads kyrka: vägledning, Karlstad 1959.
- Nisbeth, Å, Gustav Adolfs kyrka: vägledning, Karlstad 1964.
- Nisbeth, Å, Östra Fågelviks kyrka: vägledning, Karlstad 1974.
- Nordström, A, Kyrkan mitt i byn, Arvika 1998.
- Norman, S, Nyeds kyrka: en vägledning, Karlstad 1988.
- Nyrin, J & Rylander, K G, Alsters kyrka, Ulvsby 1957.
- Ohlsson, K, Nedre Ulleruds kyrka: vägledning, Karlstad 1975.
- Palin, E, Östra Fågelviks kyrka: ett stycke hembygdskunskap, Skattkärr 1925.
- "Reglemente för kyrkogårdarna i Karlstad", särtryck ur Karlstad samfällda Kyrkofullmäktiges handlingar ser.B nr 1 1966.
- Samuelsson, L-E & Schenkmanis, U, Parker och trädgårdar i Värmland, Karlstad 2000.
- Sandin, G M, Grava och Forshaga : kulturhistoriska anteckningar, Forshaga 1930
- Skaftte, D, Beskrivning över Borgviks kyrka bruk och församling, Borgvik förr och nu, del II och III, Borgvik 1958-59.
- Skaftte, D, Borgviks kyrka, Karlstad 1950.
- "Solbergsgården och Solbergskyrkan i Grums", Karlstads stiftsbok, 1978-79.
- Stake, J, "Grums småkyrka", Karlstads stifts julfok, 1960-62.
- Stark, A, Till Nyeds sockens historia: Några minnesord vid 350-årsjubileet i Nyeds kyrka den 31 oktober 1943, Stockholm 1944.
- Sunnemo socken, Sunnemo 1953.
- Svensson, A, Upptäck Karlstads skulpturer, Karlstad 1998.
- Tham, L, Alsters kyrka: vägledning, Karlstad 1967.
- Tham, L, Borgviks kyrka: vägledning, Karlstad 1966.
- Tham, L, Grava kyrka: vägledning, Karlstad 1963.
- Tham, L, Norra Råda kyrka: vägledning, Karlstad 1969.
- Tham, L, Rämmens kyrka: vägledning, Karlstad 1969.
- Tham, L, Väse kyrka: vägledning, Karlstad 1962.
- Tham, L, Älvsbacka kyrka: vägledning, Karlstad 1964.
- Tropp, I, "Ruds kyrkogård i Karlstad", Det gröna rummet, Karlstad 1997.
- "Unik kyrkoinvigning i Karlstad", Karlstad stiftsbok 1980-81.
- Våra kyrkor, Västervik 1990.
- Widlund, K, En liten vägledning om Segerstads kyrka, uå.
- Ångström-Grandien, I L, Altartavlor i Sverige under renässans och barock : studier i deras ikonografi och stil 1527-1686, Stockholm 1992.
- Överström, S, Bilder ur Kroppa sockens historia, Storfors 1947.